НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Психологія і педагогіка»

Збірник наукових праць

ВИПУСК 27

Тематичний випуск

«ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ. ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2014

УДК 001. 8 + 159. 9 + 37
ББК 74 + 88

Н 34

Друкується за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
Протокол № 2 від 25 вересня 2014 року

Друкується згідно з Постановою ВАК України від 10.02.2010 р. № 1 – 05/1

Редколегія випуску:
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук *(відповідальний редактор)*;
Каламаж Р. В., доктор психологічних наук;
Засєкіна Л. В., доктор психологічних наук;
Павелків Р. В., доктор психологічних наук;
Максименко С. Д., доктор психологічних наук;
Москалець В. П., доктор психологічних наук;
Юрченко В. М., доктор психологічних наук;
Савчин М. В., доктор психологічних наук;
Вербець В. В., доктор педагогічних наук;
Жуковський В. М., доктор педагогічних наук;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук;
Нісімчук А. С., доктор педагогічних наук;
Лісова С. В., доктор педагогічних наук;
Литвиненко С. А., доктор педагогічних наук;
Шугай М. А., кандидат психологічних наук *(заст. відп. редактора)*;
Матласевич О. А., кандидат психологічних наук *(відповідальний секретар)*.

Рецензенти:
Руснак І.С., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;
Вірна Ж. П., доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Волинського національного університету ім. Лесі Українки;
Карповець М.В., кандидат філософських наук, старший викладач кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія».

Відповідальний за випуск:
Жуковський Василь Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, декан гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія».

Н 34 **Наукові записки** Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід» / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 27. – 172 с.

ISBN 966-7631-15-X

У збірнику наукових праць висвітлено актуальні проблеми духовно-морального виховання. Проаналізовано теоретичні засади, методологію духовно-морального виховання, вітчизняний та зарубіжний досвід його реалізації.

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам та всім, хто цікавиться духовно-моральним вихованням молодого покоління.

In the collection of scientific papers the urgent problems of spiritual and moral education are highlighted. The theoretical framework, the methodology of spiritual and moral education, national and international experience for its implementation is analyzed.

It is recommended for scholars, professors, teachers, students and all those who are interested in the spiritual and moral upbringing of the younger generation.

УДК 001. 8 + 159. 9 + 37
ББК 74 + 88

ISBN 966-7631-15-X

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2014
© Кафедра психолого-педагогічних дисциплін НаУОА, 2014
© Науково-дослідницька лабораторія християнської етики,
християнської психології та християнської педагогіки, 2014

УДК 23/28: 371.3 (430)

Артерчук Тетяна Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Київського університету права Національної академії наук України, м. Рівне

НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД ВИХОВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті йдеться про перспективи використання німецького досвіду релігійного виховання школярів у державних закладах освіти у другій половині XX – на початку XXI сторіччя. Автор наголошує на актуальності досліджуваного питання для української школи під час викладання предметів духовно-морального спрямування. Підкреслюється доцільність введення релігійного компоненту виховання в інваріантну складову змісту освіти, що забезпечує дотримання права церков та релігійних громад на участь у суспільному житті з одного боку й сприяє позитивному впливу релігійних цінностей на формування високоморальної особистості учня.

Ключові слова: *християнство, виховання, школа, німецька педагогіка, урок релігії.*

Артерчук Т. А. Немецкий опыт воспитания христианских ценностей в общеобразовательной школе

В статье речь идет о перспективах использования немецкого опыта религиозного воспитания школьников в государственных учреждениях образования во второй половине XX – начале XXI века. Автор подчеркивает актуальность исследуемого вопроса для украинской школы в процессе преподавания предметов духовно-нравственной направленности. Подчеркивается целесообразность введения религиозного компонента воспитания в инвариантную составляющую содержания образования, что обеспечивает соблюдение права церквей и религиозных общин на участие в общественной жизни с одной стороны и способствует положительному влиянию религиозных ценностей на формирование высоконравственной личности ученика.

Ключевые слова: *христианство, воспитание, школа, немецкая педагогика, урок религии.*

Arterchuk T.O. The German Experience of Christian Values Education at Secondary Schools

The article focuses on the prospects of the use of the German experience of religious education in public educational institutions in the second half of XX – beginning of XXI century. This analysis of scientific sources and documents allows us to make a conclusion about an important role of religion in spiritual and moral education of German schoolchildren. The author emphasizes the relevance of this problem to Ukrainian schools in the teaching of spiritually and morally oriented subjects. It highlights the advisability of introducing religious education to an invariant component of educational content, which provides the right of churches and religious communities for participation in public life on the one hand and contributes to the positive impact of religious values on the formation of high moral identity of pupil on the other hand.

Key words: *Christianity, education, school, German education, religion lesson.*

Актуальність дослідження. Українські педагоги наголошують на гострій потребі суспільства в залученні християнських цінностей до процесу виховання учнів. Одним з кроків на шляху до впровадження предметів духовно-морального спрямування став Лист МОН № 1/9-324 від 16.05.13 року Про вивчення курсів духовно-морального спрямування у 2013/ 2014 навчальному році. Він дав поштовх обговоренню стану й перспектив викладання у школах християнської етики під час спільного засідання членів Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України та учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний та зарубіжний досвід» 5 червня 2014 року. Учасниками засідань було наголошено на низці проблем і перешкод на шляху введення курсів духовно-морального спрямування в інваріантну частину шкільного навчального плану, серед яких були питання відсутність адекватної нормативно-правової бази, недофінансування освітньої сфери, обмеженість перспектив професійного розвитку для вчителя дисциплін духовно-морального спрямування, безсистемний та епізодичний характер реалізації виховання школярів на християнських моральних засадах.

У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне проаналізувати досвід викладання уроків релігії у Німеччині, де наявна ґрунтовна нормативно-правова база та теоретико-методологічне забезпечення християнського виховання у світській школі. Досвід цієї країни заслуговує педагогічного осмислення й творчого використання в українській освіті.

Стан дослідження проблеми. Сучасний стан релігійного виховання в закладах загальної середньої освіти ФРН був предметом розгляду вітчизняного вченого І. Ковровського [6], а також російських – О. Зайцевої [5], Ф. Козирєва [7]. Аналіз розвитку релігійного виховання в закладах загальної середньої

© Артерчук Тетяна Олександрівна, 2014

освіти ФРН базується на наукових студіях у галузі релігійної педагогіки, що здійснюють німецькі вчені Р. Лахман (R. Lachmann) [2], Н. Метте (N. Mette) [3], М. Ротгангель (M. Rothgangel) [4], Ф.-Й. Дітеріх (V.-J. Dietrich) [1].

У вітчизняній науковій літературі недостатньо грунтовно розроблена історико-педагогічна картина викладання релігійно-етичного компоненту в закладах загальної середньої освіти ФРН та інших країн світу у другій половині XX – на початку XXI ст., не виявлено шляхи запозичення й творчого використання позитивного досвіду зарубіжної школи, тому нашою метою є окреслення перспектив використання німецького досвіду релігійної освіти та виховання в Україні.

Виклад основного змісту статті. У Німеччині урок релігії викладається за принципом конфесійності. Він входить до інваріантного змісту шкільної освіти. Це зафіксовано в Конституції Німеччини в статті 7. Оскільки релігія є обов'язковим предметом, він перебуває під державним наглядом. Це означає, що для уроків релігії діють ті ж закони, що і для занять з математики чи літератури. Існують навчальні плани, схвалені державою. Робота на уроці, але не думки, учнів оцінюється. Оцінка з релігії виставляється в атестат. Робота вчителів релігії фінансується державою. Вони мають університетські дипломи за фахом релігійна педагогіка і вчать, а не проповідують.

У той же час у статті 7-й Конституції йдеться, що предмет викладається «згідно з основними (віроповчальними) положеннями відповідної релігійної громади». Різні конфесії тлумачать світ по-різному, тому держава і спирається в цьому питанні на компетенцію відповідної релігійної громади. Держава просить церковну общину сформулювати, в чому полягають основні положення її віри. Тому релігійні громади беруть участь у складанні навчальної програми й підручників, а також в освіті та перепідготовці вчителів релігії. У Німеччині паралельно існують євангельські, католицькі, в деяких регіонах також православні та іудейські уроки релігії, а також подекуди ісламське релігієзнавство. Під час уроку релігії клас ділиться на підгрупи й одні учні йдуть до кабінету євангельської релігії, інші на урок католицької релігії та/або на урок такої релігії, з бажаючих вивчати яку набирається відповідна мінімальна група і школа в змозі забезпечити її відповідним фахівцем. Учитель релігії є членом відповідної релігійної громади. Наприклад,учитель католицької релігії має бути членом католицької церкви. Перед тим, як майбутній спеціаліст отримує диплом вчителя релігії, він проходить співбесіду з представниками духовенства (як правило,у стінах університету), церковний відділ освіти контролює проходження ним практики, зважає на спосіб життя та мотиви кандидата на посаду вчителя, зрештою церква проводить урочисту церемонію посвяти на «служіння вчителя». Учителем релігії може стати служитель церкви, який отримав вищу педагогічну освіту або педагог, який на додачу до інших спеціальностей (історії, мови, літератури, музики, тощо) вивчав в університеті фах вчителя релігії. Для одних вчителів донесення релігійних цінностей є усвідомленим служінням людству, для інших – просто додатковим навантаженням під час роботи в школі, проте ніхто не може бути змушений викладати релігію всупереч власному бажанню.

Школярі, які не належать до жодної з конфесій, відвідують, як правило, «замісний» світоглядний предмет, що носить назву «цінності та норми», «етика» або «філософія». Те ж стосується школярів, які хоч і належать до певної церкви, але не бажають відвідувати урок релігії з огляду на свободу совісті.

Принцип конфесійності ще не означає, що на уроках євангельської релігії жоден з пунктів віровчення протестантизму не ставиться під питання, і що всі школярі повинні його розділяти. Тут мається на увазі скоріше, що викладання виходить з позицій цих основних положень віри, має їх засвій фон і спонукає школярів до роздумів над ними. Урок, який би складався з безперервного введення у вчення певної церкви, перестав би бути шкільним уроком, бо школа являє собою інституціональне втілення «роздуму-рефлексії» над різними формами людської раціональності. Конфесійне викладання релігії в Німеччині, таким чином, не є «церквою в школі».

Але урок релігії в Німеччині не є і релігієзнавчим уроком, який намагався би бути «об'єктивним» або «нейтральним». Навпаки, до тих, хто заявляє про свою «об'єктивність» або «нейтральність», слід було би ставитися скептично. Часто за цим ховається абсолютно певна позиція, що всім себе нав›язує. Особливо важливо пам›ятати про це в питаннях, що стосуються релігії. Тому краще відразу з›ясувати, з якої позиції буде вестися викладання, який з численних світоглядів ляже в основу уроку. На конфесійних уроках релігії у школярів з›являється, таким чином, можливість для початку добре ознайомитися з однією релігією, з її проявами і символами. Чи практикує той чи інший школяр цю релігію – це рішення залишається за ним самим. Якщо хтось не хоче приймати положення певного конфесійного світогляду, може відмовитися від уроку релігії. Або ж він може і далі відвідувати уроки релігії, щоб принаймні точно знати, проти чого він конкретно налаштований і чому.

Та обставина, що уроки релігії конфесійні також не означає, що на уроці йдеться лише про цю одну конфесію чи релігію. Оскільки в сьогоднішній Німеччині школярці-протестантці корисно знати основні речі про іслам, іслам стає темою і протестантського уроку релігії. Так само, як і іудаїзм, буддизм та індуїзм, і вже тим більше різні християнські конфесії. Оскільки при цьому нейтральної позиції бути

не може, необхідно викласти хоча бивласну позицію. Це відбувається на конфесійному уроці релігії. Зрозуміло, що викладання, наприклад, ісламу на протестантському уроці релігії має бути релігієзнавче правильним і що внутрішньомусульманська перспектива самоопису представників цієї релігії повинна посідати на такому уроці важливе місце.

Висновки. Вивчення теорії та практики релігійного виховання у німецьких закладах загальної середньої освіти у другій половині XX – на початку XXI сторіччя створило підстави для визначення низки рекомендацій для вивчення дисциплін духовно-морального спрямування в українській школі. Адже в процесі вивчення християнської релігії у Німеччині та викладання основ християнської етики в Україні перед педагогами постають подібні завдання: забезпечення релігійних та світоглядних прав і свобод школярів, формування їхньої духовності, релігійної компетентності, особистої релігійної культутри та культури міжрелігійних стосунків, врахування вимог поліконфесійного суспільства під час вивчення основ релігійної етики, запобігання проявам конфесійної та світоглядної нетерпимості, використання християнських цінностей у вихованні високоморальної, цілісної, різнобічної особистості. Незважаючи на те, що необхідність використання релігійної етики у навчально-виховному процесі проголошується у офіційних документах про освіту, воно не втілюється на практиці належним чином.

1. У зв'язку з тим, що упродовж останніх десятиріч на українських дітей шкільного віку посередництвом масмедіа та електроних засобів зв'язку поширюється негативний вплив інформації, яка підриває суспільні устої моралі, добра, гуманності, українській системі загальної середньої освіти слід інтегрувати в собі позитивний вплив християнства.

2. Вважаємо за доцільне створення спеціалізованого науково-методичного журналу, а також прес-центру з метою інформаційного об'єднання освітян, які працюють у руслі християнського виховання, донесення до вчителів-практиків прогресивних наукових ідей та ефективних методів духовного виховання і викладання дисциплін духовно-морального спрямування, відкритого обговорення актуальних проблем.

3. Серйозною проблемою є неузгодженість правових підстав для використання релігійного компоненту морального виховання у державній школі. Тому вважаємо за доцільне розробку проекту й прийняття «Закону про релігійне виховання дітей».

4. Німецький досвід свідчить, що релігійне виховання (в тому числі вивчення положень віри декількох релігій) доцільно проводити з позицій визначеного віросповідання. Відсутність такої позиції у релігійному вихованні призводить до нігілізму, зверхнього ставлення до будь-якої з форм світогляду, позбавляє особистої значимості для учня релігійних цінностей, нівелює позитивний виховний ефект від релігійного компоненту шкільної освіти. У вітчизняних умовах, на нашу думку, учням слід надати можливість безперешкодно отримувати духовно-моральне виховання засобами християнської етики на всій території України.

5. У переважній більшості федеральних земель Німеччини позитивно зарекомендував себе курс релігії в інваріантній складовій змісту освіти. За заявою батьків учня або самого учня після досягнення ним 14-річного віку в Німеччині передбачається відмова від вивчення релігії за умови обов'язкового відвідування уроків з альтернативного неконфесійного предмету духовно-морального спрямування (в залежності від регіону Німеччини це може бути курс етики, філософії, норм та цінностей тощо). Подібна практика була б доцільною і в українській школі, адже це забезпечить дотримання права церков та релігійних громад на участь у суспільному житті, сприятиме позитивному впливу релігійних цінностей на дітей та підлітків.

Література:

1. Dieterich V.-J. Religionslehrplan in Deutschland (1870-2000) / Veit-Jakobus Dietrich. – Göttingen : V und R Unipress, 2006. – 735 S.

2. Lachmann R. Geschichte des evangelischen Religionsunterrichts in Deutschland / Rainer Lachmann, Bernd Schröder. – Neukirchen-Vluyn : Neukirchener, 2007. – 414 S.

3. Mette N. Religionspädagogik / Norbert Mette. – Düsseldorf : Patmos, 2006. – 277 S.

4. Rothgangel M. Evangelischer Religionsunterricht in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland : Empirische Daten – Kontexte – Entwicklungen / Martin Rothgangel, Bernd Schröder. – Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2009. – 280 S.

5. Зайцева О.Р. Религиозное воспитание учащихся в современной школе Германии: дис. кандидата пед. наук : 13.00.01 / Ольга Рафаилевна Зайцева. – Волгоград, 2005. – 143 с.

6. Ковровський. І.Г. Правові та організаційні засади системи релігійного виховання у державних школах федеративної республіки Німеччина [Електронний ресурс] // Народна освіта. – 2007. – № 3. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/index.html

7. Козырев Ф.Н. Неконфессиональное религиозное образование в зарубежной школе : диссертация д-ра пед. наук : 13.00.01 / Козырев Федор Николаевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 412 с.

УДК 268:371.3

Барило Олена Андріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Ушинського, м. Чернігів

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто актуальні проблеми морально-духовного виховання сучасної молоді у процесі навчання за психолого-педагогічними спеціальностями в педагогічних закладах освіти з урахуванням нових підходів до здійснення педагогічного дослідження.

Ключові слова: *виховання, цінності, духовність.*

Барыло Е.А. Современные особенности морально-духовного воспитания школьной и студенческой молодежи в поликультурном пространстве Украины

В статье рассмотрены актуальные проблемы нравственно-духовного воспитания современной молодежи в процессе обучения на психолого-педагогических специальностях в педагогических заведениях образования с учетом новых подходов к осуществлению педагогического исследования.

Ключевые слова: *воспитание, ценности, духовность.*

Barylo O.A. Current Peculiarities of Pupils' and Students' Moral and Spiritual Edication in Multicultural Space of Ukraine

The article deals with current problems of moral and spiritual education of today`s youth in the process of study for psychological and pedagogical occupations in pedagogical institutions taking into consideration new approaches to teaching research.

Key words: *upbringing, values, spirituality.*

Актуальність теми. У сучасному світі поширення набули процеси міжкультурної комунікації. Розвиток політичних подій в Україні останні 22 роки перебував у руслі Європейського поступу, що зумовлено наслідками попередніх історичних подій, які впливали на вдосконалення української ментальності. Зміна світогляду у представників політичної сфери діяльності перебуває у взаємозв'язку зі зміною поглядів української молоді. Теперішній стан багаторівневої освіти відкриває можливості для природного розвитку кожної дитини, вибору напрямку освіти згідно зі своїми здібностями та інтересами, шляхів реалізації в Україні і поза її межами. Кадрове забезпечення освітніх закладів складають різновікові колективи фахівців, котрі належать до представників культурної еліти населення, з уже сформованими морально-ціннісними установками. Але в силу постійного руху, зумовленого прагненням до вдосконалення якісного розвитку культурних процесів у суспільстві, формування морально-духовного світу учнівської та студентської молоді педагогами старшого і середнього віку у виховному процесі освітніх установ здійснюється у процесі взаємообміну думок старших і молодших. У зв'язку з цим морально-духовне виховання варто розглядати в наш час крізь призму синергетичного підходу до здійснення досліджень в галузі історії педагогіки, загальної педагогіки, теорії виховання. Оскільки однією з найновіших парадигм, які зароджуються в науковій сфері української психолого-педагогічної теорії і практики є парадигма синергетичного мислення, то у розгляді проблем морально-духовного виховання актуальним є реалізація синергетичного підходу в значенні домінуючого принципу в педагогічній теорії як результату інтеграційних міжпредметних зв'язків. Визначення такого підходу провідним є цілком обумовленим станом сучасних суспільних реалій, насиченістю різними культурними впливами ззовні на цілісний розвиток особистості вихованців.

З огляду на це, вивчення особливостей процесів сучасного морально-духовного виховання в змістовому і процесуальному аспектах мають, перш за все, ґрунтуватись на урахуванні сучасних поглядів науковців на складові морально-духовного виховання із суміжних з педагогікою галузей, а також підтверджуватись вивченням сучасних педагогічних реалій, що і стало метою даної публікації.

Ураховуючи розмаїття поглядів на визначення терміну «Морально-духовне виховання», звернемось до загальнотеоретичного принципу в педагогіці з метою висвітлення нового розуміння сутності духовності в контексті сучасних державотворчих процесів національно свідомими діячами освіти і культури.

Так, В. Скрипка, досліджуючи в філософсько-педагогічному контексті сучасні уявлення щодо української духовності як визначального чинника способу життя українського народу, розкриває сутність дефініції «українська духовність». «Українська духовність, – зазначає він, – розкриває ставлення українського

© Барило Олена Андріївна, 2014

народу, кожної людини нашої країни до українознавства та здатність до українотворення, до збереження і творення української культури і власного самотворення як українців. Тобто вона відображає пізнавальну, творчу, діяльнісну, морально-аксіологічну активність і сутність українського народу, українця» [7, с. 16].

Поряд з цим, варто зазначити на врахуванні цінностей українців, які морально-духовний аспект розглядають у взаємозв'язку з духовно-релігійним світосприйняттям. Так, у педагогічному словнику (за заг. редакцією М. Ярмаченка) знаходимо думку щодо синтезуючого характеру наукового і релігійного сприйняття буття в оточуючому світі. Наприклад, тлумачення поняття віри (за І. Бехом): «Віра – прийняття певного твердження за істинне, що ґрунтується не стільки на об'єктивному факті чи логічному доведенні, скільки на емоційно-вольовій сфері. Розрізняють релігійну і наукову Віру. У релігійному плані Віру пов'язують із свідомим чи несвідомим переконанням в існуванні надприродного світу. Наукова Віра – це переконання людини, що ґрунтується на знанні об'єктивних закономірностей розвитку світу, причому така Віра не суперечить науці, а випливає з неї. Віра виражає внутрішні переконання суб'єкта в істинності ідеї, правильності плану її практичної реалізації. Представники філософії позитивізму і неотомізму вважають, що наука і релігійна Віра збігаються [1].

Беручи до уваги морально-аксіологічну сутність педагогічного процесу морально-духовного виховання сучасної молоді, варто зазначити на сучасному трактуванні суспільних цінностей у взаємозв'язку з вивченням проблем полікультурного світу.

Так, наприклад, у соціологічних дослідженнях розгляд актуальних проблем полікультурності, яка сьогодні є яскравою характеристикою українського суспільства, зазначено на важливості об'єктів історичної дійсності (пам'ятники і пам'ятні місця), котрі мають сакральне значення для представників відповідної культури і вміщують історичний досвід колективної пам'яті народу [3]. На нашу думку, багато таких місць пам'яті є джерелами забезпечення формування та внутрішніх якісних змін морально-духовного світу людини. Такі зміни є важливими для вихователів і вихованців різних вікових категорій. Вони глибоко пов'язані зі сферою психічного у взаємозв'язку вимірів минулого, теперішнього і майбутнього.

Зрозуміло, що впродовж історичних періодів зовнішній тиск і насилля над людьми різних верств населення спричинив накопичення у колективній підсвідомості українців чимало негативізму, страхів та ін. Так, зокрема знищення Запорозької Січі за наказом Російської імператриці Катерини ІІ у XVII столітті зумовила появу окремих рівнів негативної інформації у колективній підсвідомості не лише в межах політико-економічної а, передусім, у сфері релігійній, оскільки представники козацтва завжди стояли на твердих переконаннях державності, свободи волі і християнської віри. Заборони української мови шляхом знищення друкованих в Україні книг, а також періодичних заборон видавництва україномовної літератури та преси наказами урядів Росії 1863, 1876, 1914 років та в інші часи здійснювали не лише гальмівний, а й руйнівний вплив на розвиток української культури і науки, на формування стійких механізмів почуття власної гідності українців не тільки у поодиноких особистостей, а передусім, як наслідок, у загальному полі колективної підсвідомої пам'яті. Багаторазові заборони говорити і навчатися українською, які реалізовувались навіть через вбивства, також заклали у колективну підсвідому пам›ять, зумовлюючи негативний вплив на повноцінний розвиток мовної свідомості сучасності. Факти насильницького знищення українських майстрів будівельної і агропромислової справи а також працелюбних людей по роботі з залізом (ковальство) шляхом «ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації» [2, с. 20] здійснили закладання в спільну підсвідомість негативізму не тільки щодо активної діяльності українців на власній території, а й гальмівний вплив на розвиток удосконалення механізмів колективної економічної свідомості України. Дії такого впливу на сучасних нащадків постраждалих українських родин та переосмислення згаданих історичних фактів не можуть не впливати на сучасне бачення історії України та її місця і ролі в Світовій практиці, а також сприяти активізації відбору змісту та методів організації навчально-виховної роботи в освітніх закладах і, насамперед зі студентською та учнівською молоддю.

Поряд з цим, варто зазначити, що історичні факти знищення українців у ХХ столітті ще й «продовольчими утрудненнями», що вже доведено дослідниками періоду Голодомору в Україні [Свіча, с. *20*], також доводять факт постійного зверхнього ставлення урядовців Росії щодо розвитку українців. У наш час переосмислення таких історичних фактів дає можливість для нового вирішення питань, пов'язаних із приниженням і несприйняттям українців як конкурентоспроможних представників.

У контексті цього сьогодні варто розглядати *самостійність* як *педагогічну категорію* у здійсненні досліджень психолого-педагогічного напрямку і здійсненні практичної роботи зі студентами ВНЗ, учнями ЗНЗ, педагогічними працівниками, котрі проходять навчання на курсах підвищення та перекваліфікації освітян. Освітяни часу суверенної України [5] розглядають виховання як відповідальний процес, подаючи один з варіантів думок, згідно якого вершиною духовності особистості є її світогляд.

Оскільки світ морально-духовних цінностей являє собою сукупність світоглядних принципів і будується на накопиченому досвіді, що міститься в колективній пам'яті, то у процесі розгляду особли-

востей морально-духовного виховання сучасної молоді вагомим аспектом є прилучення до таких місць колективів вихованців у педагогічному процесі. Забезпечення такого прилучення до пам'ятних місць у практичній навчально-виховний діяльності зі студентами-філологами у ході попереднього дослідження здійснювалось шляхом систематичного використання елементів (методів і прийомів) музейної педагогіки у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін (модуль з історії педагогіки – І курс, змістовий модуль з теорії виховання, методики виховної роботи – І, ІІ, ІІІ курси, змістовий модуль з історії вищої школи у межах екзаменаційного кредиту курсу «Педагогіка вищої школи» – V, VI курси). Так, наприклад теми (Чернігівський колегіум – культурно-освітній осередок Лівобережної України», «Підготовка та проведення виховного заходу зі школярами», «Роль Ніжинської вищої школи в історії розвитку вищої освіти України» та інші вивчались шляхом наочного вивчення першоджерел у ході екскурсій до музею педагогіки АПН України (м. Київ), до навчальної кімнати колегіуму XVII століття (м. Чернігів), до музею історії ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, музейного комплексу НДУ імені Миколи Гоголя (м. Ніжин), у ході навчально-виховних екскурсій до Національного музею народної архітектури і побуту України «Пирогово», дидактичною метою яких була підготовка студентів до проходження ними педагогічної практики на ІІ, ІІІ курсах та ін. Проведення таких навчально-виховних занять сприяло створенню позитивного емоційного стану, що забезпечує ефективну роботу мимовільної пам'яті, розширює світогляд молоді, доповнює вже набуті у ЗНЗ знання українських народних традицій, історичних подій котрі впливали на зміни розвитку освіти в Україні в різні часові періоди у тісному взаємозв'язку з розвитком народного промислу, книгодрукування, створення архітектурних споруд. Перебування в таких місцях сприяє також розвитку морально-духовного сприйняття пам'яток історії, а фрагменти «занурення» у минулі часові відрізки (в узгодженості з сучасними освітніми технологіями та помірного використання технічних засобів) стимулює формування та вдосконалення внутрішнього світу вихованців шляхом усвідомлення сакральності побачених джерел, почутих інформаційних історичних фактів, а також забезпечували можливість порівняти умови навчально-виховного процесу і зміст навчальних предметів в минулі періоди і в наш час.

Враховуючи, що проблематика колективної пам'яті, її знаків, місць і політик на пострадянському просторі є однією з найновіших і жваво обговорюваних зазначимо, що вивчення особливостей морально-духовного виховання молоді у взаємозв'язку зі згаданою проблематикою забезпечує наукову новизну і перспективність дослідження.

Як і у XVII – XVIII століттях, так і в наш час для покращення становлення самостійності й стійкої свідомості української молоді важливим є погляд зарубіжних дослідників історичних фактів в Україні, оскільки їх оцінювання виключає упереджене ставлення, то це забезпечить більшу об'єктивність дослідження. У зв'язку з цим варто навести уривок з роздумів над подіями початку тридцятих років XX століття в Україні Дж. Мейса: «Я називаю це суспільство постгеноцидним. Це глибоко травматизований зранений організм, який щосили намагається забути про жахи минулого…» [6], котрий працюючи в інтелектуальній сфері для розвитку української молоді ще з самого початку отримання самостійності Україною, стояв на позиціях захисту української мови і культури, зазначаючи, що в цьому напрямку мало реальних дій. У наш час мовна проблема залишається однією з найактуальніших, оскільки мова також є морально-духовною цінністю, тільки на сучасному етапі це питання важливо не лише на зовнішньому рівні, а, насамперед на внутрішньому, і чітко простежується в залежності від регіональних мовних середовищ.

У свою чергу О. Вишневський в дослідженні українського виховання, наголошує на зменшенні домінування християнства у свідомості пересічних громадян Європейського виховного середовища, посилаючись на влучну цитату Є. Сверстюка «увесь світ іде, всупереч попередженням, дорогою втрати духовної і моральної сили. Ми, зрозуміло в авангарді…» [4].

Оскільки основою морально-духовного виховання є система цінностей, подамо п'ять груп однієї з можливих систематизацій класифікації вартостей сфери морально-етичної самореалізації людини (як одного з вагомих критеріїв), в межах якої загалом і відбувається процес морально-духовного виховання в сучасних закладах освіти за класифікацією О. Вишневського.

1. Абсолютні вічні вартості (цінності), які мають універсальне значення, загальнолюдський характер і необмежену сферу застосування (мудрість, свобода, доброта, чесність, любов, справедливість, гідність, правда тощо).

2. Національні вартості, що є значущими для одного народу і не завжди зрозумілі для інших. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи вартостей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, державотворчі прагнення, історична пам'ять, прагнення до національної єдності тощо.

3. Громадянські вартості – ґрунтуються на визнанні рівності всіх людей і знаходять своє втілення в демократичних суспільствах та в житті громад, що визнають принципи демократії. Йдеться про права

і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повагу до законів тощо. Їхніми антиподами є ідеї расизму, класової чи кастової ненависті і т.ін.

4. Сімейні вартості, які втілюють у собі моральні основи існування сімї – стосунків поколінь, подружньої вірності, піклування про дітей та інших членів сім`ї, оберігання пам'яті предків тощо.

5. Вартості особистого життя – мають значення передусім для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя тощо [4, с. 125].

В умовах розвитку євроінтеграційних процесів сучасне виховне середовище складається з багатокомпонентного простору, де фактори зовнішнього впливу характеризуються широким розмаїттям, інформаційною насиченістю.

У період становлення державотворчих процесів в Україні як суверенній Європейській державі важливим аспектом є самостійність як морально-етична і загальнокультурна категорія в системі цінностей. «Формування самостійності – перша і головна мета виховання дитини. Людина ще чимало осягне, але якщо в ранньому віці не зміцниться хребет її самостійності, все життя залежати їй від інших людей, вона виснутиме на їхніх плечах. І вже ні освіта, ні навіть творчі здібності не компенсують цього», – наголошує О. Вишневський, розглядаючи сучасні процеси виховання крізь призму свободи в умовах вдосконалення якості демократичного суспільства [4, с. 125].

Самостійність передбачає, не лише прийняття свідомих рішень, а й володіння певною мірою свободою вибору, вільним обміном думками і поглядами, котрі сприяють вдосконаленню учасників освітньо-виховного процесу, що забезпечує відповідні умови для формування самостійності лише завдяки взаємообумовленості свободи і діяльності. Ще К. Ушинський висловлював впевнену думку, що свобода і діяльність мають розвивальний ефект для досягнення справжньої самостійності лише завдяки взаємовпливу, зазначаючи на тому, що тільки у вільній діяльності міцніє і розвивається саме прагнення до свободи» [8, с. 453].

Таким чином, цілісна самодостатня особистість, яка є метою процесу морально-духовного виховання формується шляхом стимулювання вільної активної діяльності учасників педагогічного процесу. Ефективність такого процесу, на нашу думку, залежить від стійкості морально-психологічної свідомості педагогів, які забезпечують освітній процес.

У ході вивчення стану морально-ціннісних орієнтацій студентської молоді було проведено анкетування студентів філологічного, а також початкового навчання, котрі народились після визнання України самостійною державою вік яких складав 17 – 21 рік. Вагомими виявились деякі результати анкетування. Так, на питання «Як ти ставишся до поглядів своїх батьків на життя?» по запропонованим відповідям були отримані наступні результати: повністю згодні – 13,3 % / 11, 76 %; майже згодні – 26,7 % / 29,41 %; переважно згодні – 46,67 % / 58,82 %; зовсім згодні – 6,67 %; власна точка зору у 6,67 %. Ті хто зовсім не згодні – 0 %.

Відповіді на питання «Що ти вважаєш найголовнішим у житті?» показали, що гроші домінуючою цінністю визнало 33 % / 5,88 %; можливість допомагати людям – 26,6 % / 5,88 %; визнання іншими людьми – 26,6 % / 0 %; фізичну силу і здоров'я – 40 % / 35,29 %; владу над людьми – 20 % / 0 %; сімейне благополуччя – 60 % / 82,36 %; духовне багатство – 53,3 % / 47,05 %. І лише одна людина обрала цінностями всі пункти відповідей.

Ураховуючи, що студенти ще перебувають переважно на матеріальному забезпеченні батьків, окрім тих, хто отримує стипендію, варто зазначити, що на питання «Як можна розглядати роботу в житті людини?» на запропоновані варіанти відповідей були отримані наступні результати: як спосіб існування – 26,6 % / 17,6 %; як вищий сенс життя – 6,67 % / 0 %; як реалізацію своїх сил – 73,3 % / 82,3 %; як неприємний обов'язок – 6,67 % / 0 %; власну відповідь «має бути для розвитку» подала 1 особистість із представниць спеціальностей початкової освіти – 17,6 %.

Відповіді на питання щодо стану сформованості міжкультурної толерантності у морально-психологічній свідомості сучасної молоді дають можливість констатувати, що байдуже ставлення до інших рас та національностей виявило 0 % / 11,76 %; з неприязню до «тільки однієї національності» ставиться 1 особа 6,67 %; вважають рівними собі – 46,67 % / 41,17 %; готові дружити – 40 % / 52,94 %.

У ході вибору домінуючої мети власної діяльності піклування про людей, які оточують найважливішим обрало 60 % / 52,94 %; роботою над процвітанням своєї Вітчизни головним завданням людини визначили 13,3 % / 5,88 %; сім`ю єдиною турботою людини обрали 26,67 % / 29,41 % респондентів.

Висновки. Результати дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

Застосування елементів музейної педагогіки у ході навчально-виховної діяльності ЗНЗ та ВНЗ сприяє вдосконаленню морально-духовного світу учнівської та студентської молоді, активізує творчі сили педагогів і є профілактикою їх професійного вигорання; проблема вдосконалення і розвитку україномовного мислення освітян впливає на формування стабільності і стійкості свідомості вихованців.

Отже, як свідчать результати проведеного опитування у молоді українського ВНЗ переважають духовні цінності, формується відповідальність у ставленні до майбутнього.

Самостійність як морально-психологічна якість перебуває у процесі активного становлення та є перспективним напрямком для подальшого вивчення з метою удосконалення її рівня, профілактикою міжкультурних непорозумінь.

Література:

1. Бех І. Р. Віра / І. Р. Бех // Педагогічний словник За ред. Ярмаченка М.Д. – К., Педагогічна думка, 2001. – С. 94.

2. Борисенко В.К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932 – 1933 роках / В. К. Борисенко // К., ВД «Стилос», 2007. – 288 с.

3. Валес Л. Виклики полікультурності: місця пам'яті не для всіх / Л. Валес // Збірник наук. праць наук. ред. Щербина В.М., відповід. ред. Наумова М.Ю. – К., Ін-т культурології НАМУ, 2010. – С.79–97.

4. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів, 1996. – С.125.

5. Зінченко С.В. Виховання – процес відповідальний / С. В. Зінченко // Світ виховання. Часопис для вчителів, батьків і дітей. – К., 2009. – № 3 (10) – С.19 – 24.

6. Пісоцька Р., Мейс Дж. Я називаю це суспільство постгеноцидним / Р. Пісоцька, Дж. Мейс // Літературна Україна. – К., 2003. – С.2.

7. Скрипка В.І. Українська духовність – визначальний чинник буття українця / В. І. Скрипка // Педагогічні обрії. – № 6. – К., 2009. – С. 3–16.

8. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Педагогічна збірка. – К., 2011. – С. 453.

УДК 378.03

Білик Людмила Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Чемерис Інгріда Альгімантівна,
кандидат біологічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ НАЦІЇ

У статті автор розкриває актуальність, основні складові та фактори, що зумовлюють формування духовно-моральної особистості на основі дослідження та опитування студентської молоді гуманітарного та технічного напрямів навчання. За результатами дослідження зроблено висновки та практичні рекомендації для впровадження до навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів основних засад духовно-морального виховання.

Ключові слова: *високодуховна особистість, духовний розвиток, ціннісні орієнтації, соціалізація, громадянська позиція, моральність.*

Билык Л. И., Чемерис И. А. Духовно-нравственное воспитание студенческой молодежи – залог развития нации

В статье автор раскрывает актуальность, основные составляющие и факторы, которые предопределяют формирование духовно-нравственной личности на основе исследования и опроса студенческой молодежи гуманитарного и технического направлений образования. На основе результатов исследования сделаны выводы и практические рекомендации по внедрению в учебно-воспитательный процесс высших учебных заведений основных норм духовно-морального воспитания.

Ключевые слова: *высокодуховная личность, духовное развитие, ценностные ориентации, социализация, гражданская позиция, нравственность.*

Bilyk L.I., Chemerys I.A., Spiritual and Moral Education of Students is the Key to Development of the Nation

In this article the author reveals the actuality, basic components and factors that determine the formation of spiritual and moral personality. This work is based on the research and the survey conducted among the students in humanitarian and technical areas of study. The conclusions and practical recommendations for implementation of the basic principles of spiritual and moral education into the educational process of higher education institutions (HEI) are drawn from the research.

Key words: *highly spiritual identity, spiritual development, values, socialization, citizenship, morality.*

Постановка проблеми. Важливим показником духовного розвитку особистості є її духовна спрямованість, яка визначається ціннісними орієнтаціями людини та духовними інтересами. Ціннісна сфера особистості є інтегративною основою як для окремої особистості, так і для соціальних груп. Вивченню цієї проблеми приділяли увагу Б.Г. Ананьєв, А.Г. Здравомислов, А.Н. Леонтьєв, Д.А. Леонтьєв, Л.М. Смирнов, В.А. Ядов, Г. Олпорт. Ціннісна орієнтація формується в процесі соціалізації особистості протягом всього її життя, що в подальшому і визначає громадянську позицію людини, ставлення до своїх обов'язків та інших людей. Саме в цей час для нас, українців, є важливим наявність духовно-моральних цінностей у кожної особистості нашої нації, бо саме це визначає і забезпечує розвиток держави, її стабільність і рух вперед. Виховання духовних інтересів і ціннісних орієнтацій, які є визначальними в подальшій поведінці людини, повинні бути пріоритетними в системі виховання особистості, починаючи з народження, сім'ї і протягом всього життя. Але це не завжди в нашій державі було пріоритетом, це ігнорувалось і не було домінантним в політиці урядів і міністерств, що безкінечно змінювались, декларували свої програми, але так і не сподобились до того, щоб піднести на вищий щабель саме духовну спрямованість особистості через виховні та навчальні інституції. Саме тому, запитуючи у студентів «Які духовно-моральні якості притаманні Вам?» ми отримали відповіді: «не можу собі дати адекватну оцінку»; «не знаю, що це таке»; «не знаю, які вони в мене»; «не розумію питання»; «егоїзм, скептицизм» – 3,8 %.

Метою нашого дослідження було визначення наявності духовно-моральних якостей студентів гуманітарних та інженерних напрямів Черкаського державного технологічного університету. В опитуванні взяло участь 328 студентів лінгвістичного, будівельного факультету та факультету інформаційних технологій і систем.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи відповіді, слід зауважити, що більшість саме студентів інженерного фаху не зорієнтовані у визначенні своїх духовно-моральних якостей, що безумовно по-

© Білик Людмила Іванівна, Чемерис Інгріда Альгімантівна, 2014

требує уваги викладачів і більш досконалого вивчення цього питання всіма виховними інституціями, що впливають на становлення особистості. Серед інших відповідей слід зазначити, що на перше місце студенти серед духовно-моральних якостей, притаманних їм поставили чесність і доброту (48,7 %), відповідальність (21,2 %), щирість, співчуття, відвертість, ввічливість (15 %), щедрість, відданість, справедливість, працелюбство, повага до старших (5,3 %), милосердя, допомога іншим, людяність, скромність (3,1 %), патріотизм, оптимізм, терпимість, порядність, егоїзм, любов до Батьківщини, стійкість переконання, здатність до компромісу (2,3 %). При цьому 4,4 % студентів не відповіли на це запитання, залишивши його без уваги, що також є певним показником їх позиції. Зважаючи на такий стан речей, ми поцікавились, що і хто формує у особистості ціннісні та моральні переконання. 28 % студентів вказали на оточення, суспільство, спілкування; 25,6 % – родина, сім'я, виховання; 11,6 % – школа, ВНЗ, друзі; 8,1 % – самопізнання, саморозвиток, прагнення до самовдосконалення. По 6,9 % – досвід, життєві ситуації та труднощі життя, 3,5 % – література, 2,3 % – віра в Бога, релігія. Також 3,8 % назвали екстремальні ситуації, наполегливу працю, свободу, високодуховного наставника. 2 % студентів не відповіли на запитання. Отже, пріоритети у студентів розставлені правильно, оскільки основи духовності все ж закладаються у сім'ї, змалечку, завдяки правильному вихованню і закріплюються в подальшому в інших виховних закладах. Але що найголовніше – це все відбувається на певному фоні, яким є оточення дитини, середовище соціальне і природне, здатність до спілкування в цьому середовищі і набуття тим самим певного досвіду, що в подальшому і визначає поведінку особистості, при цьому не виключається самосвідомість і саморозвиток, які є рушійними силами розвитку особистості, при певній вмотивованості цього процесу. І ось саме на це запитання «Чи варто бути духовно-моральною особистістю і чому?» ми отримали наступні відповіді. Загалом позитивно відповіли 92,7 % студентів, при цьому зазначаючи, що «хочеш змінити світ, почни з себе», «від цих якостей залежить доля людини», «в цьому проявляється людяність», «це виховує в нас Людину», «щоб не бути біосміттям», «варто, бо людина вже вимираючий вид». Як бачимо, студенти дуже чітко оцінюють величезну роль і значимість духовності та моралі у своєму житті і це вже є великий прогрес, тому що вони починають розуміти переваги духовності над бездуховністю. В цьому полягало і наступне наше запитання: «В чому переваги духовно-морального стержня людини?», на що отримані такі відповіді: «людина бачить світ по-іншому», «має стійкі переконання і готова їх захищати», «така людина є доброю і може співпереживати», «висловлює свої думки, не боячись наслідків», «впевнена в собі», «Людина є Людиною, а не бидлом», «цілеспрямована», «духовна розвиненість», «він (стержень) – не матеріальний, його не можна зламати». Цікавим є те, що студенти інженерного фаху, а це 60 %, не відповіли на це запитання та прокоментували типу: «не знаю», «переваг немає». Це насторожує, оскільки студенти не розуміють, у чому полягає сутність морально-духовного стержня людини і не можуть адекватно відповісти з позиції свого бачення. А як жити далі, а як виховувати своїх майбутніх дітей? Ось де поле для роботи та роздумів для всіх викладачів, і насамперед для батьків цих студентів. На запитання «Як впливає сім'я, школа, ВНЗ на формування духовних людських якостей?» – студенти відповіли загалом позитивно, конкретизуючи: «Сім'я – найвищий ступінь розвитку моральності, школа – середній ступінь, університет – найнижчий ступінь», «сім'я – 80 %, школа – 6 %, ЧДТУ – 15 %», «на формування особистості – сім'я, школа – стійкість і вміння спілкуватися з людьми, вуз – вміння самостійно справлятись зі своїми проблемами, виходити з важких ситуацій». Як бачимо, 90 % опитуваних на перше місце за якістю та силою впливу ставлять сім'ю, родинне виховання, хоча дехто зауважує: «якщо сім'я благополучна», «є різні типи сімей, для яких духовність і моральність трактується по-різному», «сім'я – дає основні засади, школа, ВНЗ – нічого, окрім спілкування».

Таким чином роль сімейного виховання, як і повинно бути, стоїть на визначальному, першому місці, і студенти це розуміють. Отже, виховна система підростаючого покоління в нашій державі повинна ґрунтуватись на засадах сімейної, батьківської, родинної педагогіки, оскільки саме через неї у дитини закладається фундамент, стержень духовно-моральних якостей, основи характеру, її світогляд, естетичний смак. Саме у сім'ї виховується любов до природи, усього прекрасного, до рідних і близьких, до Батьківщини і країни. Закладені та сформовані в ранньому дитинстві, такі якості мають особливу стійкість. Сім'я створює для дитини можливості для спілкування з дорослими, в сім'ї формується емоційно-психологічний мікроклімат, що базується на почутті любові, в сім'ї виховується ставлення до праці, як до важливої соціальної цінності, а також саме тут дитина засвоює перші трудові навички, навчається поважати працю, готується до майбутньої трудової, професійної діяльності. Знаючи про таку домінуючу роль сім'ї у формуванні морально-духовних якостей особистості, вся наукова педагогічна спільнота повинна приділити цьому якнайшвидшу, якнайбільшу увагу, переглянути плани і програми щодо поліпшення стану сімейного виховання в нашій країні. Це не просте питання, оскільки успішно виховувати дітей в сім'ї, виконувати свій батьківський обов'язок можуть лише ті сім'ї, які мають певний рівень матеріального добробуту, достатню кількість вільного часу, особистісний належний моральний потенціал. Сьогодні ці складові аж ніяк не відповідають реаліям життя. Тому діти виростають

без запасу «міцності» любові, без належної ласки і ніжності, без достатнього спілкування з батьками, без всього того, що в подальшому і було б основою їх духовної і моральної стійкості. Тому не дивно, що студенти «труднощі життя», «перешкоди», «екстремальні ситуації», «недостатнє спілкування з батьками» визначають як фактори, що сприяють їх духовно-моральній стійкості. Але ми говоримо про юнаків і дівчат, що лише вийшли з підліткового віку, а вже мають такий сумний досвід розв'язання своїх життєвих проблем, досвід, що залишає рани на серці і в душі, що робить їх агресивними, непоступливими, злими, підступними, хитрими і т.д. Це діти «узбіччя», діти, які не жили, а виживали, тому і не відають, що таке моральні якості, не можуть їх у собі віднайти і назвати, не розуміють, що таке морально-духовний стержень, і як ми вже зауважили, близько 60 % студентів не відповіли на це запитання.

Запитуючи у студентів «Чому і як необхідно навчати і виховувати дітей, щоб вони росли духовно і морально ціннісними?» студенти відповідали: «говорити правду», «ввести цензуру у ЗМІ», «читати книжки», «розвивати творчу особистість», «з дітьми треба розмовляти», «виховувати патріотами», «навчати власним прикладом», «дітей треба чути», «в любові та турботі», «бути другом для своєї дитини, але в певних межах», «не застосовувати фізичної сили у вихованні», «любити дітей», «не принижувати», «не розбещувати», «вчити добра», «виховувати кнутом та пряником», «розповідати про етикет, чесність, порядність», «не обмежувати інтереси дитини», «розвивати любов до прекрасного», «давати свободу», «не давати дитині бачити сварки, бійки батьків», «виховувати згідно з ученням Божим». Ну чом не Кодекс сімейного виховання!? Але підсумком цього є вислів студентів: «Як би ж я знав як (виховувати!!!)» та «В повній ізоляції від людей». Он як! І над цим треба думати і не лише, а й діяти, щоб не «втрачати» покоління, щоб не зростали діти «узбіччя». Що ж для цього необхідно зробити, що «необхідно змінити в Україні для підняття престижу, моральних цінностей у народу?» – таким було наше запитання. І тут ми бачимо, що близько 70 % студентів пропонують «привести до влади справжнього лідера» та «змінити владу»; 22 % студентів – за «покращення якості освіти», «укріплення почуття патріотизму», «підвищення рівня самовиховання», «зміну законів», «змінити себе». Близько 5 % студентів висловили свої думки так: «навчити людей думати», «більше уваги приділяти інформаційним джерелам і навчанню», «більше уваги – культурній спадщині країни», «переглянути роль грошей в житті людини», «підвищити рівень життя в країні», «виховувати по-іншому нові покоління», «рівнятись на більш розвинені Європейські держави». 3 % студентів налаштовані песимістично і вважають: «Це не реально щось змінити», «Не зміниться нічого».

Висновки. Отже, як показало наше опитування, питання формування духовно-моральних якостей особистості є дуже складним процесом. Але якщо за його основу брати визначені історією нормотворчі традиції українського народу, які завжди були фундаментом духовного життя нашої нації, то можна очікувати й досить позитивні зрушення у свідомості та ментальності нашого народу. Роль освіти та виховання в цьому процесі є визначальною. Базуючись на духовній спадщині нашого народу, слід змінити основні принципи виховання, де приорітетним буде виховання у дітей любові до своєї землі і віра в її майбутнє, досягнення освітньо-виховного ідеалу – виховання гармонійно розвинутої особистості, гуманізація особистості, що у своєму поєднанні сприятимуть розвитку нації в цілому.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Изд-во ЛГУ. – Л.,1968. – 338 с.

2. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомислов. – М. : Политиздат, 1986. – 222 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

4. Леонтьев Д. А. Ценности как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26.

5. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / под ред. В.А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 222 с.

6. Смирнов Л. М Анализ опыта разработки экспериментальных методов изучения ценностей / Л.М. Смирнов // Психологический журнал. – 1996. – Том 17, № 1. – С. 157–167.

7. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.

УДК 289 : 17.023

Боровець Тарас Євгенійович,
викладач релігієзнавства, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Львівський інститут, Львівський медичний інститут, м. Львів

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ НА МОЛОДЬ ХРИСТИЯНСЬКИХ НЕОРЕЛІГІЙНИХ РУХІВ (НА ПРИКЛАДІ РУХУ «ДІТИ БОГА»)

Стаття присвячена дослідженню, способам і видам класифікацій нових релігійних рухів у світі. Особлива увага приділяється історії виникнення, основним ідеологічним засадам, функціонуванню і згубному впливові на виховання молоді неохристиянської секти «Діти Бога».

***Ключові слова:** релігія, компоненти, секта, молодь, любов.*

Боровец Т. Е. Деструктивное влияние на молодежь христианских неорелигиозных движений (на примере движения «Дети Бога»)

Статья посвящена исследованию, способам и видам классификации новых религиозных движений в мире. Особое внимание уделяется истории возникновения, основным идеологическим принципам, функционированию и губительному влиянию на воспитание молодёжи секты «Дети Бога».

***Ключевые слова:** религия, компоненты, секта, молодёжь, любовь.*

Borovets T. E. Destructive Influence on Young Christian Neoreligious Movements (on the Example of the Movement «Children of God»)

The article is devoted to study, methods and classification types of new religious movements in the world. Particular attention is paid to the history of the main ideological principles, functioning and pernicious influence on the education of youth sects «Children of God».

***Key words:** religion, components, sect, youth, love.*

Актуальність теми. Державний комітет у справах національностей та релігій повідомляє, що на початок 2011 року релігійна мережа в Україні складалась з 35861 релігійних організацій. При цьому 1884 релігійні громади діють в Україні без статусу юридичної особи – тобто без реєстрації, яка не є обов'язковою. Законодавчо в п. 4 ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначається, що повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Для порівняння, на 1 січня 1992 року (нагадаємо, що Україна проголосила свою незалежність в 1991 році) в Україні діяло 13217 релігійних організацій, отже бачимо, що за двадцять років незалежності відбулося збільшення інституційної структури релігійних напрямків та організацій в 2,7 рази (у кількісному значені – на 22644 одиниці). Певну складову серед них займають і нетрадиційні культи, ідеологія яких завжди перенасичена активною місіонерською діяльністю.

Сьогодні можна часто зустріти твердження, що всі релігійні течії однаково сприяють духовному і моральному оздоровленню суспільства, прихильники необмеженого «релігійного плюралізму» виступають за створення для всіх без винятку релігійних груп рівних можливостей у поширенні свого вчення і залучення нових послідовників. Безсумнівно, релігійна свобода повинна бути у суспільстві, яке бажає називатися демократичним, однак слід пам'ятати, що будь-яка, у тому числі релігійна свобода не рівняється анархії і деструктивній дії.

Метою цієї статті є висвітлення проблеми класифікації нетрадиційних релігійних течій для глибшого їх пізнання, витоків походження і віровчення. Правда, існують секти які, згідно з офіційними повідомленнями, ще не мають своїх адептів в Україні, але не виключено, що будуть намагатися їх здобути. Серед них – неохристиянська секта «Діти Бога», яка, спираючись на своє релігійно-філософське вчення, втягує молодь у неморальний спосіб життя. Виходячи не тільки з християнської, але із загальнолюдської позиції, завданням дослідження також є і небезпідставна пересторога.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Дослідження щодо цієї проблеми проводилося у працях таких учених, як А. Осіпов, А. Дворкін, В. Пітанов, Ю. Дремлюг, В. Ільїн, В. Петрик, Е. Ліхтенштейн, М. Інтровіне.

Виклад основного матеріалу. Релігія має кілька принципів, без яких вона втрачає себе, скасовується, вироджуючись в окультизм і магію, а може ухилитися в бік філософії та етики. Вона є цілісною системою складових, у ній виокремлюються чітко визначені компоненти (елементи), основними серед яких є:

1. Релігійна свідомість – система релігійних ідей, понять, міркувань, аргументів, сенсом яких є здебільшого обґрунтування віри у надприроднє.

© Боровець Тарас Євгенійович, 201

2. Релігійний культ – система певних обрядів, ритуалів, церемоній, спрямованих на встановлення двосторонніх стосунків між людиною і надприроднім.

3. Релігійна організація – об'єднання послідовників певного віросповідання [1, с. 20–26]. Спробуємо, взявши за основу елементи віровчення, об'єктивно підійти до питання встановлення рівня розколу. Розрізняють такі види релігійних організацій: а). Релігія – найбільш широкий вид релігійного співтовариства (наприклад: християнство, іслам, буддизм і т.д.); б). Конфесія – напрям у рамках тої чи іншої релігії (в християнстві: католицизм, православ'я, протестантизм); в) Деномінація – конкретна течія або «церква» в рамках приділеної конфесії. (Наприклад: Українська греко-католицька церква, Грузинська Православна Церква, Англіканська Церква, баптисти, п'ятидесятники). Так, якщо яка-небудь група відокремилася на рівні конфесії (тобто відкидає постулати якоїсь конфесії, не відкидаючи при цьому загальнорелігійних догматів) – маємо справу з деномінацією. Те саме відбувається, якщо розкол відбувається у самій деномінації (наприклад, якась група відокремилася від Баптиської церкви і утворює самостійну євангельську течію). Якщо відокремлення відбувається на рівні релігії, тобто, якщо йдеться про християнство, група відрікається від положень віровчення, визнаного всіма християнами (Нікео-Константинопольського чи Апостольського символу віри), така группа цілком може рахуватися сектою. Правда, існує також низка релігійних груп і течій, що не вписуються в рамки даного визначення. Це насамперед громади, які дотримуються в цілому загальнорелігійного вчення, але допускають окремі повороти у віровченні, такі групи умовно називають квазіденомінаціями (тобто «ніби деномінаціями» або «ніби церквами»). До квазіденомінацій належать, у випадку із християнством: «Адвентисти сьомого дня», «Новоапостольська церква», деякі громади п›ятидесятників; в). Секта – це замкнута релігійна група, що відокремилася від будь-якої традиційної релігії та має власне віровчення, засноване на викривленні або відкиданні фундаментальних положень цієї релігії, із якої ця група виділилася [2, с. 15–27].

Класифікація є першим кроком у розвитку науки, уможливлюючи зведення окремих емпіричних даних у єдину цілісну теоретичну систему. На жаль, жоден із відомих нині підходів до класифікації сект не є загальновизнаним, оскільки поряд з певними перевагами всі вони мають і очевидні вади. Нетрадиційні культи, або секти. виникли на кінці XIX на початку XX ст., у релігієзнавчому розрізі поділяються на сім головних груп:

1. Неохристиянські об'єднання (як відокремлення від християнства): Свідки Ієгови, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Богородичний Центр, Церква останнього завіту (Вісаріоновці), Діти Бога, Сім'я любові та інші.

2. Орієнтальні, або східні релігійні течії: а) ті, які виникли на індо-буддійському грунті: Товариство свідомості Крішни, Транседенталь на медитація (ТМ), Всесвітня чиста релігія, Центри Шрі Чинмая, Послідовники Саї-Баби, Інтегральна йога; б) ті, що виникли з ісламу: Ахмадія, Субуд, Чорний іслам, Мавро-американський науковий храм.

3. Синтетичні, або синкретичні (поєднують елементи багатьох віровизнань): Церква Єднання (мунізм), Віра Бахаїв, Біле Братсво, язиди, каодаїзм, чхондоге.

4. Саєнтологічні (поєднують елементи псевдонауки і релігії): Церква Саєнтології, Християнська наука, Наука розуму.

5. Езотеричні (ввібрали елементи окультизму, теософії, антропософії, магії, астрології, естрасенсорики, паранормальних явищ): Рух «Нова ера» (New Age, Нью Ейдж, Ера Водолія), в якому існує цілий ряд релігійних течій, наприклад: Агні-Йога, Жива Етика, Ліберальний католицизм, Міжнародний центр космічної свідомості.

6. Неоязичництво (відродили давно забуті вірування): друїдизм, ведизм, арійський рух, РУН віра та інші.

7. Демоністичні культи (збудовані на християнському віровченні про одвічну боротьбу Бога із дияволом, виступають у ролі «шанувальників» останнього): Братство чорного хреста, Церква сатани, Чорний ангел, Чорний дракон [3, с. 212–235; 1, с. 28–32].

За походженням секти умовно поділяються на: а) «західні»; походять з Європи або Америки і мають християнське коріння. В їхньому віровченні головне місце займає викривлене (часом до невпізнанності) християнське вчення, розбавлене елементами інших релігійних систем. Характерними «західними» сектами можна вважати свідків Ієгови, мормонів і Християнську науку; б) «східні»; основу віровчення складають елементи східних релігій: індуїзму, буддизму, ісламу та ін. До таких сект належатьусі американські «гуру-руху», «Товариство свідомості Крішни», «Церква об'єднання» Муна та низка інших;в) «нового часу»; секти «нового часу» є породженням XX століття; більшість з них пов'язані з сучасним неогностичним рухом «New age». Відмітною рисою цього типу сект є синкретизм: тобто поєднання своєрідно трактованих елементів християнства, східного містицизму та окультизму. Секти «нового часу», такі, як «Церква загальна і торжествуюча», «Форум» та ін. отримали сьогодні величезне поширення в Західній Європі та Америці, і починають активно проникати в Україну, де «Нью-ейдж» завойовує позиції за допомогою численних екстрасенсів і окультно-язичницьких груп типу «Тезаурус»; г) «неоязичницькі»; належать секти, чиє вчення базується на крайньому націоналізмі і «зверненні до

язичницьких коренів народу». Представники сект цього типу схильні звинувачувати християн у всіх бідах свого народу, від військових поразок до екологічних проблем. Прикладами таких сект можуть служити російські «венети», а також культ Дажбога, поширений серед українських емігрантів у Канаді.

За подобою секти умовно поділяються на: а) «Церквоутворюючі»; будують свою організацію за подобою християнських церков. Внаслідок цього, недосвідчені люди приймають їх за деномінації, і не помічають випливаючої від таких сект небезпеки. Цей тип сект завжди має жорстку ієрархічну структуру і розгалужену мережу спеціальних оплачуваних служителів. До їх числа відносяться, перш за все, свідки Ієгови і мормони. б) «Наукоподібні-терапевтичні»; найчастіше приховують своє ставлення до релігії, видаючи себе за групи незалежних послідовників якогось оздоровчого вчення, зрозуміло, науково обгрунтованого. У таких сектах новонаверненим послідовникам пропонується (деколи за відому суму грошей) пройти курс «духовного очищення», «розумового і фізичного оздоровлення», «розвитку своїх здібностей» і т.п. Найбільш яскравими представниками «наукоподібних терапевтичних» сект є: «Центр діанетики», «Розумовий контроль Сільви», «Церква розвитку своїх здібностей» та ін. в) «Окультно-эзотеричні»; зазвичай наслідують таємні містичні культи давнини і активно використовують ворожіння, магію та інші окультні прийоми. До цього виду сект відносяться всі групи «New age», масонські та розенкрейцерські групи, групи дияволопоклонників.

Надзвичайний Синод католицької церкви прийняв документ «Секти, або нові релігійні рухи. Виклик душпастирству» (1986), в якому подається класифікація сект з поділом на чотири групи: 1) Секти, що послуговуються Біблією; 2) Нові релігійні рухи; 3) Деструктивні рухи; 4) Псевдорелігійні рухи [4, с. 429–438].

Засновник організації «Діти Бога» Девід Берг, відомий також як Мойсей Давид або Мо, народився у 1919 році в Каліфорнії (США). У 1944 році Берг одружився на Джейн Міллер, від якої у нього буде четверо дітей: Лінда, Пол, Джонатан і Фейт, а у 1949 році, його запросили стати пастором у церкві Християнського і Місіонерського Союзу в містечку Веллі-Фармз, штат Арізона. Однак через два роки Берг пішов з посади пастора і провів початок 50-х років, роз'їжджаючи по країні в пошуках притулку. Зрештою, він знайшов собі місце у Фреда Джордана, який заснував власне телевізійне служіння, а також місіонерські «Клініки душ» в Лос-Анджелесі, штат Каліфорнія, і Мінгусі, штат Техас. Його приватне життя навряд чи можна було назвати християнським. Він встрявав у сумнівні зв'язки і навіть почав домагатися своєї молодшої дочки Фейт. Одна з дочок Берга, Лінда, що згодом стала його найлютішим ворогом, розповіла, що вона піддавалася «сексуальним приставанням» з боку батька з 8 років. Внучки Берга – Джоен Трідуел і Мері Берг – зрештою теж були примушені до сексуального зв'язку. У своєму інтерв'ю в 1992 р. Мері заявила, що «вона мала десятки вимушених сексуальних актів з дідом». За словами Стівена Кента, соціолога з Університету Альберти в Канаді, сексуальна одержимість Берга і його послідовників була викликана особливостями психіки самого засновника секти. У 1967 році засновник секти, переїхав в містечко Хантінгтон-Біч, штат Каліфорнія, де очолив у кафе «Клуб світла» молодіжні зібрання, тут Берг почав проповідувати радикальну філософію, спрямовану проти традиційної церкви та громадських устоїв. Час створення ним свого вчення збігся з часом розквіту руху хіпі в США. «Бунтарське євангеліє» стало «прийнятне» для бунтарсько налаштованої молоді, яка часто заходиладо «Клубу світла» у пошуках сенсу життя, і незабаром Берг отримав чимало прихильників. Вони називали себе «Підлітки за Христа» У 1969 році Берг залишив свою дружину, щоб жити з молодою новонаверненою на ім`я Карен Зерб (переіменованою в Марію). У черговому «пророцтві» заявив, що Бог наказав йому замінити дружину (яка символізувала Старий Завіт) Марією (яка символізувала Новий Завіт), таким чином почав використовувати свої одкровення для виправдання власної неприборканої сексуальності, яка згодом відбилася на вченні секти. Сам себе Берг став називати Мойсеєм-Давидом або Мо, проголошена ним «революція Ісуса», мається на увазі масові роздачі літератури на вулицях і гнівні виступи протесту, незабаром накликали на секту проблеми з поліцією. Деякі з «Підлітків за Христа» арештовувалися за демонстрації перед місцевими школами, зрештою, в 1969 році вся група покинула межі штату. У 1970 році, поїздивши по Америці на кавалькаді з трейлерів, Берг і його група з приблизно двохсот «революціонерів Ісуса» заснували комуну неподалік від міста Турбер, штат Техас. Життя в комуні, де «всі разом і все спільне», проповідь «загального добра», «вільна любов» – все це приваблювало сотні і тисячі молодих людей, їх виявилося так багато, що незабаром учні Берга вирушили в інші міста, щоб заснувати нові комуни. Саме в цей період якийсь репортер охрестив Берга і його вірних послідовників «Дітьми Бога».

Єдиним авторитетним джерелом вчення для членів секти формально є Біблія, але виключно в трактуванні Девіда Берга, який стверджував, що Біблія перекручена і ненадійна, і що тільки він в силах передати істину спраглим слідувати за Господом. Крім того, абсолютним авторитетом користуються творіння самого Берга, на початку 70-х років написав книгу «Закон любові». Віровчення секти в його первісному варіанті, настільки огидне у своєму блюзнірстві, що приводити його докладно не представляється можливим. У його основі лежить спотворення Євангелія на грунті сексу: відому християнську тезу «Бог є любов», Берг перемінив так: «Любов є Бог», при цьому під любов›ю він розуміє саме сексуальну любов, взагалі, практично всі відносини в Біблії розглядає через призму сексу. Далі пішов

проторованим шляхом, заявивши про «вище» послання, суть якого така: зло оволоділо світом і спокушає людей матеріальними цінностями, аби відвернути від Христа. Всі, хто не приєднається до «Дітей Бога», загине. Вищим принципом буття, життя і віри Берг проголосив універсальну любов. Якщо ви полюбите Бога, Бог любитиме вас, якщо ви любите інших, то проявляєте до них божественну любов і тим самим виражаєте любов Божу. Далі Берг пропонує радикально новаторську ідею в поясненні божественної любові, переводячи її у площину «вільної любові».

Двома роками пізніше секта вже налічувала майже 2500 членів в 134 комунах, розкиданих по території 41 країни. Люди, які висловлювали бажання вступити в секту, повинні були кинути роботу або навчання, переписати на ім'я секти всі свої заощадження і майно. Крім того, «Діти Бога» завоювали репутацію розпусної секти, яка обманом відриває підлітків і молодих людей від їхніх родин, на них надходили сотні скарг з боку колишніх членів, розгніваних батьків і правоохоронних органів. Головний суддя штату Каліфорнія почав розслідування, а Берг назвав це «гоніннями», і в 70 – 80-х роках секта змушена була піти в підпілля. З 1972 р. «Діти Бога» частково згорнули свою діяльність в Америці, в той же час широко поширившись в європейських країнах, але й там на них посипалися звинувачення в сексуальній розбещеності, педофілії, і проституції. Доведено, що «Діти Бога» займалися виданням фотографій і відеофільмів, змістом яких була дитяча порнографія. Як встановив британський суд у 1995 р., секта, що проповідувала «вселенську любов до всіх і до кожного», стосовно своїх маленьких членів широко практикувала тілесні, а також принижуючі дитину покарання. Їх били, залишали одних в ізоляції на довгий час, піддавали публічним приниженням, примушували мати сексуальні стосунки з дорослими і один з одним, починаючи мало не з дитячого віку. Берг проповідував прийнятність сексу між дітьми, також, як і секс між дітьми і дорослими, заохочувався також інцест. Секта зайшла так далеко, що в 1979 році видала барвистий буклет під назвою «Моя маленька рибка», який показував, як сексуальний зв›язок між дорослими і дітьми створює ідеальну сімейну атмосферу. З 1976 по 1987 р. в секті практикувалося явище під назвою «флірті-фішінг», яке полягало в тому, що молоді послідовниці секти знайомилися з чоловіками в барах і клубах, намагаючись залучити їх до секти через сексуальні контакти. У 1978 р. Девід Берг під тиском влади та громадськості формально «розпустив організацію через серйозні порушення і зловживання владою деякими лідерами групи», 300 її керівників нібито були звільнені, а назву змінено на «Сім'я Любові», сам він став називати себе «Батько Давид». У другій половині 80-х років, коли здоров›я Берга стало погіршуватися, Марія («Мама») почала брати управління у свої руки, дала поштовх до позбавлення секти від найбільш відвертих сексуальних вад, заборонивши інцест і заняття сексом з дітьми та підлітками.

За останні кілька років в рамках великих громадських і урядових кампаній було проведено кілька розслідувань проти «Сім'ї» в різних країнах: в Іспанії (1990), Австралії (1992), Франції (1993) і Аргентині (1994), заборонена в США. Нині основним завданням секти є спроба придбання вигляду респектабельного християнського руху. Секті вкрай важко «відмитися» від того іміджу, який сформувався завдяки діяльності її засновника, у Великобританії «Сім'я» навіть офіційно зреклася Девіда Берга, визнавши його злочинцем. У секті було введено низку строгих обмежень щодо сексу: статевий зв'язок між дорослими та особами, які не досягли 21 року, суворо заборонено, не дозволяється вступати у статевий зв'язок з особами, що не входять в організацію. Ті, хто порушив ці правила, можуть виключатися з громади, водночас, свобода сексуальних контактів між дорослими членами секти залишилася. Сьогодні для створення сприятливої думки про себе організація бере участь у благодійних акціях. «Сім'я» є творцем і ініціатором серії освітніх музичних передач для дітей «Кідді Віллі», які покликані «вчити дітей моральним принципам». Сьогодні секта поширена по всьому світу, більшість послідовників у США, весь світ поділений ними на географічні райони, місцеві громади, які раніше називалися колоніями, іменуються «будинками» та управляються «пастирями» або «працівниками». Після смерті в 1994 р. Девіда Берга, лідерами «Сім'ї» є його дружина Карен Зарб (Марія) і Стів Келлі (Цар Петро), адміністративні та пастирські функції в громаді виконує Рада, що обирається в кількості 3–4 чоловік з постійних членів терміном на 6 місяців [2, с. 80–100; 5, с. 208–212].

Висновки. Представивши різні способи класифікації нових релігійних рухів, у цій статті, окреслено їхню ідейну належність. На прикладі неокульту «Діти Бога» – розкрито історію діяльності, релігійно-філософське вчення і деструктивний вплив на молоде покоління цієї секти.

Література:

1. Ильин В. В., Кармин А. С., Носович Н. В. Религиоведение / В. В. Ильин, А. С. Кармин, Н. В. Носович. – СПб., Питер, 2006. – 240 с.

2. Религиозные течения и секты. Справочник / сост. Ю. С. Дремлюг. – СПб.: 2010. – 320 с.

3. Черній А. М. Релігієзнавство / А. М. Черній. – К., Академвидав, 2003. – 352 с.

4. Zimon H. Religia w swiecie wspolczesnym.. / H. Zimon SVD – L.Towarzystwo naukowe KUL, 2002. – 653 с.

5. Титов В. Д., Качурова С. В., Барабаш О. В, Релігієзнавство / В. Д. Титов, С. В. Качурова, О. В. Барабаш. – Х., Право, 2004. – 272 с.

УДК 159.95

Годунок Наталія Валентинівна,
магістр психології Національного університету «Острозька академія», м. Острог

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЛІГІЙНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

У статті здійснено опис пошукового дослідження щодо виявлення особливостей структурно-функціональних характеристик релігійності вчителів християнської етики. Подано інформацію щодо розробки та застосування опитувальника «Структурно-функціональні характеристики релігійності християн».
Ключові слова: *релігійність, структура релігійності, мотиви релігійності.*

Годунок Н.В., Структурно-функциональные характеристики религиозности учителей христианской этики
В статье описано поисковое исследование особенностей структурно-функциональных характеристик религиозности учителей христианской этики. Представлена информация по разработке и использовании опросника «Структурно-функциональные характеристики религиозности христиан».
Ключевые слова: *религиозность, структура религиозности, мотивы религиозности.*

Hodunok N. V. The Structural and Functional Characteristics of Religiosity of Christian Ethics Teachers
This article describes the results of research dedicated to structural and functional characteristics of religiosity of Christian Ethics teachers. The information about designing and using the questionnare «The Structural and Functional Characteristics of Christians' Religiosity» is presented.
Key words: *religiosity, structure of religiosity, motives of religiosity.*

Актуальність теми. У структурі особистості та на рівні суспільства релігійність є важливим з точки зору виконуваних нею функцій феноменом. Вона забезпечує утримання соціального порядку, сприяє задоволенню потреб різного рівня тощо [5, с. 298]. Інтимність релігійності, а також суспільно-політичні процеси, що супроводжували життя українців упродовж XX століття, спричиняють те, що феномен лишається складним для дослідження, однак необхідність у розвитку відповідної теми зростає. Разом із тим помітною на теренах України зараз є нестача психодіагностичного інструментарію, котрий був би спрямований на визначення тих чи інших характеристик релігійності [2]. Саме тому актуальною є розробка відповідних методик та перевірка їх ефективності за психометричними характеристиками.

У час актуалізації релігійного життя українців постає питання щодо формування релігійності дітей. Обрядова сторона, ставлення до конфесійних питань, віра є важливими темами обговорень та наукових диспутів, оскільки їхнє співвідношення у структурі релігійності визначає сутнісні її характеристики – орієнтованість на зовнішній чи внутрішній світ, глибину емоцій та власне мотивацію релігійності. Викладання християнської етики у школах спрямоване на виховання релігійних цінностей у дітей [4, с. 22]. У зв'язку з цим закономірно припустити, що особливості релігійності вчителів, котрі займаються з дітьми, впливатимуть як на процес такого виховання, так і на його результат. Таким чином, вивчення особливостей релігійності вчителів християнської етики є важливим з позиції дослідження його впливу на релігійність учнів.

Метою статті є дослідити особливості структурно-функціональних характеристик релігійності вчителів християнської етики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, представлене у статті, має характер пошукового та призначене для виявлення тих чи інших особливостей, котрі можна вважати значимими у ключі теми конструктивного розвитку релігійності дітей.

Г. Добош, Н. Пархоменко та інші науковці з різних сфер займалися вивченням специфіки викладання християнської етики на території України та наголошували на залишкових впливах радянських часів на досліджуваний процес [11]. Вивчення власне релігійності як особистісного феномену відбувалося з точки зору й різних психологічних шкіл. Зокрема, класичний психоаналіз наголошував на невротичному характері релігії й релігійності, натомість неофрейдисти стверджували про виконання нею смислотворчої функції. Гуманісти трактують релігійність через її персоналістичний характер тощо [8].

В основу дослідження було покладено підхід, згідно з яким релігійність визначається через поняття диспозиції та витлумачується як системокомплекс мотивів. Таким чином стверджується перманентність феномену у структурі релігійності, а також його роль у задоволенні базових за різними підходами потреб особистості (в афіліації, у спілкуванні з вищими силами тощо) [8; 3, с. 37].

Базуючись на підході Н. Наумової та А. Мердак, було визначено, що релігійність включає в себе такі мотиви: ціннісний, денапруження, захисту від екзистенційних страхів, моди та традиційності [7].

© Годунок Наталія Валентинівна, 201

Ціннісний мотив визначає релігійність людини через прагнення наблизитися до вищих сил. Цей мотив включає в себе два полюси – іманентного містика та трансцендентного містика. Для першого характерним є сприйняття всіх життєвих благ як дарованих благодаттю вищих сил, для другого єдиним шляхом наближення до них є відлучення від світу людських творінь [7; 8]. Мотив денапруження визначає релігійність як потенційний шлях зняття емоційної напруги, отримання заспокоєння та надії [2; 7]. Мотив захисту від екзистенційних страхів у структурі особистості визначає її як шлях захисту від страху смерті, свободи, ізоляції та безглуздя у різних їх формах [9, с. 321]. Мотив моди та традиційності характеризує релігійність, що виходить із бажання людини бути прийнятою референтною групою та виражається у мірі старанності дотримання зовнішньої сторони релігійності [7].

Поклавши в основу вказаний підхід до визначення структури релігійності, нами було сконструйовано опитувальник «Структурно-функціональні характеристики релігійності християн», що містить 82 питання (з них по 18 на кожну із 4 вищезазначених шкал та 10 питань шкали брехні). Ефективність методики перевірена за психометричними характеристиками надійності, валідності та дискримінативності, опитувальник пройшов процедуру стандартизації [1; 6]. Дані щодо перевірки вказаних вище характеристик наведені на Рис. 1.

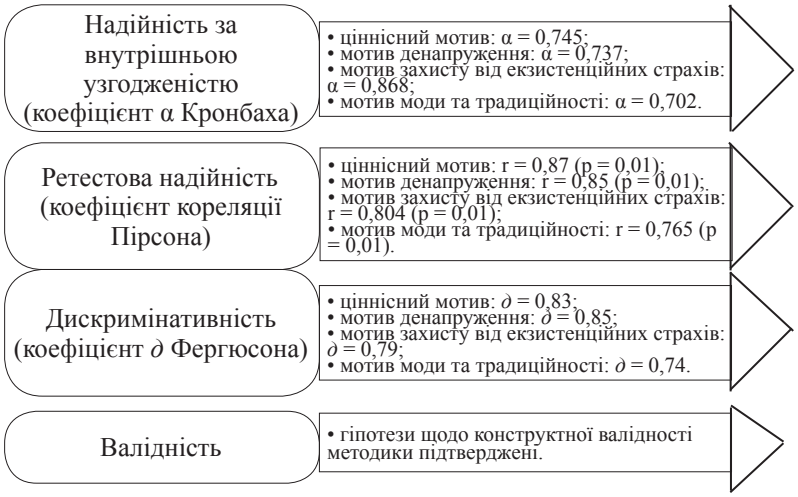

Рис. 1. Перевірка ефективності опитувальника «Структурно-функціональні характеристики релігійності християн»

Зазначені на Рис. 1 коефіцієнти свідчать про ефективність розробленого опитувальника. Результати перевірки надійності за внутрішньою узгодженістю вказують на високу стійкість отриманих даних, ретестової – та стабільність результатів у часі [1, с. 216]. Значення коефіцієнту ∂ Фергюсона дозволяють стверджувати високу здатність методики розподіляти досліджуваних за показниками [6]. Гіпотези щодо конструктної валідності, що висувалися до кожної зі шкал окремо, були підтверджені. Стандартизація методики була здійснена у двох ключах: уніфікація бланку та процедури опитування та розробка норм з метою створення можливості індивідуального використання інструментарію [6].

У дослідженні взяло участь 98 вчителів з християнської етики з різних регіонів України обох статей віком від 27 до 58 років. Досліджувані були залучені до проведення описаної методики та інтерв'ю.

Отримані результати узагальнені на Рис. 2.

Виявлено переважно високі рівні вираження мотивів денапруження та захисту від екзистенційних страхів (відповідно по 87 % досліджуваних мали високі рівні вираження вказаних мотивів та по 13 – середні, жоден із досліджуваних не мав низького рівня). Себто релігійність слугує, головним чином, меті збереження стабільності емоційного стану, заспокоєння, полегшення та захищає людину від екзистенційних тривог [7; 11]. Привертає увагу емоційне акцентування феномену. Похід до храму, молитва – будь-який контакт із вищими силами – є способом отримання заспокоєння, полегшення. Людина звертається до вищих сил здебільшого тоді, коли має проблеми. Релігійність також дає людині список норм, якими вона керується в житті. Цінності теж формуються відповідно до норм релігії, часто цими ж нормами людина виправдовує свої вчинки. Релігійність слугує людині як можливість знайти компанію, близьке спілкування. Часто людина звертається до вищих сил тоді, коли відчуває страх смерті чи просто думає про смерть [2; 7].

Переважно низькі рівні вираження мотиву трансцендентності свідчать про домінування типу іманентного містика у цій шкалі (77,5 % досліджуваних мають низький рівень, решта 22,5 – середній). Шляхом наближення до вищих сил та єднання з ними людина вважає використання всіх можливостей, що даються в житті, активну громадську діяльність, спілкування з іншими. Дуже переймається тим, як

живуть інші, намагається вчинками чи порадами зробити їхнє життя кращим, переживає не тільки і не стільки за свої гріхи, скільки за гріхи інших [7; 8].

Рис. 2. Співвідношення досліджуваних з різним рівнем вираження мотивів релігійності

Середні рівні мотиву моди та традиційності (90 % досліджуваних мають середній рівень, решта 10 – високий) означають те, що молитва, похід до храму, читання Біблії – все це людина робить великою мірою, бо так чи то заведено у родині, чи то у колі друзів. Однак при цьому бажання не відрізнятися від свого оточення не є ключовим. Атрибути релігійного життя приносять відчуття полегшення або близькості з вищими силами [7].

Отримані під час застосування методики дані підкріплюються проведеним інтерв'ю. Останнє здійснювалося з метою визначати потенційні аспекти феномену, котрі варто дослідити – окреслення перспектив та напрямків роботи.

Ставилися питання щодо оцінки власної релігійності та того, якого значення людина надає цьому поняттю, а також щодо емоцій та специфіки релігійності в Україні. Наголос робився, головним чином, на тому, що релігійні аспекти життя викликають емоції заспокоєння, очищення тощо. Щодо особливостей релігійності в Україні, акцентувалася увага на різних напрямках її розвитку в різних регіонах країни. У відповідях на питання «В чому виражається ваша релігійність?» йшлося, в основному, про поведінкові аспекти – релігійність як дотримання обрядової сторони релігійного життя. Помітна відмінність між відповідями на питання інтерв'ю та результатами, отриманими у ході проведення методики, свідчать про різницю між рівнем усвідомлення того, що людям дає релігійність, та реально виконуваними нею функціями.

Висновки. Результатом проведеного дослідження стало виявлення особливостей мотивації релігійності вчителів християнської етики. Високі показники вираження мотивів денапруження та захисту від екзистенційних страхів, яскраве представлення полюсу іманентного містика, середні рівні мотиву моди та традиційності, а також інформація, отримана в ході інтерв'ю, свідчать про специфіку та яскравість досліджуваного феномену, а також неоднозначність його вираження у відповідної категорії населення.

Перспективи роботи ми вбачаємо у дослідженні шляхів впливу структурно-функціональних характеристик релігійності вчителів християнської етики на формування релігійності їхніх учнів різного віку у різних регіонах України, а також у розробці психодіагностичного інструментарію, спрямованого на вивчення особливостей релігійності дітей різних вікових груп та підлітків.

Література:

1. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2007. – 412 с.

2. Войнівська О. О. Психологічні особливості особистісної релігійності : дис. канд. наук: 19.00.01 [елекронний ресурс] / О. О. Войнівська. – Режим доступу :http://www.psyfactor.ua/ytrgeh.htm

3. Войновская О. А. Теоретическое и эмпирическое обоснование концепции личностной религиозности / О. А. Войновская // Вісник Харківського національного університету. – Харків, 2010. – Випуск 43. – С. 36–39.

4. Гридковець Л. М. Етапи релігійного розвитку людини / Л. М. Гридковець // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2007. – Випуск 6. – С. 21–27.

5. Климишин О. І. Конструктивність взаємодії релігії та психології в умовах духовного відродження суспільства / О. І. Климишин // Наука и религия в духовном возрождении общества : Сборник докладов международной конференции 25–27 ноября 2006 г. – Одесса : ХГЭУ, 2007. – С. 298–305.

6. Кляйн П. Справочное руководство по конструированию тестов. [Электронный ресурс] / П. Кляйн. – Режим доступа :http://www.koob.ru/klyajn.

7. Наумова Н. В., Мердак А. М. Психологічна структура віри та її формування [Електронний ресурс] / Н. В. Наумова, А. М. Мердак. – Режим доступу :http://studentam.net.ua/content/view/7306/97/.

8. Олпорт Г. Диспозиційні теорії особистості [Елекронний ресурс] / Г. Олпорт. – Режим доступу :http://psyera.ru/teoriya-lichnosti-gordona-olporta-1723.htm.

9. Савелюк Н. М. Релігійність як складова духовності особистості / Н. М. Савелюк // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Серія «Проблеми загальної та педагогічної психології». – Т. XIII. – Ч. 4. – К., 2011. – С. 318–325.

10. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / М. В. Савчин – Івано-Франківськ : вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.

11. Шангіна Л. І. Віра й релігія в житті українців / Л. І. Шангіна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.uceps.com.ua/ukr/all/journal/2000_10/html/83.shtml.

УДК 37.015.3:[133.2+165.742]:78

Горбенко Сергій Семенович,
кандидат педагогічних наук, професор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ

ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ ЯК ПРОЦЕС ДУХОВНО-КАТАРСИЧНОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті зроблено спробу обґрунтування можливостей катарсичної діяльності в гуманістичному вихованні особистості. Висловлюється припущення, що катарсис, виховання входять в єдину духовно-моральну систему. Відстоюється позиція про важливість музики, її чуттєвого переживання як засобу розвитку духовної культури індивіда та ролі в цьому процесі вчителя, який зосереджує увагу дітей на значущих художніх цінностях і представляє їх у конкретних видах, формах і прийомах музичної діяльності.

***Ключові слова:** духовний катарсис, гуманістичні цінності, функція музичного мистецтва, естетичне переживання, емоційний підйом, людина культури, духовно-катарсична активність.*

Горбенко С. С. Гуманистическое воспитание средствами музыки как процесс духовно-катарсического преобразования личности

В статье предпринята попытка обоснования возможностей катарсической деятельности в гуманистическом воспитании личности. Высказывается мысль о том, что катарсис, воспитание входят в единую духовно-нравственную систему. Отстаивается позиция о важности музыки, ее чувственного переживания как средства развития духовной культуры индивида и роли в этом процессе учителя, который сосредотачивает внимание детей на значимых художественных ценностях и представляет их в конкретных видах, формах и приемах музыкальной деятельности.

***Ключевые слова:** духовный катарсис, гуманистические ценности, функция музыкального искусства, эстетическое переживание, эмоциональный подъем, человек культуры, духовно-катарсическая активность.*

Horbenko S.S., Humanistic Education by Means of Music as the Process of Spiritual and Cathartic Transformation of Personality

This paper attempts to study possibilities of cathartic activity in humanistic education of the individual. It is suggested that catharsis and education are the components of a single spiritual and moral system. The importance of music is advocated and its sensuous experiences as a means of spiritual culture of the individual and the role of the teacher in this process, which focuses on children's significant artistic values and presents them in specific types, forms and methods of musical activity.

***Key words:** spiritual catharsis, humanistic values, the function of music, aesthetic experience, emotional lift, a man of culture, spiritual and cathartic activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогоднішні реалії все більше актуалізують гуманістичну парадигму в освіті, особливо це стосується процесу виховання. І.Д. Бех наголошує на тому, що «гуманізм у вихованні – це певна світоглядна позиція, яка в центр буття ставить людину, і тому все в цьому світі набуває значення смислу і цінності лише у зіставленні з нею, розміщується навколо неї як найвищої цінності. Побудова виховного процесу на засадах гуманізму вимагає розглядати його (гуманізм) одночасно і як засіб, і як мету виховання» [2, с. 23]. Важливого соціального значення за цих умов набуває питання впровадження у процес виховання системи факторів і засобів, зміст яких полягає у свідомому виборі цінностей, відповідних духовно-моральним якостям особистості. Одним із таких засобів є мистецтво, особливо музичне, яке допомагає людині глибше пізнати себе, свій внутрішній світ, спонукає до самоосвіти і самовдосконалення, задовольняє потреби індивіда в осягненні навколишньої дійсності в різних формах людської чуттєвості. Саме музичному мистецтву належить, з одного боку, провідна роль у розвитку культури, а з іншого – вплив на нього цієї культури. Психолог Л.С. Виготський підкреслює, що для сприйняття мистецтва недостатньо щиро переживати те почуття, яке опанувало автором, а також недостатньо розібратися у структурі самого твору – необхідно ще «творчо подолати своє особисте почуття, знайти його катарсис і лише тоді дія мистецтва проявиться повністю» [3, с. 276].

Формулювання мети статті. Метою статті є наукове обґрунтування важливості духовного катарсиса особистості в процесі спілкування з творами музичного мистецтва як детермінанти її гуманістичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблем. Проблемою духовно-катарсичного перетворення особистості опікувалося ряд дослідників і насамперед психологів (Г. Айзенк, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Ю.А. Ланда, Ф.А. Петровський, В.Б. Семенов,

© Горбенко Сергій Семенович, 2014

Т.А. Флоренська, Ч.А. Шакеєва та ін.) і педагогів (Н.В. Гончаренко, Н.Я. Джинджихашвілі, Е.В. Ільєнков, І.М. Карпенко, О.В. Киричук, В.В. Стьопін). Катарсичний підхід до процесу виховного впливу мистецтва на людину висвітлювали в своїх роботах А.С. Канарський, В.Є. Семенов, В.О. Свенцицька, А.М. Лутошкін, А. Моруа, А.Ф. Лосєв, І.А. Федь. Музикознавчий аспект цієї проблеми розглядали О. Самойленко, Л.С. Кондратюк, а роль духовного катарсису характеризує В.Є. Сергеєва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, специфіка виховного впливу мистецтва на людину має емоційний характер. Вважається, що в процесі сприйняття художнього твору виникають більш чи менш виражені емоції. Якщо цього не відбулося – це означає, що був відсутній комунікативний зв'язок між індивідом і художнім твором. Тому вищим проявом впливу мистецтва на емоційну сферу особистості можна вважати феномен катарсиса (від грецького katharsis – очищення) – категорія естетики, що розкриває один із сутнісних моментів естетичного, вищий духовно-емоційний результат естетичного досвіду і сприйняття. Це поняття виникло ще в античній літературі, а піфагорійці розробили теорію очищення душі від шкідливих пристрастей (гніву, страху, ревнощів тощо) шляхом впливу на неї спеціально підібраною музикою. Метою катарсису є пробудження «внутрішнього бога кожної людини – її совісті».

На думку багатьох учених (Н.В. Гончаренко, Н.Я. Джинджихашвілі, Е.В. Ільєнков, І.М. Карпенко, В.С. Стьопін та ін.) людину духовну створила катарсична діяльність, вона сформувала її як вершину біосоціальної еволюції, як культурно-історичну домінанту. На їхню думку, історія людської культури – це неухильне вдосконалення і збагачення катарсичної діяльності: від її психофізіологічного до власне духовного рівня, від насолоди біологічним добробутом і комфортом до задоволеності результатами праці, комунікації, творчості в мистецтві. Зазначимо, що для нас є важливим і привабливим те, що основою духовного катарсису є прагнення суб'єкта до особливо значущих загальнолюдських цінностей. Тим самим можна висловити припущення, що «виховання, катарсис і загальнолюдські цінності входять в єдину духовно-моральну систему, в якій мета, засіб і результат максимально зближаються» [7, с. 13].

Формування «людини духовної» вимагає, щоб виховання мало катарсичний характер. У соціокультурному плані, – пише І.М. Карпенко, – виховання можна розглядати як процес катарсичного перетворення особистості. Катарсис – це цілісний, насичений, динамічний стан особистості, що виражає вищу ступінь її духовної організації і виникає в результаті очищення, ускладнення і піднесення її цінностей та ідеалів до рівня соціально значущих, загальнолюдських [4, с. 128]. Всі найвідоміші новаторські дидактичні та виховні системи так чи інакше прагнуть до досягнення особистістю катарсичного стану. Є підстави стверджувати, що люди, всім «загальнолюдським» у собі зобов'язані духовному катарсису. Тут виявляється подвійна діалектична залежність зазначених явищ. Через катарсис учні засвоюють загальнолюдський ціннісний досвід, який передається за допомогою мистецтва і, зокрема, музики, а завдяки збагаченню своєї ціннісної сфери вони стають здатними переживати духовне очищення, ускладнення і піднесення.

Катарсичне переживання близьке до естетичного переживання мистецтва. Це твердження засноване на тому особливому розумінні «естетичного», яке дано А. Лосєвим. На його думку, естетичне «є певного роду досягнення призначеного, гармонія внутрішнього, поставленого у вигляді мети, і зовнішнього, даного як досягнення цієї мети» [5, с. 438–439]. В естетичному аспекті катарсис веде до почуттів гармонії, краси, викликає гуманні почуття, покаяння, «благоговіння перед життям» (А. Швейцер). Музика виступає важливим засобом катарсичного пізнання світу і людини, входить істотною складовою до структури духовної культури особистості. Ми вважаємо, що один із шляхів до «людини культури» лежить через духовний катарсис і оволодіння ним як загальнолюдською цінністю. Привабливість такого підходу для нас полягає в тому, що основу духовного катарсису складає «сходження» суб'єкта, що має відбуватися в процесі спілкування з музичними творами, до особливо значущих гуманістичних цінностей, ідеалів та якостей. Музичний катарсис як загальнолюдська духовна цінність є самоцінним для індивіда. Однак, у той же час, його переживання, як і відчуття естетичного, накладає на особистість певні морально-етичні зобов'язання. «За те, що я пережив і зрозумів у мистецтві, – говорив М. Бахтін, – я повинен відповідати своїм життям, щоб все пережите і зрозуміле не залишилося недієвим в ньому « [1, с. 89–90].

Як свідчать дослідження, стан катарсиса досягається не так легко. В художньому творі повинні міститися сильні сугестивні імпульси, які б виражали щирість та інтенції автора твору. В реальних ситуаціях, концертах, в процесі сприймання музики включаються механізми психічного зараження і наслідування, які посилюють катарсичний ефект. Системний підхід до феномену катарсиса і взагалі до характеру виховного впливу мистецтва на людину вимагає врахування не тільки характеристик художнього твору, але й індивідуальних особливостей автора, виконавця і людини, яка сприймає твір. При цьому виникає проблема, яку В.Б Семенов називає проблемою особистісної сумісності художника і його твору з аудиторією [6, с. 17]. Вчені відмічають, що твори мистецтва можуть впливати на людей

як позитивно, так і негативно. В діапазоні емоційного впливу мистецтва на людину мають місце різні градації які можна сприймати у вигляді певної порядкової шкали, одним полюсом якої є позитивний емоційний стан катарсиса, а другим – негативний, який можна назвати антикатарсисом.

За цих умов, перед особистістю розкривається новий світогляд, вона осягає новий художній образ, привласнює раніше невідомі моделі соціальної поведінки, моральні та естетичні ідеали. Крім того, виробляється творчий підхід до власної культури, збагачення і розширення її кордонів. Індивід переживає духовний, емоційний підйом, у нього росте відчуття задоволеності собою, впевненості у своїх силах, незалежності, автономності, здатності бути справжнім суб'єктом життя і своєї діяльності. При цьому вчитель повинен знати, по-перше, особистісно та суспільно значущі для дітей різного віку художні цінності та ідеали; по-друге, вміти представляти їх у «матерії» конкретних подій та видів діяльності; по-третє, вводити їх до структури та змісту уроків або виховних заходів, викликаючи духовний катарсис школярів який передбачає:

– вихід особистості в сферу трансцендентного, область найглибших ідей і широких зв'язків зі світом культури і мистецтва;

– організацію видів діяльності на особистісному пізнанні і переживанні індивіда;

– розвиток самостійності та нестандартності художнього мислення в кожній дитині, готовність бути суб'єктом своєї повсякденної та музично-творчої діяльності.

Розглядаючи духовний катарсис як педагогічну умову формування гуманістичних цінностей учнів у процесі їхнього музичного навчання і виховання, ми виходимо з того, що через катарсичні стани особистості задовольняється потреба в «ціннісному насиченні» її активності. Як системне утворення, така активність може конкретизуватися в окремих її видах, а саме: навчально-пізнавальному, соціально-комунікативному, національно-громадянському, художньо-образному, духовно-катарсичному та ін. У контексті нашого дослідження, особливо важливими є духовно-катарсичний та художньо-образний вид.

Духовно-катарсична активність розуміється нами як готовність особистості до свідомого вибору місця в житті; здатність максимально розкрити і реалізувати свої потенційні творчі можливості, закладені природою музичні здібності, схильності; це інстинкт самоочищення.

До художньо-образного виду активності відносимо музикування; театралізацію, драматизацію, образотворче мистецтво в ході сприйняття музичного твору. Тут активність виступає засобом вираження власного «Я» через емоційно-почуттєву, когнітивну та вольову сфери, реалізацію творчого потенціалу.

Слід відмітити, що автентичні тексти катарсичного змісту – це художньо-педагогічний феномен, що поєднує в собі моральний вплив і глибокі естетичні переживання. В процесі гуманістичного виховання засобами музики катарсичною подією може бути будь-який автентичний високохудожній матеріал різних видів і форм (музична інформація, співацьке та інструментальне виконавство, слухання музики, дискусії, бесіди, різні види творчих завдань, вірші, робота в Інтернеті тощо). Катарсична дія, що міститься в музичному матеріалі, здатна викликати активну духовну «реакцію» дитини. Педагог свідомо і навмисно організовує роботу з даним навчальним матеріалом так, щоб викликати в учнів бажану і спрямовану естетичну реакцію. Такий процес не потребує понятійно-логічного пояснення, оскільки завжди розгортається як дія. Значущість і насиченість події визначається не зовнішньою міркою тривалості, а внутрішньою логікою її розгортання.

Висновки. Таким чином, духовний катарсис, розглянутий нами як педагогічна умова гуманістичного виховання учнів у процесі музичних занять характеризується наступними основними положеннями:

– цілісний вплив на свідомість, почуття і поведінку учня;

– орієнтація у виховному процесі на гармонію загальнолюдських, національних та особистісних цінностей;

– організація навчально-виховного процесу як спільної діяльності, спілкування учнів і вчителя, активне використання емпатичних та рефлексивних індивідуально-творчих здібностей дитини;

– забезпечення багатого, емоційного насичення учнів у процесі музичної діяльності;

– надання навчально-виховному процесу «живої», практичної спрямованості;

– об'єднання навчальних та виховних завдань в єдине ціле;

– комплексне використання різних видів, форм і методів роботи у процесі проведення музичних занять;

– послідовне і логічне застосування катарсичної діяльності у змісті та структурі уроків музики і позакласних музично-виховних заходах.

Література:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М. : Худ. литература. 1975. – 502 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності: Наук. видання / І.Д.Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

3. Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошенко / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 345 с.

4. Карпенко И.М. Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи / И.М. Карпенко // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе. – Луганск-Женева, 2000. – С. 127–142.

5. Лосев А.Ф. Дерзание духа / А.Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с.

6. Семенов В.Б. Социальная психология искусства / В.Б. Семенов. – Л., 1988. – 287 с.

7. Сергеєва В.Є. Про роль духовного катарсиса у формуванні загальнолюдських цінностей / В.Є. Сергеєва // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4 (37). – С. 13–19.

УДК 268:159.9

Гусар Галина Йосипівна,
Рівненський державний базовий медичний коледж, м. Рівне

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА З ПОГЛЯДУ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Закладам охорони здоров'я Украни необхідні не тільки кваліфіковані фахівці, але, в першу чергу, високоморальні особистості. У статті висвітлюються питання морально-етичної складової медика з погляду християнської психології. В процесі навчання молодь отримує спеціальні знання, і важливою складовою професійних вмінь сучасного медика є морально-етична основа. Очевидним є факт, що не тільки сума знань, умінь і навичок, а й морально-етична складова є показником ґрунтовно і різнобічно підготовленого спеціаліста.

Ключові слова: *медик, пацієнт, мораль, етика, служіння, християнство.*

Гусар Г. И. Нравственно-этические основы медицинского сотрудника с точки зрения христианской психологии

Учреждениям здравоохранения Украины необходимы не только квалифицированные специалисты, но, в первую очередь, высоконравственные личности. В статье освещаются вопросы морально-этической основы медика с точки зрения христианской психологии. В процессе обучения молодежь получает специальные знания, и важной составляющей профессиональных умений современного медика морально-этическая основа. Очевидным является факт, что не только сумма знаний, умений и навыков, но и морально-этическая составляющая является показателем основательно и разносторонне подготовленного специалиста

Ключевые слова: *медик, пациент, мораль, этика, служение, христианство*

Hussar H.I., Moral and Ethical Foundations of Medical Personnel from the Point of View of Christian Psychology

Health care facilities in Ukraine need not only qualified, but, primarily highly moral personnel. The article highlights the issue of moral and ethical foundations of medical terms of Christian psychology. During training, the youth receives special knowledge. The professional skills of moral and ethical framework are an important part of the modern physician. It is obvious that not only the amount of knowledge and skills, but also moral and ethical component is a vital requirement for a thoroughly and comprehensively trained specialist

Key words: *medical worker, patient, morality, ethics, ministry, Christianity*

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство перебуває в пошуку духовного й емоційного наповнення, вимагає усвідомлення потреби формування морально-ціннісних відносин. Нині все більше знецінюється морально-етична основа, руйнується свідомість людей.

Турбота про людей – це живе втілення Божого характеру і любові, і тому ми повинні цінувати її особливо високо. У тих, хто потребує турботи і догляду, нам слід бачити цінних членів нашого суспільства, а не відмахуватися від них як від важкого тягаря.

Медсестринську справу представляють як інтелектуальну професію, засновану на науковому підході, а не професію, засновану на милосерді. Складається враження, що наше суспільство перестало цінувати милосердя і турботу. Якщо ми не навчимося цінувати милосердя, то незабаром почнемо боятися старості та хвороб, так як будемо знати, що в цьому випадку до нас нікому не буде діла.

Метою статті є аналіз морально-етичних основ діяльності медичного працівники з точки зору християнської психології.

Замість того, щоби бачити у хворих і соціально вразливих людях тягар, ми повинні сприймати їх як Божий дар, завдяки якому всі ми можемо навчитися любити людей і піклуватися про них без всяких умов. Якщо ми навчимося проявляти про них таку ж турботу, яку хотіли б отримувати самі, нам не доведеться бідувати, коли настане наша черга бути залежними від турботи оточуючих.

Медицина завжди бачила свою основну мету в служінні людині, її здоров'ю. Але сьогодні є приводи для тривоги у зв'язку з ознаками дегуманізації сучасної медицини, які фіксуються медиками всього світу. Все гостріше проявляється невдоволеність пацієнтів медичними працівниками, які часто перетворюються на якісь придатки комп'ютерів, забувають про людські почуття і медичну етику, зовсім не вміють поводитися з пацієнтами, дуже часто дивляться на них взагалі зверхньо: то як на об'єкт експериментів, то як на джерело доходів, навчившись візуально визначати ступінь платоспроможності пацієнта. І самі медичні працівники визнають, що в охороні здоров'я настала криза. Спочатку престиж медицини піднявся дуже високо, а потім настало швидке падіння вниз. Репутація людей в білих

© Гусар Галина Йосипівна, 2014

халатах неухильно падає. Тисячолітня традиція непорушної довіри між пацієнтом і медичним працівником поступається місцем новому виду стосунків: на місце зцілення приходить сума маніпуляцій; менеджмент витісняє турботу про хворого; мистецтво вислухати пацієнта – медичними технологіями. Немає більше адресації до особистості хворого. Незважаючи на 70-річну державну планомірну боротьбу з релігією, соціологічні опитування останніх років свідчать, що 80 % населення вважають, що релігія відіграє в їх житті важливу роль. Повнота культурного життя сучасної України не можлива без урахування релігійно-моральних цінностей усіх народів, що її населяють. Так, наприклад, українська культура була і залишається християнською культурою вже більше 1000 років.

До невід'ємних етичних цінностей належать: милосердя, турбота, доброта, чуйність, співчуття, правдивість, вміння врятувати життя. Саме ці цінності є центральними і визначальними для професійної медичної моралі. Незалежно від того, на якому континенті працює медик або в якій країні живе пацієнт, незважаючи на існуючі часові та просторові межі, всупереч культурно-національним відмінностям між людьми, цінності життя і милосердя приймаються всіма медиками і пацієнтами.

В наш прагматичний вік, коли забувають і продають клятву Гіппократа, людей, які полегшують страждання хворого за допомогою медичних знань та одночасно допомагають йому духовно, досить мало. Є медики, які демонструють любов до Бога через турботу до людей. Вони пам'ятають слова Христа: «Люби свого ближнього, як самого себе» (Марка 12:31). Але мало говорити про любов до ближнього, необхідно проявляти її в реальному, важкому житті.

Складовою частиною медичної етики є медична деонтологія, тобто наука про належне виконання професійних обов'язків медичними працівниками. Родоначальник медичної деонтології Н. Петров під медичною деонтологією розумів теорію правильного поєднання організаційних заходів, наукових знань і технічних прийомів з турботливим, милосердним ставленням до хворого для успіху його лікування. Ця теорія була закріплена ще у клятві Гіппократа, і основні його положення такі:

1) повага до життя («Я не дам нікому, хто буде просити, смертельного засобу і не вкажу шляху для подібного задуму, так само я не дам жодній жінці абортивного пессарія»);

2) заборона на заподіяння шкоди хворому («Я спрямовую режим хворих на їхню користь згідно моїх сил і мого розуміння, утримуючись від завдавання всілякої шкоди та несправедливості»);

3) повага до особистості хворого («У який би дім я не зайшов, я зайду туди для користі хворого, без всілякого навмисного, неправедного і згубного наміру, особливо тримаюсь від любовних справ із жінками і чоловіками, вільними і рабами»);

4) лікарська таємниця («Що б при лікуванні, і також без лікування, я не побачив або не почув щодо життя людей з того, що не потрібно розголошувати, я промовчу про те, вважаючи подібні речі за таємницю»);

5) повага до професії («Клянуся поважати того, хто навчив мене лікарського мистецтва, рівним з моїми батьками, ділитися з ним своїми статками і, за необхідності, допомагати йому в його потребах») [4].

Охорона здоров'я і медицина мають дуже тісний зв'язок з моральністю та наскрізну етичну наснаженість.

Медицина у сучасному світі відіграє вийняткову роль у житті людини і суспільства. З нею ми зустрічаємося при народженні і не розлучаємося протягом усього життя аж до смерті.

Стосунки між медиком і пацієнтом сприяли появі на світ особливих етичних начал і правил поведінки – медичну етику і медичну деонтологію. У теорії розрізняють два поняття – медична етика і лікарська етика.

Поняття медична етика є ширшим і розкриває принципи, правила поведінки не тільки лікарів, а й медичних сестер, лаборантів, молодшого медичного персоналу та інших медичних працівників.

Лікарська етика все ж займає центральне місце, оскільки саме лікар визначає і скеровує весь процес лікування, безпосередньо впливає на хворого, його психологічне і фізичне видужання. Академік І. Касирський писав, що не потрібно забувати, що хвороба – це велика драма з багатьма дійовими особами. Головними серед них, звичайно, є лікар і хворий. Лікар повинен зробити все, щоб сподобатись і завоювати довір'я хворого. Саме лікарська етика детально розглядає питання моральності лікаря, тобто його моральні якості, почуття професійного обов'язку, совісті, чесності, гідності, його інтелект і культуру, фізичну і моральну чистоту, покликання і клінічне мислення. Справедливо зазначає А. Савицька: «Про незнання лікарем моральних принципів не може бути мови. Недотримання їх не можна розцінити як помилку – це перша ознака професійної непридатності».

Догляд за хворим не може і не повинен зводитися тільки до традиційних норм, сьогодні втратило свою значимість розуміння їх як комплексу лікувальних, профілактичних, гігієнічних та санітарно-епідеміологічних заходів, спрямованих на полегшення страждань хворого, якнайшвидшого його одужання, а також на попередження ускладнень захворювання. Такий розгляд сутності догляду як ключового елементу сестринської справи надзвичайно обмежений і орієнтований на сестру-виконавця. Набагато далі простягаються погляди Травелбі [2], який стверджує, що сестринська справа являє

собою міжособистісний процес, в якому професійна практикуюча медсестра надає допомогу індивіду, сім'ї чи спільноті у запобіганні хвороби і страждання або боротьбі з ними і, якщо це необхідно, підтримує пацієнта морально, допомагаючи йому не втратити сенсу існування. Використовуючи такий підхід, медична сестра здатна дивитися ширше, орієнтуватися не тільки на суто фізіологічні потреби хворого, але звертатися до його більш високих потреб, прагнути відвернути пацієнта від буденності і рутини і повернути в лоно сім'ї, суспільства, навіть не дивлячись на свою недугу. Але для виконання таких складних функцій абсолютно необхідно виховання нового типу особистості медичної сестри, в ієрархії цінностей якої стануть домінувати мотиви альтруїзму. Крім того, медична сестра повинна бути орієнтована на творчу діяльність, повинна бути здатна сформулювати проблему і вирішити її в рамках своєї компетенції. Тільки тоді медична сестра і лікар стануть істинними колегами у досягненні спільної мети: зцілення пацієнта.

Варто зазначити, що деонтологічні принципи поширюються не тільки на відносини медичний працівник – хворий, а й, що не менш важливо, на стосунки медичний працівник – родичі хворого, медичний працівник – колеги, медичний працівник – суспільство. Поєднання мудрості і розуміння у стосунках із родичами, повага, відсутність нездорової конкуренції, взаємна підтримка і допомога, непримиримість з круговою порукою у стосунках із колегами, дотримання принципів моралі і належне виконання професійних обов'язків сприятимуть гуманізації медицини, росту авторитету медичних працівників і максимальному зменшенню небезпечних наслідків неповноцінної медичної роботи.

Медична етика – питання складне і неоднозначне. У ній нерідко зустрічаються суперечності із звичайними нормами етики. Інколи у своїй професійній практиці лікарям доводиться порушувати основний деонтологічний принцип – «не нашкодь», який має місце, наприклад, при вилученні у донора здорового органу чи тканин, що не може бути повністю нешкідливим для нього. Інколи лікарю доводиться говорити неправду, оскільки не можна забирати у хворого надії на видужання. Важливим деонтологічним правилом вважають те, що пацієнту потрібно говорити тільки ту інформацію, яка піде йому на користь. Обов'язок медика полягає у створенні сприятливої атмосфери для лікування та завоювання довіри пацієнта. Бути хорошим спеціалістом є недостатнім. До деонтологічних принципів належить і слово медика, оскільки важливим є не тільки, що сказати, а й те, як сказати.

Швидкий плин життя, науково-технічний прогрес медицини породжують нові явища, які потребують своїх етичних гарантій. До таких віднесемо штучне запліднення, корекція статі, статус ембріона, евтаназія та інші.

Враховуючи особливості менталітету наших вітчизняних медичних сестер, доцільно більш уважно поставитися до досвіду іноземних колег. Наприклад, як керівництво для медсестер Вірджинія Хендерсон описує такі вимоги у здійсненні їх діяльності [4]:

1. Невпинно докладати зусиль для сприйняття і осягнення того, в чому саме полягають основоположні потреби пацієнта, і тілесні, і духовні, чуйно прислухаючись, співпереживаючи і усвідомлюючи обмежену можливість перейнятися потребами іншого.

2. Створювати «конструктивні взаємини» з пацієнтом, тобто сприяти їхньому природному і позитивному розвитку, складати послідовний і поетапний план по догляду.

3. Виконувати деякі дії за пацієнта з метою задоволення його потреб.

4. Діяти відповідно до стану здоров'я пацієнта, не виключаючи інших, можливих факторів впливу.

5. Організовувати догляд за хворим з урахуванням його звичок (режиму харчування, сну, випорожнення кишечника).

6. По можливості зменшувати страждання і втішати пацієнта (надавати емоційну підтримку).

7. Терпляче пояснювати пацієнту та його близьким, які заходи необхідні для задоволення його потреб.

Надзвичайно важливо для медичної сестри запалити факел, подібний смолоскипу Гіппократа для лікаря. Напевно, таким факелом повинна стати лампа Флоренс Найтінгейл. Адже основоположниця сестринської справи в усьому світі завжди брала з собою лампу і намагалася не берегти себе навіть у важкій ситуації. Її звали «жінка з лампою» [3]. Мабуть, найточніше принципи сестринської етики та деонтології відображені в клятві, яку дають випускники сестринських шкіл в багатьох країнах. Це клятва була запропонована Флоренс Найтінгейл і вона повинна стати сенсом існування медичних сестер і в Україні:

«Перед Богом і перед обличчям зібраних я урочисто обіцяю вести життя, сповнене чистоти, і чесно виконувати свої професійні обов'язки. Я буду утримуватися від всього отруйного та шкідливого і ніколи свідомо не використаю і не призначу ліки, які можуть завдати шкоди. Я зроблю все, що в моїх силах, щоб підтримувати і підвищувати рівень моєї професії. Я буду зберігати в таємниці всю особисту інформацію, яка буде в моєму розпорядженні під час роботи з пацієнтами та їх рідними. Всіма силами я буду намагатися допомагати лікарю в його роботі та присвячу себе тим, хто звернувся до мене за допомогою» [3].

Проаналізувавши питання медичної етики, принципи медичної деонтології, можемо вказати на вимоги до медиків, які вони повинні неухильно розвивати і вдосконалювати у собі.

Це насамперед такі якості медика, як:

– інтерес до професії, вміння застосовувати професійні знання на практиці;

– постійно вдосконалювати професійні знання, мислення, пам'ять, спостережливість;

– професійне честолюбство;

– милосердя, доброту, чуйність;

– володіння психологічною і психотерапевтичною культурою;

– оптимізм, емоційна стійкість;

– виховання у собі терпимості, стійкості і витривалості;

– володіння мистецтвом слова;

– рішучість, від якої залежать життя і здоров'я хворих;

– любов до людей і самозреченість;

– прагнення бути науковим співробітником, що розширює можливості для творчості і наукового пошуку;

– зовнішній вигляд, культура спілкування, манери, поведінка, які створюють сприятливі умови для лікування і співпраці між медиком і пацієнтом.

Висновки. Важливою складовою професійних вмінь сучасного медика є його морально-етична складова. Медична діяльність – це сфера служіння, а не обслуговування. До принципових особливостей професійної медичної моралі належить її універсальний або всезагальний характер.

Медична практика з'єднує один з одним не тіла і механізми, а особистості у всій їхній величі й моральній шляхетності.

Медичну мораль можна визначити як систему зобов'язань, яку приймає і виконує медик, надаючи допомогу хворій людині.

Медичний працівник має володіти необхідними якостями: милосердям, обов'язком, совістю, співчуттям, турботою, любов'ю, духовністю.

Медсестра, яка починає працювати, керуючись моральними та християнськими нормами поведінки, зобов'язується поліпшувати, підтримувати та відновлювати здоров'я, полегшувати страждання пацієнтів та запобігати хворобам.

Завдання формування морально-етичної основи майбутніх фахівців полягає у розвитку моральної свідомості, формуванні моральних почуттів і переконань, виробленні звичок моральної поведінки тощо. Основою формування морально-етичних поглядів медика є знання принципів, вимог і норм моралі та їх специфічного відображення у професійній діяльності.

Література:

1. Біблія / пер. проф. І. Огієнка. – К. : УБТ, 2002.

2. Мухіна С.Л., Тарновська І.М. Теоретичні основи сестринської справи: Навчальний посібник в 2 частинах. Ч. ІІ. – М. : Родник, 1998. – 208 с.

3. Найтінгейл Ф. Записки про відхід (Notes on Nursing). – М. : Видавничий дім «Російський лікар», 2002. – 96 с.

4. Пасєчко Н.В. Основи сестринської справи (курс лекцій). – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – С. 84–85.

УДК 215; 284

Данилюк Ольга Валентинівна,
аспірант Національного університету «Острозька академія», м. Острог

КОНСЕРВАТИВНИЙ ТА ПРОГРЕСИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА МЕДІАТИЗАЦІЮ ПРОТЕСТАНТИЗМУ

У статті охарактеризовано зростання впливу медіа на життя людей та важливість використання засобів масової інформації для поширення віровчення та висвітлення соціальної роботи релігійних громад. Зосереджено увагу на двох основних поглядах щодо медіатизації протестантизму – консервативному та прогресивному. Попри відмінності у цих позиціях стає зрозуміло, що конфесійні ЗМІ, зокрема протестантські, повинні існувати, але на них існує велике навантаження, щоб подавати інформацію зрозуміло для прихильників своїх церков та водночас висвітлювати таку інформацію, яка допомагала би й іншим людям стати прихильниками їхнього віровчення чи принаймні спростовувати міфи, що існують щодо протестантів в Україні.

Ключові слова: *протестантизм, медіатизація, прогресивна позиція, консервативна позиція, засоби масової інформації, комунікація.*

Данилюк О.В. Консервативный и прогрессивный взгляды на медиатизацию протестантизма

В статье охарактеризованы рост влияния медиа на жизнь людей и важность использования средств массовой информации для распространения своего вероучения и освещения социальной работы религиозных общин. Сосредоточено внимание на двух основных точках зрения относительно медиатизации протестантизма – консервативной и прогрессивной. Несмотря на различия в этих позициях становится понятно, что конфессиональные СМИ, в частности протестантские, должны существовать, но на них осуществляется большая нагрузка, чтобы подавать информацию доходчиво для сторонников своих церквей и одновременно освещать информацию, которая помогала бы и другим людям стать сторонниками их вероучения или по крайней мере опровергать мифы, существующие в отношении протестантов в Украине.

Ключевые слова: *протестантизм, медиатизация, прогрессивная позиция, консервативная позиция, средства массовой информации, коммуникация.*

Danyliuk O.V., Conservative and Progressive Views on the Mediatization of Protestantism

This article describes the growing influence of the media on people's lives and the importance of using the media to spread their faith and coverage of social work of religious communities. The work focuses on two main views on the mediatization of Protestantism – conservative and progressive. Despite the differences in these positions, it is clear that religious media, particularly Protestant, must exist, but they struggle to present clear information for supporters of their churches and, at the same time, highlight the information that would help other people become supporters of their faith or least able to refute the myths that exist about Protestants in Ukraine.

Key words: *Protestantism, mediatization, progressive position, conservative position, media, communication.*

Актуальність теми зумовлена пожвавленням інтересу до вивчення діяльності протестантських церков у сучасній філософській та релігієзнавчій науці та особливостями висвітлення їхньої діяльності крізь призму засобів масової інформації. У протестантизмі виділяють дві кардинально різні точки зору щодо необхідності використання сучасних медіа. З одного боку, протестанти розуміють, що нині подію не можна назвати проведеною без того, щоб про неї не писали статей чи не знімали сюжет. А з іншого боку, консерватори стверджують, що всі справи, які відбуваються у церковному житті, потрібно робити на славу Божу, а не для людських очей. Проте, усі дослідники протестантизму підтримують думку про те, що у сучасному світі вплив засобів масової інформації невпинно зростає. І цього фактора не можна не враховувати у формуванні напрямків діяльності, зокрема і церковної. Протестантська позиція щодо ЗМК неоднорідна, проте спільною є та думка, що якщо протестантські ЗМІ функціонують, то вони повинні мати ширшу та вищу мету, аніж будь-які світські засоби масової інформації. Крім надання інформації, вони повинні впливати на життя невіруючих та утверджувати в позиціях віруючих.

Метою дослідження є аналіз різних поглядів на медіатизацію соціальної роботи баптистів, п'ятидесятників та адвентистів.

Стан наукової розробки теми. На сьогодні в Україні не було видано спеціальних релігієзнавчих досліджень, які б характеризували діяльність традиційних протестантських церков через призму її висвітлення у конфесійних ЗМІ. Дослідження, що стосуються медійної сфери протестантизму, належать таким молодим науковцям, як Т. Антошевський, М. Балаклицький, С. Филипчук. Подана до захисту докторська дисертація «Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010 років», автором якої є М. Балаклицький. Соціальну роботу традиційних протестантських церков розглядають у своїх працях

© Данилюк Ольга Валентинівна, 201

Л. Веремейчик, В. Докаш, В. Любчук, Л. Филипович, П. Яроцький. Окремі аспекти дослідження цієї тематики знайшли своє висвітлення у наукових працях Й. Лося, І. Михайлина, А. Юраша. Важливо також зазначити, що це питання потребує комплексного релігієзнавчого розгляду. Не варто розмежувати сферу релігійної журналістики, медіатизації суспільства та соціальну діяльність протестантських церков. Потрібно вивчити як саме висвітлюється соціальна робота у конфесійних ЗМК.

Основний текст статті:

Нинішні зміни у суспільній свідомості стосуються і сфери релігії. Дані соціологічних досліджень постійно фіксують зростання довіри до церкви як до суспільного інституту. Водночас для багатьох людей релігійність стає все більше приватною сферою життя; частішають випадки віри людини в Бога, проте невизнання церкви та священства. Тобто, маємо справу з певним плюралізмом у ставленні до церкви; із розмежуванням у свідомості певної частини суспільства релігії як суспільного явища та церкви як суспільного інституту. Водночас релігійні конфесії, опинившись перед новими викликами, намагаються протидіяти цьому і проповідувати своє віровчення.

До нових реалій життя відносять і «медіатизацію суспільства», яку можна охарактеризувати як процес зростання ролі медіа в різноманітних галузях людської діяльності, що набуває значення істотного чинника у визначенні порядку денного, репрезентації осіб та в артикуляції й розв'язанні проблем. У цьому зв'язку доречно зазначити, що саме церква і медіа належать до тих суспільних інститутів, які впродовж останніх років демонструють сталу динаміку зростання суспільної довіри.

Ігор Михайлин виділяє чотири чинники медіатизації, серед яких: 1) розвиток і вдосконалення інформаційних і комунікативних технологій, які дедалі більше полегшують виготовлення інформаційного продукту та розширюють і спрощують способи його доставки до споживача; 2) сприймання журналістики як місця ведення діалогу між різними сегментами суспільства, кожен має право бути почутим; 3) розширення сфери інформаційних послуг, створення прес-служб, які відіграють роль спеціальних агенцій послуг у сфері маркетингу; 4) дедалі зростаюча залежність переважної більшості населення розвинутих країн у галузі вироблення громадської думки від картини світу, створеної в мас-медіа та наданої споживачам новин у користування, зумовленість цієї картини оцінками й коментарями тонкого прошарку інтелектуальної еліти [3, с. 79]. Це сприяє тому, що з'являються усі необхідні можливості для проповіді свого віровчення через засоби масової інформації (ЗМІ).

Нові принципи інформаційного, медіатизованого суспільства необхідно вивчати й аналізувати. Головним у контексті інформаційного служіння є донесення інформації до свідомості людей, при цьому інформація повинна виходити з авторитетних для світського суспільства джерел. Вона має бути подана у доступній сучасній людині формі, з урахуванням законів комунікації, що діють у суспільстві.

Протестантські церкви активно використовують можливості часу і реагують на медіатизацію суспільства: посилена євангелізаційна й місіонерська діяльність, інституалізація, структурування церковних служінь і як наслідок – активне входження в світ. Протестанти роблять усе можливе, щоб довести свою відкритість для світу та зняти з себе багаторічне тавро «сектантів», прагнуть створити власні соціальні концепції, які підходили б саме під українські умови та які реально є важливими для життя. Баптисти, п'ятидесятники та адвентисти при цьому враховують те, що ми живемо в інформаційному світі, де засоби масової інформації формують погляди суспільства, враховують психологічні, соціальні та технологічні рівні медіатизації.

Українські протестанти виробляють власне бачення проблем інформаційного суспільства. Для них потенціал ЗМІ – це переважно можливість євангелізації та донесення до широкого загалу основ віровчення та власної богословської позиції на ті чи інші суспільні та духовні запити соціуму [11, с. 251]. Саме тому вони активно використовують інтернет, газети, журнали, радіо та телебачення для того, щоб прийти до людини ще до того, як вона наважилася прийти до церкви. Засоби масової комунікації стають новим та все більш активним способом донесення віровчення. Зміст Євангелія залишається незмінним, але можливості розповсюдження Священного Письма та пояснення його для людей розширюються з розвитком інформаційних технологій. Відтак, інформаційне служіння можна сміливо назвати одним з головних пріоритетів Церкви у ІІІ тисячолітті. Протестанти розуміють це, як ніхто інший, і давно вже замінили міжконфесійні суперечності та протистояння на активний діалог та співпрацю. Завдяки цьому протягом останнього десятиліття церковне життя в Україні набрало певних обертів, і неабияку роль у цьому відіграли релігійні засоби масової інформації [1].

Особливе становище протестантства в цьому відношенні пояснюється тим, що його представники постійно прагнули засвоювати новітні технічні засоби (комунікації) через масу причин: від духу Реформації як оновлення, осучаснення, актуалізації, намагання йти в ногу з часом, до індивідуалізму, дорожнечі найманої праці й безлюддя американської глибинки [2]. Саме тому саме протестантами особливо активно проводиться інформаційне служіння, головна ціль якого – розробка системи підготовки професіоналів, які були б віддані справі Божій, і в той же час мали дуже високий рівень професіоналізму в журналістиці та у зв'язках з громадськістю. Ці люди повинні не тільки самі готувати матеріали, які б

стосувалися діяльності церкви та аналізували сучасні процеси в суспільстві, а й слідкувати та реагувати на інформаційну продукцію, яка може нести шкідливу інформацію чи негативно впливати на світосприйняття людини. Баптисти, адвентисти та п'ятидесятники встановлюють суспільні зв'язки, тобто створюється спеціальна система керування інформацією (у тому числі соціальною) для цілеспрямованого формування бажаної суспільної думки. Ця система містить у собі процес створення інформаційних приводів та інформації, а також поширення готової інформаційної продукції засобами комунікації.

Завдяки засобам масової комунікації (ЗМК) релігійні богослужіння, діяльність церкви перестають бути ізольованими, вони стають надбанням соціуму, частиною культури в цілому. Досить часто завдяки цьому релігії стають дедалі успішнішими, проте водночас це певним чином змінює традиції релігії та відсуває культову практику на задній план. Можна стверджувати, що перспектива для християнської журналістики має більш блискуче майбутнє, чим будь-коли раніше – для цього є усі ґрунтовні підстави [8].

Проте, ставлення до ЗМІ є неоднорідним навіть серед самих протестантів, адже це досить широке поле для дискусії, не всі розуміють та приймають новітні технології. Одні сприймають їх як негативне явище (консерватори), інші ж виступають за активне використання ЗМК задля проведення євангелізації та поширення віровчення (прогресисти).

Історично раніше сформувалося «консервативне» коло віруючих. Відкиненість на маргінес суспільного буття та неможливість активно брати в ньому участь спонукали поглибити прагнення до відокремлення од «грішного світу». Традиційність почала розглядатися як абсолютизація самобутності своєї конфесії, розробка закритої субкультури, яка абсолютизується, правлячи за ознаки спасенної людини; субкультуру проголошують взірцем для всієї історії християнства [11, с. 252].

Консервативне крило історично переважало в українському протестантстві, а його оцінка змісту світських медіа в основному є негативною. Мирська культура уявляється віруючим апріорі недосконалою вже у силу свого знебоженого характеру. Церква зі статусом меншості, до того ж меншості підозрілої, якщо не девіантної (з позиції масової свідомості), мислить категоріями «ми – вони». Вона не ототожнює себе із суспільством, а прагне довести свою вищість, де моральні переконання грають ледь не провідну роль. Моральна дискредитація світу свідчить проти секулярного способу життя, про необхідність людині увірувати і, без цього ніяк, приєднатись до *істинної* церкви. Інші засоби не варто використовувати, треба приймати релігію серцем [10, с. 87].

Сучасні медіа, на думку консервативних протестантів, стирають межу між сакральним та світським, відкривають людям те, що раніше було поза межами їх дослідження та обговорення. Вони керуються тезою, що надмірна відкритість до світу загрожує чи обертається безоборонністю перед гріхом [11, с. 252]. Висуваються претензії і щодо самої організації та діяльності протестантських ЗМК, адже багато з них засновані та працюють під керівництвом людей, які не мають спеціальної освіти; просто зі своєї ініціативи прагнуть працювати в сфері журналістики.

Приміром, Андрій Юраш зазначає, що у церковній пресі України відсутні елементи творчості та ідеологічної свободи, зате присутні: авторитаризм, некритичне ставлення до власних вад, невміння й небажання говорити з опонентами, мислення комплексами і догмами, некваліфікованість. Церковні лідери намагаються контролювати й видання, яких не засновували. Відтак, зазначає науковець, релігійні ЗМІ становлять цілий пласт, де часто застосовуються методи тоталітарної журналістики [4, с. 61].

Окрім того, консервативні протестанти у своїй критиці стверджують, що ЗМК зовсім не стабільні і ми бачимо, що робити ставку на друковані ЗМІ – сьогодні більш як наївно. Навіть телерадіопрограми все більше переселяються в інтернет. Натомість дедалі більшої популярності набирають соцмережі та інформаційні портали. Сьогодні читач довіряє більше блогерам, аніж професіоналам-журналістам чи інформації прес-служб [7]. З іншого боку, такий своєрідний перерозподіл сил на ринку ЗМІ, на думку автора, можна і варто розглядати не як загрозу, а як можливість. Адже первинним є не канал поширення контенту, а сам контент; не технічні засоби його створення, а зміст, який розповсюджується; зрештою, не буква, а дух.

Також консервативні критики медіатизації протестантизму констатують той факт, що ЗМІ можуть перебувати під впливом політики, бізнесу чи інших владних структур, проте тоді їх не можна вважати істинно християнськими, хоча досить часто вони позиціонують себе як такі. І тоді виходить, що в наші голови вкладають зовсім не мораль чи релігійні принципи, а ті ж самі неправдиві тези, які пропагують світські засоби масової комунікації. Люди досить часто потрапляють під вплив побаченого, прочитаного чи почутого, і це може бути небезпечно. І це може привести до духовного зараження. Консерватори бачать у телебаченні не тільки навіювання, а й створення для людини окремої реальності, в якій її не цікавить ніщо, окрім самого себе. Вони стверджують, що ЗМІ сприяють егоцентризму та погіршують психіку людини (особливо Інтернет, телебачення). Зменшується людська активність, погіршується чи відсувається на другий план моральна свідомість. Навіть морально бездоганний фільм утілює тему в готові образи, роблячи те, що читач здійснює самостійно. Нахил споживати неосмислену інформацію викликає небажання читати, й навіть фільми на біблійні теми можуть відохочувати від роздумів над

Святим Письмом [6, с. 17]. Водночас, на думку автора, слід прийняти як даність той факт, що абсолютно незалежних ЗМІ немає. Незалежність преси часто виступає пропагандистським міфом, який поширюють ті, кому це з певних причин вигідно.

Консерватори вважають, що найкращий спосіб євангелізувати світ – використання радіо і телебачення, є фікцією. У реальності ж потенціал медіа почасти обмежений, і вони повинні доповнюватися міжперсональною комунікацією.

На думку прихильників консервативної концепції, віруючий має активно захищати свій інформаційний простір, якщо він від нього не відмовляється. *Боротьба з контентом* може виражатись у відмові від перегляду сцен з оголеною натурою, картин насильства, програм окультного характеру. Проте інколи це приводить до радикального розгляду цієї теми: «Читання художньої літератури призводить до руйнування духовного й нездатності бачити красу священних сторінок Біблії».

Отже, консервативна богословська позиція полягає в тому, що людина без допомоги новітніх засобів повинна прийняти віру та змінювати своє життя. Використання ж ЗМІ не є важливим і не варто сподіватися на те, що з їх допомогою можуть змінитися погляди людей. Консерватори стверджують, що тільки Біблія, як найвеличніша книга, завдяки своїй Богонатхненності повинна навернути людину до Бога. Раніше ця позиція була радикальнішою, звучали заклики до того, щоб відкинути всі засоби масової комунікації, щоб не спотворювати своє життя, проте зараз відбувається пожвавлення у цьому напрямі. ЗМІ не відкидаються, адже вони створені Богом і призначені для того, щоб людина використовувала їх для поширення моральності та християнських чеснот.

Прогресивна позиція є протилежною до консервативної і полягає в тому, що ЗМІ варто використовувати як ще один із способів популяризації християнських цінностей. Завдяки цьому протестантська релігійна спільнота за час свободи слова створила цілу мережу своїх ЗМІ. Постульована аналітиками невідповідність релігійної журналістики професійним стандартам не означає поразки їх у комунікації. В силу орієнтації на вузьку аудиторію ці ЗМІ належать до типу спеціалізованих медіа, і вже це пояснює, чому їх популярність непорівнянна із суспільно-політичними та розважальними каналами комунікації. Виникає сумнів, наскільки релігійна журналістика надається до звичного оцінювання, бо вочевидь має інші критерії впливовості та ефективності журналістського виступу [5, с. 66].

Продовжуючи цю думку, прогресисти стверджують, що релігійна журналістика є особливою сферою, яка має тільки їй притаманні риси. Вони вважають, що потрібно подолати нарешті той період застою, який тривалий час був у протестантизмі. Не варто відкидати переваги сучасності, адже вони можуть подолати інертність, відсталість. Також прогресисти запевняють у божественному походженні технологічного поступу, відтак протистояти йому, на їхню думку, даремно і безглуздо. Натомість слід використовувати ці засоби для впровадження біблійних цінностей, а безумовність такої мети зредукує побоювання щодо сторонніх ефектів опосередкованої комунікації [10, с. 90].

Оскільки Бог є автором технологій, то людині належить не витрачати час на безкінечну моральну експертизу конкретних медіумів або загальної комунікативної ситуації, а якнайенергійніше спрямовувати ці засоби на богоугодні цілі [3, с. 61].

На підтвердження цього можна навести слова Геннадія Мохненка, який пише, що «переклавши Євангеліє на економічну термінологію, ми можемо з усією відповідальністю заявити, що церква має найкращий у світі товар. Християнський спосіб життя поза конкуренцією на ринку людських ідей, речей і псевдодуховних послуг. Те, що має церква – шукає весь світ» [9]. Прогресисти вбачають у медіатизації ще одну можливість біблійної інтерпретації фактів, а її мета – привести до Бога невіруючого, а для віруючого – поглибити стосунки з Ним.

Окрім того, видавці протестантських журналів і газет наголошують на тому, що є ще багато місць на землі, де потрібно проводити місіонерську діяльність, а друковане слово може стати найкращим засобом у цьому.

На користь уживання комунікаційних технологій у цій роботі працюють і нові можливості, які вони несуть із собою. Дистанційна комунікація формує додаткову аудиторію, не обмежену критерієм географічної помісності релігійних зібрань чи громадською думкою щодо відвідування певної конфесії. Це люди у специфічних умовах: фізичних (неповносправні), юридичних (ув'язнені), соціальних (політична й бізнес-еліта, представники силових структур). Додаткова емансипація особливо дається взнаки при інтернет-контактах: «практика показує, що люди розкутіші при спілкуванні он-лайн, ніж лицем до лиця, охочіше діляться своїми нуждами, задають питання й готові слухати (читати) відповіді як на свої питання, так і на питання інших осіб» [12, с. 195].

Прогресисти вважають, що їх завданнями у медіа-сфері є навчання боротьбі з негативними впливами ЗМК, розбірливе ставлення до них, протидія зовнішнім впливам на духовному та фізичному рівнях.

Ті, хто підтримує євангелізацію через ЗМІ, наголошують, що у наш час є усі можливості для створення конфесійних та можливості для праці у світських засобах масової комунікації. Єдине, що зараз потрібно, – чітко сформована ціль та добре розроблена стратегія щодо її досягнення.

Зрештою, без використання медіа чимало заходів, які проводять протестанти, так і залишалися б локальними, про них ніхто б не писав і люди навіть не знали про те, які заходи відбуваються у церквах. Обов'язково потрібно, щоб діяли прес-служби, які надають інформацію щодо усіх заходів. Через ЗМІ можна здійснювати рекламу, запрошувати нових зацікавлених людей, а по закінченню – розповісти про сам захід, як він минув, викласти фото, відео та дізнатися коментарі щодо подальшої організації. Завдяки цьому про протестантів будуть чути постійно і люди змінюватимуть позиції щодо їх діяльності.

Прогресисти стверджують, що тепер, як ніколи раніше, потрібно не тільки розповідати про догматику церкви, описувати її діяльність, а й у всіх сферах життя людини представляти їй альтернативу гріховності. Потрібно ненав'язливо змінювати світогляд людей, особливо впливаючи на їх погляди щодо релігії та церкви. Зокрема, соціальні мережі, які в сучасних умовах стають своєрідною альтернативою традиційним ЗМІ й потужним каналом масової комунікації, здатні допомогти змінити позиції людини щодо тієї чи іншої конфесії не через розповіді про історію протестантської громади, а насамперед – через участь людей у вирішенні проблем, подолання страхів, самотності та байдужості. Варто використовувати не стільки проповіді, скільки реальні історії з життя людей, бо тільки християни можуть розкрити для людини правильний метод вирішення її проблем. Для цього просто необхідно готувати професіоналів у сфері журналістики.

Констатуємо те, що сучасні українські протестанти, як зазначалося, дотримуються швидше прогресивного підходу, проте вони, як правило, намагаються синтезувати ці дві позиції. Протестанти обирають серединний шлях – без загравання з владою, але й без її демонізації; без винесення медіа на передній план, проте з їх активним використанням [13, с. 7].

Прогресисти та консерватори мають різну мету, перші хочуть подолати закритість, обмеженість, використовуючи ЗМК, та намагатися творити, виходячи з існуючих умов життя людини, християнізувати світ навколо та при цьому заручатися підтримкою новітніх засобів. Консерватори наголошують, що основна мета – розвиток самобутньої культури, яка може і навіть повинна бути замкненою, варто йти наперекір суспільству і не коритися йому. Адже, підкоряючись, просто імітується релігійність, це перестає бути пошуком істини. Можна зауважити і те, що консерватори та прогресисти мають різний підхід до колективного та особистісного підходів. Прогресисти підносять місіонерську роботу вище, аніж особистий шлях кожного, важливим для них є масовий характер заходів. Консерватори вважають основною метою свого служіння особисте зміцнення у вірі, вони твердять, що запорука ефективної проповіді – особиста святість, бо якщо людина втратить власну віру, місіонером вона гарантовано перестане бути. Тому у їх практиці використання засобів масової інформації відходить на другий план. Прогресисти вважають, що фактор успіху – пошук діалогу з невіруючими, уміння налагодити міст до віри, головне – інтереси цільової аудиторії. І саме тому ЗМІ стають ефективним методом донесення віровчення для людей.

Висновки. ЗМІ стають важливим важелем впливу на суспільство і тому церква безумовно має використовувати їх задля пропагування християнських цінностей. Протестантська позиція щодо ЗМК неоднорідна, проте існуючі ЗМК повинні набагато ширшу та вищу мету, аніж будь-які світські засоби масової інформації, бо окрім надання інформації, вони повинні впливати на життя невіруючих, утверджувати в позиціях віруючих та об'єднувати між собою журналістів-християн.

Література:

1. Антошевський Т. Релігійні мас-медіа в Україні [Електронний ресурс] / Т. Антошевський. – Режим доступу: http: // risu.org.ua/ua/index/ expert_thought/ analytic/ 9808/.

2. Балаклицький М. ЗМІ в культурних війнах протестантів [Електронний ресурс] / М. Балаклицький. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/projects/masmedia/35342/.

3. Балаклицький М. Медіатизація протестантизму в Україні 1991-2010 р. : Монографія / М. Балаклицький. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2011. – 379 с.

4. Веремейчик Л. Ф. Участь протестантських церков у суспільному житті незалежної України / Л. Ф. Веремейчик // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. – Випуск 1. – 280 с.

5. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу. Навчальний посібник для ВНЗ III–IV рівнів акредитації: У 2 ч. / Й. Лось. – Ч.1. – Львів : ПАІС, 2008. – 376 с.

6. Машницька І. Вплив телебачення на дітей / І. Машницька // Вісник правди. – 2007. – № 5. – С. 20.

7. Мокренчук О. Програма факультету християнської журналістики [Електронний документ] / О. Мокренчук // Баптисти України: історія і сучасність. – Режим доступу: http: // almanah.baptizm400.org/index.php?option=com.

8. Мокренчук О. Християнська журналістика в інформаційному просторі України [Електронний ресурс] / О. Мокренчук // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ua/index/ projects/masmedia/33426/.

9. Мохненко Г. Практичні рекомендації по організації інформаційних компаній в помісних церквах, місіях і деномінаціях [Електронний ресурс] / Г. Мохненко // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ua/index/projects/masmedia/33402/.

10. Спис О. Релігійно-суспільні та соціокультурні зміни в пізньопротестантських громадах (за результатами експертного опитування) / Спис О. // Українське релігієзнавство. – 2005. – № 2. – С. 86–94.

11. Филипчук С. В. Інформаційна політика українських християнських церков / С. В. Филипчук // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. – Випуск 1. – 280 с.

12. Ядвичук Т. Интернет – альтернатива или реальность / Т. Ядвичук // Матеріали ІІ Всеукраїнської міжконфесійної християнської науково-практичної конференції «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації» [14–15 січня 2010 р., Кам'янець-Подільський]. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2009. – С. 193–196.

13. Яроцький П. Релігійний фактор у сучасній Україні / П. Яроцький // Людина і світ. – 2004. – №4. – С. 4–10.

УДК 159.947.23

Дмишко Олександра Степанівна,
кандидат психологічних наук ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Львівський інститут, м. Львів

РОЛЬ СУСПІЛЬСТВА ТА СІМ'Ї У ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

У статті розкрито роль українського суспільства у формуванні цілісної системи особистості через об'єктивне формування ціннісних інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів. Окреслено роль сім'ї у вихованні як основної інституції та першооснови соціального середовища. Зазначено, що однією з головних тенденцій виховання дітей у сім'ї виступає зміст як спеціально утворена система благотворних впливів батьків на дітей

Ключові слова: *українське суспільство, сім'я, виховання, особистість, самосвідомість, громадянин*

Дмышко А. С. Роль общества и семьи в духовно-нравственном воспитании молодого поколения
Аннотация. В статье раскрыта роль украинского общества в формировании целостной системы личности через объективное формирование ценностных интересов, идеалов и жизненных приоритетов. Определена роль семьи в воспитании как основной институции и первоосновы социальной среды. Отмечено, что одной из главных тенденций воспитания детей в семье выступает содержание как специально созданная система благотворных воздействий родителей на детей.

Ключевые слова: *украинское общество, семья, воспитание, личность, самосознание, гражданин.*

Dmyshko O.S., The Role of the Family and Society in the Spiritual and Moral Education of the Young Generation
This article deals with the role of Ukrainian society in the formation of an integrated system of identity formation through the objective value of interests, ideals and life priorities. The work outlines the role of the family in education as the key institutions and primordial social environment. It is noted that one of the main trends in the children's education in the family acts as a specially created content system beneficial effects of parents on children

Key words: *Ukrainian society, the family, education, personality, identity, citizen.*

Актуальність теми. У традиції українського народу з його багатовіковою історією відомо чимало фактів, присвячених вихованню молодого підростаючого покоління. У різних джерелах можна знайти як донаукові педагогічні знання, що випливають з живого досвіду підготовки до життя підростаючих поколінь й існують поза теоріями і науковими системами (їх можна вважати надбанням народної педагогіки), так і сформовану національну самобутність, етнічну специфіку й оригінальність традиційних педагогічних знань (це наукові досягнення етнопедагогіки). Прагнення українського народу до єдності на своїх етнічних просторах сприяло вибудові цілісної системи впливів на формування особистості. Етнопедагогічні традиції бойків, гуцулів, поліщуків та інших етнографічних груп українців відображали особливості природно-географічного оточення, економічного устрою, матеріальної й духовної культури і відрізнялися своєю неповторністю та самобутністю. Це й породжувало оригінальні ідеї й засоби виховної практики, що з особливим успіхом слугували і продовжують слугувати саме на певній конкретній території, у конкретному регіоні України, що становить таку велику цінність у сучасному вихованні і формуванні неповторної особистості. Молоде покоління громадян України переймає той досвід, який передають йому сім'я, суспільство, і є таким, яким його виховала сім'я, суспільство засобами своєї політики, ідеології, соціально-виховних інститутів освіти, культури тощо.

Мета роботи: розкрити роль українського суспільства у формуванні цілісної системи особистості через об'єктивне формування ціннісних інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів.

Виховання молодого покоління перебуває під постійною увагою держави та втілюваної нею політики, що здійснюється, відповідно до сформульованих статей і положень Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про середню школу», «Про позашкільну освіту», «Про сім'ю і шлюб», у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», в багатьох державних документах, концепціях, програмах з галузей організації навчання і виховання дітей і молоді. Основними тенденціями виховання дітей і молоді вважається об'єктивне формування ціннісних інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів в українському суспільстві. Проте проблеми виховання дітей і молоді недостатньо глибоко проаналізовані з точки зору соціально-педагогічних умов та чинників виховного процесу в сім'ї та інших соціальних інститутах. Саме вони визначають стратегію освіти, яка окреслюється сьогодні у певних тенденціях виховання особистості в сучасних умовах української дійсності [4, с. 105].

© Дмишко Олександра Степанівна, 2014

Великого значення надається сім'ї як найважливішому інституту виховання особистості, першооснови суспільства, тому соціуму, в якому найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного – дітей, їхніх батьків та інших членів родини; реалізуються потреби, формується поведінка і розвиток особистості, тобто, відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Сім'я як динамічна диференційована соціальна структура змінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється в міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності та досвід виховання і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством загалом. Підвищенню відповідальності сім'ї за виховання дитини в сучасних умовах мають сприяти тенденції розбудови громадянського суспільства, звернення до джерел духовності та одвічних цінностей, в яких завжди зосереджувалося відчуття стабільності і захищеності; зміщення переваг виховання із суспільних закладів у сім'ю, родину; потреба суспільства в активних, ініціативних, творчих, працьовитих, високоморальних і відповідальних поколіннях молоді, яким належить майбутнє. Однак ці тенденції є доволі суперечливі [2, с. 118].

Сім'я виступає як середовище, що впливає на дитину, і як суб'єкт виховного процесу. Її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, в тому числі: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їхньої реалізації (зокрема матеріальні та побутові умови, структура і тип сім›ї, наявність вільного часу, форма його проведення, сімейна субкультура тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями – темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров›я, віком, а отже й загальним та власним досвідом виховання дітей, ціннісними орієнтаціями та їхньою ієрархією. З погляду на означене вище, саме ці аспекти є визначальними, інноваційними щодо формування і розробки нового змісту педагогічної культури батьків, виховання дітей.

Однією з головних тенденцій виховання дітей у сім›ї все відчутніше виступає зміст. Зміст виховання відображає спеціально утворену систему благотворних впливів батьків на дітей з метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних стосунків на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури. Змістом виховання дітей в сучасній українській родині має стати інтегрована національна та загальнолюдська гуманістична культура мирного життя людей в інтерконтинентальному просторі. Зміст виховання має відображати й утверджувати у свідомості та діяльності людини найвищі національні та загальнолюдські духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадянські і трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім›ї в умовах становлення й утвердження національної педагогіки та освіти. Зміст виховання дітей у сім›ї має сприяти збереженню духовних і культурних цінностей народу, його внутрішніх і зовнішніх ознак – свідомості та самосвідомості, ставлення до сім›ї, праці, громадянства та взаємодії з іншими державами і народами незалежно від расової, етнічної і конфесійної належності. У зв›язку з цим на особливу увагу заслуговують тенденції формування змісту виховання. Визначення тенденцій виховання за змістом сьогодні є надзвичайно проблематичним. Зміст, форми й методи виховання дітей у сім›ї розробляються науковцями на засадах етнопедагогіки та досягнень педагогічної науки і рекомендується батькам для підвищення їхньої педагогічної культури в усіх просвітницьких закладах. У вихованні дітей у сім›ї не допускаються й засуджуються форми жорстокості й насильства, порнографії, національне протиставлення і ворожнеча на будь-якому ґрунті. Провідними принципами у визначенні змісту, форм і методів є: любов до людини, доброзичливість і гуманізм у взаєминах з людьми, оптимізм і життєлюбство [5].

Слід зазначити, що маючи великий виховний потенціал, сучасна українська сім›я не реалізовує його сповна, і це залежить від багатьох чинників суспільного, передусім економічного життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Дослідження, вивчення практики засвідчують, що процеси урбанізації й міграції населення в нових умовах не сприяють засвоєнню моральних і етичних цінностей народу, а відокремлення від батьківської родини веде до втрати кращих традицій, досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися і організацією педагогічної освіти батьків у дошкільних і шкільних закладах, що забезпечувало б високий рівень педагогічно грамотного і цілеспрямованого виховання дітей у сім›ї. До цього спонукає необхідність трансформації в нове національно-громадянське українське суспільство кращого світового досвіду, вітчизняної сімейної педагогіки, досягнень педагогічної науки, яка виростає із глибин національної ідеї українського народу.

Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім›я має стати головною ланкою у вихованні свідомого громадянина: забезпечити йому належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим, вона і сама потребує як матеріальної, так і педагогіч-

ної та культурологічної допомоги. Певною мірою її мають надавати державні установи й виробничі організації, заклади освіти і культури, заклади освіти, бібліотеки, клуби, будинки культури, громадські організації, але вони є недостатніми для вирішення соціально-педагогічних проблем сім›ї [1].

Висновки. Отже, тенденція нинішнього суспільства скерована на формування цілісної системи особистості. Основна роль у цьому процесі відводиться й надалі сім›ї, як основній інституції та першооснові соціального середовища. Виховання молодого покоління має базуватися на свідомості і самосвідомості бережного ставлення до духовних і культурних цінностей народу, до сім›ї, праці та громадянства. Громадянин Української держави – це високо освічена, гармонійно розвинена, творча особистість, яка вихована на традиціях народу і національного виховання. Висока свідомість особистості має відображатися в її власній самооцінці, самоставленні та здатності до самоідентифікації.

Література:

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси О. Вишневський. – Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с.

2. Даниленко М. В., Мельниченко І. Г. Іманентні особливості духовно-етичного виховання майбутніх вчителів / М. В. Даниленко, І. Г. Мельниченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти: [зб. ст.] / РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т». – Ялта: [б. в.], 2007. Сер.: Педагогіка і психологія, Вип. 13. – С. 117–125.

3. Дроб’язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб’язко. – К. : Академія, 1997. – 184 с.

4. Постовий В. Г. Виховання дітей в нових соціокультурних умовах української родини / В. Г. Постовий // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 103–108.

5. Постовий В. Сім’я і родинне виховання. Концепція «Сім’я і родинне виховання» / В. Постовий, П. Щербань, Т. Алєксєєнко, О. Докукіна, Н. Стрельнікова // Рідна школа. – № 11 – 12. – 1996. – С. 15–20.

6. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: У двох томах. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 2. – С. 64–169.

УДК 371.4

Дубасенюк Олександра Антонівна,
доктор педагогічних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир

ФОРМУВАЛЬНИЙ ЗМІСТ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Висвітлюється актуальність проблеми духовності особистості, обґрунтовується її теоретичні засади, аналізуються ключові поняття, презентуються результати експериментальної роботи щодо формування у майбутніх педагогів духовно-моральних цінностей.
Ключові слова: *духовність особистості, моральні цінності, майбутні педагоги, духовна культура.*

Дубасенюк А.А. Формирующее содержание духовно-нравственных ценностей будущих учителей
Освещается актуальность проблемы духовности личности, обосновываются ее теоретические принципы, анализируются ключевые понятия, презентуются результаты экспериментальной работы по формированию у будущих педагогов духовно-моральных ценностей.
Ключевые слова: *духовность личности, моральные ценности, будущие педагоги, духовная культура.*

Dubaseniuk O. A. Forming the content of spiritual and moral values of future teachers
The actuality of the problem of the spirituality of a personality is lighted in the article; its theoretical principles are grounded, the key concepts are analyzed; the experimental results in forming in the future teachers of spiritual moral values are presented.
Key words: *spiritual personality, moral values, future teachers, spiritual culture.*

Актуальність теми. Національне виховання постає одним з головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його головна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування в неї духовної та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури, а також потреби та вмінь жити в громадянському суспільстві. Національне виховання спрямоване на звернення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє розвитку культури українського народу. Українська національна ідея щораз глибше проникає в систему освіти й виховання учнівської та студентської молоді, стає тією рушійною силою, яка веде людину до національного особистісного самоствердження й самозбереження через усвідомлення себе як представника й носія культури, ментальності передусім конкретного народу і водночас як людини всесвіту. Нею мають бути проникнуті навчальні програми, підручники й посібники і навіть методичні системи, оскільки вони є важливими складовими формування менталітету й неповторності особистості українського студента, громадянина.

Нові завдання потребують і нових наукових підходів та технологій виховання майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах. Постає проблема модернізації змісту освіти вишів, що має органічно поєднувати педагогічний та культурологічний аспекти. На думку Д. Чернилевського, культура як духовний сенс і сутність людського життя повинна стати істотним змістом державної освітньої політики, що спрямована на створення нової цивілізації і культури життя [15].

Вивчення наукової літератури з досліджуваної проблеми та багаторічна педагогічна діяльність дозволили виявити наступні суперечності: між очевидною необхідністю формування гуманістичного світогляду громадян для сталого розвитку суспільства і соціокультурним середовищем, що нерідко пропагує антигуманну ідеологію; між завданням вишів як одних з найважливіших інституцій соціалізації із формування гуманістичних ціннісних орієнтацій молоді і реальним сучасним рівнем їх сформованості; між потребами молоді у пошуку ціннісних орієнтацій, сенсу життя і недостатнім рівнем цілеспрямованої роботи у ВНЗ, що забезпечують створення умов для успішного формування духовно-моральних цінностей майбутніх фахівців і визначає їх подальшу життєву і професійну перспективу [1–3; 6; 7; 11].

Відтак, найважливішою умовою сталого суспільства є наявність і збереження системи культурних та духовних цінностей, що складають ціннісний сенс людського буття. Саме педагог забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію духовних цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства. Сукупність духовних цінностей складає культурний код народу. І саме педагог-вихователь спільно з батьками має здійснювати духовне виховання молодого покоління [12].

Аналіз праць із даної тематики. Наукову розробку сутності загальнолюдських і національних цінностей, духовної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності здійснили такі

© Дубасенюк Олександра Антонівна, 2014

вчені: М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Соловйов, В. Розанов, Е. Жильсон, Е. Кассирер, Д. Тичин, Х. Ортега-і-Гассет, П. Тейяр де Шарден, С. Франк та ін.

Методологічні засади виховання духовних цінностей у студентів ВПНЗ обґрунтовано у наукових роботах В. Зінченко, М. Євтуха, В. Кременя, Б. Лихачова, С. Максименко, М. Нікандрова, В. Пономарьов, Д. Чернилевського та інших. Теоретичне обґрунтування значущості виховання духовних цінностей особистості у ВНЗ здійснили Є. Артамонова, Н. Асташова, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, І. Зязюн, В. Жуковський, М. Каган, М. Лещенко, О. Отич, О. Рудницька, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Г. Шевченко та ін. [1–3; 8–10; 14]. Проблему виховання духовних цінностей у студентської молоді глибоко висвітлено у працях О. Олексюк, О. Семашко, Б. Нагорного, Д. Чернилевського, В. Яковенко та інші. Питання вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі розглянуто такими вченими, як Г. Ананьєв, С. Архангельський, А. Алексюк, Є. Бондаревська, С. Вітвицька, З. Єсарєва, І. Зязюн, Л. Хомич та ін. [7–10].

Окремі аспекти проблеми особистості, її духовних цінностей були розглянуті у дослідженнях В. Долженко, Ю. Захарчишиної, Д. Балдинюк, О. Баришнікова, Г. Гуменюк, О. Зубарєва, В. Калініна, Л. Маслак, Л. Міхальцова, В. Слінчук, Г. Хруслова та ін. Дослідження спиралося на ідеї єдності людини з ноосферою, що розвинуті в працях видатних філософів і вчених-мислителів: В. Вернадського, М. Федорова, П. Флоренського, К. Ціолковського, Д. Чижевського.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити зміст і методику виховання у майбутніх учителів духовно-моральних цінностей у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

На основі аналізу наукових праць розглянуто базові поняття дослідження «духовна культура», «духовні цінності», «духовна діяльність», які не втрачали своєї актуальності у всі історичні періоди. На думку вчених, духовна діяльність має два аспекти: виробництво духовних цінностей та духовно-практична діяльність – набуття соціального досвіду, накопичених людством духовних цінностей у процесі культурного розвитку людей. Доведено, що оволодіння духовними цінностями є еволюційний процес розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів.

Філософський аналіз категорії «цінність» дозволив виокремити особливості її тлумачення. Так, Аристотель визначав, що цінності сприймаються людьми по-різному. Зокрема, в оцінці щастя проявляється єдність мінливого і усталеного, особливого і загального для всіх. Учені епохи Відродження (М. Кузанський, М. Монтень, Е. Ротердамський) проголошували найвищою цінністю людину. В епоху Просвітництва стверджували: тільки на основі ціннісних орієнтацій справедливого суспільства можна формувати духовні потреби людини, і на їхній основі індивідуальні ціннісні судження. Представники німецької філософії (Гегель, Кант, Фіхте, Шелінг) наголошували, що моральні, духовні цінності апріорно притаманні внутрішньому світу людини, його душі.

Узагальнення ідей західноєвропейських філософів (К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж.П. Сартр, Ортега-і-Гассет), філософів (В. Соловйов, В. Вернадський, Д. Чижевський), російських учених (В. Соловйов, М. Бердяєв), свідчить, що проблема людини, її духовних цінностей органічно пов'язана з її духовністю, духовними силами, духовним життям, а також з розкриттям творчої природи людини. У межах аксіологічного підходу такі філософи, як С. Анісімов, В. Біблер, А. Лосєв, В. Тугаринов, І. Фролов розглядали проблеми діалогу культур, цінностей у контексті цивілізаційних, історичних процесів, на основі яких виникають загальнолюдські цінності. При цьому культура втілює загальнолюдські цілі і прагнення, які позначаються на розвитку особистості. М. Бахтін стверджував, що кожна людина повинна світитися відповідальністю, сьогодні – це відповідальність за життям всієї планети. З погляду В. Франкла існують універсальні, загальні цінності, що ґрунтуються на трьох складових людського буття: духовності, свободі і відповідальності.

У філософських працях українських філософів розглядається взаємозв'язок особистісного і соборного начал людини; наголошується на важливості таких якостей, як честь і слава. До найвищих цінностей людини зараховують: любов, милосердя, терпимість, боротьбу добра зі злом. У концепціях «серця» Г. Сковороди, П. Юркевича розкривається етико-естетичній погляд на світ, простежується процес духовно-моральної діяльності людини. Ідеї А. Потебні мають велике значення для усвідомлення сутності національних цінностей. Актуальними постають погляди І. Франка щодо чинників загальнолюдського прогресу (вільна праця, свобода, як найвищий ідеал, найвища цінність – людина). Просвітитель визначає основні завдання становлення української нації, яка має бути нерозривно пов'язана зі всезагальним, не втрачаючи свого національного.

Науковці розглядають цінності як властивості того чи іншого предмету, явища задовольняти потреби, інтереси, бажання людей, а також відношення суб'єкта до предметів і явищ реальності, яке характеризується ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами та якостями особистості. Моральність являє сукупність цінностей і норм, які орієнтують людей вчиняти відповідно до прийнятих у конкретному суспільстві уявлень про добро і зло. Моральність виступає одним з найважливіших і сут-

тєвих чинників суспільного життя, суспільного розвитку та історичного прогресу. Цінності – це етичні й естетичні норми, вироблені людською культурою, що виступають продуктами суспільної свідомості. Індивід засвоює їх у процесі своєї соціалізації [3; 7; 8; 15]. В.А. Караковський до загальнолюдських цінностей відносить наступні: Людина, Сім›я, Праця, Знання, Культура, Вітчизна, Земля, Мир, що дозволяють учневі стати справді реальною цінністю [11, с. 22].

Перед педагогами постає завдання етичної освіти вихованців, вироблення у них культурного імунітету, забезпечення духовно-етичної безпеки молоді. Таким чином, у виховному процесі величезну роль грає сама особистість учителя. Видатний педагог К. Ушинський писав, що вплив особистості вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні системою покарань і заохочень. В етичному вихованні педагог озброює вихованців не тільки знаннями; він впливає на них своєю поведінкою, всією своєю зовнішністю. Щирість, чуйність, доброта, ввічливість, чесність, справедливість – обов›язкові професійні якості вчителя.

Є. Бондаревська вважає: завданнями педагогів щодо формування ціннісних орієнтації особистості полягають у тому, щоб підтримувати індивідуальність, єдність і неповторність кожної особистості, спираючись на її здатність до культурного саморозвитку; розвивати і відкривати закладені природою здібності і обдарування; формувати загальнолюдські норми гуманістичної моралі (доброту, взаєморозуміння, милосердя, любов і віру), культуру спілкування; виховувати пошану до закону, норм колективного життя; розвивати громадянську і соціальну відповідальність (виявляється в турботі про благополуччя своєї країни); прилучати дітей, молодь до культурних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської культури своєї Вітчизни і народу; розвивати потребу у високих культурних і духовних цінностях. Формування доброти, милосердя, любові до Батьківщини буде успішним, на думку Є. Бондаревської, за умови реалізації наступних технологій: співпраця, діалогічність, діяльнісно-творчий характер освіти і виховання, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку особистості, надання учням / студентам необхідного простору, свободи для прийняття самостійних рішень щодо вибору змісту і способів учіння та поведінки у співтворчості з учителем [4, с. 46].

Особистісна спрямованість освітнього процесу, вважає науковець, є визначальним чинником, що впливає на цінності гуманістичної педагогічної культури, у якості яких виступають не знання, а особистісні сенси учіння в житті дитини; не окремі (предметні) вміння і навички, а індивідуальні особливості, самостійна навчальна діяльність і життєвий досвід особистості; не педагогічні вимоги, а педагогічна підтримка і турбота, співпраця і діалог учня і вчителя; не обсяг знань, не кількість засвоєної інформації, а цілісний розвиток, саморозвиток та особистісне зростання учня. Ці процеси характеризують ціннісне ставлення до учня як суб'єкта життя і вимагають відповідного змістовного наповнення і методичного оснащення процесу навчання, виховання і розвитку [3; 4].

У дослідженні, що проведено у Житомирському державному університеті імені І.Франка на базі навчально-наукового інституту педагогіки обґрунтовуються аксіологічні та культурологічні засади педагогічних знань. Ураховано, що система освіти, виконуючи найважливіше соціальне замовлення, має бути спрямована на виховання загальної культури особистості, широкої наукової ерудиції і гуманістичних якостей і, насамперед, на формування – любові до людини. Отже, аксіологічний та культурологічний підходи постають як визначальні у сучасній концепцій освіти, згідно з якою професійно підготовлений педагог має виступати продуктом культури нації, людства. Відтак, дисципліни гуманітарного циклу, зокрема педагогічні дисципліни слід розглядати як складову духовної культури суспільства. Останнє, на думку В. Долженка, сприяє адаптації виховання й освіти до конкретного культурного середовища, а також дає можливість реалізувати у професійно-педагогічній підготовці вчителя культурних досягнень рідного краю, країни, всього світу, і в цілому національних і загальнолюдських цінностей [5].

У процесі дослідження нами проаналізовано цінності, притаманні професії вчителя; обґрунтовано науково-методологічний апарат дослідження; розроблено та експериментально перевірено модель засвоєння духовно-моральних цінностей; визначено педагогічні умови, які сприяють вихованню гуманістичних цінностей у майбутніх учителів.

З метою виявлення рівня сформованості духовно-моральних цінностей використані різні науково-педагогічні методи – аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, моделювання, анкетування, тестування, спостереження (пряме й опосередковане, включене й систематичне), контент-аналіз, бесіда, інтерв'ю, самооцінка, експертні оцінки, рейтинг, методи математичної статистики, зокрема факторний аналіз.

У процесі констатувального етапу експерименту досліджено ціннісні орієнтації студентів, пріоритетні потреби, мотиваційна сфера, індекс задоволеності педагогічною професією, професійні інтереси, ступінь впливу різних чинників на формування духовно-моральної культури, загальнолюдських і національних цінностей. Дослідження засвідчило, що серед найбільш значимих загальнолюдських цінностей майбутні педагоги визначили такі, як людина, любов, гуманізм, життя, здоров'я, сім'я, друж-

ба, мораль, відповідальність, мудрість, взаєморозуміння і взаємодопомога, чесність тощо. Серед національних цінностей – історична пам'ять, культура, мова, релігія, традиції, справедливість, свобода, патріотизм, працелюбність. Доведено, що не всі студенти розуміють сутність поняття цінності, значна частина опитуваних не усвідомлює сенс життя, пріоритетні ціннісні орієнтири, які вони не завжди пов'язують з педагогічною професією.

На основі аналізу наукових джерел сукупність духовних цінностей можна класифікувати в соціологічному плані за видами духовної діяльності, або в гносеологічному аспекті за формами суспільної свідомості: цінності знання, моральні цінності, естетичні тощо. У цих класифікаціях, за С. Анісімовим, акцентується увага на об'єктах ціннісного відношення, які включені до того чи іншого виду матеріальної або духовної людської діяльності. Тому в нашому дослідженні особливу увагу ми приділяємо мотивації професійної діяльності та міжособистісним стосункам.

За рівнем професійної педагогічної спрямованості було виявлено три групи респондентів: перша група – це майбутні вчителі, які мають виражену педагогічну спрямованість упродовж всього періоду навчання, високі духовно-моральні якості, ціннісні орієнтації в професійній сфері, пов'язані з привабливістю змісту педагогічної професії; при цьому високий рівень внутрішньої мотивації та усвідомлення ціннісних орієнтацій супроводжується активно-позитивним ставленням до навчально-виховної діяльності; друга група – студенти, які мають невизначену педагогічну позицію та професійну мотивацію і, відповідно, педагогічну спрямованість, посередній рівень сформованості показників духовно моральних якостей; третя група – особи з негативним відношенням до педагогічної професії, серед показників мотивації вибору професії переважають незначні – престижність вищої освіти, велика відпустка тощо; сформовані лише окремі духовно-моральні якості. Зазначимо нерівномірний характер прояву інтересу до обраної професії, який нерідко втрачається після педагогічної практики. Важливим завданням постає проблема розвитку професійних інтересів та духовно-моральних цінностей майбутніх фахівців.

Під час дослідження виявлено чинники, що впливають на формування загальнолюдських та національних цінностей у майбутніх педагогів. Серед них: родина, засоби масової інформації, спілкування з одногрупниками, самоосвіта, навчальні дисципліни, спілкування з викладачами, художня література, мистецтво, участь у суспільному житті.

У процесі дослідження виявлено основні педагогічні умови щодо формування цінностей у майбутніх учителів у процесі навчально-виховної роботи ВНЗ. До них віднесено: орієнтацію змісту освіти на загальнолюдські та національні цінності; організацію навчально-виховної діяльності як процес творчої взаємодії викладачів і студентів; здійснення комплексного впливу всіх компонентів педагогічного процесу на свідомість, почуття, поведінку студентів; надання навчально-виховному процесу педагогічної спрямованості; використання комплексу сучасних методів навчання й виховання; створення розвивального освітньо-виховного середовища для розвитку індивідуально-творчих здібностей майбутніх педагогів, їх самовиховання й саморозвитку; активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів з опорою на їхній особистісний потенціал; розробку навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу.

На основі вивчення навчальних планів та програм університету виявлено, що навчально-виховний процес у ВНЗ має широкі виховні можливості для формування духовно-моральних цінностей, проте вони реалізуються неповною мірою. Для реалізації поставлених дослідницьких завдань необхідна між предметна інтеграція культурологічних та педагогічних дисциплін. Крім того, у виховній роботі слід реалізувати комплекс виховних заходів аксіологічного, гуманістичного спрямування, орієнтованих на розвиток духовно-моральних цінностей майбутніх фахівців.

У процесі формувального етапу експерименту впроваджено модель формування загальнолюдських і національних цінностей, складовими якої є *ціле-мотиваційний компонент*: соціальне замовлення – формування духовно-моральних цінностей; оволодіння духовно-моральними знаннями, вміннями та навичками виховання загальнолюдських якостей, вдосконалення, активності та самостійності, емоційності, формування готовності діяти, керуючись вищими професійно-етичними цінностями. Педагогічна підготовка майбутніх учителів щодо формування духовно-моральних цінностей має спиратися на такі наукові підходи як гуманістичний, особистісно орієнтований, системний, культурологічний, аксіологічний, професіографічний, діяльнісний, соціокультурний, акмеологічний, інтегративний та відповідні принципи: науковості, систематичності, цілеспрямованості, послідовності, безперервного вдосконалення, емоційності, індивідуального підходу тощо. *Змістовий компонент* передбачає оволодіння студентами у процесі навчання системою педагогічних знань аксіологічного спрямування, яка поглиблює професійні знання. Цьому сприяє національна ідентифікація особистості студента, засвоєння знань і уявлень про полікультурне середовище України і регіону проживання; оволодіння інформацією про історичні і соціальні явища українського життя та світу в цілому, набуття досвіду міжкультурної взаємодії. Навчальна робота доповнюється роботою культурологічного спрямування.

Операційно-діяльнісний компонент вміщує організаційні форми виховання духовно-моральних цінностей у навчально-виховному процесі. Упроваджуються такі форми, як: інформаційно-масові (зустрічі з цікавими людьми, вечори, дискусії, диспути, екскурсії, ярмарки, конкурси педагогічної майстерності; практично-діяльнісні: (етнічні свята, участь у міжнародних проектах і програмах, конкурсах, культурних заходах, тренінгах, методичний театр); пошукових (підготовка фотовиставок, створення мульмедійних презентацій, документальних фільмів, етнографічні дослідження, пошук інформації у періодичних виданнях, система творчих завдань і рефератів). Велику роль відіграє участь студентів у науково-дослідній роботі університету: написання курсових, дипломних, магістерських робіт, участь у науково-практичних конференціях, круглих столах, виконання творчих проектів, написання наукових статей тощо.

Програма експерименту здійснювалася у процесі викладання різноманітних педагогічних дисциплін, зокрема таких як педагогіка, історія педагогіки, основи педагогічної майстерності, технологія навчально-виховної роботи, спецкурси по роботі з обдарованою молоддю, які доповнювалися практикумом по розв'язанню педагогічних задач етично-морального характеру. Програма експерименту передбачала упровадження моделі формування духовно-моральних цінностей у майбутніх учителів у процес педагогічної підготовки.

Методика формування загальнолюдських і національних цінностей містила в собі як традиційні форми навчально-виховної роботи, наповнені відповідним морально-етичним й аксіологічним змістом, так і специфічні: ділові й рольові ігри, дискусії, мікровикладання, аналіз педагогічних ситуацій, міні-конференції, творчі проблемні завдання, позааудиторні виховні заходи. Усі форми роботи передбачали максимальне включення студентів до видів робіт, опосередкованих змістом особистісно й соціально значущої спільної діяльності, що позитивно впливало на самореалізацію внутрішньої сутності майбутнього фахівця.

Результати експерименту визначалася за допомогою певних критеріїв, які характеризували різні рівні сформованості духовно-моральних цінностей у студентів. До них належать: об'єктивні критерії – суспільна активність студента, соціальний статус студента в групі, педагогічна спрямованість, рівень взаємодії і взаємодопомоги в академгрупі; суб'єктивні – ступінь задоволеності професією (індекс задоволеності професією, коефіцієнт значущості професії), володіння методами навчальної самоорганізації, самооцінка рівня сформованості духовно-моральними якостями; суб'єктивно-об'єктивні – *адекватність* ціннісних орієнтацій студента й групових ціннісних орієнтацій, успішність навчання, рівень розвитку колективу, адекватність розуміння студентами сутності й змісту загальнолюдських і національних цінностей, потреба в активній практичній діяльності, прагнення до самовиявлення й самоствердження в ній.

Відтак, порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту засвідчив позитивну динаміку розвитку сформованості духовно-моральних цінностей у студентів експериментальної групи. Такий підхід передбачає: розуміння студентами сутності й змісту духовно-моральних цінностей; бажання активно проявляти себе в навчальній та суспільній діяльності, прагнення до самореалізації й виявлення своїх потенційних можливостей, спрямованість діяльності студентів на змістове й структурне збагачення морально-практичного досвіду в самореалізації своєї особистості. Проведене дослідження дає можливість дійти **висновку:** виховання на основі цінностей – це пріоритетний шлях формування особистості майбутнього педагога, його духовного світу, моралі й культури.

Література:

1. Артамонова, Е.И. Аксиологические детерминанты воспитания и профессионального образования / Е.И. Артамонова // Пути повышения качества воспитательной работы в образовательных учреждениях: материалы Международ. науч.-практ. конф., 19–20 сентября 2008 г. / отв. ред. Л.К. Гребенкина, Е.М. Аджиева. – Ряз.гос.ун-т. – Рязань, 2009. – 464 с.

2. Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей / Н.А. Асташова. – М.: Воронеж, Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 271 с.

3. Бондаревская Е.В. Воспитание как возрождение Гражданина, Человека, Культуры и Нравственности: Исходные посылки поиска подхода к воспитанию / Е.В Бондаревская. – Ростов-н/Д.: 1993. – С. 17–24.

4. Бондаревская, Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Издание «Педагогика», М., 1995. – № 4. – С. 46.

5. Долженко В.А. Культурологические основы педагогического знания / В. А. Долженко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр.– Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 28–44.

6. Зинченко В.П., Человек развивающийся. Очерки Российской психологии. / В. П. Зинченко. – М., 1994. – 304 с.

7. Зинченко В.П. Размышления о душе и ее воспитании / В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 2002. – № 2. – С. 119–136.

8. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.

9. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн. // Педагогічні питання. – К., 1997. – 302 с.
10. Каган М.С. Философская теория ценностей / М.С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
11. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно-воспитательного процесса / В.А. Караковский – М. : – 1993. – 80 с.
12. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б.С. Гершунский // Педагогика. – М., 2003. – С. 3–9.
13. Пономаренко В.А. Психология духовности профессионала / В. А. Пономаренко // Психологічні парадигми. – М., 1997. – 296 с.
14. Чернілевський Д.В. Духовна культура особистості: навч. посібник: вид. 2-ге / за ред. Д.В. Чернилевського. – Вінниця : АМСКП, 2010. – 460 с.

УДК 371.017.92

Душна Аліна Володимирівна,
аспірант Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто проблеми духовно-морального виховання молоді у сучасному суспільстві. Акцентовано увагу на потребі духовно-морального зростання українських студентів. Підкреслено важливість розв'язання існуючих проблем у цій сфері, що допоможе формуванню високоморальної особистості.
Ключові слова: *духовно-моральне виховання, виховний процес, особистість, мораль, духовність.*

Душная А. В. Проблемы духовно-нравственного воспитания молодежи в современном украинском обществе
В статье рассмотрены проблемы духовно-нравственного воспитания молодежи в современном обществе. Акцентировано внимание на потребности в духовно-нравственном росте украинских студентов. Подчеркнута важность разрешения существующих проблем в этой сфере, что поможет формированию высоконравственной личности.
Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, воспитательный процесс, личность, мораль, духовность.*

Dushna A.V. The Problem of Spiritual and Moral Education of Young People in the Contemporary Ukrainian Society
The problems of spiritual and moral education of young people in modern society are considered in the article. The attention is accented on the necessity of spiritual and moral increase in Ukrainian students. The importance of solving existing problems in the field that will help to form the moral personality is underlined.
Key words: *spiritual and moral education, educating process, personality, moral, spirituality.*

Постановка проблеми. Проблема духовно-морального виховання особистості належить до числа найбільш важливих проблем у сучасному українському суспільстві та набуває дедалі більшої уваги й гостроти. Це пов'язано, у першу чергу, з втратою як духовних, так і моральних орієнтирів людства, а особливо молоді. Найбільшої значущості ця проблема набуває у системі вищої освіти. На превеликий жаль, у багатьох наших студентів спостерігається агресивне ставлення до іншої особистості, нетерпимість один до одного − усе це лише поглиблює існуючі проблеми в духовній та моральній царині.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми духовно-морального виховання представлені в роботах філософів: М. Бердяєва, В. Соловйова, А. Комарової, С. Кримського, С. Пролєєва та ін. Значний внесок в осмислення духовно-морального виховання, а також розробку його теоретичних основ і методичної системи внесли К. Ушинський, В. Зеньковский, С, Миропольський, М. Пирогов, П. Юркевич та ін. Ними духовно-моральне виховання розглядалося в інтегративній єдності з естетичним. Окремі аспекти морального формування особистості в навчально-виховній діяльності вивчалися О. Богдановою, З. Васильєвою, В. Гуріним, В. Горленко, Ж. Завадською.

Проте, на жаль, і досі практично відсутні комплексні, узагальнюючі дослідження з цієї теми.

Метою статті є дослідження проблем духовно-морального виховання молоді у вищих навчальних закладах в умовах сучасного розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших складових освітнього процесу є духовно-моральне виховання підростаючого покоління, що є однією зі складових формування особистості. Проте, зазначимо, що категорії «моральність» і «духовність» не тотожні. Так, аналізуючи моральність людини та її духовність, як різні рівні розвитку людської істоти, Тамара Тюріна зазначає: «Моральність передбачає орієнтацію людини, у першу чергу, на суспільно-історичні норми та цінності, на конкретні оцінки інших. Важливе завдання морального виховання – навчити жити людину серед людей, дотримуючись певних норм і правил, що прийняті в цьому суспільстві, тобто адаптувати її до соціуму. Духовність – це здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною. Розуміючи відносність моральних критеріїв, що діють у суспільстві, високодуховна людина приймає рішення, виходячи з вищого розуміння добра, блага, істини, орієнтуючись на своє Вище Духовне «Я», усвідомлення призначення і сенсу свого життя» [1, с. 133].

Духовність – це творча спрямованість, наснага людини; певний тип ставлення до світу: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей і самого себе [2, с. 149].

© Душна Аліна Володимирівна, 2014

Отже, духовно-моральне виховання − це виховання духовно-моральних якостей, поглядів, переконань, спрямованих на зміцнення авторитету загальних людських цінностей, формування громадянської культурної ідентичності.

На жаль, українське суспільство переживає глибоку кризу духовності й моралі, яка пронизує усі сфери людського життя. І це, у першу чергу, пов'язано з відчуженням молоді від віри, з випадками жорстокої агресії, асоціальної поведінки у стінах навчальних закладів, з виникненням зневаги до історії, рідної культури, що призвело до спотворення уявлень про справедливість, гуманність, чуйність, чесність, людяність, добро, милосердя, гідність. І в результаті: «душі сучасного молодого покоління розорені, спустошені та перекручені» [2, с. 150].

Ми підтримуємо думку Людмили Москальової, яка зазначає: «знання історії вітчизняної духовної культури, зокрема, впливу християнського релігійного вчення на розвиток суспільства, встановлення взаємостосунків між людьми та різними народами надає кожному студентові правильне розуміння й осмислення ціннісних надбань людства, їх свідоме засвоєння та спрямованість моральної дії, вчинку. І ті світоглядні орієнтації, що отримують студенти про традиційні духовні цінності, допомагають кожній особистості чітко побудувати стратегію подальшого життя, осмислити ті помилки, що були здійснені нею в минулому [3, с. 161].

Отже, ми переконанні, що духовно-моральне виховання забезпечується протягом усього життя різними шляхами, формуючи у людей конкретні переконання, норми поведінки, ставлення до справжніх цінностей.

Аналіз філософської та педагогічної літератури свідчить, що проблемам виховання присвячено чимало праць – від європейської класики до сучасних наукових розробок. Проте комплексне бачення феноменів духовно-морального виховання часто залишається поза увагою дослідників: не всі його аспекти отримали достатньо повне висвітлення в науковій літературі. Зокрема, дотепер не розкрито сутність духовно-морального виховання у вищій школі, не охарактеризовано його критерії; немає однозначного підходу до розуміння категоріального апарату теорії духовно-морального виховання, а саме форм та методів (прийомів). Крім того, незважаючи на вагомі результати в цій галузі, духовно-морального виховання студентів у вищому навчальному закладі, а також організація виховної позааудиторної роботи та шляхи забезпечення її ефективності залишаються малодослідженими.

На нашу думку, питання розуміння сутності духовно-морального виховання належить до тих фундаментальних проблем сучасного суспільства, вирішення яких сприятиме досягненню нового рівня соціальної зрілості суспільства. Звідси витікає значущість такого виховання в сучасному українському суспільстві й необхідність нових підходів до розуміння його сутності.

Наступною істотною проблемою духовно-морального виховання є невизначеність структури і змісту цього процесу, його організації (особливо у вищій школі) як специфічної педагогічної системи. І важливу роль у цьому має відіграти комплексний підхід. Зазначимо: у системі духовно-морального виховання чільне місце займає:

– виховання моральної свідомості та громадянської відповідальності;
– виховання національної гідності й менталітету;
– патріотичне й інтернаціональне виховання;
– статеве, правове, екологічне, трудове, естетичне [4, с. 160].

Нині більшість етичних, моральних проблем уважаються сферою особистого життя молоді (наприклад: уживання наркотиків, алкоголю, тощо). Тобто сьогодні ми спостерігаємо проблему змістового наповнення процесу формування духовності з позицій «смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість та спрямованість людського буття і людський образ у кожному індивіді» [5].

Для того, щоби сформувати високоморальну духовну особистість, треба навчити її відрізняти дійсні цінності від помилкових, розуміти мету й сенс життя, розвинути в ній прагнення до благородних цілей, бачити ідеал, до якого треба прагнути. Розуміючи всю важливість мети в житті людини, К. Ушинський відзначив: «Задовольніть усі бажання людини, але віднімiть у неї мету і подивіться, якою нещасною і нікчемною істотою вона стане. Отже, не задоволення бажань, що звичайно називають щастям, а мета є серцевиною людської гідності і людського щастя» [6, с. 351].

Таким чином, метою духовно-морального виховання має стати розвиток у студентів соціальної та громадської відповідальності, формування високоморальної особистості зі свідомою поведінкою, стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Дослідження морального виховання як цілеспрямованого процесу формування особових якостей, на думку Олени Чекіної, «дає можливість охарактеризувати ті індивідуальні внутрішні зміни у змісті та структурі моральної сфери особистості, які відбуваються під впливом засвоєння людиною соціального морального досвіду й визначають його поведінку, діяльність і відносини, дозволяє виявити психологічні механізми цього процесу [7, с. 55–56].

Отже, перебудова виховного процесу, зокрема у вищій школі − важливе й складне завдання, розв'язання якого вимагає, з одного боку, пошуку та приведення в дію нових (активних та інтерактивних) форм і методик організації виховного процесу [8; 9], а з іншого − активізації традиційних видів діяльності. Суть такого поєднання щодо виховання полягає в досягненні цілісності й наступності, перетворенні виховання в процес, що триває впродовж усього життя. Слід також пам'ятати, що виховання студента в будь-якому аспекті дає бажані результати, коли воно органічно поєднується з процесом його самовиховання, тобто коли виховні впливи викладача «посилюють» власні самовиховні прагнення студента. А це, у першу чергу, бажання зберігати скарби духовності минулого; розуміючи справжні цінності, передати наступному поколінню кращі надбання культури.

Висновки. Підводячи підсумки вивчення проблематики духовно-морального виховання молоді в сучасному українському суспільстві, зокрема, у вищій школі, варто також відзначити, що в оновленні системи духовно-морального виховання студентів одним із пріоритетних завдань є узагальнення здобутків видатних педагогів, філософів; формування толерантного ставлення до викладачів та одне одного; створення умов для виховання у студентів поглядів, переконань, особистої спрямованості, духовно-моральних якостей, формування й розвиток системи духовно-моральних знань і цінностей, реалізацію знань, пов'язаних з нормами моральності в навчальній та суспільній діяльності.

Ця стаття не вичерпує всіх проблемних аспектів духовно-морального виховання молоді. Подальшого наукового аналізу потребують питання організації та управління виховним процесом у вищій школі, вирішення визначених проблем та розробки заходів щодо ефективної діяльності у цій сфері.

Література:

1. Тюріна Т. Г. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку : Монографія / Тамара Георгіївна Тюріна; Наук. ред. М. Б. Євтух. – Львів : Сполом, 2005. – 276 с.

2. Філософські основи духовно-морального виховання / Р. О. Сабадишин, Л. Р. Коробко, П. М. Масюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2012. – Вип. 21. – С. 149–150.

3. Москальова Л. Духовно-моральне виховання студентів у вищих навчальних закладах / Л. Москальова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. − 2013. − Ч. 1. − С. 160–169.

4. Буела К. М., Молодь у третьому тисячолітті / Карлос Мігель Буела. – Львів : Добра книжка, 2009. – 383 с.

5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [науково-методичний посібник] / Іван Дмитрович Бех. − К. : ІЗМН, 1998. − 204 с.

6. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К.Д. Ушинский; [сост. С.Ф. Егоров]. – Т.6. – М.: Педагогика, 1990 р. – 528 с.

7. Чекина Е. В. Теория нравственного воспитания: история развития и современное состояние : монография / Е.В.Чекина. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 119 с.

8. Ромадикіна В.С. Діалогічність інтерактивних технологій / В.С.Ромадикіна // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 20-21 травня 2011 року). − Донецьк : Донецькиий юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. − С. 63–68.

9. Ромадикіна В.С. Інтерактивні технології у процесі навчання в Донецькому юридичному інституті: навчально-методичний посібник для викладачів вищої школи, ад'юнктів, магістрантів, аспірантів / В.С.Ромадикіна. − Донецьк: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 87 с.

УДК 378 (075)

Євтух Микола Борисович,
доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України, м. Київ
Стефанюк Світлана Костянтинівна,
доктор філософії, професор кафедри політології, соціології, культурології ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, м. Харків

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ – НАДІЙНИЙ ЗАСЛІН СОЦІАЛЬНО-ПСИХІЧНИМ ДЕВІАЦІЯМ

Сьогочасні умови соціально-культурного та політично-економічного прогресу вимагають серйозної уваги до виховання духовно-моральної особистості, назване визначатиме зміни міжлюдських взаємин.
Ключові слова: *орієнтація, креатив, девіація, міжлюдські взаємини, правовідношення, соціалізація, релігійна культура, ідеал.*

Евтух Н.Б., Стефанюк С. К. Духовно-нравственное воспитание – надежный заслон социально-психическим девиациям
Сегодняшние условия социально-культурного и политико-экономического прогресса требуют серьезного внимания к воспитанию духовно-нравственной личности, названное будет определять изменения межличностных отношений.
Ключевые слова: *ориентация, креатив, девиация, межличностные отношения, правоотношение, социализация, религиозная культура, идеал.*

Yevtuh M.B., Stefaniuk S.K., Spiritual and Moral Education Is a Safeguard Against Social and Mental Deviation
The contemporary condition of social and cultural, political and economic progress requires a serious attention to the upbringing of a spiritual and moral personality. All mentioned above will define the changes of human interactions.
Key words: *orientation, creativity, deviation, human interactions, legal relationship, socialization, religious culture, ideal.*

Актуальність теми. Виховання духовно-моральної особистості визначає утвердження кращих міжлюдських цінностей у просторі та часі. З цими пріоритетами мають бути розв'язані проблеми, що стосуються самоконтролю, самокритики, самовизначення, гуманістичного виховання, особливо діяльності спеціалістів, що дотичні до соціальних проблем буття та мають бути озброєні глибокими фундаментально-людяними знаннями, що орієнтують на практично-культурологічну підготовку у якості до здатності бути відповідальними за долю Вітчизни, планети і, звичайно, самостійними у виборі життєвої позиції, що містить у собі основи здорового способу життя. У цьому плані надається переваги креативному досвіду етнопедагогіки, козацької педагогіки, соціальної педагогіки, етнології, етнографії, фольклористики, художньо-літературній спадщині, народознавчому спадку, етико-естетичним засобам родинно-сімейного виховання, історії української культури, а також музичній, декоративно-прикладній, художньо-живописній, правові культурам, основам етики, древньої театральної етнокультури українців; особливої ваги тут має надаватись інтелектуально-духовному зрізу християнської етики та практично-моральним основам християнської педагогіки, що у сукупності актуалізуватимуть питання непорушно-ціннісного енциклопедичного досвіду духовно-морального виховання як комплексної причетності до соціальних, культурно-значущих подій планети.

Мета повідомлення. Стаття привертає увагу до питань виховання, самовиховання, самокорекції, актуалізує досвід використання християнської культури з перспективною оцінкою практичної реалізації її у зрізах мікро, –макрофакторів, соціалізації майбутнього фахівця.

Основний виклад матеріалу. Матеріал, що запропонований увазі, актуальний для сьогодення; має можливості привернення уваги молодого фахівця до особливостей морально-етичної, духовної діяльності у конкретних культурно-життєвих формах на різних соціально-культурних зрізах: праці, традиційному побуті, літературі, мистецтві, у пошуках єдиних підходів до моралі, права, що у кінцевій самопрезентації визначатиме найважливішу моральну якість – оберігання всього найкращого, що створено людством на землі. Йтиметься про поглиблений розгляд практичних умов комплексного підходу до виховання, самовиховання, самокорекції як основи культури особистісного вчинку людини-гуманіста, людини-творця, здатності бути причетним до соціальних, культурно-значущих подій планети в морально-конкретних відносинах гармонійної самовизначеності на рівні морально-етичної та культурно-політичної соціалізації.

© Євтух Микола Борисович, Стефанюк Світлана Костянтинівна, 2014

Реалії сучасного життя показують недостатність урахування педагогічних зусиль учених та практиків, а також володіння сучасним молодим спеціалістом загальнокультурного, гуманістичного соціокультурного досвіду, зокрема, християнської етики, християнської педагогіки; є досить серйозні розбіжності між рівнем сформованості етико-естетичних, етнопсихологічних особистісних якостей та професійним рівнем майбутнього фахівця (І. Зязюн, І. Бех, В. Жуковський, В. Майборода, В. Рибалко, С. Сисоєва, В. Федоришин, М. Євтух) [1].

Сьогодення вимагає трансформувати освіту з інформативної в інтелектуально-духовну, гуманно-демократичну, що забезпечувала б формування у громадян України поваги до національної культури, сприяла б прилученню молоді до державотворчих процесів, створювала б надійний заслін соціальним девіаціям, фізичним і моральним хворобам, спонукала б жити людину за законами совісті (протидіяти байдужості, розвивати здатність бачити свою вину, розуміти причини своєї гріховності, стимулювати внутрішній самозвіт, самокорекцію, гідність).

Духовність – це відповідність Богу в даний момент часу й простору. Духовність – це природа людини з великої букви. Духовність людини полягає в тому, що вона є подоба Всевишнього. Духовність є найвищим надбанням людської душі. Духовність, як і сам Всевишній, має безліч проявів. Духовність – від слова Дух. Духом називають життєву розумну субстанцію, яка несе в собі систему власного розвитку, але не форм. Дух – це потенційні духовні і можливості, і здібності в необмеженому вияві подоби Божої. Саме звідси Людина виробляє і створює особистісним саморозвитком й самовиявом оточуюче буття. Ключовою рисою духовної Людини – є її врівноваженість, цілісність, щирість думок, гармонія з собою; у протилежному випадку маємо стан дисгармонії, що тягне за собою духовні й соціальні відхилення, моральну й фізичну загибель. Духовність надає сенсу нашому життю, звідки ми черпаємо наснагу для любові, істини, совісті, обов'язку, правосідомості, державотворчості, креативу у музиці, поетиці, живописі тощо. Духовність є ознакою здорового способу життя. Саме тому програма власного духовного саморозвитку кожного дотична до етнопедагогіки, козацької педагогіки, соціальної педагогіки, етнології, етнографії, фольклористики, художньо-літературної спадщини, широкого народознавчого спадку, родинно-сімейного виховання, історії української культури, а також музичної, декоративно-прикладної, художньо-живописної, правової, театральної культур й конкретизується в етиці, християнській етиці, практично проявляється в християнській педагогіці.

Духовно-моральний досвід реалізує Господнє волевиявлення кожного через систему способів та принципів гуманного співжиття, у здатності прикладати зусилля до посильного внеску в суспільний порядок. Конкретному внеску в суспільний порядок сприяє християнська педагогіка.

Християнська педагогіка реалізує увагу до вияву практичного милосердя, терпимості, доброчинності, єдності духовного й матеріального, індивідуального й суспільного. Специфікою християнської педагогіки є реалізація міжіндивідуальної, міжгрупової, міжродової соціально-гуманістичної взаємодії людини-людини, а також Бога й людини на рівні вияву плодоприношення, людинолюбства, справедливості, доброчинства, толерантності.

«Християнська педагогіка» – дисципліна, що відображає зміст духовного, узагальнюючого, корекційно-виховного досвіду гуманно-релігійної, історично-суспільної спадщини, практично презентує чесноти людини, отримані на зразках Божественного ідеалу, що засвідчені волею Божою у всіх її можливих життєво-історичних вимірах через вищі духовні цінності у зрізах християнської культури та благої парадигми світотворення Вседержителя. Сенсом дієвості християнської педагогіки є біблійний вислів: «Все Ти створив, і з волі Твоєї існує те створене все!» Об. 4:11).

Реалізація завдань та змісту християнської педагогіки полягає в конкретизації сутності християнських цінностей, ідеалів, зразків у правдиво-правовому практичному полі буттєвої практики, дієвого розкриття значень християнських орієнтирів в історії людства, в житті конкретної людини; а також осмисленні засобів регулювання людського співжиття з високою самооцінковою силою протидії злу та бажання до спасіння своєї душі [11].

Поняття «духовність» в християнській педагогіці реалізується через діяльнісно-самосвідомий внутрішній світ людини, що базується на самосвідомості як складному психічному феномені, де, у процесі самовладання, самодисципліни, креативу розвивається здатність сприймання й привласнення сфер соціально-правової культури; через позацерковний життєвий самовияв християнської педагогіки відбувається ціннісне привласнення ознак категорій етики, осмислення основ християнсько-біблійної етики олюднення й вростання в культуру власного морального самовираження, самотворення здорового способу життя. Основою олюднення є практичне позацерковне переосмислення релігійних надбань [5].

Релігійні надбання є центральною складовою духовно-моральної культури, значення якої виокремлюється через ціннісну-емоційну сферу осмислення християнсько-біблійних положень. Людяність базується як на синтезі знань певних поведінкових категорій етики й християнської етики, так практичних умінь їх реалізовувати через християнську педагогіку; для більш успішної (емоційно-підсилюючої) інтеграції духовно-моральних настанов християнської етики, напрямів християнської педагогіки

застосовуються складові гуманітарної культури: мистецтво, література, музика, живопис, народознавчі надбання, наукові методи, що разом сприяють тлумаченню життєвої багатоманітності моральних визначень й підходів, як умови жити за подобою Божою.

Л. Виготський зазначав, що кожна особистість реалізовує життєве призначення у подвійній дійсності, наголошуючи при цьому, що один світ (із подвійної дійсності) базується на ґрунті пізнавального досвіду (власне самоосмислення життя), інший – на основі соціальних взаємовпливів; низка складових гуманітарної культури й визначатиме другу дійсність соціально-життєвого самовизначення [9].

Сучасна Острозька академія, враховуючи названу освітянсько-просвітянську необхідність соціально-життєвого самовизначення молодого покоління нації, спираючись на ренесансний досвід морально-патріотичної освіти й просвіти слов'яно-греко-латинської Острозької академії та концептуальні засади вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування: «Питання духовно-морального стану суспільства у колегії Міністерства освіти і науки України» (протокол № 8/1–2, від 29.06.2006), проаналізувавши засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування (курси «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики», «Християнська педагогіка»), спираючись на результати Міжнародних науково-практичних конференцій (12-ть) про стан виховання молоді на зразках моральних християнських цінностей, проводить низку Всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Для прикладу, у м. Рівне (листопад 2008) аналізуються методологічні, науково-практичні, методичні питання ідей християнського світогляду. Зокрема, з методологічних позицій аналізуються погляди К. Ушинського, Г. Ващенка про застосування моральних принципів християнства в сучасній освіті, у конкретизації різноманітних підходів таких учених, як В. Жуковський, В. Киричок, Р. Євтушенко, А. Вихрущ, В. Хайруліна. Про важливість виховання молодого покоління на духовних цінностях на науково-практичних засадах розглядаються позиції навчальних закладів Запорізької, Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Рівненської областей, з опорою на взаємодію Рівненського інституту слов'янознавства (кафедра психології та педагогіки) з іншими навчальними закладами України. З огляду на необхідність актуалізації методичних засад проблеми, доручається низці фахівців підготувати орієнтовні посібники з визначеної тематики; тут, відповідно отримують завдання методисти міст Острога, Одеси, Рівне, Львова, Чернівців та інших щодо дидактичного виокремлення етичного у Христовому ученні, тобто християнській етиці. Місто Харків отримує доручення створити навчально-методичні посібники для учителів, батьків, школярів, студентів.

У січні 2009 року у місті Рівне знову збирається вся Україна, тут актуалізується європейський досвід Німеччини, Швеції, Греції, Росії, Румунії, Литви, Фінляндії про вивчення предметів, які містять елементи релігійного, та, зокрема, християнського світогляду, розглядаються різнобічно (з позицій практики) питання формування особистості індивіда (дошкільника, учня, студента) на основі науково-філософської та християнської моральної і культурної традиції; виділяються тези виховання свідомої, вільної та відповідальної особистості, здатної жити і творити в сучасному демократичному суспільстві.

Основи знань про традиційні духовні, морально-культурні цінності, релігійну і духовну культуру українського народу як фактор взаємного порозуміння, демонструє презентаціями-макетами Харків, Запоріжжя, Енергодар. Зокрема такими макетами-посібниками: «Досвід формування духовно-етичної й соціокультурної компетентності: християнська педагогіка» (що пізніше був виданий – Харків, Кроссроуд, 2010). Навчально-методичний посібник для учителя, соціального працівника, викладача християнської педагогіки, слухачам інститутів післядипломної освіти, недільних шкіл, корегується на конференції такими напрямами: соціокультурно-прогностична діяльність, що використовує засоби релігійної традиції, релігійного мистецтва; морально-етична культура, що визначає норми користування релігійними цінностями (у зрізах поняття «Релігія та право»), технологія реалізації ідей людинолюбства як основи корекційної духовної педагогіки; реалізація завдань етичного виховання засобами християнської культури на рівні сім'ї, школи, соціуму; соціально-адаптаційна функція християнської педагогіки, яка орієнтує на діяльність, що виокремлює ідеальне у знаннях про Христове вчення. Додатками до посібників передбачені методички – «Питання сенсу життя: християнська педагогіка» (Харків, Кроссроуд, 2010) (ключовими напрямами є консультація для учителів про творення належних умов для глибшого самопізнання навчаючого, розкриття та реалізації творчих здібностей і таланту в позитивному річищі як головне завдання предметів духовно-морального спрямування) та «Християнська педагогіка: плекання кращих людських чеснот» (Харків, Кроссроуд, 2010) (консультація для батьків про залучення родини, соціуму до етично-релігійного виховного досвіду як конкретизації знань про функції сім'ю).

Наступний навчально-методичний посібник «Християнська педагогіка: основи етично-морального виховання» (Харків, Кроссроуд, 2010) адресувався просвітянам, учителям, студентам, де висвітлювався сучасний освітній процес як базис основ наукового осмислення дійсності, сприйняття скарбів духовного, морального та культурного надбання українського народу як надбання людства в цілому. Методич-

ні розробки презентували глибоке відчуття єдності з українським народом, повага до його духовних, моральних і культурних надбань незалежно від своєї особистої національної і релігійної належності та світогляду. Додатками до посібника були такі методики: «Віра у Господню всюдисущість» (Харків, Кроссроуд, 2010) (приурочений взаємодії дисциплінам християнська педагогіка та християнська етика, спрямований на висвітлення питань утвердження в системі освіти традиційних для України християнських цінностей: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі) та «Спаситель світу» (Харків, Кроссроуд, 2010) (матеріал спрямований на взаємодію релігієзнавства та християнської педагогіки, спирається на забезпечення в освітньому процесі положень Конституції 254к/96–ВР про права особи на свободу совісті та світогляду про формування всебічно розвиненої, духовно і морально зрілої особистості, готової зустрітися з викликами сучасного життя, акцентує увагу на основи сприяння формуванню цілісної, духовно зрілої особистості-громадянина України шляхом пізнання й засвоєння учнівською молоддю багатовікових надбань національної та світової духовної культури.

Загалом зібранням конференції було наголошено, що названі методичні посібники виокремлюють питання системності, інтегративності, наступності, безперервності та урізноманітнення змісту напрямів розвитку моральних чеснот, визначають комплексність та інтегрованість широких міжпредметних зв'язків, використання напрацювань вітчизняної педагогіки, у взаємодії навчання і виховання, сприяють об'єднанню зусиль сім'ї, школи, позашкільних закладів, дитячих об'єднань у виховному процесі.

Усі названі тут посібники були видані й використовувались у лекційно-семінарських заняттях цілої низки міст України: Житомира, Чернівців, Тернополя, Донецька, Маріуполя, Запоріжжя, Сімферополя як для учительської так й для студентської аудиторії у взаємодії з низкою інших дисциплін. У результаті проведеної роботи були зроблені наступні висновки: релігійна культура – базис для глибокого розуміння й особистісного ставлення до сутнісних питань про мету й сенс життя людини; біблійні надбання – фактор формування шанобливого ставлення до людини, природи, родини, ближнього, це – вміння толерантно жити і творити в сучасному полікультурному та поліконфесійному глобалізованому світі, це – готовність поважати право кожного на свободу совісті.

Методичні засади названих посібників у практичній діяльності координувались з питаннями соціальної педагогіки, етнопсихології, етнотеатру, козацької те етнопедагогіки, народознавством, літературою, фольклором та предметами духовно-морального спрямування. Досвід роботи узагальнив, що державна орієнтація на використання в освіті предметів духовно морального циклу – це виховання різнобічних і гармонійно розвинених особистостей з патріотичною громадянською позицією, широким духовно-культурним світоглядом, індивідів, особливо студентів, підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов'язків людини-громадянина.

Робота зі студентами показала, що названий зріз роботи розв'язує питання особистісно орієнтованого підходу до молодої людини як найвищої цінності в навчально-виховному процесі, яка користується своїми громадянськими правами і свідомо приймає суспільні обов'язки; сказане покликало нас до більш конкретного осмислення питання виховання, зокрема такого, що спиралось би на принципи гуманного співжиття та власне здатності докладати зусиль до посильного внеску в суспільний лад.

Розглядаючи виховання як соціальне явище (процес передачі новим поколінням досвіду формування громадянської самосвідомості), ми (В. Жуковський, М. Євтух, С. Стефанюк) наголошували, що це багатогранний, складний аспект, який містить ознаки великої низки соціальної взаємодії, соціальних відносин, соціальної організації, соціального інституту та соціального прогресу; варто тут ще зазначити, що загальний результат виховання не вичерпується сумою перелічених складових, сказане дає можливість розглядати виховання як соціальну систему (упорядкована множина елементів, що взаємопов'язані і є цілісним утворенням). Соціальна система є соціальним явищем, що вміщує якісну сукупність елементів, які об'єднані взаємними відносинами (передача досвіду, накопиченого суспільством, з метою забезпечення подальшого прогресу), зв'язками (удосконалення понятєвої культури, системи норм, умінь, поглядів на світ) й утворюють єдине ціле, взаємодіючи з навколишнім середовищем (розв'язання нових завдань, що не стояли перед попередніми поколіннями, пристосування до змін життя й праці, креатив індивідуальної творчості), здатні змінювати свою структуру. Складовими елементами цього соціального явища є люди, їх діяльнісні взаємозв'язки, які здійснюються на рівні соціально-правових стосунків, креативних відносин, об'єднаних у різноманітні соціально-історичні спільноти (в умовах даного соціального середовища). Позначаючи людей елементами суб'єкт-суб'єктних відносин, учені (А. Бойко, Г. Осіпов) виокремлюють активний взаємний характер такої виховної діяльності, де вихованець, спираючись на досвід такої взаємодії, у процесі виховної практики впливає на взаємини з вихователем [10].

До елементів системи виховання також належать соціальні інститути виховання: державні установи, соціальні організації, громадські та неформальні виховні установи, культурні організації, ЗМІ, соціально-педагогічні організації, що частково займаються вихованням дітей, сім'я, система освіти, соціально-релігійні інститути.

Окремо слід звернути увагу на дисципліну «Історія української культури» як домінуючий елемент виховання: матеріальні та нематеріальні продукти людської діяльності, цінності й визнані способи поведінки, що об'єктивовані у спільнотах та передаються у спадок поколінням. Структурні елементи системи виховання пов'язані між собою стійкою взаємозалежною відповідальністю щодо забезпечення системних функцій: культурологічної, соціалізаційної, адаптаційної, ціннісно-формуючої, інтегруючої та соціального контролю. Функція соціального контролю найбільш дієва з точки зору менталітету етносу, який найбільш впливає на соціалізацію поколінь, бо тут тісно об'єднана змістовна взаємодія старших та підростаючих поколінь: організація відносно-соціальної контролюючої соціалізації членів суспільства для трансляції культурних цінностей та соціальних норм (соціально-економічні відносини, культурні надбання, звичаї, традиції, атмосфера побутового життя); в цілому для створення умов задоволення соціальної потреби – осмисленого та відповідального плекання членів соціуму.

Виходячи із вищевикладеного, ми (академік М. Євтух, професор С. Стефанюк) після чергової науково-практичної Острозької конференції виділили конкретні питання практичної цілеспрямованої духовно-моральної освіти підростаючого покоління з передбаченням орієнтування наших вихованців, зокрема студентів гуманітарних ВНЗ, на свідоме використання набутих знань, цінностей та моральних принципів у реальному житті, з випереджальним духовно-моральним розвитком особистості. Так, Острозькою академією було заплановано видати навчальний посібник правового виховання на основі релігійних цінностей. Це праця М.Євтуха, С.Стефанюк «Правові основи української педагогіки» (Одеса, 2011). В основі посібника увага до духовної культури, зокрема, вимога наукової ревізії дієвості соціальної норми, а в її зрізах релігійної традиції й віроповчальної практики, як умови запобігання правового нігілізму. Соціальну норму подали структуровано, де в арсеналі вона має такі чинники: соціальний ідеал – орієнтація на свободу вибору; соціальний зразок – як орієнтація на самовдосконалення; соціальні цінності – як конкретизація правил соціалізованої поведінки. Соціальна норма чітко виокремлюється у традиціях релігійно-державних свят.

Правове виховання, як відомо базується саме на соціальній нормі, складовою якої є релігійна норма. У релігійній нормі науковці виділяють таку структуру: ідеальне, зразкове, ціннісне.

Згідно з правничою наукою, соціальні зразки передбачають свої конкретні функції, що реалізуються через нормативну установку і діють лише за однієї умови: утілення їх у практичну діяльність. Аналіз багатьох релігійних свят дає можливість нам виокремити думку про те, що рівні реалізації правових установок різні. Зокрема:

– християнський ідеал – це орієнтація на свободу вибору в конкретних правовідносинах у реалізації реальних нормативних установок з позиції людських чеснот;

– християнський зразок – це орієнтація на самовдосконалення при реалізації загально визначених норм соціальної поведінки відповідно до рівня обізнаності чи компетентності індивіда; моральний зразок привертає увагу до осмисленого структурування знань про таку моральну категорію як обов'язок;

– християнсько-поведінкові цінності – це конкретизація правил поведінки при реалізації принципів демократизму та недопустимості вчинків, що несуть зло.

Серед релігійних цінностей відомі: сім справ милосердя, уславлення кращих людських якостей, висміювання ледарки та ледацюги (через щедрівку).

Соціальна норма має виховно-корекційні функції. Функції соціальної норми мають силу дієвості у різних дисциплінах, зокрема у християнській педагогіці, правознавстві, соціальній педагогіці. До функцій соціальної норми відносять: запобіжну, орієнтаційну, конденсаційну. Функцій соціальної норми, зокрема запобіжна, орієнтаційна є дієвими у етнопсихології.

Звідси, питання врахування взаємодії Законів Божих і законів людських умовою формування правосвідомості та реалізації соціально-життєздатної тези у такій якості: «Любов до життя – основа вияву правовідношень», що використовувалась паралельно з матеріалами етнопсихології [5], де конкретизувались форми попередження психічних, соціальних відхилень з орієнтацією на духовно-психологічний підхід позитивного самовираження; враховувались питання профілактики та корекція девіантної поведінки засобами християнської педагогіки. Позитивне самовираження – одна з умов протидії девіації. Запорукою позитивного самовираження є увага до певних умов формування самосвідомості людини.

Умови з часом певною мірою структуруються. Так, на першому етапі формування самосвідомості стоять вимоги (на усіх рівнях) до вияву міри самопізнання, самоаналізу, самооцінки. Бажано зазначити, що фольклорне надбання, як засіб психолого-педагогічної корекції, зокрема, різдвяні співи (уславлення причини приходу Спасителя на землю), щедрівки (здатність бажати добра іншому), є умовами позитивного самопочуття. Створення умов в психолого-педагогічній науці (для розвитку позитивного самопочуття) є запорукою доброго настрою та успішної продуктивної діяльності індивіда. Самопочуття пов'язане із вимогами реальності: часу, простору, здоров'я тощо.

Самопочуття в українській етнопсихології, ґрунтуючись на православній релігійній традиції, має практичну прив'язаність до віку та статі, зокрема, на свято Пилипівка система традицій фіксує увагу на

позитивному почутті батьків (дійства, що навчають готувати пісні страви, є необхідною наукою раціонального харчування у дні посту), дідусів (дійства із загадуванням загадок про страви та їх компоненти), дітей (дійства із підготовкою святкового, але пісного, що є важливим елементом виховної та толерантної культури взаємин). На свято Введення увага до самопочуття концентрується за допомогою традицій, що мають назви «діалог між батьком та матір'ю», «діалог між батьками та дітьми», є необхідними традиціями взаєморозуміння у дні посту, у дні духовного самоочищення; самопочуття дитини виявляється за допомогою розгляду різноманітних вишиванок, якими прикрашають оселю у перші дні посту, як наочний фактор привернення уваги до таких необхідно-святих й самокорегуючих дійств.

Зкоординована робота з використанням обох посібників реалізовувала важливі зрізи питань культуровідповідності та полікультурності засобами духовної, моральної і культурної традиції українського народу, шанобливого ставлення до духовних і культурних цінностей народу. Найсуттєвішим тут є практичне здійснення духовного розвитку здорової особистості, формування та утвердження своїх можливостей, сенсу життя, сприймання та створення мистецької краси як реалізації своїх вищих потреб (досягнення досконалості, гармонійні стосунки з довкіллям, взаєморозуміння).

Духовно-моральне виховання це робота, що передбачає виокремлення системи рівнів особистісних та матеріальних цінностей (власні потреби, задоволення), культурних цінностей (мистецтво, наука, загальнонародні надбання, правопорядок), вищих духовних цінностей (ідеали, смисло-ціннісні настанови, обов'язок перед суспільством); все разом соціально адаптовує особистість, запобігає відхиленням у гуманних орієнтирах.

П. Каптєрев, П. Лесгафт у свій час акцентували на вагомому внеску соціальної адаптації підростаючого покоління; адже головним інститутом як виховання, так й первинної соціалізації є рід, родина, вулична група. Це питання є актуальним у таких науках, як етнографія, етнологія, соціологія, демографія, етнопсихологія, соціальна педагогіка, козацька педагогіка, етнопедагогіки, театральна культура, де виокремлено, що визначальним є взаємодія, катарсис [3].

Етнопедагогіка, соціальна педагогіка, християнська педагогіка аналізують психолого-педагогічні підходи до змісту поняття «виховний зміст традицій державно-релігійних свят» та християнське виховно-корекційне світобачення; тут виокремлюється таке:

– суспільно-історична демонстрація застережень людині щодо можливих відхилень у гуманних орієнтирах;

– духовно-дидактичні вказівки на небажані негативні наслідки щодо невміння запобігти злу;

– розвиток людяної уваги до всього того, що відбувається навколо;

– стимулювання морально-етичної здатності прикладати зусилля до посильного внеску в суспільний порядок, наслідування Божим Заповітам. Етнопедагогічна наука, завдяки загадкам, приказкам, пісням, творчій діяльності, спостереженню, іграм коригує розвиток знань, стимулює пізнавальні інтереси у сфері як духовно-етичних, естетичних наук, так і правничих.

Одним із вагомих виховних складових принципів християнського світобачення є правила милосердя; риси поведінки милосердної людини, виконання нею свого людяного обов'язку. Обов'язок вимагав від кожного індивіда, незалежно від його віку та статі, дорожити ім'ям своїх батьків, гідністю своєї сім'ї, своїми громадянськими почуттями, переживаннями.

Козацька педагогіка, утверджуючи серед низки надбань національного спадку здоровий спосіб життя, також актуалізує релігійні свята (Різдво, Великдень, Трійця, Покрова), що були днями парламентської роботи у козаків; ці свята водночас є днями корекції сім'ї, родини, громади через побутово-духовну діяльність. Велику роль у національно-творчому характері нації, як сукупності специфічних рис і психічних якостей, відігравали свята, що були підготовкою до Різдва, Великодня, Трійці. Серед них у православній традиції можна назвати: а) свята, що є підготовкою до Різдва: Пилипівка, Введення, Катерини, Андрія, Сави, Варвари, Миколая, Святий вечір; б) свята, що є підготовкою до Великодня: Явдохи, Сорок святих, Олекси, Благовіщення, Чистий четвер; в) свята, що є підготовкою до Покрови (Покрова передбачає відзначення свят, що пов'язані з образом української жінки та Божої Матері): Введення, Катерини, Варвари, Благовіщення, Софії, а також верховного ангела Михайла.

Розшифровуючи поняття «здоровий спосіб життя» через три його родо-видові аспекти: соціальне, психічне, фізичне, варто детальніше вивчати кращі козацькі традиції, які мають дію соціально-нормативного регулювання: оздоровчо-стимулюючого, патріотично-рекомендуючого, активізуючо-пізнавального, релігійно-соціального, корекційно-духовного, демонструючи при цьому кращі цивілізовані й демократично правові відносини у досвіді національної культури, що є передумовою формування як морально-особистісної культури, так і основою здорового способу життя кожного індивіда.

Козацькі свята нині є державно-релігійними й передбачають ґрунтовне переосмислення сучасних релігійних свят: Різдва, Великодня, Трійці; конкретизація умов підготовки до них – це осмислення в їх основі моральних ідеалів, зразків, цінностей у проекції на соціальну корекцію, адаптацію, соціалізацію підростаючого покоління у зрізах таких дисциплін, як: етика, історія, міфологія, правознавство, народознавство, соціальна педагогіка.

У науково-методичному посібнику С. Стефанюк «Фактори соціалізації» (Харків, 2000), до прикладу, виокремлюється (на цій основі) організація форм співпраці з релігійними організаціями у запобіганні девіації.

Важливим завданням соціальної педагогіки – це орієнтація соціального педагога в практично-професійному аспекті на координацію, об'єднання всіх державних та суспільно-духовних структур, зусиль усього соціального оточення, його інститутів виховання, національних програм, ресурсів та служб для сприяння задоволення соціально-етичних, естетично-освітніх та духовно-оздоровчих потреб різних категорій дітей, молоді, людей похилого віку одночасно; це діяльність педагога як посередника у всіх питаннях соціального патронажу і соціальної допомоги, а також видах соціальної роботи.

На особливу увагу заслуговує робота з питань системи виховання дітей та підлітків; зокрема, засобами християнської педагогіки, а саме:

– створювати виховний простір для самоорганізації сімейно-духовної самовіддачі за місцем проживання;

– прогнозувати свою роботу у зрізах релігійно-соціокультурної діяльності;

– уміти скоординовувати свою діяльність із релігійними інститутами та соціально-духовними організаціями;

– в питаннях вибудовування моделей соціалізації, як основи корекції девіантної поведінки, залучати до співдії релігійні організації;

Однією з важливих моделей соціалізації є актуальне положення про зв'язок людини з національним світоглядом (протидія збідненню змісту та механізму формування відповідальної громадянської позиції, оформлення образу Людини-громадянина через звичаєво-побутову культуру, етнічні ідеали, сімейно-виховний потенціал, фольклорно-мистецькі цінності, психологічний простір самовизначення, асиміляцію до соціокультурного зразка самокорекції), що має назву «інкультурації» (започатковано такі погляди Ф. Боас, В. Малиновським). Народний театр має чисельні умови для самовдосконалення людини за її інтересами, стимулює індивіда, якого б він не був віку, до самовизначення за своїми вподобаннями, виокремлює базові основи соціальних взаємовпливів.

До соціокультурного зразка самокорекції належить чинник дисципліни «Історія української культури» – народний театр, який має також модель соціалізації. На рівні мікротеатральних персонажних дійств, що відбуваються на Святий вечір (ляльковий театр «Вертеп»), на Різдво («Водіння Кози», «Тато, Мама і Я»), у дні підготовки до Різдва («Пилипівські загадки», «Пилипівська подушечка», «Пилипівський родовід», «Пилипівські страви», «Введенська вишиванка», «Ваза для гілочок Катерини», «Витівка на Андрія», «Вареники Варвари», «Гумор Сави», «Листівки до Миколая» та багато інших); на Меланії («Водіння Меланки»), на Василя («Весілля Василя»), на Стрітення («Дари Зими», «Скарбниця Весни»), на Явдохи («Весняні рушники», «Вітаємо Весну»), на Сорок святих («Вітаємо птахів», «Перебалакайки», «Величання Дня і Ночі»), на Трійцю («Величана вишиванка», «Вітання Дерев»), На Покрову («Величання осені») тощо. Зміст діяльності у зрізах театральної культури передбачає аналіз українського народознавства, українознавства, історії української культури, християнської етики, козацької педагогіки, історії розвитку графіки, етнографії, фольклористики, народної медицини, висвітлює історико-краєзнавчі підходи до осмислення декоративно-прикладного надбання.

Висновки. Нині, на рівні відтворення культурно-суспільного прогресу, релігійно-духовна компетентність є основою кожної людини, зокрема майбутнього педагога, для якого важливим є осмислити вище викладене.

Зростання суспільної ваги духовно-релігійних компонентів культури, які виступають осереддям освітньо-виховних програм та соціальної адаптації, етико-культурний підхід, здатні кардинально впливати на суспільні відносин та продукувати соціокультурну компетентність індивіда і, звичайно, майбутнього педагога. Формування компетентних засад якісно нового культурологічного типу сучасного індивіда, його потреб, інтересів, життєвих орієнтацій, результатів творчої діяльності визначатиме життєве соціально-особистісне майбуття всього суспільства.

Як видно із наведених матеріалів, релігійне виховання у навчальних закладах не суперечить їх світському характеру і не розглядається сьогодні як щось окремішнє, а є складовою частиною національного виховання загалом. Адже духовність завжди допомагає кожній людині стати Людиною, а нації – Нацією. Релігійне виховання нині може реалізовуватись через різні форми навчально-виховної роботи: навчальну діяльність, при реалізації завдань позаурочного компоненту навчання й виховання, позашкільного освітньо-виховної організації та у час самоосвіти та самовиховання.

Навчальну діяльність, згідно з названими вище дисциплінами, можна планувати спарено, зокрема, християнської педагогіки та соціальна педагогіка, християнська етика та основи правової культури тощо. При реалізації завдань позаурочного компоненту навчання й виховання релігійне виховання можна передбачати через організацію колективних і групових форм поглибленого вивчення чи аналізу Біблії, а також гуртків: з «Історії української культури»,»Етнопедагогіки», «Історії української мис-

тецької культури» (заняття в доброчинних об'єднаннях за інтересами, творчих колективах духовної пісні, клубах з питань допомоги стареньким), організації екскурсій до музеїв, етнографічних експедицій із вивчення духовного фольклору, релігійних традицій, народного театру, звичаїв, відвідування концертів духовної пісні, майстерень при монастирях.

Література:

1. Вишневський О. Теоретичні основи педагогіки / О. Вишневський. – Дрогобич : Коло. – 2001. – С. 92.
2. Євтух М., Стефанюк С. Правові основи української педагогіки / С. Стефанюк. – Одеса : ОНАЗ ім. О. Попова, – 2011. – 311 с.
3. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Лесгафт. – М. : Педагогика. – 1991. – 176 с.
4. Крижко В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою / В. Крижко. – К. : Освіта України, 2005. – С. 232.
5. Стефанюк С. К. Українська етнопсихологія / С. Стефанюк. – Харків : ХНПУ, 2003. – С. 122.
6. Стефанюк С.К. На допомогу вчителям народознавства, керівникам фольклорних гуртків і театрів / С. Стефанюк. – К. : ВІПОЛ, 1995. – С. 3–123.
7. Стефанюк С.К. Українське народознавство / С. Стефанюк. – Х. :ББН, 2003. – С. 15.
8. Стефанюк С.К. Фактори соціалізації й валеологізації / С. Стефанюк. – Х. : Крок, 2000. – С. 41–47.
9. Стефанюк С.К. Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки / С. Стефанюк. – К. : ВИПОЛ, 1995. – С. 41–134.
10. Стефанюк С.К. На допомогу учителю народознавства, музики, фольклорних театрів / С. Стефанюк. – К. : ВИПОЛ, 1995. – С. 21–123.

УДК 371.132

Жигайло Наталія Ігорівна,
доктор психологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ВАЖЛИВІСТЬ РЕЛІГІЙНОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ СКЛАДОВОЇ ДУХОВНОСТІ У ФОРМУВАННІ ФАХІВЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ

Стаття присвячена проблемі формування релігійності як невід'ємної складової духовності фахівця європейського рівня. У статті запропоновано: поняття релігійної особистості фахівця європейського рівня; авторську психологічну структуру особистості; авторську модель духовного становлення особистості фахівця європейського рівня; програму тренінгу релігійного становлення особистості фахівця європейського рівня; критерії та джерела формування релігійності фахівця європейського рівня.

Ключові слова: *релігійність, духовність, формування, релігійна особистість, фахівець європейського рівня, авторська модель духовного становлення особистості фахівця європейського рівня,програма тренінгу.*

Жигайло Н. И. Важность религиозности как неотъемлемой составляющей духовности в формировании специалиста европейского уровня

Статья посвящена проблеме формирования религиозности как неотъемлемой составляющей духовности специалиста европейского уровня. В статье предложены: понятие религиозной личности специалиста европейского уровня; авторская психологическая структура личности; авторская модель духовного становления личности специалиста европейского уровня; программа тренинга религиозного становления личности специалиста европейского уровня; критерии и источники формирования религиозности специалиста европейского уровня.

Ключевые слова: *религиозность, духовность, формирование, религиозная личность, специалист европейского уровня, авторская модель духовного становления личности специалиста европейского уровня, программа тренинга.*

Zhyhailo N. I. The Importance of Religion as an Integral Part of Spirituality in the Formation of European Level Specialist

The article deals with the formation of religion as an integral part of spirituality European level specialist. The article suggests: the concept of religious identity European level specialist; psychological structure of the individual author; author's model of spiritual identity in the process of formation European level specialist; training program of religious identity in the process of formation European level specialist; criteria and sources of the process of formation European level religious specialist.

Key words: *religion, spirituality, formation, religious identity, a European level specialist, the author's model of spiritual identity in the process of formation European level specialist, training program.*

Постановка проблеми. Яким має бути фахівець європейського рівня? За результатами багаторічних наукових досліджень, фахівець європейського рівня мусить бути, перш за все, професійно компетентним, висококваліфікованим. По-друге, відповідальним, працьовитим, самоорганізованим і дисциплінованим. Третє: жертовним і самовідданим. Четверте: досвідченим. І понад усе – високодуховним, релігійним.

Професіоналізму фахівця психологи надають великого значення і розрізняють професіоналізм діяльності й професіоналізм особистості. Професіоналізм діяльності – якісна характеристика діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, у тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність із високою продуктивністю. Професіоналізм особистості – якісна характеристика особистості, що відбиває високий рівень розвитку професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, високий рівень креативності, адекватний рівень вимог, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток. Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, що володіє високими показниками професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності, має високий професійний та соціальний статус, систему особистісно-дієвої нормативної регуляції, що динамічно розвивається, постійно спрямований на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, які мають соціально-позитивне значення. Професіоналізм неможливий без низки особистісних факторів, таких, як відповідальність, працьовитість, самоорганізованість, дисциплінованість тощо.

В особливий спосіб відзначимо важливість релігійності як невід'ємної складової духовності у формуванні фахівця європейського рівня.

Проблемі формування духовності особистості студентів вищих навчальних закладів як майбутніх фахівців європейського рівня присвячено наше докторське дослідження, і ця проблематика не пере-

© Жигайло Наталія Ігорівна, 201

стає бути вельми актуальною для сучасного суспільства. Адже лише завдяки духовності фахівця від Бога, мудрого, висококваліфікованого спеціаліста, який всі свої зусилля спрямовує на забезпечення інтелектуального, духовного та фахового свого становлення, можливо забезпечити високий рівень соціального та економічного добробуту суспільства, здорову націю, сильну державу та її високу позицію на європейському і світовому рівнях.

Метою статті є обґрунтувати роль релігійності у формуванні фахівця європейського рівня.

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. В сучасній українській психології дослідження духовності відбувається за такими основними напрямками: філософсько-релігієзнавчим, предметом якого є духовність як досконаліть віри в надприродні сили (Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, В. О. Сухомлинський, Г. П. Ващенко); культурологічним, в контексті якого духовність постає як спосіб самобудови особи в межах культурного світу через самовизначення і самоспрямування особи (П. Р. Ігнатенко, В. Л. Плужний, М. І. Пірен, В. В. Москаленко, В. В. Рибалка); соціально-психологічним, в якому духовність розглядається як багатомірний соціально – історичний феномен, специфічність виявів якого зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення (С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, М. В. Савчин, В. П. Москалець, Г. О. Балл, Е. О. Помиткін, А.І. Пашук, В. П. Мельник, А. Ф. Карась, І. С. Захара, Н. І. Жигайло).

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, духовність – це складний психічний феномен; вияв внутрішнього світу особистості; інформаційно-енергетична структура особистості, насичена символами, якими вона володіє. Духовність – це індивідуальна особливість особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити й діяти для інших. Під духовним становленням особистості фахівця європейського рівня ми розуміли надбання духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості; розвиток його духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу його життя, виступати на передній план усього процесу діяльності. Акумулятором духовності слугують наука, культура, релігія, мистецтво тощо. Релігія, зокрема, у всі часи виступає фактором національної та духовної єдності людей, є тим стабілізуючим чинником, завдяки якому зростає і помножується добробут суспільства. Віра в Бога – свідчення високої наукової та моральної культури особистості. Наука і релігія мають одні й ті самі витоки і ведуть до однієї мети. Вони обидві прагнуть правди і взаємно себе доповнюють.

Зважаючи на багатовіковий досвід релігійного виховання, на зростаючу його значущість в українському суспільстві, у Львівському національному університеті імені Івана Франка розроблена і опрацьована цілісна система формування духовності особистості студентської молоді на основі християнських цінностей. Значне місце у цій системі належить формуванню релігійності як невід'ємної складової духовності. Світова громадськість завжди цікавилася думкою вчених щодо цієї проблематики. І вона, ця думка, загалом була однозначною: «Так, Бог – Творець світу існує». Зокрема, ще в 1909 році німецький професор Др. Денерт опублікував книгу з результатами опитування 262 провідних вчених світу. З них 92 % визначили себе віруючими і лише 2 % атеїстами, 6 % залічили себе до агностиків, тобто до таких, хто «не знає», хто не має з цього питання певної думки. На початку 30-х років із 133 англійських та американських учених визнали себе віруючими 89 % (ці результати було наведено тоді ж у книжці Тамбура «Релігійні вірування сучасних учених»). Сучасні вчені С. Д. Максименко, М. В. Савчин, В. П. Москалець, Г. О. Балл, А. І. Пашук, В. П. Мельник, І. С. Захара, Н. І. Жигайло своїми науковими здобутками підтверджують роль і значення релігійності у формуванні фахівця європейського рівня. Всі вони опираються на слова Макса Планка, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики 1918 року: «Кожен, хто серйозно займався науковою діяльністю, розуміє, що над входом в храм науки написані слова: «Ви повинні вірити».

З метою формування релігійності як невід'ємної складової духовності фахівця європейського рівня нами запропоновано: 1. Поняття релігійної особистості фахівця європейського рівня. 2. Авторську психологічну структуру особистості. 3. Авторську модель духовного становлення особистості фахівця європейського рівня. 4. Програму тренінгу релігійного становлення особистості фахівця європейського рівня. 5. Критерії та джерела формування релігійності фахівця європейського рівня.

Під феноменом релігійної особистості фахівця європейського рівня розуміємо таку особистість, в якій домінують високі моральні ідеали; яка в своїх думках і вчинках опирається на Закон Божий; яка в своєму житті керується принципом: «Я працюю на Вічність! А не просто – вічно працюю».

Авторська психологічна структура особистості представлена нами у вигляді «дерева», коріння якого кріпиться чинниками саморегуляції особистості, якими є воля, совість і віра; вітки цього дерева – це наші психічні процеси, властивості, стани; верхівка ж цього дерева прагне до пізнання Бога, тобто до самовдосконалення.

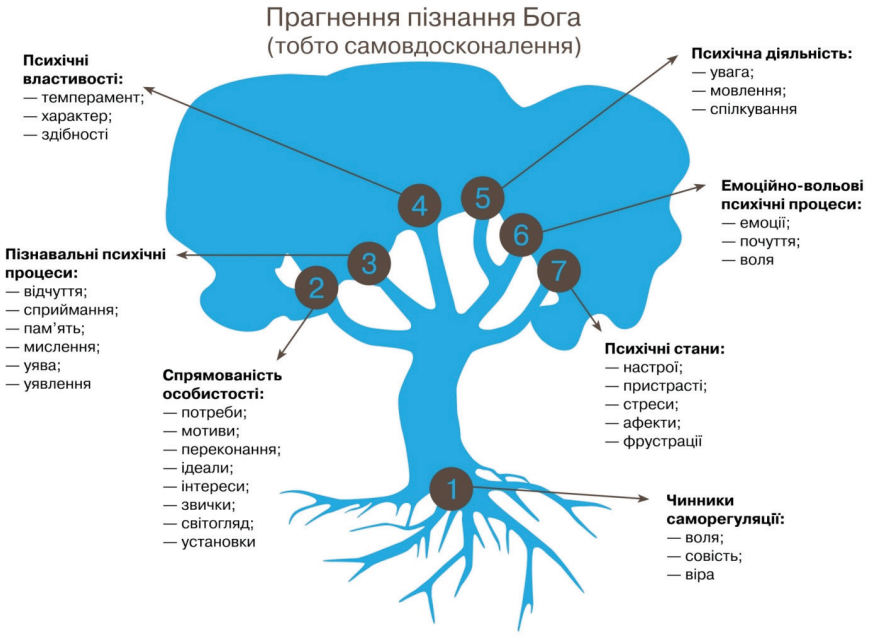

Рис. 1. Психологічна структура особистості

Значне місце у формуванні духовної особистості фахівця європейського рівня належить лекційним та практичним заняттям з курсу «Основи психології». Вивчення цієї дисципліни формує у майбутніх фахівців етичні аспекти людського життя і здоров'я, основи психологічних знань для самопізнання і духовного розвитку особистості, водночас, висвітлює важливі проблеми психології святості, милосердя, самозречення, розкриває аспекти релігійної свідомості та гідності, приділяє увагу міжособовому спілкуванню. Ця навчальна дисципліна відповідає на важливе питання: Що є Людина і що є Бог? І своєю відповіддю формує чітку позицію: що згідно із задумом Творця, в основі взаємин між Богом і Людиною, між Людиною і Людиною лежить ЛЮБОВ!

Нами запропоновано авторську модель духовного становлення особистості фахівця європейського рівня. У запропонованій авторській моделі нами виокремлено інструментальну, потребово-мотиваційну та інтеграційну складові.

Рис. 2. Модель духовного становлення особистості фахівця європейського рівня

На подальшому етапі дослідження нами запропоновано «Програму тренінгу духовного становлення особистості фахівця європейського рівня». До кожного з 7 тем-блоків програми нами розроблені оригі-

нальні вправи та модифіковано ті тренінгові вправи (інших дослідників), які можна було використати у відповідності до поставленої мети. Використовувались: рольові та ділові ігри, міні-дискусії, вправи із тренінгу особистісного зростання, вправи із тілесно-зорієнтованого тренінгу тощо.

Таблиця 1

Програма тренінгу релігійного становлення особистості фахівця європейського рівня

№ блоку	Назва тренінгового Блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1	**2**	**3**
1.	Вступ до роботи	1. Ознайомлення з правилами роботи в Т-групі. 2. Формування атмосфери психологічної безпеки. 3. Психогімнастика.
2.	Ціннісні орієнтації фахівця європейського рівня	1. Проективний малюнок «Я і моє місце в світі людей». 2. Рольова гра «Погані люди – добрі люди. В чому різниця?». 3. Ділова гра «Готуємо кодекс поведінки 21-го сторіччя». 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах та підвищення рівня атмосфери безпеки у Т-групі.
3.	Духовне становлення особистості фахівця європейського рівня	1. Рольова гра «Я – минулий, нинішній, майбутній. В чому різниця?» 2. Психологічний практикум «Чим я найбільше пишаюся у своєму минулому? Що було таке, що варто було б прожити інакше?» 3. Вправа «Порожній стілець – мої друзі та вороги у минулому». 4. Брейн-стормінг «Визначення напрямків соціальної підтримки державою студентської молоді як її майбутнього творця». 5. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
4.	Релігійні цінності фахівця європейського рівня	1. Соціально-перцептивно орієнтований тренінг особистісного зростання «Я – очима інших. Чи можна мені довіряти?» 2. Групове обговорення «Людина, яка активно вірить у Бога – хто вона? Минуле, сучасне, майбутнє?» 3. Ділова гра «Якби Священну книгу написав Я?» 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
5.	Релігійна свідомість фахівця європейського рівня	1. Дискусія «Релігійно свідома людина – «за» та «проти». 2. Брейн-стормінг «Хто я – піщинка, крапля води, дуновіння вітерця – чи я відповідаю за майбутнє?» 3. Ділова гра «Совість. Чи потрібна вона у 21-му сторіччі?» 4. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
6.	Обговорення підсумків тренінгу	1. Дискусія «Я – до початку роботи в Т-групі. Я – після закінчення роботи в Т-групі. Що в мені змінилося?» 2. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.
7.	Кінцеве заняття «Моє майбутнє»	1. Формування екзістенційного «Я». 2. Розстиковка почуття «Ми» в учасників тренінгу. 3. Вправи на зняття «затисків» у м'язах, вияв експресії через рух.

Також нами представлено критерії, яким повинен відповідати фахівець європейського рівня: моральні: фахівець європейського рівня мусить бути людиною релігійною; бути практикуючим християнином; мати об'єктивний та суб'єктивний авторитет; любити свою працю і поважати свою працю; бути справедливим; мати етично-діловий такт і радість від спілкування; інтелектуальні: високий рівень фахової підготовки; точність пам'яті, гнучкість мислення, творчість уяви; темперамент, лабільна нервова система (вроджені чинники); сила волі і віра (набуті чинники); мовленнєва культура, риторика; інтуїція; спостережливість; фізичні та канонічні: одяг, постава, поведінка; шляхетність, одухотворення.

Джерелами християнської моралі для викладача мають стати: Книга Книг – Святе Письмо; Богословіє (як наука про Бога); Свята Літургія – вчителька життя (А. Шептицький); Молитва – розвиток душі; церковне мистецтво; християнська філософія (пізнання Бога); природа, культура, мистецтво, спорт тощо.

Висновки. Утвердження і розквіт нашої держави можливий лише за умови професійного та духовного становлення і здійснення кожного громадянина, фахівця, професіонала, який має стати вирішальною силою, що забезпечить незворотність поступу України до своєї волі, слави, економічного та соціального добробуту, здорової нації, сильної держави європейського рівня.

Література:

1. Балл Г. О. Психологія і духовність / Упоряд.: Г. Балл, Р. Трач // Гуманістична психологія. – 2005. – 279 с.

2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К., 2000. – 76 с.

3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія / Н.І. Жигайло. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 – 336 с.

4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наук. Монографія С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 255 с.

5. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник / С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2007. – 296 с.

6. Москалець В.П. Психологія релігії : Посібник / В.П. Москалець. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.

7. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під ред. о. Ю. Макселона. – Львів : Свічадо, 1998. – 320 с.

8. Савчин М. В. Віра в Бога як духовний стан людини / М.В. Савчин // Психологія і суспільство. – 2009. – № 2 (36). – С. 54–59.

9. Хоронжий А. Г. Соціологія релігії : Курс лекцій / А.Г. Хоронжий. – Львів, 2005. – 188 с.

УДК 37.022

Завальнюк Андрій Ростиславович,
кандидат педагогічних наук, доцент, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне

НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙНИХ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ (70-І РР. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статті розглянуто особливості процесу навчання і виховання учнів у християнських конфесійних школах у Німеччині доби Кайзерського рейху в контексті загального розвитку шкільної освіти епохи, зокрема навчальний план у школах, основні вектори виховного процесу, умови здійснення навчання у школах.

Ключові слова: *католицькі школи, євангельські школи, навчальний план, освітні заклади, християнська школа, християнське виховання.*

Завальнюк А. Р. Обучение и воспитание в христианских конфессиональных народных и средних школах Германии (70-е гг. XIX – нач. XX ст.)

В статье рассматриваются особенности процесса обучения и воспитания учеников в христианских конфессиональных школах в Германии в эпоху Кайзерского рейха в контексте общего развития школьного образования исследуемого периода: учебный план в школах, главные векторы воспитательного процесса, условия, в которых совершался образовательный процесс в школах.

Ключевые слова: *католические школы, евангельские школы, учебный план, образовательные учреждения, христианская школа, христианское воспитание.*

Zavalniuk A.R. Education and Upbringing in the Christian Confessional National and Secondary Schools in Germany (70 years of the 19th – early part of the 20th centuries)

This article deals with the peculiarities of the process of pupils' education and upbringing in the Christian confessional national schools in Germany in the Kaiser period, in the context of the common school education development of this epoch. Namely the content of education at schools, the main vectors of the upbringing process and the conditions of education at schools were considered in the article.

Key words: *Catholic schools, evangelic schools, the content of education, educational establishments, Christian school, Christian upbringing.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження процесу розвитку християнських конфесійних закладів освіти на сучасному етапі неможливе без аналізу процесу становлення та розвитку цих освітніх установ у минулі століття, а також дослідження історичних процесів та чинників, що мали вплив на розвиток освіти Німеччини загалом та на розвиток конфесійних християнських народних та середніх шкіл у Німеччині періоду Кайзерського Рейху зокрема.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням нашої роботи є дослідження процесу навчання і виховання учнів у християнських конфесійних школах у Німеччині доби Кайзерського рейху в контексті загального розвитку шкільної освіти епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання розвитку освіти Німеччини порушувало у різні часи чимало вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед праць дослідників, які безпосередньо досліджували питання розвитку німецької школи на зламі XIX–XX століть, слід відзначити наукові розвідки таких авторів, як-от: Г. Хільдебрандт (G. Hildebrandt), Г. Вольмут (G. Wohlmuth), В. Кюн (W. Kühn), К. Робельс (K. Robels), Е. Хельмрайх (E. Helmreich), Р. Лахман (R. Lachmann), М. Шрайнер (M. Schreiner), Х. Херлігц (H. Herrlitz), В. Хопф (W. Hopf), Х. Тітце (H. Titze), Е. Клоер (E. Cloer) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На поч. 70-х рр. XIX ст. система освіти Німеччини вирізнялася існуванням розгалуженої системи шкільних закладів освіти різних типів і форм власності. Більшість приватних навчальних закладів, що надавали шкільну освіту, перебували під патронатом релігійних громад. Загалом варто відмітити, що розбудова шкільної освіти у Німеччині на поч. 70-х рр. XIX ст. відповідала конфесійному розподілу населення і залежно від переважної кількості певної конфесії навіть державні заклади мали статус протестантських або католицьких. Державні та приватні конфесійні школи надавали однаковий рівень освіти, від початкової до повної середньої, однак цілі і завдання навчально-виховного процесу в них мали певні розбіжності. Чітка трьохступенева система освіти (народні школи, середні та вищі) сприяли, на нашу думку, чіткому розподілу суспільства на стани, що, по суті, було упродовж століть

© Завальнюк Андрій Ростиславович, 201

характерним явищем для розвитку Пруссії, зокрема визначило її історичний розвиток ще з часів підписання Вестфальського миру.

До 1871 р. відвідини школи на всій території країни вже були обов'язковими, а народна школа (Volksschule) стала офіційним закладом отримання безкоштовної початкової та неповної середньої освіти. Зазвичай навчання у такій школі тривало вісім років і за кількістю вчителів, що викладали у ній, вважалася одно-, дво- або багатокласною. Основним завданням цього типу школи було навчання релігії та передача елементарних навичок читання, письма та реалій. Цей тип школи був поширений як на селі, так і у місті.

«Загальні постанови» Адальберта Фалька, прийняті 1872 р., були документом, який регламентував розвиток освіти у Пруссії на початку існування Кайзерського рейху. Відповідно до цього документа відбулася модернізація навчальних планів народної школи, зокрема акцентувалося на вивченні реалій та предметів, що сприяли патріотичному вихованню, зокрема країнознавстві, фізичному вихованні та музиці. Вивчення цих предметів мало яскраво виражене національне спрямування і мало сприяти піднесенню національного патріотичного духу. Однокласні школи, які до цього часу були найпоширенішим типом шкіл на селі, поступалися багатокласним школам, що можна пояснити також загальною урбанізацією суспільства, а загальний розвиток освіти орієнтувався на освітньо-педагогічні ідеї Гумбольдта та мав на меті всебічний і вільний розвиток особистості. Зміни, що були внесені до навчальних планів народних та середніх шкіл, передбачали передусім зменшення тижневого навантаження на вивчення релігії (залежно від класу – на 1–2 години) та збільшення годин на вивчення так званих реалій, тобто предметів природничого, математичного циклів та вітчизняної історії. В народних школах Пруссії (див. табл. 1), згідно з постановами 1872 р., викладалися такі предмети: релігія, німецька мова, рахування та вчення про простір, креслення, реалії, спів, гімнастика (для хлопців) та ручна робота (для дівчат) [1, с. 169]. Найбільша увага приділялася німецькій мові (11 годин на тиждень), а також релігії та математиці й вченню про простір (по 4 години на тиждень).

Таблиця 1.
*Тижневе навантаження в прусській елементарній школі (1872 р.)**

	1–4 рік навчання	**5–6 рік навчання**	**7–8 рік навчання**
Релігія	4 (4)	5 (4)	5 (4)
Німецька мова	11 (11)	10 (8)	8 (8)
Рахування та вчення про простір	4 (4)	4 (4)	5 (4)
Креслення	– (–)	1 (2)	2 (2)
Реалії	– (–)	6 (6)	6 (6–8)
Спів	1 (1)	2 (2)	2 (2)
Гімнастика (для хлопців)	1 (2)	2 (2)	2 (2)
Ручна робота (для дівчат)	1 (2)	2 (2)	2 (2)
Разом	21 (22)	30 (28)	30 (30-32)

* В дужках дані багатокласової системи.

Народна німецька школа, навіть державна, від початку її заснування була конфесійною школою. Її основним завданням було «насадження чистого вчення в голови й серця молоді» [2, с. 115]. Учнів від початку навчання у школах знайомили з церковним порядком, релігія впродовж століть була основним предметом навчального процесу. Таким чином, німецька народна школа була тривалий час палким прихильником й додатком церкви. Однак на зламі XIX – на поч. XX ст. в німецькій народній школі відбуваються зміни щодо навчального навантаження й виховних завдань. Аналізуючи стан німецької народної школи кін. XIX – поч. XX ст. дослідник Ф. Паульсен (F. Paulsen) характеризує її як «середнє між старою конфесійною школою та новим закладом виховання, якою вона повинна стати» [3, с. 237]. Віровчення церкви перестає бути абсолютно домінуючим. Поряд з релігією достатньо велику увагу стали приділяти мові й літературі, історії, математичним й природничим дисциплінам. Та незважаючи на такі зміни, основним виховним завданням школи кін. XIX – поч. XX ст. було виховання стверджених у вірі парафіян церкви. І тому розвиток школи варто розглядати тут як наслідок загальних історичних процесів країни. З проголошенням відокремлення церкви від держави і держави від церкви опікування школами стає обов'язком держави. Відповідно до цих історичних процесів змінюються й акценти у виховних завданнях школи. Відтепер основним виховним завданням стає підготовка учнів до участі у культурному житті країни й суспільства. Така постановка питання не відкидала й релігійного виховання учнів. Як і раніше, підготовка учнів до участі у церковному житті вважалася важливим

завданням виховання у школі. Така постановка питання була неминучою, оскільки церкви, як і раніше, мали право духовної опіки над школами, будучи дотичними, таким чином до навчально-виховного процесу освітніх установ, що, на думку багатьох дослідників, ставало перешкодою на шляху спрямування освітньо-виховного процесу у культурно-світському напрямку.

Іншим, не менш важливим виховним завданням народної школи, було національно патріотичне виховання, яке полягало у «розвитку морально-духовного потенціалу молоді, для того, щоб кожен у своїй місцевості через власну діяльність і наполегливу працю зміг долучитися до здобутків німецької нації» [4, с. 44]. Таким чином, влада вбачала у розвитку німецької народної школи свою надійну опору. І це було зрозумілим, оскільки більшість дітей навчалося саме в народних школах, а навчально-виховний процес у цих закладах було сфокусовано на вивченні національної культурної спадщини. Школа виконає своє завдання, якщо зробить учнів «вітчизняними», через навчання природного й історичного, введе їх у розуміння патріотичного й національного.

У цей період важливе значення починають відігравати середні школи, їхній розвиток і навчальний план, зокрема, відповідали освітнім потребам нового середнього класу, що з'явився у процесі розвитку промисловості і торгівлі. Ці школи підлягали лише контролю з боку держави і викладати у них могли вчителі із спеціальною кваліфікацією. На нашу думку, закон сприяв загальній емансипації вчителів шкіл та розвитку їхньої професійної самосвідомості. У цих школах потрібно було сплачувати за навчання, вони повинні були надавати ґрунтовніші знання і охоплювати ширший спектр вивчення предметів. Така школа мала на меті надання учням вищого рівня освіти, аніж надавали народні школи, та підготувати учнів до роботи на індустріальних підприємствах. Заклади середньої освіти засновували з метою підготовки кадрів для виробництва, що розвивалося, а тому їхнє виникнення потрібно розглядати як економічно обумовлений процес. Навчання у таких школах тривало дев'ять-десять років, кількість учнів у кожному класі не повинна була перевищувати число п'ятдесят. У таких школах вивчали «нові» іноземні мови (французьку, а з 1910 р. англійську), у старших класах вводили предмети природничого та фізико-математичного циклів (вчення про простір, природознавство, фізику, хімію, географію), предмети загальної середньої освіти доповнювалися через вивчення підприємницького рахунку, а також за «місцевих потреб» дозволялося вводити спеціальні предмети, необхідні для роботи у сільському господарстві, індустрії, торгівлі, на транспорті (Див. табл. 2).

Таблиця 2

Навчальні дисципліни Прусської середньої школи (1872) [2, с. 220]

Предмет	**Класи**					
	I	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**
Релігія	2	2	2	3	3	3
Німецька мова	4	6	8	12	12	12
Рахування	3	3	3	5	5	5
Вчення про простір	3	2	2	–	–	–
Природознавство	2	2	2	–	–	–
Фізика (хімія)	3	2	-	–	–	–
Географія	2	2	2	–	–	–
Історія	2	2	2	–	–	–
Французька	5	5	5	–	–	–
Креслення	2	2	2	2	–	–
Спів	2	2	2	2	2	2
Гімнастика	2	2	2	2	2	2
Разом	32	32	32	28	24	24

Заклади середньої освіти були, таким чином, зорієнтовані на здобуття у подальшому певної робітничої кваліфікації, і були відносно елементарних шкіл закладами значно вищого рівня. Однак ці школи були позбавлені усіх привілеїв, які мали гімназії та прирівняні до них школи. Упродовж усього XIX ст. кількість середніх шкіл у Пруссії була доволі незначною. Так, до 1901 р., на теренах усієї держави функціонувало 456 середніх шкіл, які відвідували 74 тисячі хлопців та 61 тисяча дівчат [5, с. 13].

Випускники середніх шкіл могли розраховувати на отримання у подальшому офісних посад, які не потребували спеціальних технічних та економічних знань. Такі види діяльності, як стереотипні розрахунки, креслення та вироблення кальок, прості письмові роботи та контролюючі роботи, адміністрування складів, до яких зазвичай залучали випускників середніх закладів освіти, потребували лише незна-

чного у часовому вимірі періоду навчання на підприємстві [6, с. 266–267]. Випускники середніх шкіл працювали у майстернях та ремісницьких офісах, у той час їхньої кваліфікації було недостатньо для роботи у технічних бюро, зокрема відділах конструювання, проектування та лабораторних досліджень.

Конфесійні приватні школи також повинні були дотримуватися державного стандарту освіти, але аналіз навчальних планів євангельських та католицьких шкіл дозволяє зробити висновок про те, що в євангельських народних школах приватної форми власності години на вивчення релігії зменшені не були. Предмети, пов'язані з релігією, зокрема урок власне релігії, Біблійна історія та пояснення перикопів проводилося зазвичай першим уроком, що підкреслює пріоритетне положення цих предметів у християнських школах [7, с. 65]. Крім того, учні брали участь в обов'язкових позакласних заходах, як-от: релігійні дискусії, відвідини хворих, участь у служіннях місцевих релігійних громад, влаштування загальношкільних богослужінь. Євангельські школи, що надавали початкову та неповну середню освіту, прагли досягти подвійної виховної мети: протистояння світським впливам в освіті і суспільстві та підготовку якомога більше свідомих адептів євангельської церкви, зокрема служителів церкви та місіонерів. Євангельські школи регламентували головним виховним стрижнем релігійне вихованні та в цьому були схожі на державні школи. Але ця схожість була більше формальною, оскільки в державних школах акцентували на вивченні катехізису, в приватних школах – на внутрішньому трансцендентному пізнанні. В історичних документах знаходимо записи про те, що євангельські школи, що засновувалися «повинні будуватися на основі вчення апостолів та пророків, з Ісусом Христом як наріжним каменем, а учні повинні були виховуватися в дусі Ісуса Христа» [8, с. 14]. Учителям наголошували на тому, що учнів не потрібно перевантажувати світськими знаннями, а натомість направляти їхню увагу на пізнання Всевишнього. Проголошувалося також, що євангельські школи є відкритими для віруючих з усіх релігій, проте в основному навчалися у них діти протестантських конфесій. Прикладом в організації навчально-виховного процесу в євангельських школах повинні були слугувати школи Братської громади Цинцендорфа та заклади Авґуста-Германа Франке, засновані ще на початку XVIII ст. Виховним ідеалом регламентувалося набуття християнського характеру. Прикладом для наслідування вважали Ісуса Христа, а тому вказувалося на необхідність набуття притаманних Йому рис, як володіння собою, послух, вдячність, дружелюбність, старанність, готовність допомогти тощо. Учні повинні були відповідно до проголошеного Лютером принципом «спасіння через віру» («sola fide») досягти через самопізнання таїнств віровчення.

Католицькі школи в організації виховного процесу спиралися на здобутки католицької педагогіки, зокрема святих отців. Як зазначає Гегенмюлер (Gägenmüller), «католицька педагогіка спирається у її першій і останній інстанції не на принципи загального, міжконфесіонального християнства, а на принципи католицької теології, яке базується на постулаті істинності та непогрішимості католицької церкви» [9, с. 1137].

Незважаючи на те, що католицькі педагоги говорили про загальне християнське виховання та загальні християнські цінності, зокрема виховання дитини до образу Божого, значення особистості Ісуса Христа, втілення Бога у Христі, але під християнською теологією розуміли католицьку теологію, на що однозначно вказують зокрема католицькі педагоги Едельберт Курц (Edelbert Kurz) та Ґьоттлер (Göttler) [10; 11]. Католицький педагог XIX ст. Бернберг (Bernberg) зокрема вказує на те, що «тільки у католицькій педагогіці можна знайти єдино істинні та правильні принципи виховання та навчання» [12], а Едельберт Курц (Edelbert Kurz) у своїй праці «Про релігійне становище сучасності» («Zur religiösen Lage der Gegenwart») зазначає, що «приєднання до Христа є одночасно й приєднанням до католицької церкви» [10, с. 72]. Така претензія на абсолютний авторитет католицької церкви є характерною і у сфері католицької педагогіки, яка з боку католицьких педагогів визнавалася, як єдино істинна. Католицька церква спиралася у її вченні на аристотельсько-схоластичну філософію і оцінює людину відповідно до її належності до певної релігійної організації, із якої виходить уся істина, і, яка має претензію на винятковість. На думку дослідника Й. Гьотлера (J. Göttler), філософське підґрунтя вчення Аристотеля і Фоми Аквінського «є і лишається для католицької церкви тією життєво важливою артерією, яка проходить через усю шкільну освіту і забезпечує єдність науки, заняття і організації» [11, с. 98].

Висновки. У період Кайзерського рейху відмічаємо схожість у постановці виховних завдань державних народних конфесійних шкіл та конфесійних шкіл приватної форми власності, зокрема надання пріоритету релігійному та патріотичному вихованню. Представники приватних конфесійних шкіл критикували заформалізованість вивчення релігії у школах, а також надмірне вивчення надбань світської культури, вони акцентували на важливості створення відокремленого від світу середовища, виступали за проживання учнів у пришкільних інтернатах, обстоювали ідею пожвавлення релігійного духу між учнями, для чого організовували велику кількість релігійних шкільних служінь і позакласних акцій.

Література:

1. Berg C. Die Okkupation der Schule. Eine Studie zur Aufhellung gegenwärtiger Schulprobleme an der Volksschule Preußens (1872–1900) / C. Berg. – Heidelberg : Verlag Quelle & Meyer, 1982. – 272 S.

2. Baumgart P. Bildungspolitik in Preußen zur Zeit des Kaiserreichs / P. Baumgart. – Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 1998. – 277 S.

3. Paulsen F. Die Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis in die Gegenwart / F. Paulsen. – Berlin : Moriz Veit Verlag 1885. – 811 S.

4. Scheibe W. (hrsg.). Zur Geschichte der Volksschule / W. Scheibe. – 2. Auflage. – in 2. Bd. – Bd. 2. – Bad Heilbrunn : Verlag Julius Klinkhardt. – 167 S.

5. Lexis W. (Hrsg.). Die Reform des höheren Schulwesens in Preußen / W. Lexis. — Halle : Buchhandlung des Waisenhauses, 1902. – 436 S.

6. Kocka J. Unternehmensverhaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens 1847–1914 / J. Kocka. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag, 1967. – 639 S.

7. Stenzel W. Die Ludgerische Schule in Leer : eine katholische Schule im Wandel der Zeiten / W. Stenzel. – Oldenburg: BIS – Verlag der Carl von Ossietzky – Universität, 2007. – 149 S.

8. Mannhardt J. (hrsg.). Mennonitische Blätter. – Nr. 2. – Danzig, 1868. – S. 14.

9. Gägenmüller O. Katholische Pädagogik / O. Gägenmüller, E. Roloff (Hg.) // Lexikon der Pädagogik in 5 Bd.– Bd. 2. – Freiburg : Herder Verlag, 1913–1917. – Sp. 1137–1913.

10. Kurz E. Moderne Erziehungsziele und Katholizismus / E. Kurz. – München : Peiffer Verlag, 1927. – 83 S.

11. Göttler J. Geschichte der Pädagogik in Grundlinien / J. Göttler. – 2. Auflage. –Bonn : F. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1923. – 213 S.

12. Bernberg J. Umriss der katholischen Pädagogik / J. Bernberg. – 2. Auflage. – Regensburg : Manz-Verlag, 1923. – 211 S.

УДК 179:140.8

Карповець Максим Вячеславович,
кандидат філософських наук, старший викладач кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», м. Острог

ЕТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ У ПОСТМОДЕРНІЙ КУЛЬТУРІ: АНТРОПОЛОГІЧНО-ВИХОВНА ПЕРСПЕКТИВА

У статті розглянуто спектр етичних проблем та питань, які актуалізуються у просторі постмодерної культури. Вищезгадані проблеми осмислюються у контексті антропологічно-виховного дискурсу, тобто відповідальності, правди, добра та зла. Робиться висновок, що попри розмиті кордони між класичними модерними концептами, постає необхідність своєрідного «повернення» до витоків антропологічних проектів, зокрема у царині етики та педагогіки, щоб подолати постмодерний соціокультурний вакуум.

***Ключові слова:** етика, антропологія, педагогіка, філософія освіти, постмодерна ситуація, плюралізм.*

Карповец М. В. Этический плюрализм в постмодерной культуре: антропологическо-воспитательная перспектива

В статье рассмотрен спектр этических проблем и вопросов, которые актуализируются в пространстве постмодерной культуры. Вышеупомянутые проблемы осмысливаются в контексте антропологически-воспитательного дискурса, в частности ответственности, правды, добра и зла. Делается вывод, что несмотря на размытые границы между классическими модерными концептами, возникает необходимость своеобразного «возвращения» к истокам антропологических проектов, а именно в области этики и педагогики, чтобы преодолеть постмодернистский социокультурный вакуум.

***Ключевые слова:** этика, антропология, педагогика, философия образования, ситуация постмодерну, плюрализм.*

Karpovets M. The Ethical Pluralism of Postmodern Culture in the Anthropological-educational Context

The range of ethical problems and issues that are updated in the space of postmodern culture were analyzed in the recent article. The above problems were interpreted in the context of anthropological and educational discourse such as responsibility, truth, good and evil. It is concluded that despite the blurred boundaries between classical Modern concepts, there is a need for a kind of «return» to the roots of anthropological projects, particularly in the area of ethics and pedagogy to overcome postmodern sociocultural vacuum.

***Key words**: ethics, anthropology, pedagogics, philosophy of education, postmodern situation, pluralism.*

Актуальність теми. Постмодерна культура на сьогодні перебуває у доволі неоднозначному стані. З одного боку, вона вичерпала свої основні метакритичні проекції щодо модерну, залишивши на його місці або порожні знаки, або розламані наративи. Виходячи, за Жан-Франсуа Ліотаром, із повної «недовіри стосовно метаоповідей» [4, с. 10], постмодерна культура скасовує будь-яку можливість побудови системного знання, тому класична педагогіка та антропологія просто не працюють у цій системі координат. Скажімо, класичне виховання від вчителя/наставника до учня перетворюється на деспотичний механізм, де знання робить із учня раба, практично оволодіває ним. Натомість пропонується епістемологічний плюралізм, коли вибудовується своєрідна етична горизонталь, де всі рівні у формуванні висновків та тез. З іншого ж, постмодерна ситуація досі оточує сучасну людину, визначає характер її буття та життєвих пріоритетів. Відбуваються спроби помислити сучасність без прив'язування до постмодерну (З. Бауман).

Справді, постмодерна аксіологія ніколи не претендувала на випрацювання універсаліїв культури, претензійно витісняючи зі свого культурного горизонту будь-які натяки на метаоповіді (можливо й тому у постмодерні загострюється інтерес до мікроісторій, мікропедагогік та мікроантропологій), забуваючи поступово модерн і поволі навчаючись «писати вірші після Освенциуму». Наведемо яскраву тезу Алена Турена щодо розриву між модерном та постмодерном: «Історія модерну є історією повільного, але безперервного наростання розриву між особистістю, суспільством і природою» [8, с. 199]. Однак поволі розрив відбувся і у самій тканині постмодерну, відбулась деконструкція деконструкції, тобто остаточне деархівування культури. Це утворило складний метафізичний колапс, де людині приписується лише функція, а її сподіванням не залишається нічого іншого як просто зникнути.

Важливим є етичний вимір постмодерну, де попри уважну пильність до Іншого (Мартін Бубер, Емануель Левінас), все ж залишається відкритими основні антропологічні питання: як мені бути людиною та як мені бути людиною з іншими людьми? Відповідь може знаходитись у площині педагогічної антропології, що покликана сформувати етичну та епістемологічну систему в культурі, де заперечується будь-яка система.

© Карповець Максим Вячеславович, 201

Аналіз наукових публікацій з поставленої проблеми не дає повної картини наукової ситуації, адже ставлення як до постмодерну, так і до педагогічної антропології є доволі неоднозначним. Своєрідним поглядом вирізняється філософія Ж.-Ф. Ліотара, основного теоретика постмодерну, яка найбільш відома завдяки праці «Стан постмодерну» [4]. Саме у ній французький дослідник піднімає також питання педагогіки у контексті передачі знання наступним поколінням. Важко оминути роботу Мішеля Фуко «Слова та речі», де він запропонував структуралістську концепцію епістеми, своєрідного несвідомого конструкта, що визначає характер знання та власне науки у кожну епоху. Інша річ, що погляди Фуко вже у постмодерні не завжди актуальні (про що й сам пізніше визнавав дослідник), адже чи можлива єдина структура у «тигельному» суспільстві постмодерну?

Іншим крилом є антропологічно-педагогічна проблематика, яка теж рясніє різними поглядами. Попри сумнівне формулювання самої дисципліни (адже педагогіка у своїй суті є дослідженням людини), педагогічна антропологія має достатньо потужних сучасних представників, серед яких Б. Бім-Бад, В. В. Кузьмін, В. І. Масакова. Очевидно, що виразною особливістю педагогічної антропології є вихід на більш фундаментальні людські проблеми, зокрема праці, відповідальності, добра, зла, смерті. Про це й свідчить одна з найпомітніших на сьогодні праць Б. Бім-Бада «Педагогічна антропологія» [1]. Наведемо для підтвердження цитату із книги: «Виховання передбачає проникнення в природу людини, осягнення її сутності. Воно повинно виходити із сутності людської природи у її історичному бутті» [1, с. 346]. Суголосною у цьому сенсі також є класична праця К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Саме на основі цих праць пропонуються наступні міркування та тези.

Мета дослідження полягає у аналізі етичних складових постмодерну із антропологічно-виховної перспективи. Звідси випливають наступні питання, які цікавлять нас у цій розвідці:

1) На основі чого вибудовується етичний плюралізм у постмодерні?

2) Яке місце педагогічної антропології у постановці етичних питань?

3) Чи може подолати педагогічна антропологія етичний колапс постмодерної культури?

Основу етичного плюралізму у постмодерні сформували нереалізовані проекти модерну, насамперед щодо людини, суспільства та розуму загалом. Відповідно, ключові постмодерні мислителі (або мислителі постмодерну) випрацьовують свої критично-аналітичні інструментарії саме у напрямку проектів модерну, що не змогли себе адекватно реалізувати. Більше того, як переконують нас Мішель Фуко, Теодор Адорно, Жан-Франсуа Літотар, закладені у часи Просвітництва великі наративи сьогодні не працюють, породжуючи фантоми та соціальні спазми. Виникає ситуація переходу від попередньої неактуальної культури до ще невідомої нової соціальної картини, яка колись і десь має сформуватись (зауважимо, що жоден постмодерніст не береться за намір спрогнозувати шляхи виходу із кризи, адже у такому разі неминуче потраплять у власні ж теоретичні пастки).

Як і будь-який перехід, постмодерний характеризується певними сталими характеристиками. Першою ознакою переходу – відсутність зафіксованих цінностей та смислів. Людина може сама укладати собі аксіологічну сітку, моделювати щоразу нові моральні орієнтири: «Плюралізм як усталена реальність і як нова модель сприйняття культури та суспільства не міг бути аргументований продукуванням базових, вихідних ідей філософської традиції, починаючи від Платона до Гегеля, і співвідносне з пізнанням абсолютної істини. Цілком очевидно, що нове постмодерне мислення існувало за якимись іншими правилами… Але ж і сам плюралізм як множинність форм не міг бути собі критерієм чи останньою інстанцією. Як виявилось у процесі дискусій, плюралізм означав не реалізацію свободи як вседозволеності, а реалізацію множинності можливостей у жорстких рамках строгої дисципліни розуму» [3]. Із цього виходить, що постмодерн у своїй глибинній суті залишився за духом цілком модерним (у цьому сенсі варто звернути більш пильну увагу на працю Вольфганга Велша «Наш постмодерний модерн»), а тому є своєрідним внутрішнім породженим критицизмом самого модерну.

Друга ознака постмодерного переходу – ситуація перманентної невизначеності. Людина не знає, що її очікує у майбутньому, адже часові межі теж відносні, тому й надзвичайно актуальним стає принцип цитування. Якщо нема визначених горизонтів, то залишається лише постійно повертатись до початку дороги. Свого часу письменник Генрі Міллер доволі влучно висловив в одному із есеїв, що сучасна культура нагадує корабель, що плаває у відкритому морі без мапи та керма. Однак виразною рисою такого повернення є його постійна зацикленість, що породжує надмірну кількість зайвої інформації, створюючи культурний шум та есхатологічні настрої. Не випадково Пітер Слотердайк назвав постмодерну картину світу цинічною, де панує апатія, а ми самі є свідками «кінця віри в освіту» [7, с. 5]. Тому не випадково подібні настрої пронизують педагогіку та антропологію, часто ескапуючи від фундаментальних понять добра, зла, відповідальності тощо. У постмодерній антропології ці речі нічого не значать, адже щоразу нав’язують індивіду, витворюють вже утворену кимось програму дій. Лицемірність таких тверджень полягає в тому, що відбувається підміна внутрішнього вибору людини тих чи інших смислів на зовнішнє нав’язування їх певними інститутами (наприклад, Інститут моралі, Міністерство освіти).

Така соціокультурна умова витворила можливість плюралізму як «множинності можливостей» у різних сферах людського буття, зокрема й етично-педагогічній. Як зазначає А. Жиро, «цінність постмодернізму полягає у тому, що він міняє кут зору; у тому, що він одночасно відображає культурні та структурно-соціальні відносини, які все більше характеризують розвинені країни Заходу, і спонукають до цієї продуктивної нестабільності» [5, с. 133]. Для теоретиків постмодерної педагогіки принципово важливим є відмова від диктату освітніх систем, де губиться та уніфікується людина. В. Фішер, С. Арановіц виступають за демократичність, відкритість у системі виховання (однак чи були ці сфери закрити раніше?). Педагогічна антропологія займає доволі особливе місце, адже фокусує свою увагу насамперед на фундаментальних рисах особистості у процесі виховання. Відповідно, постмодерна антропологія виконує тут дві ключові функції:

1) здійснює радикальну критику «втрачених» людських характеристик у процесі реалізації модерном його вихідних проектів;

2) намагається не допустити узагальнення та універсалізації постсучасного образу людини, критикуючи будь-які спроби теоретичного чи практичного нівелювання прав і свобод.

Важливо зазначити, що у постмодерній критиці імпліцитно містяться низка парадоксів. Намагаючись не допустити узагальненої теорії людини (мовляв, у ній загубиться власне сутність людини), постмодерна демократія апелює все ж до базових людських правил та цінностей. Такий парадокс пояснюється тим, що неможливо оминути ключових тенденцій у теорії, навіть обираючи вільний стиль розповіді чи побудови дискурсивних рівнів. Педагогіка теж опинилась у складній дихотомії, де конфліктують модерний намір забезпечити більш-менш цілісною концепцією педагогів та максимально розмити межу між вчителем та учнем/аудиторією, адже у соціальному фундаменті суспільного життя європейця знаходиться саме незалежна людина. Додамо, що у намірі позбутись владних інтенцій суспільних структур (теорія паноптикону Мішеля Фуко), постмодерна антропологія та педагогіка сама переймає функції «наглядання та карання». Хома Худфар доречно зазначає у своїй статті, що, до прикладу, критична антропологія намагається віддалитись від класичної парадигми, тобто максимально віддаляючись від історії, влади чи соціального контексту, обираючи більш критичні методи навчання [6, с. 303]. Автор розповідає про феміністичний досвід, який феноменологічно намагається утворити атмосферу забуття класичних/модерних опозицій (коли учень по-новому перевизначає ґендерні та соціальні ролі), апелюючи до їх принципової штучності та навіть тоталітарності. Доцільність такого методу є питанням іншої розвідки, але тут важливе інше: постмодерна антропологія виходить на зовсім інший рівень етичної проблематики, реагуючи на виклики часу та культури.

Черговою складністю у етичному плюралізмі постмодерного виховання є дилема раціонального/ірраціонального. Поверхнево видається, що постмодернізм радикально постає проти раціоналізму різного виду. Якщо ж деталізувати цей намір, то отримуємо неможливе, адже культура є раціоналізованим простором людського життя, підкореним певним ритуалам, звичаям і традиції. Інша річ, що постмодерна етика та педагогіка критикують інший раціоналізм, породжений попередніми культурами, пропонуючи натомість власну версію раціональних схем та блоків. Інша річ, що постмодерна педагогіка пропонує зовсім іншу логіку, якісно відмінну від попередньої. У такій перспективі відбувається спроба зберегти Іншого у його унікальних атрибутах, але й водночас не втратити власну самість.

Педагогічна антропологія у кожен час намагається вирішити магістральні проблеми свого часу, а тому постмодерна культура не є винятком. Однак чи збереглись завдання у сучасній ситуації? Гадаємо, що основним може бути пропозиція своєрідного повернення до витоків антропології, коли поставала необхідність концепту людини. Відтак, у сфері педагогічної антропології концепт людини конструюється у контексті виховних процесів, трансляції та збереження знання, етичних правил. Без розуміння власного призначення неможливий вихід із культурної кризи, тому педагогічна антропологія покликана обрати найбільш компромісний варіант із низки етичних програм, редукованих постмодерном. Така стратегія виправдана й тим, що адаптація до постсучасної картини світу приречена на поразку, оскільки вона характеризується плинністю та нестабільністю, а для культури потрібен порядок та усталена традиція.

Висновки. Таким чином, постмодерна ситуація утворила складну сітку метаморфоз, де етика та педагогіка стрімко змінили власні орієнтири, а подекуди й предмет аналізу. Радикально налаштований до модерну, постмодерн ламає всі традиційні схеми людського пізнання, залишаючи людину невизначеною, плинною або приреченою. У такій есхатологічній, часто ірраціональній точці відліку постає необхідність редукування втрачених та помилково проінтерпретованих проектів модерну, що може здійснити педагогічна антропологія. Зважаючи на метакритичні настанови постмодерну та помилки модерну, педагогічна антропологія повинна долучитись до витворення цілісного бачення людини та її місця у світі.

Література:

1. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология / Б. М. Бим-Бад. – М.: Изд-во УРАО, 1998. – 576 с.

2. Извеков А. И. Педагогические задачи высшей школы эпохи постмодерна / А. И. Извеков // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Выпуск 29. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 65–80

3. Кириленко Г. Г., Шевцов Е. Е. Философские идеи постмодернизма / Г. Г. Кириленко. – [Режим доступу]: http://society.polbu.ru/kirilenko_philosophy/ch14_all.html.

4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.

5. Фрумин И. Д. Тоска по пониманию или постмодернистскии анализ современного образования / И. Д. Фрумин // Вопросы методологии. – 1997. – No. 1–2. – С. 131–139.

6. Hoodfar H. Feminist Anthropology and Critical Pedagogy: The Anthropology of Classrooms' Exluded Voices / H. Hoodfar // Canadian Journal of Education. – 1992. – 17 (3). – P. 303–320.

7. Sloterdijk P. The Critique of Cynical Reason / P. Sloterdijk. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988. – 600 p.

8. Touraine A. Critique de la modernit**é** / A. Touraine. – Paris: Les Éditions Fayard, 1992. – 510 p.

УДК 373.5.015.31: 17.022.1

Кучина Катерина Олегівна,
аспірант кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ШЛЯХИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Стаття присвячена висвітленню та аналізу ідей виховання моральної особистості, які пов'язані з існуванням людини. Акцентується на необхідності та пріоритетності моральності, окреслюються шляхи виховання моральної особистості в контексті сучасних освітніх змін

Ключові слова: *гуманістичне виховання, духовність, моральність, цінності, криза освіти*

Кучина Е. О. Пути воспитания нравственной личности в контексте современных образовательных изменений

Статья посвящается освещению и анализу идей воспитания нравственной личности, которые связаны со существованием человека. Акцентируется на необходимости и приоритетности нравственности, конкретизируются пути воспитания нравственной личности в контексте современных образовательных изменений.

Ключевые слова: *гуманистическое воспитание, духовность, кризис образования, моральность, ценности.*

Kuchyna K.O. The Ways of Nurturing a Moral Person in the Context of Current Educational Changes

The article is devoted to the interpretation and analysis of the ideas of upbringing connected with the existence of a person. The article underlines the necessity and the priority of morality. The ways of education of moral personality are outlined in the context of modern educational changes.

Key words: *humanistic education, spirituality, morality, education crises, valuables.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічні умови, деструкції розвитку суспільства, дефіцит моральних орієнтирів, руйнація суспільних ідеалів, відсутність ідеологічних основ виховання, політична та релігійна нетерпимість, невизначеність майбутнього, популяризація прагматичних та гедоністичних підходів, аморальність, бездуховність, агресивність, інші соціальні та демографічні негаразди є показниками кризи освіти, кризи морально-етичної сфери, «антропологічної кризи» в посттоталітарній Україні. Це змушує філософів, психологів, педагогів шукати причини таких явищ і окреслювати орієнтири розвитку та модернізації сучасної системи освіти, адже саме на освіту покладаються сподівання людства.

На межі третього тисячоліття людство лише починає усвідомлювати, що причиною кризи сучасної цивілізації є дегуманізація особистості, деградація моральних орієнтирів буття, девальвація моральних цінностей, моральна неспроможність, зовнішні деструктивні вияви, втрата рефлексії в інформаційному просторі, різноманітні залежності, технологічна самовпевненість тощо. Подальший розвиток людства потребує моральності, тим більше, в сучасній освіті мають місце певні суперечності, які слід враховувати:

– різноманітні тенденції щодо освіти й виховання молоді є неоднозначними, різновекторними, часто протилежними, незавершеними, суперечливими;

– знаннєва парадигма освіти є домінантою і залишає все менше можливостей для здійснення виховного впливу та для забезпечення орієнтації у великому обсязі інформації, а також порушує баланс між обсягом знань і рівнем моральності, людяності, духовності;

– обмеженість професійної підготовки майбутніх вчителів (несистематизовані знання, порушення цілісності сприймання педагогічного процесу, недостатня рефлексійна спрямованість професійної підготовки, відсутність інтегративних підходів у гуманітарній складовій освіти, недостатній обсяг моральної та емоційної складової) ускладнює усвідомлення тенденцій освітньої науки і практики;

– недостатня методологічна обґрунтованість зміни парадигм та інновацій гальмує розвиток системи освіти та її модернізацію;

– рівень розвитку педагогічної науки не дозволяє через динамічність, складність та суперечливість процесів, явищ, подій вирішити питання сьогодення і надати випереджаючі рекомендації для практики.

Сучасна освіта України потребує нових підходів, гуманістичних за суттю, які уможливлять рівновагу ідеального і матеріального, раціонального та емоційного, допоможуть уникнути духовної деградації та інтелектуального спустошення. Системі освіти необхідні модернізаційні зміни, особливо в аспекті методології процесу виховання.

Формулювання мети статті. Сучасний освітній простір вимагає нових досліджень стратегічних напрямів освіти, серед яких можна виокремити необхідність наукового обґрунтовування стратегій, теоретичних принципів, шляхів морального виховання молоді.

© Кучина Катерина Олегівна, 201

Аналіз останніх досліджень. Зміни, що відбуваються у світовому освітньому просторі протягом останніх десятиліть, пов'язані з системою загальнолюдських цінностей, які є орієнтирами освітніх реформ і повинні спрямуватись перш за все на формування моральності людини. Ця ідея пронизує велику кількість філософсько-педагогічних творів минулих років, доробків вітчизняних педагогів ХХ століття: К. Ушинського, Ш. Амонашвілі, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького, а також зарубіжних вчених: Дж. Д'юї, А. Маслоу, К. Роджерса, Р. Штайнера, які спиралися на дослідження видатних гуманістів минулого: Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди. Дослідження процесу виховання ґрунтуються на теоріях гуманістичного виховання та концепціях морального виховання.

На початку ХХ століття до переосмислення процесу виховання особистості залучились представники різних течій: прибічники православної традиції (В. Зеньківський, С. Миропольський, М. Олесницький, С. Рачинський, М. Рубінштейн), теоретики вільного виховання (К. Вентцель), педагоги третього демократичного напрямку, які поєднували світську і православну традиції, духовно-релігійні цінності й об'єктивне наукове знання (П. Блонський, В. Вахтеров, М. Демков, П. Каптерев, С. Русова, В. Стоюнін). Ці та пов'язані з ними питання також розглядалася в роботах В. Андрущенка, О. Бондаревської, Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Загвязинського, І. Зязюна, Г. Клімової, Л. Кондрашової, В. Кременя, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської, В. Мадзігона, Н. Примаченко, М. Євтуха, Т. Черкашиної, Т. Тхоржевської та ін. В контексті вказаної проблеми в науковій літературі глибоко висвітлені загальнотеоретичні аспекти аксіології (Б. Ананьєв, І. Аносов, Л. Божович, М. Окса, Т. Троїцька).

З другої половини 80-х роківвчені продовжували досліджувати загальні питання освіти (Б. Гершунський, В. Розін, М. Туполєв, П. Фішер, Г. Щедровицький та ін.) та шляхи морального розвитку (І. Бех, В. Бондар, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, М. Сметанський, Т. Тюріна, Г. Шевченко та ін.). Висновки, запропоновані ученими не втратили актуальності, вони можуть бути корисними у вирішенні сучасних проблем української школи, реформуванні системи освіти на гуманістичних і демократичних засадах. Все ж проблема моральності завжди гостро постає в нових змінних умовах і чекає свого негайного вирішення, причому спільнота чекає перш за все випереджаючих нових наукових досліджень.

У намаганнях переосмислити основні проблеми щодо існування людини науковці підкреслюють роль моральності. Слушними є пропозиції науковців Г. Балла, І. Беха, Л. Вовк, С. Гончаренка, М. Євтуха, О. Киричука, Т. Люриної, Н. Молодиченко, В. Молодиченка, М. Окси, Т. Троїцької, Г. Шевченко та ін. щодо впровадження до шкільних курсів предметів культурологічного спрямування, що охоплюють морально-етичні норми, наприклад, християнської культури, як складової загальнолюдської культури, обов'язкової складової духовності та моральності.

Виклад основного матеріалу. В історико-педагогічних дослідженнях радянського періоду ідеологічний аспект і політичне значення переважали над педагогічним аналізом, що надавало оцінкам ідей педагогів і загалом проблемі виховання особистості політичної та ідеологічної спрямованості, за якими втрачалася особистість, гуманістичне спрямування педагогіки, а також сама людина як центральна постать педагогічного процесу.

В практиці радянської школи завдання виховання духовності та моральності реалізувались згідно з поглядами В. Сухомлинського, який доповнив поняття «духовний світ», «духовне життя» складовими моральності, інтелектуальності, естетичного розвитку та активної діяльності. Вперше в історії педагогіки педагог довів необхідність актуалізації емоційної сфери особистості, розуміння внутрішнього світу дітей, акцентував на необхідності формування моральних звичок, завдяки яким норми суспільної моралі стають духовним надбанням особистості.

Сьогодні системи освіти все ще спираються на авторитаризм, вони обмежені вузькими регламентованими можливостями, стандартизаційними нормами синхронізації, централізації, максималізації, політичної орієнтації освіти; через технократичне спрямування освіта не забезпечує гармонію людини із світом і з собою.

Особливим застереженням є передбачення академіка АПН України О. Киричука: «Людство на рубежі ХХІ століття вступає в нову технологічну еру, пов'язану із сучасним етапом науково-технічного прогресу, який активно впливає на людей і розвиток особистості» [5, с. 26]. Це означає, що глобальні зміни породжують і негативні явища: руйнування світоглядних настанов і моральних орієнтирів, соціальні і економічні катаклізми, посилення технократизму і бездуховності тощо.

Досить оригінальним і таким, який потребує упровадження, є досвід, М. Гузика, де дитину сприймають не як безглузду випадковість, а як творіння Боже, і тому скеровують свій виховний вплив насамперед на дух і душу дитини, а також на визнання того факту, що кожна особистість народжується за особливим призначенням, має особистісне покликання і певний час, відведений на виконання цього завдання протягом земного життя [4]. Вже більше ніж 25 років функціонує Авторська школа М. Гузика, яка в 1994р. була визнана однією з кращих шкіл Європи за рейтингом ЮНЕСКО; в 2006р. – кращим інноваційним навчально-виховним закладом за результатами Всеукраїнського конкурсу «100 кращих шкіл України»; в 2010р. отримала почесне звання «Флагман освіти України» за рейтингом Європейської асоціації керівників шкіл; в 2012р. – занесена у список унікальних культурних цінностей світу

за результатами Міжнародного проекту «Пізнай Україну – пізнай себе. Культурні і духовні скарбниці України». Педагогічна система М. Гузика побудована на духовно-християнському гуманізмі: «дотримуючись християнської наукової філософії при конструюванні педагогічної системи, ми маємо можливість націлювати навчально-виховний процес на досягнення тих людських ідеалів, які пройшли випробування на істинність протягом всієї історії людства» [3, с. 65].

Актуальними є розвідки О. Сухомлинської, яка запропонувала глибокий аналіз підходів до вказаної проблеми і зауважила, що для педагогічної науки важливо педагогізувати категорію «духовність», методологічно осмислити її, щоб знати, які орієнтації, уподобання, якості й переконання виховувати в дітей та молоді. О. Сухомлинська визначає такі складові моральності як: моральні почуття (любові, довіри, співчуття, співпереживання); моральні переконання; моральна діяльність та стосунки; і зазначає, що моральні почуття є складовою діяльності особистості, що характеризує її спрямованість (інтереси, ідеали, цінності), моральні переконання дають змогу людині здійснювати дію з розумінням її доцільності, моральна діяльністьяк важлива складова моральності містить у своїй структурі мотиви, бажання, потреби. Основним шляхом є залучення молоді до універсальних духовних цінностей, які формують духовний світ, моральність особистості, її життєві орієнтири [6].

Співзвучними є висновки І. Беха про важливу роль спрямованості педагогічного процесу на виховання у молоді моральних цінностей: прагнення жити в мирі й злагоді, партнерстві й взаємовигідному співробітництві, дотримання права людини як найвищого мірила цивілізації; любов до батьківської домівки і рідного краю; істинний гуманізм, який виражається в діяльній доброті, співстраждання й милосердя, збереження довкілля тощо [1, с. 5].

У зв'язку з цим І. Бех схарактеризував перехід особистості від нижчого до вищого рівня морально-духовного розвитку, який потребує організації науково обґрунтованого виховного процесу з урахуванням певних законів: випереджувального морально-духовного розвитку; провідної мотивації учіння; розвитку вищих емоційних переживань; оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури; пріоритетності піклування людини про навколишній матеріальний і соціальний світ; руху від ідентифікації виховання зі значущим дорослим до ототожнення з ним; занурення в емоційні стани, відповідно до якого вихованець вправляється у переживаннях почуттів. До того ж дитина повинна вміти вербально відображати власні емоційні переживання [2, с. 170].

Отже, організація морально-духовного виховання, на нашу думку, передбачає перебудову стратегій освіти та її цілепокладання: усвідомити роль освіти в моральній консолідації людей, конкретизувати державну функцію освіти, визнавати її не як послугу, що задовольняє потреби населення, а як базову державну функцію, що реалізується через освіту – основний інститут педагогічного впливу на моральний розвиток громадян України; визнати моральну складову освіти як основу, що створює матеріальну дійсність, культуру, цивілізацію, економіку; окреслити знаннєву парадигму освіти, спрямовану на професійну компетентність, визнати пріоритет виховних завдань; переорієнтувати навчальний процес з засвоєння предметів на оволодіння діяльністю, на розвиток особистості з індивідуальною системою цінностей, особистісних якостей та установок; ввести релігійну компоненту у виховні програми навчальних закладів, узгодити правове поле запровадження духовно спрямованих дисциплін у навчально-виховний процес; проаналізувати виховні програми та концепції і з використанням позитивного надбання, досвіду, з урахуванням проблем сьогодення; створити державну програму морального розвитку особистості, визнати та обґрунтувати необхідність морального прикладу педагога; соціально-педагогічного партнерства; індивідуально-особистісного розвитку; інтегративності програм морально-духовного виховання; доопрацювати компетентності і кваліфікаційні характеристики фахівця-педагога.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку. Означена проблема вимагає негайного вирішення через загострення кризових явищ в суспільстві та в освіті: сучасні системи освіти, спираючись на знаннєву парадигму, не здатні сформувати у людей тип світогляду, спрямований на моральність, загальнолюдські інтереси, цінності, на вирішення глобальних проблем. Необхідність у нових виховних стратегіях є імперативом сучасних освітніх змін.

Література:

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наукове видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

3. Гузик Н.П. Философско-мировоззренческие педагогические основы инновационной личностно ориентированной педагогической системы Н.П. Гузика / Н.П. Гузик // Управління школою. – 2013. – №13–15. – С. 5.

4. Гузик О.С. Основи християнської етики / О.С. Гузик. – О. : ХГУ, 2005. – 84 с.

5. Киричук О.В. Духовно-катарсична активність особи; сутність ґенеза, функції / О.В. Киричук // Реабілітаційна педагогіка на межі XXI століття: Науко-методичний збірник у 2-х частинах. – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1988. – С. 26.

6. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2006. – № 1. – С. 2–7.

УДК 378.18

Лещинський Олександр Петрович,
доктор педагогічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Старовойтенко Наталія Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Зражевський Сергій Фрідріхович,
кандидат філософських наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

На основі тестування студентів-лінгвістів старших курсів проводиться аналіз спрямованості особистості та обговорюються шляхи формування духовних цінностей.

Ключові слова: *спрямованість особистості, студенти, старшокурсники, цінності.*

Лещинский А. П., Старовойтенко Н. В., Зражевский С. Ф. Направленность личности студентов и формирование духовных ценностей

На основе результатов тестирования студентов-лингвистов старших курсов проводится анализ направленности личности и обсуждаются пути формирования духовных ценностей.

Ключевые слова: *направленность личности; студенты; старшекурсники; ценности.*

Leschynskyi O.P., Starovoitenko N.V., Zrazhevskyi S.F. The orientation of students' personality and the formation of spiritual values

Purposefulness and values of master students are analyzed. Ways of formation of spirituality values are discussed.

Key words: *purposefulness; higher education students; master students; values.*

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній науці багатогранні аспекти формування духовної культури студентської молоді розробляють І. Бех, О. Горина, К. Дубич, М. Євтух, О. Омельченко, Г. Шевченко та ін.[1, 2, 3]. Формування духовності передбачає становлення високої моральності з одночасним прагненням ліквідувати інфантилізм, утриманство, байдужість, сформувати почуття колективізму, вмінняпрацюватиукоманді, здатністьдорозвиткувисокихідеалів. Водночас, за оцінками вітчизняних дослідників, саме цих цінностей бракує сучасному студенству [4, с. 73–76]. Визначення шляхів формування вищих духовних цінностей передбачає знання реального стану ціннісної сфери студенства.

Метою нашого дослідження є аналіз можливих шляхів формування вищих духовних цінностей студентів в умовах вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Для визначення спрямованості особистості студентів старших курсів ми проводили тестування серед студентів 4-го та 5-го курсу лінгвістичного факультету. Усього в тестуванні взяло участь 120 опитаних.

Спрямованість як система відношень особистості до дійсності являє собою наступну структуру: ставленняособистості до інших людей (спрямованість на взаємодію з іншими людьми – ВІ), ставлення до праці та навчання (спрямованість на завдання – СЗ) та ставлення до самого себе (СС). Спрямованість на взаємодію з іншими людьми (ВІ) проявляється в прагненні людини підтримувати гарні стосунки з колегами по роботі, з одногрупниками, в підвищеній зацікавленості у співпраці. Спрямованість на завдання (СЗ) проявляється в захопленні особистості самим процесом роботи, навчанням, виконанням завдання. Людина в цьому випадку орієнтуються на співпрацю з колективом, прагне досягти високої продуктивності праці. Спрямованість на себе (СС) характеризується переважанням мотивів власного благоустрою: прагнення до першості та престижу. Така людина найчастіше буває зайнята лише своїми проблемами, мало реагує на потреби людей, які її оточують.

Результати тестування подано на Рис. 1.

Одним із чинників формування спрямованості студентів є середовище університету. Зміна цього середовища, на нашу думку, викликає суттєві зміни у формуванні цінностей студентів. Перш за все, серед напрямків зміни навчального середовища слід назвати демократизацію навчального процесу. Мається на увазі проведення широких соціологічних, психологічних та інших досліджень та обстежень з метою виявлення реальних потреб тих, хто навчається, їхнього ставлення до того, для чого та як їх навчають, їхньої навчальної мотивації та максимально можливе використання результатів таких досліджень в організації навчального процесу, внесення змін до цієї організації відповідно до отриманих результатів досліджень та обстежень.

© Лещинський Олександр Петрович, Старовойтенко Наталія Василівна, Зражевський Сергій Фрідріхович, 2014

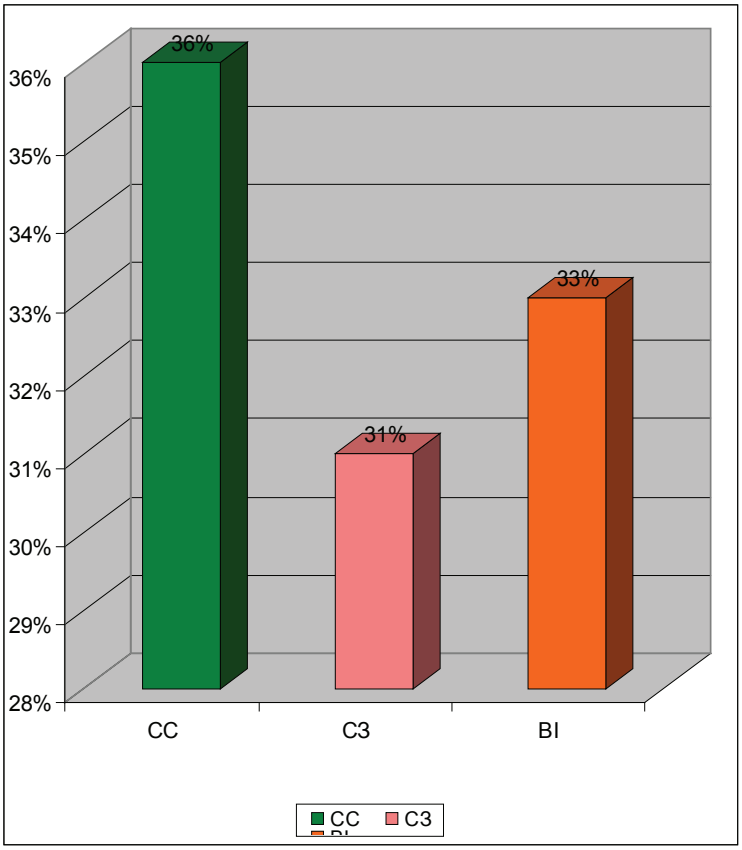

Рис. 1

СС – Спрямованість на себе
СЗ – Спрямованість на завдання
ВІ – Спрямованість на взаємодію з іншими людьми

Наступний напрямок – це забезпечення автономії студентів у навчанні. Мається на увазі поступове перетворення навчання у самонавчання, коли студент ставиться в умови, в яких він повинен одержувати знання в основному за рахунок творчої самостійної роботи, самостійно шукаючи потрібну для виконання навчальних завдань інформацію та творчо її опрацьовуючи з тим, щоб зробити необхідні висновки та отримати обумовлені навчальним завданням результати.

Все викладене вище реалізується за умови впровадження четвертого напрямку – індивідуалізації навчального процесу. Демократизація, навчальна автономія студентів, робота з ними викладача як організатора самостійного набуття знань тими, хто навчається, можливі, якщо враховується особистість кожного студента, його психічні пізнавальні особливості та особливості сприйняття, інтереси, потреби, цілі тощо.

Важливим п’ятим напрямком, який суттєво допомагає реалізації перших чотирьох, є впровадження того, що зветься кооперативним навчанням. Воно базується на спільній роботі студентів над навчальними завданнями проблемного характеру (наприклад, у виконанні навчальних проектів), коли рішення досягається через поєднання зусиль, тобто кооперацію студентів, які колективними зусиллями досягають спільної мети.

З метою визначення ставлення студентів до введення зазначених інновацій у навчальний процес було опитано 226 студентів лінгвістичного факультету Черкаського державного технологічного університету. В анкеті студентам пропонувалося вказати, чи хотіли б вони, щоб в їхньому ВНЗ використовувались вищеназвані інновації. Також студентів просили вказати часто, рідко чи ніколи в їхньому ВНЗ ставляться цілі, які є провідними цілями вищої освіти у вищих навчальних закладах Європи та Америки. Це такі цілі, як підготовка студента до ринку праці; підготовка студента до життя як активного громадянина в демократичному суспільстві; особистий розвиток студента; розвиток і підтримка великої, сучасної бази знань студента. Результати дослідження подано в табл. 1.

Таблиця 1

Ставлення студентів до інновацій, що ніколи (на думку студентів) не використовуються в навчальному процесі

Інновація	Кількість відсотків опитаних, що хотіли б застосовувати				
	студентів 5-го курсу	студентів 4-го курсу	студентів 3-го курсу	студентів 2-го курсу	студентів 1-го курсу
Комп'ютерні конференції	61 %	56 %	52 %	70 %	68 %
Дистанційне навчання через інтернет	61 %	49 %	32 %	62 %	48 %
«Кураторство» однолітків (студенти старших курсів допомагають студентам молодших курсів)	52 %	78 %	48 %	62 %	61 %
Свобода вибору часу навчання	100 %	92 %	95 %	92 %	89 %
Свобода вибору професійних предметів	98 %	92 %	91 %	95 %	84 %
Свобода вибору загальноосвітніх предметів	93 %	90 %	82 %	95 %	76 %
Свобода вибору темпу навчання	100 %	85 %	86 %	81 %	87 %
Свобода вибору методів та засобів навчання	98 %	87 %	89 %	86 %	81 %
Участь у складанні розкладу	100 %	97 %	86 %	89 %	85 %
Свобода вибору викладачів	100 %	95 %	86 %	81 %	73 %

Висновки. За результатами тестування найбільший показник серед опитаних займає спрямованість на себе та на свої власні потреби. Ми вважаємо, що це великою мірою залежить від соціальних, економічних та політичних чинників, що діяли в нашій країні в останні роки. Саме це призвело до деформації цінностної сфери молоді. Опитування показало також, що найменший показник займає спрямованість на завдання, навчання та на сам процес роботи. Отже, слід переглянути зміст освітніх технологій, дидактичних та виховних концепцій.

Проведене нами опитування студентів показало, що більшість визнає необхідність змін у навчальному процесі та виявляє готовність до можливих інновацій: індивідуального підходу до формування змісту навчання кожного студента; особистої участі у формуванні програми навчання; можливості обирати певну кількість дисциплін; можливості вибору спеціалізації в межах спеціальності.

Література:

1. Бех І.Д. Пріоритети виховання сучасної вузівської молоді / І.Д. Бех // Виховна робота у вищому навчальному закладі: Симбіоз нового і традиційного: Збірник наук.праць за матеріалами Всеукр.наук.-практ.конференції. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, інформаційний видавничий відділ, 2001. – 268 с.

2. Горина О.Т Механізми формування духовної культури студентської молоді / О.Т. Горина // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. – Вип. 6 (59). – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 71–81.

3. Шевченко Г.П. Духовний розвиток особистості: Пошуки нового підходу до проблеми / Г.П. Шевченко // Духовность особистості : Методология, теория і практика: Збірник наук.праць. – Вип.4. – Луганск : Вид-во Східноукр.нац. ун-т ім. В. Даля, 2005. – 232 с.

4. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: монография / Нар. укр. акад.; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 405 с.

УДК 364.048.6:268-056.8

Лозинська Тетяна Львівна,
здобувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія», м. Львів

МЕТОДИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКО- ТА АЛКОЗАЛЕЖНИХ У ХРИСТИЯНСЬКИХ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

Стаття презентує методико-практичні аспекти ресоціалізації людей із залежною поведінкою. Зокрема представлено програму християнського центру реабілітації, основні напрями її роботи.

Ключові слова: *залежна поведінка, християнські центри реабілітації, форми реабілітації, програма християнських центрів реабілітації.*

Лозинская Т. Л. Методико-практические аспекты процесса ресоциализации нарко- и алкозависимых в христианских реабилитационных центрах

Статья представляет методические и практические аспекты ресоциализации нарко-, алкозависимых. Также представлена программа христианских центров реабилитации, основные направления её работы.

Ключевые слова: *зависимое поведение, христианские центры реабилитации, формы реабилитации, программа христианских центров реабилитации.*

Lozinska T. L. Methodological and practical aspects of resocialization of addicts in Christian rehab centers

The article presents the methodology and the practical aspects of social rehabilitation of people addicted behavior. In particular, article presents the program of Christian rehabilitation Centers and the main directions of its work.

Key worlds: *dependent behavior, Christian rehabilitation Centers, program of Christian rehabilitation Center, forms of rehabilitation.*

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Зважаючи на зростання проблем наркоманії та алкоголізму, питання реабілітації та ресоціалізації залежних від наркоманії та алкоголізму людей є особливо актуальними в сучасному українському суспільстві. Відомо, що одним із ефективних шляхів звільнення від залежностей є віра в Бога через пізнання Його безмежної любові та слідування за Ним. Християнський Центр реабілітації є тим місцем, де залежна людина може пізнати цю любов, відмовитися від своїх гріховних звичок, навчитися жити по-іншому. Головною метою християнської реабілітаційної програми є допомога людям у вирішенні їхніх внутрішніх та життєвих проблем шляхом навернення до вищих духовних через духовне відродження, відновлення душевного стану, поліпшення фізичного здоров'я, оновлення родинних стосунків, соціальну адаптацію в суспільстві [4].

Проблеми реабілітації наркозалежних досліджували Р. Росс, Є.М. Проценко, Н.Г. Штейн, С.С. Якушенко, о. Р. Сиротич та ін. Недостатня кількість наукових розробок у галузі реабілітації залежних вказує на важливість подальших досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких розглядалася ця проблема. Низка вчених спільно із фахівцями реабілітаційного центру з проблем хімічних залежностей розробили методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних [4]. Синодальний відділ соціального служіння Руської Православної Церкви випустив посібник, у якому представлено різні програми реабілітації, їхні проблеми та перспективи [6]. Н.Г. Штейн досліджувала вплив духовно-орієнтованого підходу на ресоціалізацію наркозалежних [8], С.С. Якушенко представляє модель реабілітаційної програми для осіб із залежною поведінкою на основі християнської психології, описує основні етапи процесу реалізації цієї моделі [2]. Нами було досліджено психологічні аспекти християнської реабілітації, висвітлено проблеми ресоціалізації залежних, представлено філософію програми християнських центрів реабілітації [3].

Аналіз основного матеріалу дослідження, аргументований на основі отриманих результатів.

Слід зазначити, що християнська програма центрів реабілітації ґрунтується на принципах Слова Божого. На нашу думку, в основі програми християнської реабілітації лежать такі базисні підходи [3]:

1. ***«І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить!»*** (Ів. 8:32). Навертаючись до Бога та пізнаючи Його істину, людина усвідомлює, що може жити повноцінним, наповненим змістом життям, стати цілісною особистістю. Єдиний, Хто може визволити людину від духовного, душевного і фізичного рабства, – Ісус Христос.

2. Служіння доброго самарянина (за Лк. 10:30–37). Як спасенна людина, звільнена і зцілена особистість колишній залежний може служити іншим людям, які перебувають у залежності.

© Лозинська Тетяна Львівна, 2014

Основні напрями роботи центру:

Духовний – формування цілісної духовної особистості на основі християнських принципів, сприяння зростанню у вірі, виховання послідовників вчення Ісуса Христа.

Психологічний – дослідження психологічних проблем та надання допомоги у вирішенні цих проблем, сприяння процесу особистісного зростання та досягненню соціальної адаптації.

Навчально-виховний – формування орієнтації на здоровий спосіб життя та відповідального ставлення до себе.

Основними формами роботи є *групова робота*, що включає групи з вивчення Біблії, групи молитовної підтримки та духовні співи, групи емоційного зцілення, групи взаємодопомоги, тренінгові групи, групи навчально-просвітницького спрямування: уроки, лекції, самостійна підготовка та *індивідуальна робота* – консультування, бесіда, корекція, терапія, душеопікунство, наставництво, духовний супровід.

Основними методами реабілітаційної роботи є молитва, бібліотерапія, арттерапія, музикотерапія, трудотерапія, наставництво, душеопікунство. В роботі із залежними застосовуються такі методи впливу, як переконання, роз'яснення, пояснення, спростування, заперечення, приклад, психолого-педагогічний вибух, метод привчання, метод вправ, метод вимог, доручення [5, с. 46–47]. Незмінними принципами християнської програми є безумовне прийняття, любов, повага, емпатія, щирість, доброзичливість, довіра.

Розглянемо складові форми реабілітації. Ми вважаємо, що процес реабілітації повинен вміщати як мінімум три складові: амбулаторну, стаціонарну та постстаціонарну.

Амбулаторна форма реабілітації (від 1 міс. до 3 років) передбачає роботу з клієнтами протягом 2–3 годин щоденно і складається із двох етапів: підготовчого та формувального. Амбулаторна терапевтична група становить 10–15 осіб, проводиться здебільшого увечері. Термін тривалості амбулаторної реабілітації залежить від того, на якому з її етапів перебуває залежний. Розглянемо ці етапи детальніше.

1. Підготовчий етап (від 1 до 2–3 міс.). Його метою є мотивація залежного до зміни поведінки через визнання і усвідомлення ним своїх проблем. На цьому етапі відбувається розуміння та визнання людиною своїх проблем, формується усвідомлене та добровільне рішення продовжувати процес реабілітації у стаціонарному режимі. Робота на цьому етапі проводиться у двох напрямках:

– *просвітницькому* – мотивування до здорового способу життя та формування відповідального ставлення до себе як до творіння Божого. Людина має змогу дізнатися про причину своїх проблем та природу залежності згідно з біблійними поглядами;

– *євангелізаційному* – людині потрібно донести, що через прощення гріхів та віру в Ісуса Христа вона отримує спасіння, звільнення від гріха та його наслідків. Слід зазначити, що християнська мораль розглядає залежність, як один із наслідків гріха, тому християнська програма скеровує людину на звільнення від гріховного життя та гріховних звичок [3]. Вагомим є факт засвідчення тих людей, які вже подолали залежність і прямують шляхом відновлення.

У цьому напрямі роботи є важливими спеціалізовані групи підтримки. На цих групах залежна людина має можливість, як мінімум, прийняти тверде рішення крокувати шляхом одужання або звершити акт покаяння (щире відвернення від гріха і навернення до Бога) як ідеальний варіант. Групи проводяться духовним наставником за принципом «рівний-рівному». Також робота проводиться й на індивідуальному рівні. На цьому етапі узалежнений вирішує: продовжувати реабілітацію в стаціонарному режимі чи залишатися на амбулаторній групі формувального етапу.

2. Формувальний етап (від 2–3 міс. до 24–36 міс.) має на меті формування нової, переродженої особистості людини на основі християнських принципів у всіх сферах її життєдіяльності. Цей етап охоплює такі напрями роботи: групи з вивчення Біблії в поєднанні із молитовною підтримкою та духовними співами; групи підтримки за програмою 12 кроків (програма християнського напряму «Опора»); групи внутрішнього зцілення; формування соціальних навичок, соціальний супровід.

Стаціонарна форма реабілітації охоплює період від 1 року і при потребі може сягати до 1,5 р. Цей етап розрахований на тривале перебування пацієнтів і функціонує у режимі ротаційної групи (пацієнти перебувають на різних ступенях реабілітації) [4, с. 19]. Стаціонарна реабілітація зарекомендувала себе як більш глибинна та ефективніша. Перед початком вступу на стаціонар в людини має бути тверде рішення вийти із залежності, змінити свою поведінку.

Процес стаціонарної реабілітації може включати три періоди:

1. Ознайомчий період або період карантину (до 1 міс). На цьому етапі відбувається адаптація до умов перебування в центрі, ознайомлення із правилами центру, правами та функціональними обов'язками на цьому періоді реабілітації. Людина ознайомлюється з поінформованою згодою та засвідчує свою готовність на проходження реабілітації. На цьому етапі проводиться:

1) *психологічна робота*: первинна консультація, діагностичне інтерв'ю, психологічна діагностика, визначення рівня потреб залежного, складання індивідуального плану реабілітації, відповідно до визначеного рівня потреб;

2) *духовна робота* проводиться в напрямі духовного звільнення (родові прокляття, окультна практика, одержимість), вивчення Біблії, молитовна підтримка;

3) *інформаційно-мотиваційна робота* включає формування здорового способу життя та відповідального ставлення до себе, до свого здоров'я;

4) *медичні консультації*.

Робота із залежними, в основному проводиться в індивідуальному порядку, із поступовим залученням до групової роботи: групове вивчення Біблії, групи молитовної підтримки та духовні співи.

2. Основний період триває приблизно 10–16 міс. Складовими цього періоду є:

1) *програма духовної допомоги*: групи вивчення Біблії в поєднанні із молитовною підтримкою та духовними співами; групи взаємодопомоги (програма 12 кроків);

2) *програма психологічної допомоги*: індивідуальна робота (консультації психокорекція, психотерапія), групова робота (групи емоційного зцілення), тренінгові робота (особистісний розвиток, розвиток навичок міжособистісної взаємодії, навики асертивної поведінки тощо);

3) *навчально-виховна програма охоплює такі напрями, як:*

а) початкова школа «АВС» (до 6 міс.) – біблійний курс для новонавернених, метою якого є закладення основ духовного зростання, фундаментальних істин стосовно найважливіших питань християнського життя;

б) біблійна школа – поглиблене, доктринальне вивчення Божого Слова;

в) профілактично-просвітницька програма, метою якої є формування здорового способу життя, відповідального ставлення до власного здоров'я;

4) *самонавчання* – метою якого є духовне та емоційне зростання особистості. Самонавчання включає самостійне вивчення Біблії; персональну молитву; щоденне моральне дослідження [4];

5) *трудова терапія*, основною метою якої є формування позитивного ставлення до праці, сприяння в оволодінні навичками трудової діяльності [4].

6) *арттерапія.* Арттерапія здійснює ефективний терапевтичний вплив, її метою є допомога людині у вираженні свого внутрішнього світу через духовні співи, гру на музичних інструментах, театральні, хореографічні постановки тощо.

7) *наставництво* є важливою складовою християнської реабілітації. У християнських центрах наставництво здійснюється переважно випускниками центрів.

3. Завершальний (інвентаризаційний) стаціонарний період (11–12/17–18 міс.) триває приблизно два місяці перед закінченням стаціонарної реабілітації. Це свого роду інвентаризація, – огляд того, що людина набула за увесь час проходження реабілітації, підведення підсумків та підготовка до виходу за межі центру.

На цьому етапі відбувається оцінка всього періоду реабілітації: здобутків, труднощів тощо; оцінка готовності переходу на наступний етап реабілітації, включаючи її духовний, психологічний, соціальний, фізичний аспекти; складання реалістичного подальшого плану життя (на найближче майбутнє – на тиждень, місяць, півроку, рік тощо. Слід зазначити, що в деяких клієнтів є певний острах перед виходом із центру та повсякденним життям за його межами. Для запобігання цього потрібно практикувати короткотривалі відпустки на кінцевих етапах реабілітації та проведення роботи із сім'єю, метою яких є адаптація до звичайних умов життя, гармонізація сімейних взаємовідносин [4, с. 19].

Постстаціонарна форма реабілітації *(до 3 років).* Існує сумна статистика рецидивів після проходження реабілітації в центрі. Часто-густо це відбувається з цієї причини, що людина відразу зникає з «поля зору», маючи тверду впевненість, що вже сама здатна будувати своє життя. Тому вкрай важливо, щоб реабілітація не закінчувалася на цьому етапі, а мала своє ефективне продовження. Постстаціонарна форма реабілітації включає такі напрями, як відвідування помісної церковної общини, богослужінь, груп взаємодопомоги, служіння в церкві, програма підготовки служителів для реабілітаційного центру, робота з членами родини, психолого-педагогічна робота.

Впродовж усього періоду реабілітації людина відвідує богослужіння при місцевій християнській общині, яка стає місцем її духовного вдосконалення, її духовною сім'єю. Вкрай необхідним елементом повного одужання та відновлення залежного є подальше слідування за Христом та служіння Йому – учнівство. Бути учнем Ісуса Христа означає – бути послідовником Його вчення, Його слугою (за Ів. 8:31–32; 12:26).

Висновки результатів дослідження та перспективи подальших пошуків в цьому напрямі. Спираючись на останні наукові дослідження в галузі християнської реабілітації, роботу різноманітних реабілітаційних центрів, особистий досвід та напрацювання в цій сфері, ми інтегрували отримані знання в певну модель, що може лягти в основу християнської реабілітації від будь-яких залежностей. Наявність певної програми, структури, визначення напрямів та методів реабілітації могли б суттєво вплинути на ефективність реабілітаційного процесу, мінімізувати стихійність та непослідовність навчання і виховання, зменшити кількість рецидивів та зривів, що й окреслює вектор подальших пошуків та досліджень у цьому напрямі.

Слід зазначити, що ефективність допомоги полягає не в самому реабілітаційному центрі, як певній організаційній структурі, а саме в його змісті, тому що головним будівничим реабілітаційної роботи є Господь, а все решта – людський потенціал, програми, методи, засоби – є лише інструментами, за допомогою яких ця робота здійснюється.

Література:

1. Біблія. – М. : Об›єднання біблійних товариств, 1990. – 292 с.

2. Жуковський В.М.,Загородній С.М., Якушенко С.С. Модель реабілітації осіб з адиктивною поведінкою на основі християнської психології / Жуковський В.М., Загородній С.М., Якушенко С.С. // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій №3 (19). – Київ : Видавництво КІБіТ, 2012. – С. 125–126.

3. Лозинська Т.Л. Психологічні аспекти християнської реабілітації узалежнених людей. / Лозинська Т.Л. // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід». – Острог : Видавництво Національного Університету «Острозька академія». – С. 133–140.

4. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних. / за ред. Балакірєва О.М. – К., 2004. – 102 с.

5. Проскура В.В., Карпенко Н.А. Підготовка засуджених до реінтеграції в суспільство. – Львів : ТзОВ «Дизайн-студія «Папуга», 2007. – 200 с.

6. РПЦ випустила посібник з реабілітації наркозалежних. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://religions.unian.net/ukr/detail/9559

7. Таїнство покаяння. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: orthodox-church.kiev.ua/page184.

8. Штейн Н.Г. Вплив духовно-орієнтованого підходу на ресоціалізацію наркозалежних / Штейн Н. Г. // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій №3 (19). – Київ : Видавництво КІБіТ, 2012. – С. 109–113.

УДК 378:37.017:159.922.7

Малинівська Людмила Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри охорони праці та цивільної безпеки Житомирського державного університету імені Івана Франка, м. Житомир

ВИХОВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ВНЗ ПІД ЧАС ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ДИВЕРСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглянуто психолого-педагогічні основи виховання духовно-моральних цінностей у студентів, підкреслено, що система цінностей для кожної особистості, для суспільства і держави є тією основою, спираючись на яку можна налагоджувати міжособистісні взаємини усередині держави і зі світом уцілому.

Ключові слова: *особистість, духовність, моральність, духовно-моральні цінності.*

Малиновская Л. И. Воспитание духовно-нравственных ценностей студентов ВУЗ при возникновении ЧС диверсионного характера

В статье рассмотрены психолого-педагогические основы воспитания духовно-нравственных ценностей у студентов, подчеркнуто, что система ценностей для каждой личности, для общества и государства является той основой, опираясь на которую можно налаживать межличностные отношения внутри государства и с миром в целом.

Ключевые слова: *личность, духовность, нравственность, духовно-нравственные ценности.*

Malynivska L. I. Education of Spiritual and Moral Values in University Students in the Context of Sabotage Emergencies

In the article psychological and pedagogical bases of education of spiritual and moral values in students are considered. It is also underlined that the system of values for every personality, for society and state is that key component that can be used for establishing interpersonal relationships within the state and the world on a large scale.

Key words: *personality, spirituality, morality, spiritual and moral values.*

Актуальність дослідження. Актуальність проблеми духовно-морального виховання молоді очевидна. За молоддю майбутнє всього людства, а значить, проблеми молоді необхідно розглядати як загальнолюдські проблеми.

В умовах ціннісної переорієнтації суспільства, пошуку шляхів подолання кризових явищ надзвичайно важливим є новий науковий напрям – педагогіка духовності. Проблема духовно-морального виховання особистості є однією з найактуальніших і має соціальний характер, оскільки пов'язана з поняттям «формування особистості».

Майбутнє особистості, сім'ї, держави, людського суспільства і цивілізації в цілому значною мірою залежить від того, які цінності закладаються в душі молодого покоління. Вирішальну роль у вихованні дітей духовно-моральних цінностей відіграє розуміння особистості як духовно-фізичної істоти, яка складається з духу, душі і тіла. Лише розвиток усіх трьох складових людини: її духовного, душевного (психічного) та фізичного начал дозволяє досягати бажаних результатів. Нагальною є потреба у вихованій, інтелектуально розвиненій нації. Очевидно, що успішний розвиток демократичних процесів в Україні залежить від багатьох умов, однак провідне місце серед них посідає духовне відродження громадян, гармонізація соціального життя нації. Духовно-моральне виховання починається з народження людини й продовжується все життя. У різні вікові періоди особистого розвитку кількість соціальних інститутів, що беруть участь у формуванні дитини як особистості, різна. Так, у процесі розвитку особистості дитини від народження до трьох років домінує родина, у дошкільному дитинстві до впливу сім'ї додається вплив спілкування з однолітками, іншими дорослими людьми [2].

Метою цієї статті є виховання духовно-моральних цінностей у студентів під час виникнення надзвичайної ситуації.

Аналіз літературних джерел. Актуальність проблеми духовності підтверджують доробки у різних галузях науки і практики. Зокрема, її вивчення знайшло відображення у наукових положеннях філософів, які розглядають духовність як сферу осмислення дійсності (В.М. Баранівський, Г.І. Горак, Л.В. Сохань, Л.М. Олексюк, В.І. Слободчиков, В.М. Сугатовський, В.М. Шердаков та ін.); психологів, які аналізують психологічні витоки духовних цінностей (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Т.В. Бутковська, О.І. Зеліченко, В.М. Москалець, О.В. Киричук, Г.С. Костюк, Є.О. Помиткін, та ін.); педагогів, які досліджують сутність духовного розвитку, особливості організації духовного виховання особистості (С.У. Гончаренко, Ю.С. Гуров, В.М. Доній, І.А. Зязюн, І.В. Зайченко, Б.С. Кобзар, І.В. Степаненко,

© Малинівська Людмила Іванівна, 2014

С.М. Тищенко, Г.П. Шевченко та ін.) та взаємозумовленість духовного і національного (М.Г. Стельмахович, Б.М. Ступарик, Д.О. Тхоржевський та ін.); проблему духовних цінностей (Ю.Б. Гіпенрейтер, А.Г. Здравомислов, М.С. Каган, О.В. Киричук, О.М. Леонтьєв, В.М. Маргуліс, А. Маслоу, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.). У вихованні людини важливе значення має процес формування ціннісного ставлення до різних явищ дійсності, а також ієрархії цінностей особистості, що визначають її ставлення до навколишнього світу і поводження в суспільстві.

Актуальність проблеми духовного становлення особистості підтверджують наукові дослідження Л. Божович, Л. Виготського, І. Кона, О. Мудрика, Д. Фельдштейна, Г. Балла, М. Боришевського та ін. Проблеми духовно-моральних ціннісних орієнтацій висвітлюються в низці наукових праць І. Беха, В. Болгаріної, І. Зязюна, О. Ярмоленко, А. Гурової, Л. Москальової, Л. Сохань, Н. Іванової, М. Мельничук та ін.

Визначальну роль духовного внутрішнього світу людини в її життєдіяльності постійно підкреслювали у своїх працях І. Борецький, П. Могила, І. Вишенський, І. Копинський, К. Ставровецький, Л. Баранович, С. Яворський, Я. Козельський, С. Калиновський, Г. Кониський.

Аналіз історико-педагогічної літератури дає змогу зробити висновок про те, що проблема духовно-морального виховання особистості не отримала поки що всебічної та об'єктивної оцінки в працях дослідників. У дослідженнях радянського періоду переважали ідеологічний аспект, що надавало оцінкам ідей педагогів і в цілому проблемі виховання духовно-моральної особистості політико-ідеологічної спрямованості.

Аналіз педагогічної й філософської спадщини дає змогу стверджувати, що витоками проблеми виховання духовності особистості можна вважати духовно-моральні ідеали Київської Русі, самобутні виховні традиції вітчизняної педагогічної думки попередніх століть. Саме ці ідеали, традиції й настанови можуть стати міцним фундаментом для освітнього напряму XXI століття, об'єктом якого є особистість як головна цінність виховання, де визнається унікальність, своєрідність кожної дитини, її духовний, внутрішній світ, гуманізм, повага до гідності та прав дитини на свободу, щастя, всебічний розвиток, прояв здібностей як основи всього навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування духовності студентів є найактуальнішою для сьогодення, оскільки вона соціального характеру, оскільки пов`язана с таким поняттям, як розвиток особистості. В наш час часто можна почути заклики про формування національної свідомості людини та виховання справжнього громадянина. А поштовхом і основою для цього є передусім виховання духовно-моральної особистості.

Духовно-моральне виховання орієнтує на те, що український громадянин у надзвичайних ситуаціях та обставинах диверсійного характеру повинен виявляти свої найкращі якості. Особливо це стосується життя в соціумі, де для оптимальної адаптації та профілактики негативних явищ мають застосовуватися знання, уміння, навички, які особистість набуває в процесі роботи над самим собою, а не навпаки – необізнаність із суттю проблем, нездатність їх регулювати, байдужість до всього.

Надзвичайними ситуаціями (НС) прийнято називати обставини, що виникають у результаті диверсій або чинників військового, соціального і політичного характеру, які полягають у різкому відхиленні від нормиявищ і процесів, які відбуваються і чинять значну дію на життєдіяльність людей, економіку, соціальну сферу або природне середовище [13].

За роки незалежності України законодавчою та виконавчою гілками влади надавалось достатньо уваги створенню законодавчої та нормативної бази для дій всіх органів державної влади в тому числі й ОВС при виникненні надзвичайних ситуацій.

Закони України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 р., «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р., «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 р., «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р., Постановою Кабінету Міністрів від 15 липня 1998 р. № 1099 «Про Порядок класифікації надзвичайних ситуацій», Указами Президента України та іншими законодавчими документами визначається зміст надзвичайних ситуацій, завдання органів державної влади, при ліквідації наступу наслідків цих подій. Аналіз практики свідчить, що надзвичайна обстановка може частіше за все викликатися явищами соціального, природного, біологічного та диверсійного характеру, а також при введенні надзвичайного стану, оголошення війни, воєнного стану. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року повноважень [7], необхідних для відведення

загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку обмежень цих дій.

У вихованні людини важливе значення має процес формування ціннісного ставлення до різних явищ дійсності, а також ієрархії цінностей особистості, що визначають її ставлення до навколишнього світу і поводження в суспільстві.

Це тривалий і складний процес, на який впливають родина, окремі соціальні інститути і групи, засоби масової інформації, суспільство. Важливу роль у цьому процесі відіграє система освіти, виховання молоді в освітніх установах, насамперед у вищій школі, завдання якої полягає в тому, щоб створити умови, в яких усі позитивні цінності освіти стали би надбанням особистості, котра навчається, її внутрішніми орієнтирами діяльності.

З огляду на це постає завдання розробити таку цілісну організацію освітнього простору, яка створювала би умови для наповнення внутрішнього світу студентської молоді ціннісним змістом.

Духовно-моральні цінності демонструють високий виховний потенціал гуманітарних знань. Зважаючи на це, актуальні науково-педагогічні дослідження спрямовані на позитивне використання цих знань у навчально-виховній діяльності, інтеграцію їх загальнолюдського гуманітарного потенціалу в оновлювальну систему виховних впливів сучасної вищої школи.

Головними цінностями національного виховання, визначеними у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», стали громадянськість, патріотизм, гуманізм, совість, працелюбність та ін. В основу сучасного розуміння ідеї громадянськості покладено такі фундаментальні цінності, як людина – найвища цінність; Батьківщина – наріжний камінь того, що єднає тисячі поколінь етносу в єдине ціле; сім'я – природне середовище розвитку людини, основа її духовності; праця – основа людського життя; знання – багатство особистості, надія народу на виживання; земля – спільний дім, батьківщина всього людства, цілісного і неподільного; мир – головна умова існування землі, Батьківщини, сім'ї, людини як духовно-моральної особистості.

Що стосується взаємин з іншими людьми, то, керуючись цими цінностями, студенти повинні поважати гідність усіх людей; давати зрозуміти іншим, що їх цінують; заслуговувати лояльність, довіру, щирість; співпрацювати з іншими; підтримувати інших; поважати життя, приватність інших; намагатися розв'язувати проблеми мирним шляхом.

У ставленні до суспільства розуміти свої громадянські обов'язки, бути готовими протистояти ідеям і діям, шкідливим для окремих осіб чи всього суспільства; підтримувати сім'ю у вихованні дітей і турботі про утриманців; допомагати людям розуміти закон та його дії; підкорятися закону і сприяти його виконанню іншими людьми; приймати різні віровчення і поважати право інших людей на релігійну і культурну своєрідність; підтримувати людей, які самостійно не можуть вести гідний спосіб життя; сприяти демократії; визнавати правду та єдність пріоритетами громадського життя.

Висновки. Проаналізувавши психолого-педагогічну, філософську та соціально-методичну літератури, ми можемо зробити висновок, що духовно-моральне виховання – процес організованого, цілеспрямованого як зовнішнього, так і внутрішнього впливу на духовно-моральну сферу особистості, що є ядром її внутрішнього світу. Його показниками можуть бути сформованість духовно-моральних цінностей, рівень розвитку самосвідомості, реакція на педагогічний вплив, багатство духовних запитів. Використання духовних цінностей у процесі духовно-морального виховання студентської молоді досягає оптимального рівня, якщо виявлені можливі об'єкти духовних потреб (ціннісних орієнтацій) у базовому освітньому компоненті й поєднані з гуманістичною ціннісною орієнтацією педагога, що визнає єдність особистісного способу життя і форм педагогічної співпраці.

Література:

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М., 1988. – С. 15–45.

2. Бабанский Ю. Педагогика: Курс лекций / Ю. Бабанский. – М. : Просвещение, 1988. – 384 с.

3. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. 1997. – №1. – С. 124–129.

4. Горський В. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. / В. Горський. – К. : Наук. думка, 1993. – 163 с.

5. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру». – К. : Урядовий кур'єр, 16.09.2000. – № 149.

6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». – К. : Урядовий кур'єр, 14.06.2000. – № 107.

7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». – К. : Урядовий кур'єр, 14.06.2000. – № 107.

8. Збірник нормативно-правових актів з питань надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Вип.3. Під заг. ред. В.В. Дурдинця – Київ : Агенство «Чорнобильінтерінформ», 2001. – 532с.

9. Здравосмыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. / А. Г. Здравомыслов. – М., 1986. – 120 с.

10. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: [наук.-метод. посібник] / І. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
11. Колеснікова І.А. «Виховання до духовності і моральності в епоху глобальних змін». – Педагогіка. – 2008. – № 9. – С. 25
12. Николина В. В. Духовные ценности и воспитание личности: психолого-педагогический аспект / В. В. Николина. – Новгород, 2002. – С. 85.
13. Осипенко С.І., Іванов А.В. «Організація функціонального навчання у сфері цивільного захисту» / С. І. Осипенко, А. В. Іванов. – Навчальний посібник. – К., 2008. – 286 с.
14. The Secret of Family Happiness. / Wachtturm-Gesellschaft, Selters / Taunus. – 1985. – 255 s.

УДК 159.923

Мицько Володимир Мирославович,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової і педагогічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У роботі висвітлено погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо природи та ґенези ціннісно-смислової сфери особистості, здійснено структурно-функціональний аналіз особистісних цінностей та смислів.
Ключові слова: *аксіогенез, особистісне становлення, смисл, ціннісно-смислова сфера особистості, цінність.*

Мыцько В.М. Ценносно-смысловая сфера личности студентов: теоретический аспект
В работе представлены взгляды отечественных и зарубежных исследователей на природу и генезис ценностно-смысловой сферы личности, осуществлен структурно-функциональный анализ личностных ценностей и смыслов.
Ключевые слова: *аксиогенез, личностное становление, смысл, ценностно-смысловая сфера личности, ценность.*

Mytsko V.M. Value-sense Sphere of Personality of Students: Theoretical Aspect
Psychological and pedagogical problems of aksiogenesis of future psychologists was learned with the help of typological analysis of existing methods of determination in tasks and means of professional and personal improving of students-psychologists and also with the help of fixing aksiopsychological determinants of professional development of future psychologists.
Key words: *aksiogenesis, personal development, meaning, valuable and sensible sphere of personality, values.*

Постановка проблеми. Стрімка глобалізація, зростаюча дезінтеграція та розшарування суспільства, знецінення культурної, моральної, етнічної ідентичності і, зрештою, «розмивання» індивідуальних контурів людської особистості, а відтак все більша «закритість» та «багатовекторність» внутрішньоособистісних процесів вказують на необхідність оптимізації ціннісно-смислової сфери людини. Становлення особистості студента залежить від особливостей аксіогенезу та особливостей її самосприйняття. Адже тільки зінтегрована і згармонізована ціннісно-смислова свідомість дає змогу особі стати повновладним суб'єктом власного життєздійснення і професійної самореалізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Дослідження в галузі педагогічної психології переважно зорієнтовані на вивчення індивідуально-типологічних властивостей особистості студента, що визначають ефективність його професійного становлення і спрямованості (Ж. Вірна, Я. Чаплак, В. Потапова), розкриття чинників формування професійно значущих рис (О. Дмитренко, О. Подолянюк, Т. Буякас, І. Дружиніна, О. Міненко, Н. Чепелєва), самосвідомості (Н. Шевченко, А. Самойлова), мисленнєвих умінь (Н. Локалова, Н. Пов'якель) тощо. Відтак існує необхідність теоретичного розгляду психологічних тенденцій оптимізації цінностей та особистісних смислів сучасних студентів.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз цінностей та смислів як основних категорій ціннісно-смислової сфери особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Об'єктивне та цілісне наукове осмислення персонологічної проблематики на сьогоднішній день передбачає розкриття змісту та особливостей розвитку ціннісно-смислової сфери як стрижневого, сутнісного, детермінуючого чинника в цілісному процесі становлення особистості. В такому розумінні особа постає носієм аксіопсихіки, суб'єктом пошуку, знаходження і творення ціннісних орієнтирів свого життєздійснення.

Аксіопсихологічна проблематика розкривається через категоріально-понятєвий апарат, репрезентований поняттями «цінність», «ціннісні орієнтації», «смисл», «значення», «вартість» та ін. «Онтологічними одиницями аксіопсихіки виступає міждисциплінарне поняття «цінність» та його психологічний еквівалент – смисл» [4, с. 39].

Значний внесок у вивчення ціннісної проблематики, закономірностей взаємопроникнення та сфери докладання вищеозначених понять здійснили Б. Ананьєв, І. Бех, Б. Братусь, В. Василенко, Є. Головаха, А. Здравомислов, З. Карпенко, Є. Клімов, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, В. Франкл, В. Чудновський, Р. Шакуров та ін.

© Мицько Володимир Мирославович, 2014

У психології поняття «смисл» нероздільно пов'язане з особистістю, що гармонійно розвивається. Загальноприйнятим є визначення особистісного смислу як індивідуалізованого відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, що усвідомлюється як «значення – для – мене» засвоєних суб'єктом безособових знань про світ, які охоплюють поняття, вміння, дії та вчинки, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали». Виокремлюється ряд складових смислових систем: смислоутворюючі мотиви, що спонукають людину до діяльності; ставлення людини до дійсності, що набули суб'єктивної цінності в результаті діяльності; смислові установки, що відображають особистісний смисл; вчинки та дії особистості, що регулюються смисловими установками [9, с. 35].

У вітчизняній психології поняття смислу найбільш повно висвітлюється у працях Л. Виготського, Б. Братуся, Д. Леонтьєва, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. Так, О. Леонтьєв вважав, що «особистісні смисли, як і чуттєве тло свідомості, не мають власного «індивідуального», власного «не психологічного» існування. Якщо зовнішня чуттєвість пов'язує у свідомості суб'єкта знання з реальністю об'єктивного світу, то особистісний смисл пов'язує їх з реальністю самого його життя у цьому світі, з його мотивами. Особистісний смисл і надає пристрасності людській свідомості» [6, с. 153]. Говорячи про усвідомленість найбільш загальних смислових утворень, Б. Братусь використовує поняття «особистісні цінності», відрізняючи їх від особистісних смислів, які на його думку, далеко не завжди носять усвідомлений характер: «особистісні цінності» – це усвідомлені і прийняті людиною загальні смисли її життя» [2, с. 89–90]. У цьому його позиція збігається з позицією Г. Олпорта: «…цінності в моєму розумінні, – це деякий особистісний смисл» [9, с. 53]. Цінність, таким чином усвідомлюється людиною кожного разу, коли смисл має для неї принципове значення.

У психолого-педагогічній концепції особистості, яка сама навчається Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн центральним для розуміння людини і для пізнання людьми самих себе вважають тлумачення особистісних смислів. Люди шукають смисли, однак смисл може не усвідомлюватися або існувати в невербальній формі. Особистісні смисли завжди є частиною більш широкої системи. Взаємодія смислових систем не обмежується ситуацією міжособистісної взаємодії. Різні об'єкти культури, на їхню думку, «відображають способи, якими індивіди і групи намагаються виразити і зафіксувати смисл» [11, с. 89].

У більш загальних визначеннях поняттю «цінність» можуть надаватися декілька значень у залежності від аспектів, які розглядаються. Д. Леонтьєв указує на три форми існування цінностей:

1) Цінність – як суспільний ідеал, створене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах суспільного життя. Це загальнолюдські, «вічні» цінності (істина, краса, справедливість) і конкретно-історичні (патріархат, рівність, демократія).

2) Цінності, представлені в об'єктивованій формі у вигляді творів матеріальної та духовної культури або людських вчинків – конкретних предметних втілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових та ін.).

3) Соціальні цінності, які, заломлюючись крізь призму індивідуальної свідомості, входять у психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей як один з чинників мотивації поведінки [10, с. 755–756].

Д. Леонтьєв наводить шість альтернативних підходів до тлумачення цінностей. Перша опозиція породжена мовленнєвою неоднозначністю слова «цінність». Один полюс – розуміння цінності як атрибута (ознаки) чогось, на іншому – це поняття має самодостатній зміст. Іншими словами, «об'єкти мають цінність» чи «об'єкти є цінностями». При цьому А.Лазарук робить зауваження, що з погляду гуманістичних концепцій персоногенезу розгляд цінностей безвідносно до суб'єкта оцінного судження є некоректним [5, с. 25].

Друга опозиція утворюється трактуванням цінностей як об'єкта чи предмета, де цінностями є або конкретні значущі речі, або особливі абстрактні утворення.

Визначення цінностей як індивідуальних чи наднидивідуальних утворень відображає третю опозицію. Прихильники першої позиції вважають, що цінності несуть смислове навантаження суб'єктивного значення, другі приписують цінностям наднидивідуальне значення як трансцендентним сутностям чи системним культурним утворенням.

Четверта опозиція утворюється протиставленням соціологічної й онтологічної природи цінностей. Онтологічність цінностей висновується з їх універсальності або особливої сутності, що підтверджується емпіричною очевидністю їх наднидивідуальності.

П'ята опозиція стосується статусу особистісних, суб'єктивних цінностей, які регулюють соціальну поведінку суб'єкта через механізми свідомого контролю чи неусвідомлені мотиваційні структури.

Позиціонування цінностей як чітких нормативних приписів, стандартів або як життєвих цілей, ідеалів, смислів, безвідносно до їх індивідуальності чи наднидивідуальності, описує шосту концептуальну опозицію, яка відображається протиставленням «еталон-ідеал» [5, с. 26].

На думку Б. Ананьєва, вихідним моментом характеристики людини як особистості є її статус у суспільстві і спільноті, в якій формувалася дана особистість. На цій основі вибудовується система

її соціальних ролей та ціннісних орієнтацій. Первинний клас особистісних властивостей утворюють саме статус, ролі і ціннісні орієнтації, які визначають особливості мотивації та структуру поведінки, і спільно – характер та схильності людини [1]. Ціннісні орієнтації у Б. Ананьєва є центральним об'єктом комплексного вивчення особистості та закономірностей її розвитку.

З. Карпенко до проблем узгодження «внутрішніх» і «зовнішніх» цінностей підходить з позиції телеологічного замовлення як наслідку холі стичного зв'язку явищ: «...внутрішня доцільність функціонування організму і забезпечує таке пристосування організму до середовища, якого вимагає характер внутрішніх цінностей особистості» [4, с. 9–10]. Тобто цінності визначають зміст і спосіб адаптації до середовища, що, у свою чергу, виступає автономним, культурно визначеним джерелом цінностей; тобто відбувається взаємопроникний рух, взаємовплив, в центрі якого знаходиться особистість, її свідомість.

С. Рубінштейн вважав, що цінності є похідними від співвідношення світу і людини, репрезентуючи те, що є у світі, і те, що створила людина в процесі історії [7, с. 369].

На думку А. Здравомислова, цінності є важливою об'єднуючою ланкою між суспільством, соціальним середовищем і особистістю, її внутрішнім світом. Ціннісні ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковані орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на існуючі в ньому ідеали, уявлення та норми. «Система цінностей – це та ланка, яка об'єднує суспільство та особистість, залучаючи її до системи суспільних відносин» [12, с. 3], а також визначає індивідуальну спрямованість людини, сенс її життя й особливості самоствердження і самореалізації [5, с. 19].

В. Мясищев запропонував трактувати суб'єктивні цінності як взаємодію, здійснювану в суб'єкт-об'єктному і суб'єкт-суб'єктному плані міжособистісних відносин. Це дало змогу розширити контекст ціннісних відносин, включаючи у нього спілкування людей [3, с. 99–105].

У теорії діяльності О. Леонтьєва поняття суб'єктивних цінностей в плані суб'єкт-об'єктної взаємодії певною мірою асоціюється з поняттям значущості, що відображає зв'язок індивідуальних значень з емоційно-мотиваційною сферою [6].

В. Ядов у своїй диспозиційній концепції розглядає диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему, вінець якої утворюють загальна спрямованість інтересів і система ціннісних орієнтацій. При цьому диспозиція особистості являє собою усвідомлення готовності до оцінки ситуації і поведінки, яка зумовлена її попереднім досвідом [8].

Р. Шакуров справедливо зауважує: «...цінність – не сам предмет, а процес взаємодії з ним». Завдяки рефлексії особистісних цінностей можна «проникати у смисловий простір іншого, присвоювати чужі суб'єктивні цінності і в такий спосіб духовно збагачувати себе». «Розширення сфери цінностей слід розглядати як процес дедалі більшої диференціації сфери власне людського ставлення до світу» [4, с. 13, 141]. Різноманітність поглядів на природу та сутність «цінності» як у зарубіжній, так і в вітчизняній психології ще раз підтверджує думку про багатогранність цієї категорії.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Отже, як продемонстрував теоретичний аналіз категорій «цінності» та «смисл», особистість постає носієм аксіопсихіки, суб'єктом пошуку, знаходження і творення ціннісних орієнтирів власного життєздійснення. Перспективою подальших досліджень є розробка і запровадження сучасних психодидактичних і розвивально-корекційних технологій у навчально-виховний процес вищої школи з метою оптимізації ціннісно-смислової сфери сучасної студентської молоді.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд. Ленинградского ун-та, 1998. – 338 с.

2. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1998. – 301 с.

3. Будинайте Г. Л. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта / Г. Л. Будинайте, Т. В.Корнилова // Вопросы психологии. – 1993. – Т. 14. – № 5. – С. 99–105.

4. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості / З. С. Карпенко. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 216 с.

5. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні / А. Лазарук // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 19–37.

6. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1995. – 304 с.

7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1996. – 416 с.

8. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1989. – 264 с.

9. Серый А. В. Ценностно-смысловая сфера личности / Учебное пособие / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово : КГУ, 1999. – 92 с.

10. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 800 с.

11. Современный человек: цели, ценности, идеалы // Реферат. сборник. – Вып. 1. – М. : Наука, 1998. – 106 с.

12. Тюрина В.А. Ценностные ориентации: Учеб. Пособие / В. А. Тюрина, Е. Д. Научитель. – К. : ООО «Междунар. фин. агентство», 19998. – 30 с.

УДК159.923.2:378

Моран Ірина Володимирівна,
вищий навчальний комунальний заклад Львівської обласної адміністрації «Львівський медичний коледж ім. Андрея Крупинського», м. Львів

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі формування толерантності молоді як основного перспективного прошарку майбутнього суспільства. У статті запропоновано: поняття толерантності, ознаки толерантної особистості; розгляд гуманістичних підходів щодо формування і виховання толерантності; джерела формування толерантності молодого покоління; запропоновані способи толерантного поводження у міжособистісній взаємодії; психологічні умови придбання особистістю позиції ненасильства.

Ключові слова: *толерантність, формування толерантності, виховання толерантності, толерантність молоді, толерантна особистість, позиція ненасильства, самоактуалізація, «культурний» діалог.*

Моран И. В. Проблема формирования толерантности молодежи
Статья посвящена проблеме формирования толерантности молодежи как основной перспективной прослойке будущего общества. В статье предложено: понятие толерантности, признаки толерантной личности; рассмотрены гуманистические подходы к формированию и воспитанию толерантности; источники формирования толерантности молодого поколения; предложены способы толерантного поведения в межличностном взаимодействии; психологические условия приобретения личностью позиции ненасилия.

Ключевые слова: *толерантность, формирования толерантности, воспитания толерантности, толерантность молодежи, толерантная личность, позиция ненасилия, самоактуализация, «культурный» диалог.*

Moran I.V. The Need for Youth Tolerance Development
The article is devoted to the problem of youth tolerance as the main promising stratum of the future society. The paper proposed: the notion of tolerance, features of a tolerant personality; consideration of humanistic approaches on formation and education of tolerance; sources of tolerance formation of the young generation; methods of tolerant behaviour within interpersonal interaction; psychological conditions of acquiring non-violent position by a person.

Key words: *tolerance, tolerance education, youth tolerance, tolerant personality, the non-violent position, self-actualization, «cultural» dialogue.*

Постановка проблеми. Чи є необхідність формування у молоді толерантності як морально-духовної якості особистості? На жаль, толерантність у сучасному світі знаходиться у досить плачевному стані. Досить часто корені нетерпимості ідуть у неосвіченість та страх: страх перед невідомим, іншими культурами, націями, релігіями. Нетерпимість також часто має багато спільного з гіпертрофованим відчуттям власної цінності і зарозумілості. Останніми роками все більше говориться про культуру миру, яка частково являє собою прагнення замінити в мисленні людини культ сили й домінування через толерантність і доброзичливість.

Суспільство зацікавлене в тому, щоб у його членів, особливо у молоді, склалося мислення відкритого типу, пробудився інтерес до діалогу послідовників різних світоглядів і політичних уподобань, до усунення упередженості один проти одного на основі терпимості та конструктивної співпраці в ім›я загального блага. Таке розуміння толерантності передбачає виховання психологічно стійкої, емоційно і етично зрілої особистості.

Мета статті: Виявити та проаналізувати проблемі формування толерантності молоді як основного перспективного прошарку майбутнього суспільства.

Толерантність – інтегральна характеристика з точки зору її якісного і змістовного аналізу і генезису. Це результат багатьох сил, що діють в одному напрямі: темперамент, атмосфера в сім›ї, виховання, досвід, соціальні і культурні чинники.

Значення цього слова під час вживанні його в буденних ситуаціях легко вловлюється з контексту. Однак, при спробі дати наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі, оскільки це поняття використовується в найрізноманітніших галузях знань: етики, психології, політики, теології, філософії, медицині та ін. Слово «толерантність» увійшло до вжитку порівняно недавно. Ідея толерантності виникла ще в далекій античності, як рішення проблеми відношення до релігійних меншин. Поступово вироблялися принципи гуманних взаємин з інаковіруючими і інакомислячими, що включали в себе такі компоненти, як терпимість, лояльність, повага до віри і поглядів інших людей, народів.

© Моран Ірина Володимирівна, 2014

Значний внесок у розробку правового оформлення та законодавчого запровадження принципу свободи совісті й віротерпимості внесли гуманісти епохи Відродження та Реформації, діячі Просвітництва [6].

«...толерантність припускає зацікавлене відношення до Іншого, бажання відчути його світовідчуття, яке спонукає до роботи розум вже тому, що воно – інше, не схоже на власне сприйняття дійсності» [2, с. 33–34].

– ця моральна якість особи, що характеризує терпиме відношення до інших людей, незалежно від їх етнічної, національної або культурної приналежності, терпиме відношення до іншого роду поглядам, устоям, звичкам. Вона є ознакою упевненості в собі і усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритого для усіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції. Виражається в прагненні досягти взаємної поваги, розуміння і узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання [1, с. 364].

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. Педагогічні ідеї толерантності містяться в багатьох роботах. З зарубіжної літератури найбільший інтерес представляють роботи А. Маслоу, К. Роджерса, Д. Фрейберга, С. Френе, Дж. Колта, С. Мадді.

Виклад основного матеріалу. Гуманістичні погляди самоактуалізуючої особистості А. Маслоу засновані на прагненні людини стати тим, ким він може стати: «Люди повинні бути таким, якими вони можуть бути, вони повинні бути вірними своїй природі» [4, с. 66]. За А. Маслоу, самоактуалізацією є будь-який варіант реалізації здібностей у діяльності. Люди, які не усвідомлюють свого потенціалу, «буттєвих» цінностей, страждають низькою самооцінкою, страхами, тривогами, захисними механізмами. Завдання керівника, педагога – впоратися з заниженою самооцінкою, страхами, тривогами, захистами, відчути «буттєві», екзистенційні цінності і усвідомити свої можливості. Тоді будь-який вплив, який здійснюється наставником, керівником, вчителем ззовні, втратить актуальність, оскільки буде замінений внутрішнім самоврядуванням і саморозвитком. Виховати психологічно здорову дитину зможуть психологічно благополучні дорослі. А. Маслоу стверджував, що головна мета педагога – допомогти дитині виявити те, що в ній закладено, потім реалізувати свій потенціал в діяльності. Для цього необхідно створення атмосфери, що стимулює особистісне зростання і протягом усього навчального процесу дотримання певних умов. По-перше, усією своєю поведінкою демонструвати довіру дітей, враховувати їх внутрішню мотивацію до вчення, відчувати і розуміти настрій дитячого колективу, по-друге – заохочувати і підтримувати відкрите висловлювання своїх почуттів.

В контексті теорії «здорової особистості» А. Маслоу терпимість виступає як один з провідних принципів, що дає ключ до розуміння суті людини, що пояснює специфіку взаємодії людей. Даний принцип виступає, принаймні, двічі. По-перше, можна припустити, що толерантність – це можливий шлях самоактуалізації особистості (особливо актуально ця думка звучить, коли Маслоу говорить про самоактуалізацію як про можливість вибору, особистісного зростання, можливості приймати себе та інших людей такими, які вони є); по-друге – це можливість встановлення з оточуючими доброзичливих особистих відносин.

Принцип терпимості досить яскраво виражений у руслі концепції «повноцінно функціонуючої особистості» і недирективной терапії К. Роджерса [9]. Надати допомогу іншій людині, зокрема у вирішенні виникаючих у неї проблем, можна не директивно, а спираючись на прагнення людини до свободи і до позитивних змін. Це стає можливим завдяки безумовному прийняттю людини, емпатичному розумінню та конгруентності. В результаті стимулюється тенденція особистості до самоактуалізації, реалістичного бачення себе, зняття протиріч між «реальним Я» і «ідеальним Я», і, отже, більш людяного, терпимого ставленні до себе та оточення.

На думку В. Франкла, який показує шлях духовного розвитку людини, що рухається вектором пошуку та реалізації смислів, терпимості відводиться роль невід'ємної складової даного розвитку. Цей розвиток носить цілісний характер, і виражається в осмисленні цінностей творення, переживаннь, відносин, і розгортається у напрямку здобуття свободи, незалежності, гнучкого реагування на мінливі життєві ситуації. Згідно Г.Олпорта, розвиток людини відбувається у взаємозв'язку із соціумом. Ґ.Олпорт виділяє шість критеріїв зрілої особистості [7]:

1) широкі межі «Я» як здатність подивитися на себе з боку і соціальна активність;
2) здатність до теплих сердечних соціальних відносин (у тому числі терпимість);
3) емоційний контроль і самоприйняття, вміння впоратися з власним емоційним станом;
4) реалістичне сприйняття, досвід і домагання;
5) здатність до самопізнання і почуття гумору;
6) напрямна (цілісна) життєва філософія.

Таким чином, терпимість, або толерантність, є життєво важливою особистісною властивістю.

З позиції «Психології вибачення», розробленої Р. Аль-Мабуком, М. Сантосом, Р. Енрайтом, терпимості відводиться центральна роль у механізмі вибачення.

Ознаки вибачення у міжособистісних відносинах можуть проявлятися як рішення:

– відмови від негативних думок, емоцій і поведінкових проявів стосовно людини, що завдала образи;

– заохочування позитивних думок, емоцій і поведінкових проявів по відношенню того ж кривдника (тобто прояв терпимості);

Досить повно терпимість розглядається в «Психології і педагогіці ненасильства», розробленої В.Г. Мараловим, В.А. Сітаровим [11]. Ненасильство розглядається авторами як ідеологічний, етичний і життєвий принцип, в основі якого лежить визнання цінності всього живого, людини і її життя; заперечення примусу як способи взаємодії людини зі світом, природою, іншими людьми; способу вирішення політичних, моральних, економічних і міжособистісних проблем і конфліктів; затвердження та посилення прагнення всього живого до позитивного самовиявлення. Базовим поняттям даного напряму гуманістичної науки є прийняття позиції ненасильства. Автори виділяють психологічні умови придбання особистістю позиції ненасильства: прийняття власної особистості; подолання психологічних захистів; усвідомлення рівня власного егоцентризму і придбання асертивності; формування терпимості. Толерантність виступає в якості внутрішнього гнучкого механізму існування позиції ненасильства, вона зорієнтована на іншу людину, прийняття і розуміння її у співставленні з собою і своїми поглядами. Оволодіння терпимістю є вираженням особистісної зрілості.

Особливо гостро сьогодні, на наш погляд, стоять питання формування толерантної поведінки у молодіжному середовищі. Так, заслуговує пильної уваги високий рівень нетерпимості, що виявляється наймолодшою віковою групою (16–17-річні) до ряду національностей.

Виховання молоді в дусі толерантності має спиратися на історичний досвід, індивідуально-психологічні особливості особистості, позитивні духовні і соціальні традиції, об'єктивний і всебічний облік реалій сьогодення, і нейтралізацію негативних факторів.

Висновки. Виходячи з наведених вище визначень толерантності, вкладених в них позитивних оцінок цієї моральної якості і її соціальної необхідності на різних етапах розвитку суспільства, можна зробити висновок про необхідність формування толерантності як морально-духовної якості особистості в інтересах успішного ведення «культурного» діалогу, а також, в цілях уникнення міжкультурних конфліктів з різними соціальними, культурними групами або з їх представниками.

Література:

1. Большой энциклопедический словарь. В 2 т. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – Сов. энциклопедия, 1991. – Т.2.

2. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник Московского университета. Сер.7. Философия, 1996 – С. 12.

3. Вентцель К.Н. Идеальная школа будущего и способы её осуществления / К. Н. Вентцель // Хрестоматия по истории школы и педагогики России. – М., 1974. – 213 с.

4. Дружинин В.Н. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии. / В. Н. Дружинин. – М. : СПб., 2000. – 148 с.

5. Джордж. Локк Послание о веротерпимости. / Дж. Локк – М. : Мысль, 1988. – С. 91–134.

6. Золотухин В.М. Терпимость как общечеловеческая ценность / В. М. Золотухин // Современные проблемы гуманитарных дисциплин. Ч.1. М., 1997. – С. 7–9.

7. Олпорт Г.В. Толерантная личность / Г. В. Олпорт // Век толерантности, 2003. – № 5. – 213 с.

8. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип // Известия СП лесотехнической академии / В.А. Петрицкий. – СПб.: 1993. – С. 139–151.

9. Психология личности. Т.1. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом «Бахра–М», 2008. – 512 с.

10. Риэрдон Б.Э. Толерантность – дорога к миру / Б.Э. Риэрдон – М. : Бонфи, 2001. – 311 с.

11. Ситаров В.А., Маралов В.П. Проблема ненасилия в религиозных, философско-педагогических концепциях / В. А. Ситаров, В. П. Маралов – Педагогіка толерантності., 1998, № 3–4.

УДК 316.356

Огірко Олег Васильович,
доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, доцент Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького, м. Львів

СІМ'Я ЯК ОСНОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

У статті розглядаються проблеми духовно-морального виховання молодого покоління, які ґрунтуються на сімейних цінностях. Аналізуються аспекти християнського розуміння сім'ї та її виховного впливу на духовність та моральність.

Ключові слова: *сім'я, чоловік, жінка, виховання, духовність, моральність, Творець, Церква, цінності, обов'язки, зрілість, подружжя, любов.*

Огирко О. В. Семья как основная среда духовно-нравственного воспитания молодого поколения
В статье рассматриваются проблемы духовно-нравственного воспитания молодого поколения, основанные на семейных ценностях. Анализируются аспекты христианского понимания семьи и ее воспитательного воздействия на духовность и нравственность.

Ключевые слова: *семья, мужчина, женщина, воспитание, духовность, нравственность, Создатель, Церковь, ценности, обязанности, зрелость, супружество, любовь.*

Ohirko O. V. Family as the Primary Medium of Spiritual and Moral Education of the Young Generation
This article discusses the moral education of the young generation based on family values. The aspects of the Christian understanding of the family and its educational impact on spirituality and morality are analyzed.

Key words: *family, man, woman, education, spirituality, morality, the Creator, the Church, values, responsibilities, maturity, marriage, love.*

Актуальність дослідження. Розвиток духовності та моральності молодого покоління для сучасного суспільства, де панувала диктатура морального релятивізму, залишатиметься актуальною й складною проблемою. Аспекти духовно-морального виховання молодого покоління аналізувались І. Бехом, В. Жуковським, Т. Тхоржевською, В. Хайруліною, Т. Санніковою та іншими. Ціль статті – дослідити актуальність сімейного виховання молодого покоління, яке є основою духовно-морального виховання.

Мета статті – дослідити актуальність сімейного виховання молодого покоління, яке є основою духовно-морального виховання, а також розкрити значення взаємозв'язку сімейного виховання з християнськими цінностями.

Аналіз останніх досліджень. Традиції духовно-морального виховання в сім'ї здавна відомі українській педагогіці. Цими проблемами займалися К. Ушинський, І. Бартошевський, Ю. Дзерович, М. Стельмахович та ін., які аналізували сімейно-виховний досвід українців.

Через акт створення чоловіка і жінки (Бут. 1:27) Бог встановив людську сім'ю, яка стає «початком і підставою людської спільноти». «Чоловік і жінка творять із собою спільноту життя, яка зі своєї природи скерована до добра та покликана до народжування і виховання потомства».

Сім'я, через завдання духовно-морального виховання молодого покоління, бере участь у справі Самого Творця, де «народження є продовженням створення». Батьки, від імені Бога, допомагають дітям в осягненні мети, задуманої через Творця. Тому завдання виховання, яке лежить насамперед на батьках, є дуже важливим обов'язком, занедбання якого може дуже істотно вплинути на майбутнє людини. Про це дуже виразно наголошено в Декларації про християнське виховання «Gravissimum educationis» II Ватиканського Собору (1962–1965 рр.): «Оскільки всі люди, незалежно від їхнього походження, становища і віку, володіють гідністю особи, у них є невід'ємне право на виховання, відповідне особливому призначенню кожного з них, здійснюване стосовно їх характеру і статі, культури і батьківських традицій, але в той же час відкрите братерському спілкуванню з іншими народами, щоб заохочувалася справжня єдність і мир на землі. Справжнє ж виховання прагне до формування людської особи, враховуючи її вищу мету і в той же час благо того суспільства, членом якого є людина і в якому вона, ставши дорослою, виконуватиме певні обов'язки. Тому, зважаючи на прогрес психології, педагогіки і дидактики, необхідно допомагати дітям і молодим людям гармонійно розвивати їхні фізичні, етичні та інтелектуальні здібності та поступово набувати досконалішого відчуття відповідальності, постійно стараючись вірно вести своє життя і досягти справжньої свободи, відважно і наполегливо долаючи перешкоди. У міру дорослішання їм потрібно давати позитивне і мудре статеве виховання. Крім того, їх слід так готувати до участі в суспільному житті, щоб вони могли, маючи в своєму розпорядженні

© Огірко Олег Васильович, 2014

необхідні і доречні засоби, діяльно включитися в різні сфери людського суспільства, бути відкритими до діалогу з іншими людьми і з готовністю сприяти загальному благу» [3, с. 262].

Собор заявляв також, що діти і молоді люди мають право на те, щоб їх заохочували правильно судити про духовно-моральні цінності і засвоювати їх своєю особистою прихильністю, а також краще пізнавати і любити Бога. Тому Він закликав синів і дочок Церкви із щедрою душею працювати у всій царині виховання, особливо з тією метою, аби належні блага виховання і освіти могли швидше поширитися на всіх людей у всьому світі.

Оскільки життя дітям дали батьки, на них покладається найважливіший обов'язок: виховати своє потомство; тому їх слід визнавати першими і головними вихователями. Цей обов'язок дати виховання настільки значний, що упущення в цій справі навряд чи можна чим-небудь заповнити. Адже завдання батьків – створювати в сім'ї атмосферу, що оживляється любов'ю і благоговінням перед Богом і людьми, сприяє цілісному особистому і соціальному вихованню дітей. Тому сім'я – перша школа соціальних чеснот, яких потребує будь-яке суспільство. Але перш за все в християнській сім'ї, яка наділена благодаттю таїнства подружжя і обов'язків, яких вона приймає, дітей вже з дитинства потрібно вчити пізнавати і шанувати Бога і любити ближнього згідно з вірою, прийнятою при хрещенні. Тут же вони отримують перший досвід і здорового суспільства, і Церкви. Нарешті, через сім'ю вони поступово входять в громадянське суспільство і в Народ Божий. Тому батькам слід глибоко усвідомити, наскільки достовірно важлива християнська сім'я для життя і розвитку Народу Божого. Щоб виконати виховний обов'язок, який покладається перш за все на сім'ю, необхідне сприяння всього суспільства. Тому, окрім прав батьків і тих осіб, яким вони довіряють участь у вихованні, певні обов'язки і права належать і громадянському суспільству, бо його завдання – упорядковувати все те, що потрібне для загального блага в земному житті. До числа обов'язків суспільства входить розвиток виховання молоді, здійснюваний різними способами, зокрема: захист обов'язків і прав батьків та інших осіб, що беруть участь у вихованні, і надання їм допомоги; здійснення виховання за принципом субсидіарності в тому випадку, якщо відсутні які-небудь почини з боку батьків або інших об'єднань (проте при цьому слід враховувати побажання батьків); крім того, заснування власних шкіл і навчальних закладів тією мірою, якою цього вимагає загальне благо.

Великий гуманіст сучасності блаженний папа Іван Павло II (1920–2005 рр.) також наголошував: «У сім'ї зосереджене майбутнє людини, немає іншої інституції, іншого середовища, іншої спільноти, від якої майбутнє людини на землі залежало би більш, ніж від сім'ї». У своєму навчанні на тему сім'ї і виховання підростаючого покоління він підкреслював, що сім'я є найбільш властивим і незамінним місцем для правдивого розвитку і зростання людини, місцем, з якого, як з джерела, беруть початок найглибші мотиви людського поступання. «Сім'я виконує єдину і незамінну роль у переданні дару життя і створенні найкращих умов для виховання дітей». Тому жодна інша спільнота не може замінити у процесі виховання сімейного середовища, яке стає колискою особистості для дитини, з огляду на специфічний вид зв'язку, який виникає між дитиною та її батьками. Таке виховання в цій царині має особливий характер, бо воно сприяє «улюдненню» людини.

Людина, бувши людиною від першої хвилини свого зачаття в лоні матері, поступово навчається бути людиною – і це основне знання поєднується з вихованням. Людина є майбутнім своєї сім'ї і цілої людськості – однак майбутнє людини нерозривно пов'язано з її вихованням». На це вказує вся відповідальність духовно-морального виховання, в якому людина стає спадкоємцем майбутнього, щоб могти будувати його в повноті. «Це успадкування має свій безпосередній початок і джерело у сім'ї». Виховання в такому сенсі є важким процесом, який вимагає багатьох зречень, щоб навчати людину людськості, яка через прищеплення в життя Боже, прямує до своєї повноти, яка своє джерело має в Богові як кінцевій меті людини. «Виховання як обдарування людськістю є двостороннім даруванням. Батьки наділяють своєю дозрілою людськістю новонароджену людину, а вона в свою чергу наділяє їх ніжністю і невинністю, яку із собою приносить у світ». Тому виховання, що так розуміється, вимагає від батьків, щоб вони самі були добре виховані, якщо хочуть добре виховати своїх дітей. Ця рівновага мусить бути збережена, щоб сам процес виховання міг бути плідний. Тут існує певна взаємозалежність між батьками і дітьми. Батьки зуміють вивести своїх дітей на дорогу розвитку до людської повноти, що прямує до кінцевої мети, якщо самі стали наділені людськістю. Тому «батьки мають у цій царині перші та основні повноваження, бо вихователями перш за все є батьки». У вихованні як обдаруванні людськістю виявляється те, щоб «людина щораз більш ставала людиною, щоби більше «бути», а не тільки більше «мати», щоб через те, що «має», що «посідає», вміла більше і повніше бути людиною, тобто, щоб уміти більше «бути» не тільки «з іншими», але також і «для інших». Бо «кожний втілює себе в життя через безкорисливий дар себе самого. А це стосується як тих, хто виховує, так і тих, які виховувані».

Щоб духовно-моральне виховання могло правдиво здійснюватися, необхідним є створення відповідного сімейного клімату як основного виховного середовища. У нинішній ситуації, коли багато сімей

піддається роз'єднанню, за загальної кризи сім'ї, в якій часто бракує любові як конституційного елементу кожної спільноти, цей постулат, так сильно акцентований через блаженного Івана Павла ІІ, стає тим більш актуальний. Обов'язком батьків є створення такої відповідної, опертої на любов, сімейної атмосфери, яка має свій стосунок до Бога, щоб якнайкраще посприяти процесу виховання дітей загалом. Природньо, що кожна дитина потребує сім'ї і сімейного дому, в якому відчуває себе добре і безпечно, почувається потрібною і любимою батьками. Тільки сім'я, побудована на любові та взаємній повазі, на довірі, допомозі та прощенні може стати сприятливим ґрунтом для процесу виховання. Іван Павло ІІ називав сім'ї християнськими оазами, в яких над різними, щоденними невдачами повинні домінувати: любов, мир, а також глибоке і щире почуття. За приклад він ставив святе Сімейство, яке є для всіх сімей зразком, що опертий на любові, в якому є місце на зустріч з Богом. Він називав такі сім'ї «гніздом, в якому нова людська істота може бути вихована в пошані до самої себе та інших, у відчутті справжніх цінностей, у пізнанні Небесного Отця і любові до Того, «від якого бере ім'я все отцівство на небі й на землі» (Еф. 3:15)». Сім'я, оперта на таких глибоких узах любові, «творить сімейне вогнище, де Сам Бог є гарантом возз'єднання сердець». Так побудований сімейний дім являє собою «внутрішню таємницю сердець. Люди не тільки проживають у цьому домі, але також створюють свій дім. Створюють його перш за все через те, що взаємно «проживають» у своїх серцях: чоловік у дружині, а дружина в чоловікові, батьки в дітях, а діти в батьках. Сімейний дім є взаємним проживанням у людських серцях».

Процес духовно-морального виховання був би неповний, якби у ньому забракло прикладу, свідчення самих батьків. Не можна тільки навчити дитину, як іти дорогою розвитку людської повноти, але самі батьки мусять стати для своїх дітей свідками належно прожитої людськості. «Батьки повинні так чинити, щоб діти віднаходили у них живий приклад дозрілої людськості – і могли, спираючись на цей приклад, поступово будувати свою власну, людську і християнську зрілість». Сама особиста релігійна зрілість батьків являє для дітей глибоке джерело, з якого вони черпатимуть приклад у подальшому самостійному життю. Тільки власним прикладом, набагато більше, ніж словами, вони зможуть навчити своїх дітей праведного життя, опертого на Євангеліє. Тому Іван Павло ІІ під час паломництва до Польщі закликав батьків: «Давайте свідчення любові і тим свідченням щедро діліться».

А понад усе через свідчення власного життя батьки-християни стають для дітей свідками спасіння, учасниками якого самі сталися через таїнство подружжя.

Щоб сім'я змогла довести дитину до повноти людськості та щоб сімейний дім став насправді найкращим середовищем виховання, потрібні взаємні довірата любов, бо тільки на такому фундаменті можна будувати сам процес виховання. А в цьому процесі «сім'я є основною і незамінимою виховною спільнотою, є середовищем, яке створює найкращі умови до передання релігійних і культурних цінностей, які допомагають людині у формуванні власної ідентичності». Це є незаперечний привілей і право сім'ї, але одночасно й обов'язок, у якому жодна інша спільнота нездатна її замінити.

Сім'я – це спільнота любові. Родина – найбільший скарб нашого народу. Як найменша клітина людського роду, вона складається з осіб. Але тому, що людина – це істота не лише розумна і вільна, а й суспільна та релігійна, то від самого початку свого існування вона вкладається в родину. Здавалося б, що нового можемо сказати про сім'ю; до певної міри, кожен з нас відчуває себе як не фахівцем, то принаймні не дилетантом, адже усі ми маємо єдині витоки – сім'ю, або навіть живемо в ній. І кожен з нас безумовно відчуває усю гостроту ситуації особливо сьогодні: разюча видозміна подружніх стереотипів, орієнтацій, зростання кількості розлучень, спад рівня шлюбності та народжуваності; збільшення кількості так званих неповних сімей та багато інших розмаїтих негативів і все це провокує думку, чому ракові метастази на тілі родини так швидко розповсюджуються? Чи ці руйнівні процеси безповоротні? Чому ці засоби, котрі є не в силі змінити ситуацію? Чи існує такий собі «ключ розуміння» усіх тих проблем? До кого ж звертатися за допомогою? Хто нам скаже правду?

Людина стає людиною тільки в сім'ї. Мусить бачити біля себе людські обличчя: маму, тата. Все набуває змісту, коли є здорова сім'я. Тоді всі наші ділянки суспільного життя нормалізуються. Ми ставимо питання, якою повинна бути родина в очах Бога, суспільства, в наших очах? Якщо ми добре собі усвідомимо, то цим допоможемо, вилікуємо, врятуємо інших. Майбутнє світу, Церкви надходить через сім'ю. Хто хоч трохи знає історію, той знає, що доля цілих народів, їхній розквіт і занепад залежить від стану і ваги сім'ї у суспільстві. У цілому світі нині іде особливий наступ злих сил на родину. Немає такого наступу навіть на Церкву. Вороги діють на сім'ї, щоб поділити їх. Тому нам необхідно охороняти нашу родину в нашій рідній українській державі. Наш обов'язок звернутись до Бога, бо подружжя, сім'я своїм корінням є у святій волі Творця, це Він сказав Своє перше слово, а Його слово – вічне. Акцентуємо увагу на ролі чоловіка у світлі Божого закону, на необхідності відродження гідного та відповідального батьківства та особливого покликання жінки, підтримки і поваги до неї у сім'ї, суспільстві та Церкві.

Сучасне суспільство зацікавлене в міцній, духовно та морально здоровій сім'ї. Це обумовлюється тим, що сім'я відіграє важливу роль у зміцненні здоров'я та вихованні підростаючих поколінь, забез-

печенні економічного та соціального розвитку суспільства, у поліпшенні демографічних процесів нашої держави. Саме в сім'ї формуються основи характеру людини, її ставлення до близьких, до праці, моральних, соціальних, культурних цінностей.

Тому зв'язок сім'ї із суспільством повинен бути глибокий та міцний. Насамперед вона творить для суспільства людей, та від того, якими будуть ці люди, залежить доля суспільства. Разом з тим, від того, які люди будуть вступати у шлюб, створювати сім'ю, залежить те, якою буде ця сім'я, які стосунки в ній складуться, як вона буде виконувати свої соціальні функції тощо.

Звичайно, для стабілізації, укріплення сім'ї необхідні певні державні, суспільні заходи, фактори та умови економічного, соціально-політичного та побутового характеру. Але значною мірою її міцність залежить від суб'єктивного фактора, від рівня зрілості подружжя в соціальному плані, їхньої психологічної сумісності, соціально-психологічної культури, від знання ними певних закономірностей функціонування та розвитку сім'ї, від їхнього вміння запобігати конфліктів, які виникають в сім'ї, та вирішувати їх.

З часу набуття Україною незалежності відбулось багато як позитивних, так і негативних явищ у житті суспільства, які вплинули на сім'ї громадян. Особливо важко сьогодні молодим сім'ям, які постійно стикаються не тільки з фінансово-економічними, а й з соціально-психологічними труднощами, що стає додатковим фактором підвищення конфліктності у сім'ях і причиною зростання кількості розлучень. Допомогти сім'ям у вирішенні їхніх проблем – завдання практичного психолога, священика. На сьогодні в цьому напрямку робиться недостатньо, як результат – велика кількість розлучень та зниження народжуваності, що в свою чергу тягне за собою цілу низку не менш серйозних проблем державного масштабу. Сьогодні українська сім'я – це дуже нестабільний організм, який веде жорстку, а часом і непосильну для нього боротьбу за виживання.

В умовах кризи і нестабільності нашого суспільства виникла гостра потреба в соціально-психологічному вивченні шлюбу й сім'ї, у пошуках шляхів, що стабілізують і ту сім'ю, яка вже існує, і ту, яка тільки створюється. Роками запущені суперечності у розвитку сім'ї тепер виросли в гострі соціальні проблеми. Особливо хвилюючою є проблема молодої сім'ї; саме вона виявляє сьогодні нездатність адаптуватись до умов життя, тенденцію до дисфункційного розвитку взаємин. Високий рівень розлучень, проблема кризи сучасної сім'ї, що широко обговорюється науковцями, актуалізують вивчення саме психологічних питань формування готовності молоді до шлюбу і подружнього життя. До критеріїв готовності автори зараховують самосвідомість або рівень сформованості ціннісних орієнтацій.

Дослідження ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів показало, що більшість студентів (76 %) віддають перевагу сімейному статусу. Одначе відзначаються орієнтації і на позашлюбну (24 %) та однодітну (66 %) сім'ю. Узагальнення даних показало, що у більшості студентів сформовані позитивні орієнтації на сім'ю як життєву цінність, але ціннісні орієнтації на шлюбно-сімейні стосунки сформовані недостатньо.

Сім'я виконує у суспільстві такі функції: економічну, яка полягає у піклуванні про добробут, фізичний, моральний і духовний розвиток членів сім'ї; репродуктивну, яка полягає у народженні дітей, продовженні роду, заспокоєнні своїх тілесних почувань; виховну, яка полягає у вихованні до соціальної зрілості, привчанні до праці; рекреативну, яка полягає у фізичній, матеріальній, психологічній взаємодопомозі; комунікативну, яка полягає у внутрішньосімейному спілкуванні членів сім'ї; релігійну, яка полягає у практикуванні членами сім'ї релігійних традицій і обрядів; регулятивну, яка полягає у регулюванні стосунків між членами сім'ї.

Труднощі та недоліки виховання дітей у сім'ї: неповна сім'я; погані житлові умови; скрутне матеріальне становище; невміння батьків знаходити адекватні вікові прийоми і методи виховання дитини; неузгодженість виховного впливу дорослих членів сім'ї.

Сімейна педагогіка ґрунтується винятково на особистому прикладі батьків, на їхньому індивідуальному підході до своєї дитини, на взаємодії педагогів і батьків. Сімейне виховання є безперервним процесом, що починається ще з моменту зачаття. Ніжність та уважність до матері, її радість і очікування люблячої дитини – це перші кроки виховання. Виховання як процес вироблення переконань і мотивів поведінки, формування характеру є необхідним для дитини в сім'ї і школі. Сімейне виховання має на меті плекання добрих громадян, вірних Богові, рідному краю і народові. В родині є найкраща нагода практикувати релігійне життя [4, с. 72].

Особистий приклад батьків як головний метод сімейного виховання має найбільший вплив як у позитивному, так і в негативному плані. Батькам слід дотримуватися однакової позиції щодо виховання своїх дітей. Батьки не тільки навчають дітей, як боротися з життєвими труднощами, але й дають їм моральний закон: «чини добро, остерігайся зла». Діти повинні зрозуміти, що вимога морального закону – не примхи родичів. Коли діти будуть бачити, що батьки його виконують, то й самі будуть це наслідувати. Теплота, гаряча любов батьків до дітей і відкривання батьків перед дітьми – це запорука успішного виховання. Також і діти повинні відкриватися перед своїми батьками, щоб разом з ними

вирішувати важливі проблеми життя. Наслідуючи батьків, дитина засвоює сімейні традиції, цінності, стосунки, оцінки. У вихованні батькам не слід моралізувати навколо політики, релігії, висловлювати своє невдоволення навколишнім, бо дитина чуйно вловлює їхню справжню позицію, поділяє характерні ознаки сімейного побуту [4, с. 73].

Конфліктні ситуації в сім'ї можуть послужити причиною для розвитку негативних рис і якостей у дітей як членів сім'ї. Розлучення батьків переважно призводить до педагогічної занедбаності і почуття безсилля, роздвоєння в її душі. Мати, з якою, як правило, залишається дитина, мусить виявляти мудрість у такій ситуації – не можна виховувати ненависть до батька, який пішов із сім'ї.

Запобігання негативним впливам підліткового мікросередовища є також випробуванням для багатьох сімей. Виховання дівочої цнотливості, порядності у хлопців позначаються у проблемах статевості. Слід остерігатися того, що може ображати невинність дітей через безсоромні розмови, оглядання неморальних телепередач, показування, поширювання непристойних зображень (порнографії). Кожен повинен плекати чистоту душі і тіла, виховувати в собі скромність, порядність, самоповагу, стриманість, відчуття міри. Аморальними в сім'ї є: подружня зрада, дошлюбні зносини молодих, позашлюбне співжиття, блюзнірство, розпуста, проституція, тілесне зґвалтування, кровозмішення, мастурбація, мазохізм, фетишизм, вживання контрацептивів, неприродне задоволення статевих пристрастей. Особливо важливою є роль матері, яка має розкрити велику мудрість поводження жінки і дівчини, та роль батька, який дає приклад своїм синам.

Діти для батьків є «найдорожчими гостями», яких батьки не тільки мають для себе, але й дарують їх для світу. Народна мудрість повчає: «Перша дитина – для Бога, друга – для Церкви, третя – для народу, а четверта – для себе».

Сім'я (родина) є перша Церква. З родин повстають такі Церкви: парафія, єпархія, національна Церква і вселенська Церква. Церква розглядає сім'ю як надприродний і первинний інститут суспільства, який базується на добровільно укладеному благословенному Богом союзі чоловіка та жінки. Сім'я відіграє виняткову роль у справі виховання людини і становлення здорового і повноцінного суспільства.

Сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості та основним інститутом психологічної підтримки і виховання, що відповідає за відтворення не тільки населення, але й нормального способу життя, напрямку думок та відносин між людьми. Ось чому суспільство повинно бути зацікавлене у міцній, духовно і морально здоровій сім'ї, бо родина – найбільший скарб нашого народу. Родина – це єдине наше поле, де треба сіяти рясно, бо в іншому випадку нічого не зійде, а тоді або іти батрачити в рабство, або гинути з голоду.

Як найменша клітина людського роду, сім'я складається з осіб. За всю історію розвитку нашої держави сім'я не пережила таких кардинальних змін, як за останні десятиріччя. Найбільш злободенними небезпеками, які загрожують існуванню подружжя, сьогодні є проблеми безробіття, масовий виїзд жінок та дівчат на заробітки до інших країн, збільшення кількості розлучень, аборти, сімейне насильство, алкоголізм та наркоманія.

Необхідно усвідомити, що ані держава, ані політичні або громадські об'єднання, ані інші соціальні інститути навіть за наявності великого бажання не зможуть самотужки подолати проблеми знецінення життя людини. Це під силу тільки всім нам разом. Тому християнські Церкви України, будучи невід'ємною частиною суспільства, не зважаючи на існуючі між нами розбіжності, повинні спільно працювати в питаннях захисту життя людини і відродження сім'ї.

Сім'я – це шлях до Бога двох – чоловіка та дружини. Сім'я освячується таїнством подружжя і творить нерозривну єдність. Християнське подружжя є нерозривним і має призначення жити в любові, продовжувати людський рід і виховувати дітей. Кожне подружжя повинне бути благословенне Богом, що відбувається під час обряду вінчання. Біла фата, віночок нареченої – це символ невинності, дошлюбної чистоти. Прикметами християнського подружжя є святість, єдність, нерозривність і гідність. Символічною формулою християнського подружжя є: 1+1=1.

Сімейна педагогіка має в нашому народі глибоке християнське коріння. Перша молитва як розмова дитини з небесним Отцем, знак святого хреста як вітання дитини з Богом, пошана ікони як символу всюдиприсутності Бога – це перші кроки духовно-морального виховання в сім'ї. Через молитву дитина отримує перші поняття про Бога, про Божу Матір, про святих.

Родинний дім – це перша елементарна виховна школа, яка дає дитині азбуку життя. Виховання в родині закладає основи моралі і характеру майбутнього життя дитини. Воно спрямовує дитину, облагороджує безсмертну душу і її сили – розум і волю. Спільна молитва у сім'ї, її участь у Богослужінні, приступання до святих Тайн (Сповіді і Причастя) є конкретним виявом такого виховання. В сім'ї плекається рідна мова, пошана до старших, милосердя, любов до порядку, доброта, правдомовність, точність, ощадність, щирість і патріотизм.

Чинниками родинного виховання є: любов, яка повинна бути діяльною і вимогливою, а також розважливою, справедливою і шляхетною; дисципліна, основою якої є пильність та послух разом з дові-

рою; покарання, які мають бути справедливими, педагогічними, моральними, що застосовуються у разі необхідності (ніколи не слід карати дітей у мить гніву, а слід спочатку добре розібратися у ситуації); нагороди як вираження задоволення, що мають бути справедливими і не викликати в дітей почуття заздрості, ненависті до інших, а, навпаки, радість за інших [4, с. 72].

«Саме у сім'ї діти навчаються людських і християнських цінностей, які уможливлюють конструктивне і мирне співіснування. У сім'ї вчаться солідарності між поколіннями, поваги до правил, прощення інших і відкритості щодо інших». Це – перша школа, в якій здобувають освіту справедливості та миру. Ми живемо у світі, де сім'я і навіть саме життя перебувають під загрозою, і часто їх руйнують. Умови праці, які часто важко узгодити із сімейними обов'язками, хвилювання про майбутнє, життя у шаленому ритмі, міграція у пошуках адекватних засобів до існування, якщо не просто можливості вижити, все це ускладнює забезпечення дітей одним із найцінніших активів: присутністю батьків, присутністю, яка б уможливила глибшу спільноту на дорозі життя, щоб бути в змозі передавати набуті за роки досвід і впевненість, що можна прищепити тільки тоді, коли вони проводять час разом. Батькам не слід впадати у відчай. Прикладом свого життя вони можуть підштовхнути дітей покладати надію на Бога, найперше тому, що тільки Він є джерелом справжнього миру і справедливості [1, с. 5].

У християнській педагогіці, як зазначав відомий галицький педагог і священик Юліян Дзерович (1871–1943), є три чинники виховання: сім'я, Церква й держава. Сім'я здійснює індивідуальне виховання, Церква – моральне і релігійне виховання, а держава, зокрема, навчальний заклад – національне й громадське виховання. Сім'я реалізує таке виховання за природним правом, Церква – за Божим правом, а держава – за історичним правом [2, с. 125].

Висновки. Таким чином, в проблемах духовно-морального виховання молодого покоління в сім'ях важливу роль має відіграти Церква і держава за рахунок впровадження в навчальних закладах предмета «Християнська етика», який є базовим у формуванні ціннісних орієнтацій українців.

Література:

1. Бенедикт XVI. Послання на XLV Всесвітній день миру 1 січня 2012 р. / Бенедикт XVI. – Ватикан, 2011.
2. Дзерович Ю. Педагогіка. / о. Юліан Дзерович. – Львів: накладом Львівської Богословської Академії, 1937.
3. Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації. – Львів : Свічадо, 1996.
4. Огірко О.В. Християнська педагогіка: Навчальний посібник. / Огірко О.В. – Львів : Львівський інститут МАУП, 2003.

УДК 159.9/37.06

Олійник Валентина Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП, м. Хмельницький

ВПЛИВ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ НА ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА: У ПРАКТИЦІ 1-Ї КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОД УНДР (1917–1920 РР.)

У статті розкрито вплив виховних заходів на пізнавальний розвиток особистості дитини у практиці 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка в період УНДР (1917–1920 рр.), розглянуто та проаналізовано типи торжеств.

***Ключові слова:** учні гімназії, розвиток, виховання, педагогічний колектив, шкільні торжества.*

Олейник В. В. Влияние воспитательных мероприятий на познавательное развитие личности школьника: в практике 1-й Киевской гимназии им. Т. Шевченко в период УНДР (1917–1920 гг.)

В статье раскрыто влияние воспитательных мероприятий на познавательное развитие личности ребенка в практике 1-й Киевской гимназии им. Т. Шевченко в период УНДР (1917–1920 гг.), рассмотрены и проанализированы типы торжеств.

***Ключевые слова:** ученики гимназии, развитие, воспитание, педагогический коллектив, школьные торжества.*

Oliinyk V.V. The impact of educational activities on cognitive development of student's personality: in practice of the 1st Taras Shevchenko Kyiv Gymnasium during the period of UNDR (1917–1920)

The article explores the effect of educational activities on the formation and cognitive development of the child in the practice of the 1st Taras Shevchenko Kiev Gymnasium during UNDR period (1917–1920), the types of celebrations are reviewed and analyzed.

***Key words:** high school students, development, education, teaching staff, school celebrations.*

Актуальність теми. Важливим завданням на сучасному етапі розбудови української держави є виховання підростаючого покоління на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах, багатовіковій виховній спадщині, духовності. У розв'язанні цих завдань вивчення попереднього досвіду формування та розвитку дитини в процесі виховних заходів допоможе збагатити сучасну педагогічну практику.

До вивчення даної проблеми звертаються сучасні українські вчені психологи, педагоги: загальна характеристика розвитку особистості школяра (Л. Василенко, М. Савчин та ін.); виховання як соціальний процес (І. Зязюн, О. Сухомлинська, Г. Сагач та ін.); приватні навчальні заклади України кінця XIX – початку XX ст. (М. Антонець, Н. Антонець, Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Дічек, В. Курило, О. Сухомлинська, О. Шевчук та ін.); діяльність 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка в період УНДР (В. Даниленко, О. Сухомлинська та ін.) [5; 2; 6; 4; 1; 7]. Проте вони в своїх дослідженнях поверхово розкривають окремі аспекти зазначеного питання.

Мета статті. Розкриття вплив виховних заходів на формування і пізнавальний розвиток особистості дитини у практиці 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка в період УНДР (1917–1920 рр.), розглянути та проаналізувати типи торжеств.

Розглянемо виховний процес 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка, директором якої був відомий педагог В. Дурдуківський. У період діяльності українських урядів, він бере активну участь у громадському житті – у створенні «Товариства шкільної освіти», яке 18 березня 1917 р. з допомогою впливових людей відкрило в Києві українську гімназію. Нею стала 1-ша Київська гімназія ім. Т. Шевченка. Це був приватний заклад, але з правами державної гімназії. З дня її існування Володимир Федорович Дурдуківський працював спочатку учителем української мови і літератури, а невдовзі (в жовтні 1917 р.) став її директором [8, с. 113; 10, с. 24–25; 11, с. 1]. Основою змісту і напряму роботи закладу послугувала українська культура й особливо постать і творча спадщина Тараса Шевченка – гімназія жила його заповітами. У закладі одним з напрямів національного виховання було відродження народних традицій і звичаїв. Тут постійно влаштовувались літературні ранки й вечори. Особливо були цікавими за своєю ідеєю, гарно продуманими за змістом такі форми торжеств, як *свято рідної пісні, Першотравня, весни, Шевченківське свято*.

В. Дурдуківський у сповіді «Мої останні щирі зізнання й каяття» (що зберігається в Державному архіві Служби безпеки України) за кілька днів перед розстрілом у застінках НКВС, підбиваючи під-

© Олійник Валентина Василівна, 2014

сумки свого життя, розповів про навчально-виховну діяльність 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка. У документі велика увага приділяється висвітленню виховного процесу закладу, зокрема, методики проведення свят. Вони набули такої популярності, що на них пускали відвідувачів за квитками, а зал завжди був переповненим. Готуючись до шкільних свят, діти не тільки розучували номери художньої самодіяльності, а й готували малюнки, плакати, випускали журнали й великі шкільні газети, присвячені темам шкільних свят. Під час заходів в окремих класних кімнатах влаштовувались виставки дитячих робіт, які завжди викликали велику цікавість. На святах у гімназії завжди було багато гостей. Приходили педагоги, художники, музиканти, композитори, письменники. Всі гості вітали педагогічний колектив та учнів, бажали їм творчих успіхів і подальшого розвитку навчального закладу. У сповіді зазначено, що присутні громадяни, а іноді й самі діти (дошкільного віку) після свята підходили з батьками до директора й просили прийняти їх до себе в гімназію [10, с. 91–92].

Підкреслимо, викладацький склад, учні гімназії брали активну участь і в різних громадських заходах. Наприклад, у 1917 р. гімназисти були присутні на вечірці, присвяченій діяльності Бориса Грінченка, влаштованій Товариством грамотності, де учні декламували його байки [10, арк. 90]. Одного дня 1918 р. за пропозицією батьків учителі та учні з прапорами, а кожен клас гімназії мав свій прапор окремого кольору, з піснями, у національному вбранні відправились на Шулявку (район м. Києва). Там, у місцевому театрі, учні декламували вірші, співали, танцювали, щоб продемонструвати досягнення закладу і переконати місцевих жителів у необхідності відкриття і в них української школи [10, с. 90].

У 1919 році за пропозицією Голови Ради Товариства шкільної освіти А. Лещенка цей навчальний заклад разом з іншими українськими гімназіями й педкурсами влаштували літературно-музичний ранок у приміщенні колишнього Купецького зібрання. В архівних документах зазначено, що діти урочисто йшли на це свято, гарно декламували, співали, танцювали в національному вбранні. На торжестві В. Дурдуківський познайомився з талановитим композитором М. Леонтовичем, який дуже зацікавився закладом і на прохання директора обіцяв написати й присвятити гімназії дитячу оперу на вшанування пам'яті українського письменника, педагога, громадсько-культурного діяча Б. Грінченка, на сюжет його твору «Русалчин Великдень». Цю обіцянку М. Леонтович виконав, і його талановиту оперу не раз виконували в гімназії [10, с. 90].

У загальноосвітньому навчальному закладі дітям прищеплювали любов до рідних українських мотивів у малюванні, музиці, хореографії. Стало доброю традицією прикрашати зали, коридори і класи в національному стилі. Особливо ретельно прикрашали гімназію перед великими шкільними святами, тоді вона виразно демонструвала кожному відвідувачеві свій український колорит і те, що в ній навчаються українські діти. Усе це сприяло вихованню української молоді в громадянському й національному дусі.

У гімназії проводилися *державно-релігійні шкільні свята*. Особливе місце серед таких торжеств займало *свято ялинки* з вертепом, колядками, іграми, театралізацією. Так, 29 грудня 1918 року в цьому закладі відбулася дитяча вечірка. Висвітлимо організаційно-змістові аспекти та особливості проведення заходу. Програма свята включала виставу «Вертепне дійство», колядки та дитячі ігри. З вітальним словом виступив учитель Л. Білецький, який у загальних рисах розповів про старовинні звичаї колядування і ходіння з вертепом. Постановку вистави здійснила О. Стешенко. Вона сама придумала ролі дітям. Найскладнішим був процес їх розучування дітьми, стилізації рухів (на зразок рухів ляльок). Малювання декорацій та складання зразків для костюмів дійових осіб взяли на себе вчителі малювання. Музичний супровід вистави був здійснений учителем співів П. Козицьким.

У день вистави сцена шкільного театру являла собою незвичне видовище. Занавіски не було, і тому перед глядачами відкривалося нутро грандіозного вертепу з розмальованими в українському стилі картонними стінами та з електричною зіркою посередині. На верхньому поверсі сиділа в кріслі в білосніжному вбранні Діва Марія, а позаду стояв старий, згорблений Йосип з ковінькою (палиця з загнутим кінцем) в руках. Там же до неї злетіли з неба шість янголів (по три з кожного боку) – також у білосніжних сорочках і з пуховими крилами. На нижньому поверсі відбувались євангельські події: з'явлення до Ірода трьох царів, ізбієніє немовлят і смерть Ірода [10, с. 28–29].

Учитель співів П. Козицький у статті «Колядки і вертеп в українській гімназії» зазначав, що «справжні театральні аксесуари, надзвичайний грим, дуже гарні костюми, дитяча гра, співання хору створювало захоплююче враження на глядачів» [3, с. 188]. Усі ролі виконувались учнями старшого підготовчого класу гімназії. Після «Вертепу» і читання різдвяних віршів хор виконав кілька колядок: «Нова Рада», «Добрий вечір тобі…», «Чи дома, дома», «По всьому світу», «Ой у саду, саду». Свято продовжилось дитячими іграми коло ялинки, учнівськими виступами експромтом. Діти за власним бажанням один за одним декламували різні вірші. Ця частина вечора сприяла гарному зближенню учнів з батьками, відновленню сімейних традицій [3, с. 188; 9, с. 18].

Зазначимо, що з ініціативи учителів і батьків цього ж року в навчальному закладі було поновлено старовинний звичай різдвяного колядування. Дитячий хор поділявся на окремі групи, щоб ходити ко-

лядувати й вітати батьків і відомих громадян. Звичайно ходив з дітьми В. Дурдуківський і знайомив їх з діяльністю й заслугами окремих людей [10, арк. 26]. Так, першого дня Різдвяних свят гімназія влаштувала колядковий похід учнів до відомих українських письменників і громадських діячів. Хода розпочалась о 12-й годині дня в супроводі директора і вчителя співів П. Козицького. Гімназисти обійшли з колядками вельмишановних людей – М. Грінченко, М. Грушевського, І. Нечуя-Левицького, С. Русову, І. Стешенка, С. Тобілевич, П. Холодного, С. Черкасенка, М. Черняхівську, Л. Шульгіну і деяких батьків учнів. Колядників повсюди дуже тепло зустрічали, дякували, наділяли усякими ласощами, горіхами, цукерками, а іноді й грошима. В. Дурдуківський мало не в кожній господі звертався до дітей з маленькою промовою, в якій характеризував господаря, його громадську чи культурну діяльність. Дехто з них у відповідь також виголошували промови. Колядування завершилось о 6-й годині вечора. Як зазначено в праці, «стомлені, але щасливі діти весело розбігались по своїх домівках, несучи додому вістки про своє надзвичайне колядування» [3, с. 187–188].

На нашу думку, окрім організації святкової розваги для дітей, метою цієї ходи було, з одного боку, відродження старовинного звичаю, а з другого – знайомство дітей з відомими українськими діячами і стимулювання в них активного інтересу до громадського й культурного життя України.

Отже, свято ялинки, організоване на національному (старовинні звичаї колядування; українські мотиви у музиці, хореографії; національне вбрання), гуманістичному (повага до дитини, зв'язок школи з сім'єю, громадськістю; сімейні традиції) принципах, сприяло вихованню свідомого українського громадянина, вивченню українських звичаїв і традицій, згуртуванню дитячого колективу, прояву позитивних емоцій, творчості у дітей, а це, в свою чергу, впливало на формування естетичних смаків і звичок в учнів. Проаналізувавши виховну діяльність 1-ї Київської гімназії ім. Т. Шевченка, ми виявили типи і форми торжеств, притаманні цьому навчальному закладу (рис. 1).

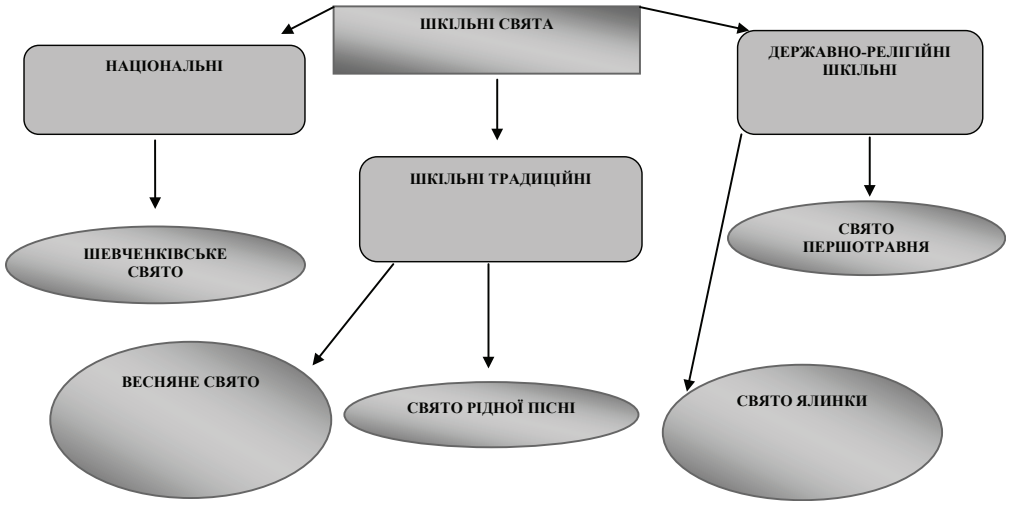

Рис. 1 Типи і форми торжеств, що проводились у 1-й Київській гімназії ім. Т. Шевченка

Висновки. Таким чином, виховна робота закладу будувалася на національних (українська мова, культура, народні традиції і звичаї), гуманістичних (повага до дитини, зв'язок школи з сім'єю), трудових (колективна творча праця учнів, учителів і батьків) засадах. Під час організації та проведенні виховних заходів відбувався прогресивний розвиток теоретичного мислення учнів, вироблялися індивідуальні варіанти способів сприймання, запам'ятовування і мислення, які визначали шляхи набуття, накопичення, перероблення та використання інформації.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні питання патріотичного виховання учнів у загальноосвітній школі України в період УНДР.

Література:

1. Даниленко В. М. Він був «душею школи» / В. М. Даниленко. – Освіта. – 1997. – 3–10 грудня.

2. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закл. / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

3. Козицький П. Колядки і вертеп в українській гімназії / П. Козицький // Вільна укр. шк. – 1918. – № 7. – С. 187–189.

4. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 444 с.

5. Савчин М. В. Вікова психологія : Навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – С. 216.

6. Сухомлинська О. В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О. В. Сухомлинська // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. // Вісн. Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв. Сер. «Педагогіка». – 2005. – Вип. 12, ч. 2. – С. 145–150.

7. Сухомлинська О. Перша українська гімназія ім. Т. Шевченка – утілення мрій української інтелігенції / О. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – С. 158–188.

8. Хроніка // Вільна укр. шк. – 1917. – № 2. – С. 113–115.

9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 170. М. М. Грінченко Спр. 67. Запрошення та програми шкільних свят, надіслані М. М. Грінченко 19171927 рр.. – 57 арк.

10. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6 В. Ф. Дурдуківський Спр. 67098 фп., т. 50. Мої останні щирі зізнання й каяття, 07.09. 1929 р.. – 340 арк.

11. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6 В. Ф. Дурдуківський Спр. 67098 фп., т. 209. Дурдуківський В. Ф., 1929 р.. – 237 арк.

УДК 37.018.1: 173:165.742

Повалій Людмила Вікторівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ

ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ЯК ОДНА ІЗ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

Стаття присвячена обґрунтуванню однієї із педагогічних умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин – підвищення педагогічної культури батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку. Схарактеризовано поняття «педагогічна культура батьків», висвітлено зміст та принципи роботи вчителя з батьками щодо реалізації цієї умови.

Ключові слова: *педагогічна культура батьків, діти молодшого шкільного та підліткового віку, гуманні батьківсько-дитячі взаємини.*

Повалий Л. В. Повышение педагогической культуры родителей как одно из условий формирования гуманных родительско-детских взаимоотношений

Статья посвящена обоснованию одного из педагогических условий формирования гуманных родительско-детских взаимоотношений – повышению педагогической культуры родителей детей младшего школьного и подросткового возраста. Охарактеризовано понятие «педагогическая культура родителей», освещены содержание и принципы работы учителя с родителями относительно реализации данного условия.

Ключевые слова: *педагогическая культура родителей, дети младшего школьного и подросткового возраста, гуманные родительско-детские взаимоотношения.*

Povalii L.V. The Increase of Parents' Pedagogical Culture as a One of the Conditions in Forming of Humane Parent-child Relationships

The article is devoted the ground of the increase of parents' pedagogical culture of primary school children and teenage school children as a one of the conditions in forming of humane parent-child relationships. The concept «parents' pedagogical culture» it is described and the content and principles of parents' work in realization of this condition are approached.

Key words: *parents' pedagogical culture, primary school children and teenage school children, humane parent-child relationships.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

На сьогодні сімейна політика, важливим орієнтиром якої є гуманізація освіти й виховання, є одним з важливих напрямів соціальної політики держави. Серед основних положень державної освітньої політики, відображених у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., виокремлюється «перехід до гуманної педагогіки, спроможної формувати самодостатню особистість».

Насамперед сім'я як найважливіша складова в житті цивілізованого демократичного суспільства, як провідний мікрофактор виховання і соціалізації підростаючої особистості покликана відігравати пріоритетну роль у гуманістичному вихованні підростаючих поколінь, досягненні стабільності та прогресу української держави. Водночас зміни в політичних, соціальних, економічних умовах та у суспільній свідомості громадян України загострили суперечності у сімейному вихованні дітей. Зростання процесів деформації сім'ї спричинило зниження її ролі у формуванні особистості дитини, що характеризується самоусуненням батьків від виховання власних дітей, руйнуванням традиційної структури сім'ї, викривлення батьківсько-дитячих взаємин, виникнення невластивого українському суспільству феномена відсторонення батьків від дітей і навпаки. Звідси постає складна проблема гуманізації батьківсько-дитячих взаємин, визначення оптимальних умов їхнього впливу на формування особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним проблемам виховання дітей в сім'ї присвячені праці низки дослідників: М. Мацковського, Н. Соловйова, Ю. Рюрікова, А. Харчева, Н. Юркевича, З. Янкової та ін.; проблеми взаємин членів сім'ї, формування системи сімейних цінностей і виховного потенціалу батьків, у тому числі і педагогічної культури, всебічно розкриті у працях Ю. Азарова, Т. Алєксєєнко, О. Докукіної, О. Кононко, Т. Кравченко, Т. Маркової, Л. Повалій, В. Постового, Р. Серьожнікової, А. Співаковської, О. Сухомлинської, О. Хромової та ін..

Формулювання мети статті. Означена стаття присвячена обґрунтуванню однієї з педагогічних умов формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, яку ми визначаємо як підвищення педагогічної культури батьків щодо цього напряму дослідження.

© Повалій Людмила Вікторівна, 2014

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «педагогічна культура батьків» у сучасній педагогічній науці трактується по-різному: як сукупність рівнів педагогічної підготовленості та розвитку певних якостей батьків, що відображає ступінь їхньої зрілості як вихователів та проявляється у процесі діяльності щодо сімейного та суспільного виховання дітей (І. Грєбенніков [2]); як систему, що вибудовується на основі мотиваційної, інформаційної, операційної підсистеми (Л. Горбатенкова [3]); як рівень педагогічних знань батьків у сукупності із уміннями та навичками, які використовуються в повсякденній виховній діяльності (І. Дегтярик [3]); як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності (Т. Алєксєєнко [1, с. 17–24]) тощо. Втім, незважаючи на багатоаспектність визначень цього поняття, всі науковці одностайні у тому, що педагогічна культура батьків є цілісним і системним утворенням, яке проявляється в сімейному устрої та характеризує ступінь зрілості батьків як вихователів.

Розглядаючи підвищення педагогічної культури батьків як одну із виокремлених нами педагогічних умов, розуміємо під цим новоутворенням достатню психолого-педагогічну підготовленість батьків до формування гуманних взаємин між ними та дітьми молодшого шкільного та підліткового віку. Ця підготовленість характеризується: 1) певною сумою знань: сутності понять «гуманність», «гуманні взаємини»; знань про вікові та індивідуальні особливості дітей молодшого і підліткового віку, усвідомлення і визнання самостійної цінності кожної дитини, знань її прав; знань оптимальних методів виховання та виховних стратегій і тактик (показники когнітивного компоненту); 2) проявом емпатійної здатності, поваги, тактовності, чуйності до дитини; наявністю прагнення виявляти відповідні почуття до дитини, визнавати її самостійну цінність й надавати необхідну і вчасну допомогу в її особистісному розвитку (показники емоційно-ціннісного компоненту); 3) умінням виховувати дітей на гуманістичних принципах, здатністю визнавати самостійну цінність дитини й надавати необхідну і вчасну допомогу в її особистісному розвитку, здатністю до самостійного пошуку оптимальних виховних стратегій і тактик і залагоджування конфліктних ситуацій (показники діяльнісного компоненту).

Виходячи із зазначеної структури, з метою підвищення педагогічної культури батьків з формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, у роботу з батьками школярів 1-х – 9-х класів були впроваджені програми «Вибудовуємо гуманні взаємини з молодшими школярами» (для батьків дітей молодшого шкільного віку) та «Академія гуманних взаємин з підлітками» (для батьків дітей підліткового віку). Розробляючи ці програми, спиралися на результати теоретичного аналізу нашого дослідження, який дозволив виділити основні характеристики гуманних батьківсько-дитячих взаємин, визначити психолого-педагогічні умови їхнього формування й вибрати найбільш ефективну і коректну психолого-педагогічну допомогу батькам у побудові окреслених взаємин з дітьми.

Розроблені експериментальні програми були спрямовані, в першу чергу, на набуття батьками дітей молодшого шкільного та підліткового віку психолого-педагогічних знань з проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, на розвиток у них умінь побудови означених взаємин з дітьми, на корекцію наявних порушень у батьківсько-дитячих взаєминах на основі інтерактивного підходу; сприяли організації комплексної психолого-педагогічної допомоги батькам у формуванні гуманних взаємин з дітьми й оптимізації змісту когнітивного, емоційно-ціннісного й поведінкового компонентів цих взаємин.

Реалізовуючи ці програми, ми спиралися на такі принципи.

1. Принцип усвідомленості, який передбачає можливість усвідомлення батьками своїх батьківських позицій, установок, методів виховного впливу з точки зору їхньої правильності й доцільності у сімейному вихованні дитини. Згідно з переконаннями таких психологів, як А. Варга, А. Захаров, О. Карабанова та ін., батьки можуть змінити свій стиль поведінки у ставленні до дітей і виробити найбільш ефективні й соціально-корисні стилі взаємин тільки у разі усвідомлення залежності між проблемами у взаєминах з дітьми й власними установками, що насамперед передбачає батьками усвідомлення власних неефективних способів та стереотипів взаємодії у взаєминах з дитиною.

2. Принцип добровільності, який враховує під час реалізації програми добровільне прагнення батьків керуватись гуманними формами і методами у взаєминах з дитиною, прагнення спілкуватись і взаємодіяти з дитиною, відходячи від авторитарних догм, натомість набуваючи нового досвіду конструктивної взаємодії, спілкування й вирішення проблемних ситуацій; підтримувати природну зацікавленість батьків у пошуках ефективних способів взаємодії з дитиною.

3. Принцип систематичності й послідовності передбачає те, що психолого-педагогічна підтримка батьків у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин здійснюється послідовно й системно, оскільки при дотриманні логічних зв›язків засвоєний матеріал запам›ятовується в більшому обсязі й більш міцно. Тому важливо, щоб знання й уміння побудови гуманних батьківсько-дитячих взаємин засвоювалися батьками послідовно й у певній системі, за умови, коли наступні знання пов’язуються з попередніми і виступають підгрунтям для засвоєння нових знань.

4. Застосування принципу активності полягає в тому, що системотворчим елементом формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин є внутрішня позиція особистості самих батьків, яка формується

в результаті їх власної активності. Тому важливо створювати умови для прояву усвідомленого бажання до зміни власної поведінки в батьків стосовно дитини, їхнього прагнення засвоєння нових ефективних форм взаємин з дитиною, враховуючи її вікові та особистісні особливості.

5. Принцип опори на внутрішній потенціал передбачає організацію психолого-педагогічної підтримки батьків з одночасним формуванням у батьків упевненості у своїх виховних можливостях у плані побудови гуманних взаємин з дітьми, що допоможе батькам більш упевнено використовувати свої внутрішні ресурси, дозволить їм ствердитися у своїй значимості, самоефективності.

6. Принцип постійного зворотного зв›язку дозволяє батькам безперешкодно отримувати інформацію від класного керівника й інших членів групи, які аналізують результати виконаного ним завдання. Ця інформація може допомогти батькам скорегувати свою поведінку, способи спілкування і взаємодії з дитиною.

7. Принцип єдності теоретичних знань і практичних умінь і навичок. З погляду представників різних психологічних шкіл і напрямків, для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин батькам недостатньо мати наявність певних теоретичних знань про те, як дані взаємини повинні бути сформовані, необхідно опанувати певними вміннями й навичками їх побудови.

Враховуючи те, що найоптимальнішим у навчанні є поєднання теорії з практикою, ознайомлення батьків з теоретичними положеннями супроводжувалось конкретним аналізом виховної роботи в сім'ї, спільним пошуком оптимальних шляхів розв'язання конкретної педагогічної ситуації, застосуванням практичних тренінгів з проблеми. Кожне заняття складалося з трьох блоків: інформаційного, практичного і самостійного у вигляді завдань для самостійної роботи батьків і рекомендованої для них літератури з метою самостійного опрацювання. Поєднання таких частин, на наш погляд, сприяє найбільш ефективному формуванню всіх виявлених нами компонентів гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

Висновки з дослідження і перспективи. Отже, в умовах зміни системи освіти, становлення й розвитку нової парадигми освіти й виховання, усвідомлення педагогічним колективом необхідності внесення істотних змін у практику виховання учнів і прагненням досягти максимальної ефективності впливу навчально-виховного процесу на розвиток особистості дитини виникає необхідність у спільній діяльності педагогів з батьками. Така робота на сучасному етапі розвитку освіти має бути зорієнтованою на пошуки нових способів взаємодії школи з батьками, метою яких є розвиток активної педагогічної позиції батьків у процесі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, а також нейтралізація негативних моментів, що існують у цих взаєминах.

Література:

1. Алєксєєнко Т.Ф. Сутність і структура педагогічної культури сім'ї / Т.Ф. Алєксєєнко // Формування педагогічної культури батьків у діяльності освітніх закладів: досвід, перспективи (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): зб. наук. праць. – Херсон : Олді-плюс, 2003. – 132 с.

2. Гребенников И.В. Повышение педагогической культуры родителей как основа совершенствования семейного воспитания школьников: автореф. дис. на соискание науч. степени канд.пед.наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И.В. Гребенников. – Москва, 1971. – 19 с.

3. Пути повышения психолого-педагогической подготовки родителей детей дошкольного возраста: материалы Всероссийского тематического семинара; под ред. Т.А. Марковой, Л.Г. Емельяновой. – М., 1980. – 55 с.

УДК 37(09):37.015.31:17.022.1

Пода Вікторія Миколаївна,
аспірант Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

ВАСИЛЬ ЗЕНЬКОВСЬКИЙ ПРО РОЛЬ СІМ'Ї В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Стаття присвячена аналізу поглядів В. Зеньковського на роль сім'ї в духовно-моральному вихованні дитини на різних етапах становлення її особистості.
Ключові слова: *духовність, духовно-моральне виховання, релігійність, сім'я, сімейне виховання.*

Пода В. Н. Василий Зеньковский о роли семьи в духовно-нравственном воспитании ребенка
Статья посвящена анализу взглядов В. Зеньковского на роль семьи в духовно-нравственном воспитании ребенка на разных этапах становления его личности.
Ключевые слова: *духовность, духовно-нравственное воспитание, религиозность, семья, семейное воспитание.*

Poda V.M. *Vasyl Zenkovskyi about family role in spiritual and moral education of a child*
The article is dedicated to the analyses of Zenkovskyi's views on the family role in the moral and spiritual education of a child at its personality stages formation.
Key words: *spirituality, moral and spiritual education, religiosity, family, family education.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Провідним компонентом у загальній системі виховного процесу є питання духовності. Саме це обумовлює актуальність проблеми духовно-морального виховання дітей та молоді. «В останнє десятиліття дедалі більше політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються до християнських моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній і ідеологічній кон'юнктурі. Це означає, що сучасне українське суспільство поступово підходить до визначення й освоєння етичних основ християнських цінностей, від яких воно було штучно відлучено протягом багатьох десятиліть, а в більшості людей навіть було сформовано різко негативне ставлення до них. У ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей і молоді» [1, с. 33]. Отже, виникає потреба в залученні до виховного процесу цінностей християнської моралі, у визначенні на її засадах цілей, змісту, форм і методів формування морально-духовної спрямованості особистості. І саме родина як природний і постійний чинник покликана в першу чергу формувати духовність і моральні якості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема духовного виховання дитини була центральною в працях відомих вітчизняних педагогів Г. Ващенка, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Основна увага сучасних дослідників зосередилась на вивченні духовних цінностей як мети виховання (А. Богуш, О. Вишневський, Н. Миропольська, О. Сухомлинська), впливу сім'ї на духовне становлення дитини (К. Журба, Л. Повалій), використанні християнської етики як ефективного засобу виховання (І. Кущак, М. Мельничук). На значущості релігійного компоненту в духовному вихованні наголошували М. Грушевський, І. Огієнко, С. Русова, Н. Чернуха. Роль сім'ї у вихованні дітей обґрунтовував Я.А. Коменський. На думку видатного педагога, людина містить дві складові: душу й тіло, й про тіло потрібно турбуватися так, «...щоб воно стало житлом, здатним і достойним безсмертної душі», а душа – «головна частина людини» [2, с. 4]. Педагоги-філософи Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Г. Сковорода та ін. відводили значну роль впливу матері на дитину, ставили виховання під доглядом матері на перше місце. Видатний представник російської педагогіки кінця XIX – поч. XX ст. П. Лесгафт у праці «Сімейне виховання дитини та його значення» зазначив, що сім'я є одним із найголовніших чинників у вихованні дитини [3]. Ця праця є актуальною і в наш час, адже сімейне середовище визнане одним з головних факторів формування особистості дитини. Про роль сім'ї у вихованні дитини переконливо говорив В. Сухомлинський. Він уважав, що саме батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей. Цілісною концепцією виховання, заснованою на віровченні православної церкви, є система релігійно-морального виховання Василя Васильовича Зеньковського, яка акумулює духовно-моральні, культурно-історичні та національні традиції й здобутки психолого-педагогічної науки. І попри те, що в останні роки стали з'являтися окремі наукові розвідки науковців, присвячені різним аспектам діяльності В. Зеньковського, його погляди на роль родини в загальному контексті духовно-морального виховання особистості залишаються недостатньо висвітленими в науковій літературі.

© Пода Вікторія Миколаївна, 2014

Мета статті – розкрити сутність основних ідей щодо ролі сім'ї в духовно-моральному вихованні особистості на основі аналізу праць видатного мислителя й релігійно-громадського діяча, філософа, психолога й педагога В. Зеньковського.

Виклад основного матеріалу статті. Василь Васильович Зеньковський значну увагу в своїй творчості приділив питанню релігійно-морального виховання в сім'ї. На його думку, зустріч дитини з церквою має починатися саме в родині: духовне багатство родини часто значно більше, ніж ми усвідомлюємо; ми не вміємо, а часом і не хочемо використовувати все те, що нагромаджує родина [4].

Сім'я є єдиним соціальним середовищем у ранньому дитинстві. Увесь світ дитина сприймає саме через призму родинних стосунків, адже сім'я є для дитини головним провідником релігійних почуттів. Родина духовно збагачує дитину, розвиває її релігійні сили. Саме в християнській сім'ї, вважав В.Зеньковський, розкривається її велика таємниця «духовного шляху як шляху до Бога». Розвиток духовних сил дитини не потребує зусиль, якщо родина сама живе духовним життям, – і з іншого боку, воно не піддається ніяким упливам, якщо сім'я духовно спустошена.

У формуванні духовного життя дитини дуже важливо, щоб це здійснювалося не під контролем та нав'язуванням родини, а «на просторі». Навіть дитяче каяття, говорив В. Зеньковський, має творчу силу, коли воно вільно й щиро народжується в дитячій душі. А нав'язане батьками – стає непотрібне й шкідливе. Дитина сама повинна знаходити в собі бажання жити духовним життям, воно не повинно бути лише звичкою. Дуже часто батьки, учителі, вихователі прагнуть, щоб діти набули низку зовнішніх навичок, часто не позв›язуючи їх із внутрішнім світом дитини. Однак, складність духовно-морального виховання в родині полягає саме в тому, щоб уникнути нав'язування релігійного життя. На думку вченого, потрібно багато терпіння та розуму, щоб дати змогу дитині самій пізнати неправду в її діях. Тільки привчаючи дитину до волі й відповідальності, можна зміцнити її духовне життя.

У ранньому дитинстві розвиток духовного життя в дітей спирається на чистоту й невинність дитячої душі. Внутрішній світ дитини відкритий і має повну свободу проявів. І попри помічені у дітей у цей період зародки пристосовуваності й нещирості, усе це загалом ще не відіграє значної ролі в їхньому духовному розвитку. В. Зеньковський вважав, що спрямовувати дитину у вчинках повинно «серце», яке має живе відчуття Бога. Проблема дорослих у тому, що вони не чують «гімн Богу», який дитина несвідомо співає в глибині своєї чистої душі [5, с. 30–31].

На думку педагога, батькам потрібно багато терплячості, розуму й прозорливості, щоб дати дитині можливість самій побачити неправду в якійсь дії, розрізнити свободу й свавілля. Водночас, не привчаючи до свободи й відповідальності, не можна дати простору для зміцнення духовного життя дитини [4, с. 95].

Звертає увагу В. Зеньковський і на помилки дорослих. Більшість помилок пов'язана з тим, що батьки поспішають сформувати в дитини зовнішні навички, не пов'язуючи їх з внутрішнім світом, часом навіть ігноруючи його. Як приклад, педагог наводить молитву. У ранньому дитинстві діти охоче повторюють за дорослими слова молитви, хрестяться, цілують іконки. Однак необхідно ще відкрити душу дитини для молитви, а не лише вуста. Щоб уникнути цих помилок, В. Зеньковський радить батькам не лише бути присутніми, але й молитися разом з дитиною, адже молитва батька й матері так глибоко вкарбовується в душі дитини, що готує духовне підгрунтя на майбутнє [4, с. 98].

Школа – це нове соціальне середовище, яке діти почитають сприймати як більш цікаве, багатше. Нове середовище ніби бере в полон дитину не духовною, а життєвою різноманітністю. У цей період дуже важливо, вважав В. Зеньковський, зберегти попереднє духовне життя в його глибині й змістовності. Для цього замало спільної домашньої роботи – треба постійно спілкуватися з дітьми, залучати їх до турбот і труднощів родини, давати відповідальні завдання. І якщо діти не з примусу, а самі підуть на це, то за умови грамотно створеної духовної атмосфери, дійсного збереження свободи дитячої особистості, досягти цього буде нескладно [4, с. 103].

У підлітковому віці справжнього живого задоволення не дає дитині ні школа, ні церква, ні родина – соціальне середовище. Тому в цей період, на думку В. Зеньковського, батькам треба бути надзвичайно обережними у втручанні родини в особисте життя підлітка, адже найменша похибка може духовно відгородити його від сім'ї. Оберігати свободу підлітка, бережно ставитися до нього, не примушувати, не докоряти – лише такі дії дадуть змогу створити в родині світлу духовну атмосферу, в яку захочется повернутися «блудному сину». Не варто вимагати відвідувати храм, обов'язково молитися. Якщо підліток відчуває, що родина хвилюється з приводу його релігійної недбалості, але не докоряє йому, – цим сім'я досягне набагато більше, ніж прямо втрутившись. В. Зеньковський дає пораду батькам підлітка: як би важко не було втриматися від реакції на неправильну поведінку, пам'ятати треба про найголовніше – серце підлітка і його духовний світ [4, с. 114].

Висновки. Отже, дослідження й аналіз поглядів В. Зеньковського на духовно-моральне виховання дитини дають можливість зробити висновок про те, що сім'я є джерелом і середовищем формування морально-духовної активності дитини. У цьому процесі надзвичайно важливим є не стільки застосу-

вання певних методів і прийомів, скільки організація спільної морально-духовної діяльності, у якій задіяна чуттєво-емоційна сфера дорослих і дітей. Перспективами подальших досліджень є вивчення виховного потенціалу сім'ї: її загальнолюдської культури, духовно-релігійних почуттів, національних і вітчизняних традицій, родинних надбань пошани до соборності та авторитету різних поколінь.

Література:

1. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О. В. Сухомлинська. – К. : Всеукраїнський фонд «Добро», 2006. – 43 с.

2. Избранные педагогические сочинения : [в 3 т.] / Я. А. Коменский ; под ред А. А. Красновского. – М. : Учпедгиз, 1939–1941. – 3 т. – (Педагогическая библиотека).

3. Лесгафт П. Ф. Сімейне виховання дитини і його значення / П. Ф. Лесгафт. – М. : Педагогіка, 1991. – 176 с.

4. Зеньковский В., протопр. О религиозном воспитании в семье / В. Зеньковский // В Доме Отца Моего. – М., 2001. – С.67–124.

5. Рогозянский А. Как избежать ошибок в религиозном воспитании детей / А. Рогозянский. – СПб.: Статис, 2000. – 94 с.

УДК 371.3:268

Ревуцька Світлана Анатоліївна,
аспірант кафедри педагогіки Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне

РОЗВИТОК ІДЕЙ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ НІМЕЦЬКИХ ВЧЕНИХ: Ф. Е. БЕНЕКЕ, М. ШЕЛЕРА, Ф. ШЛЕЙЕРМАХЕРА, А. ШОПЕНГАУЕРА

У статті проаналізовано основні ідеї духовно-морального виховання в працях німецьких вчених: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера., їхні педагогічні концепції та основні підходи до духовно-морального виховання.

Ключові слова: *мораль, духовно-моральна особистість, методи навчання і виховання.*

Ревуцкая С. А. Развитие идей духовно-нравственного воспитания в работах немецких учёных: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера

В статье проанализировано основные идеи духовно-нравственного воспитания в работах немецких учёных: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера, их педагогические концепции и основные подходы к духовно-нравственному воспитанию.

Ключевые слова: *мораль, духовно-нравственное воспитание, методы обучения и воспитания.*

Revucka S. A. The development of spiritual-moral education ideas in the works of the German scientists: F. E. Beneke, M. Sheller, F. Shleyermakher, A. Shopengauer

In the article the basic spiritually – moral education ideas are analysed in the German classic teachers: F. E. Beneke, M. Sheller, F. Shleyermakher, A. Shopengauer, their pedagogical conceptions and basic fittings for spiritual-moral education.

Key words: *moral, spiritually moral personality, methods of studies and education.*

Актуальність проблеми. Розбудова незалежної держави, динамічний розвиток суспільних відносин, науки і культури визначають підвищення вимог до змісту і якості освіти й виховання в Україні. В умовах сучасної ситуації, що супроводжується тенденцією до зростання бездуховності, стиранням традиційних моральних норм, ослабленням виховних функцій сім'ї, особливо актуальною стає потреба теоретичного обґрунтування та практичного апробування нової системи духовно-морального виховання. З цією метою слід звертатися до позитивного зарубіжного досвіду і використовувати ті його елементи, які відповідають стану суспільної свідомості народу України. Цікавим у цьому зв'язку є досвід духовно-морального виховання німецьких педагогів-класиків: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Для ефективного духовно-морального виховання молоді ми повинні розробити гнучку систему духовно-морального виховання, у якій би було передбачено врахування і викликів та вимог сьогодення, а також потреб молодого покоління. Виконати поставлене завдання не можливо без переосмислення педагогічного досвіду минулого, який збагачує сучасну педагогіку новими фактами, дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують ідеї німецьких педагогів-класиків: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера. Опрацювання ціннісних у науково-пізнавальному та практичному сенсі педагогічних ідей та концепцій педагогів-класиків Німеччини слугуватиме підґрунтям створення ефективної системи духовно-морального виховання.

Метою статті є аналіз ідей духовно-морального виховання німецьких вчених: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Аналіз останніх публікацій. Духовно-моральне виховання Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера було досліджено вітчизняними дослідниками (С. Бєлова, І.В. Валявко, Л.Ц. Ваховський, А. Гулига, В. Кравець, М.А. Мінаков), російськими науковцями (А.М. Джуринський, Е.М. Маллямова, О.Д. Федотова, О.В. Южанінова, А. Піскунов) та німецькими ученими (Е. Акерман (E. Ackermann), Х. Ансельм (Ch. Anselm), Г. Бальке (H. Balke), Р. Бірман (R. Birman), Г. Доерінг (H. Doering), Ф. Ребле (F. Reble) і ін. Проте, не дивлячись на підвищений інтерес науковців різних країн до педагогічної думки Німеччини кінця XIX – початку XX ст., недостатньо, на нашу думку, проаналізованими і до сьогодні залишаються концепції духовно-морального виховання педагогів-класиків: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Виклад основного матеріалу. Великої уваги сьогодні заслуговують ідеї духовно-морального виховання німецьких вчених, які зробили великий внесок у його розвиток, серед них: Ф. Шлейєрмахер (1768–1834), А. Шопенгауер (1788–1860). М. Шелер (1874–1928), Ф.Е. Бенеке (1798–1854).

© Ревуцька Світлана Анатоліївна, 2014

Носієм ідеї виховання морально-соціальної особистості є Ф.Е.Д. Шлейермахер, філософ, великий представник духовного руху в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття, професор Берлінського університету. Закінчивши гернгутерський богословський семінарій в Барбі, Ф. Шлейермахер тривалий час займався проповідницькою діяльністю.

Вихідним пунктом його вчення з точки зору філософії є проблема співвідношення моралі й релігії, що роблять істотний вплив на внутрішнє життя особистості. Філософ був переконаний, що «людина народжується з релігійними задатками, як з усіма іншими» [6, с. 136]. Релігія, за оцінкою Ф. Шлейермахера, створює «сприятливе підґрунтя» для моральності, тому не можна перешкоджати її «процвітанню». Моральність є, на його думку, показником внутрішнього світу індивіда, «шатами і покровом його внутрішньої своєрідності». Моральне обличчя людини формує його промову, слова, які передають заповітні бажання «духу», тобто розуму.

Педагогічна система виховання у Ф. Шлейермахера тісно пов'язана з етикою, яка узгоджена з політикою. Виходячи з того, що процес виховання відбувається в певній державі і при певному громадському ладі, мислитель приходить до висновку про взаємодопомогу держави та системи освіти. Педагог стверджує, що буття кожної людини в державі, щоб бути справжньою і вільною життям, має виникати життєво і з цілого, як виникла і сама держава». Виховання мислитель розглядає як процес наступності зв'язку між поколіннями. Важливо врахувати, що Ф. Шлейермахер акцентував увагу на соціальній природі виховання і навчання, відзначаючи величезний вплив суспільства на цей процес. Тому однією з нагальних завдань виховання філософ вважав підготувати людину до життя в державі, в церкві і, взагалі, до вільних громадських відносин.

Мета морального виховання, на переконання філософа, полягає у зміні людської природи, в «пробудженні морального почуття» [10, с. 244]. Високо оцінюючи роль сім›ї і батьків у становленні особистості, центральне місце у Ф. Шлейермахера займала освіта індивіда (в самому широкому сенсі слова) в школі. Філософ вважав, що у шкільних вчителів існує багато можливостей прищепити дітям любов до порядку, законності і слухняності. У крайніх випадках «безпорадності» вчителя Ф. Шлейермахер рекомендував використовувати покарання. Разом з тим вчений стверджував, що чим більше любові та гарного настрою буде вкладено в працю педагога, тим рідше він буде вдаватися до покарань і відповідно, навпаки.

Друга половина XIX століття характеризується тим, що в цей час відбувалося збільшення знань, запозичених з філософії та інших наук про людину і її вихованні[2, с. 214]. Особливо велика увага приділялася психологічному обґрунтуванню навчально-виховного процесу.

Винятковий вплив в цей час отримали педагогічні погляди А. Шопенгауера. Продовжуючи традиції І. Канта, мислитель розглядав процес формування волі людини з психологічної точки зору. Одним з вихідних пунктів його вчення є «доля окремої особистості», здатної за допомогою своєї волі дати «моральний напрям» всьому світу [7, с. 135, 136]. Життя людини, за А. Шопенгауером, подібне листку паперу, де стають помітними його неправильні вчинки. Тому головна мета індивіда полягає в розкритті всіх сторін волі і навіть самих «жахливих».

Виховання мислитель ділить на дві складові частини: «природне» виховання і «штучне» [8, с. 5]. Природний «шлях» ґрунтується на реальному пізнанні дійсності, придбанні і накопиченні власного досвіду. «Діти повинні вивчати життя спершу в оригіналі, а не в копії. Тому, замість того, щоб поспішати сунути їм в руки книги, потрібно поступово знайомити їх з речами і людськими стосунками». Штучне виховання традиційно знайомить дітей з навколишньою дійсністю, «переконуючи» їм чужі ідеї, думки і переконання. Виходячи з цього, головним завданням виховання, з точки зору А. Шопенгауера, є «розвиток» у дитини навичок самостійного мислення, «здібностей» вільно мислити і робити висновки [8, с. 6]. Саме з причини неправильного, скаженого сприйняття світу порушується процес природного формування особистості. Від природи, на думку А. Шопенгауера, людина не володіє ні злим, ні «добрим» характером, прояв того або іншого є показником волі і прихованих бажань індивіда. Особисті властивості людини можуть вплинути на його долю, змінити її, тому вчений був переконаний, що кожен будує щастя своїми руками. Справедлива думка філософа і про те, що характер залишається протягом життя незмінним, тому його не можна привести до моральності за допомогою навчання. Можна підкоригувати «поведінку», створити оманливе враження, що й роблять, згідно А. Шопенгауеру, вихователі, але «бажання» та «мета» залишаться колишніми.

Аналізуючи психологічні причини поведінки людини, А. Шопенгауер приходить до висновку, що в основі її лежать три головні мотиви: «егоїзм, злість, жаль» [9, с. 217]. Мотиви – це всього лише зовнішня оболонка, не виявляє суті характеру, однак, саме вони є його ричагами управління.

Таким чином, філософсько-педагогічні погляди А. Шопенгауера формують в німецькому суспільстві ідеал духовно-сильної особистості.

Оригінальний, нетрадиційний підхід у педагогіці розробив на початку XX століття Макс Шелер, стверджуючи, що мета виховання полягає у вихованні духовної, освіченої особистості, при цьому

основою духовності є освіта. Розглядаючи людину як люблячу і творчу істоту, педагог стверджував, що «вільна духовна діяльність людини» здійснюється «в межах» освіти, яке вміло керує «поведінкою» індивіда [4, с. 89–90]. Тому освіта, згідно М. Шелеру, є процес становлення особистості, процес її «світостановлення».

Розвиваючи свою теорію далі, величезну увагу М. Шелер приділяє набутим людиною знанням, які можна віднести до головних засобів виховання. Педагог виділяє три типи знань:

– освітнє знання, що сприяє зростанню індивіда, пробудження його духовних сил;

– рятівне знання, що відкриває людині сенс її буття, його божественного призначення;

– знання позитивної науки, спрямоване на вдосконалення світу, за допомогою різного роду досягнень [5, с. 73–74].

Дослідник Н.Н. Нікітіна, аналізуючи освітньо-виховну концепцію М. Шелера, справедливо додає, що одностороннє знехтування одного виду знання іншими» може привести до руйнування гармонії людського буття.

Вічним стимулом пізнання педагог вважав любов. «Вона завжди спонукає до пізнання і свободи, більше того, любов – матір самого духу і розуму» [3, с. 352]. Любов становить ядро особистості, її життєвий орієнтир, в рамках якого і протікає духовно-моральне життя індивіда.

Тому бути освіченим, згідно М. Шелеру, значить бути не тільки інтелектуально розвиненим, а й виявляти вищі емоції, вольові акти, які впливають на всі сфери життєдіяльності особистості. Мислитель був переконаний, що людину робить «людиною» не нова ступінь еволюції, не розум, а його дії, його здатність сказати «ні» тим потягам, які є поривом. Так, з одного боку, індивід, за визначенням М. Шелера, є «глухий кут», а з іншого боку, він є світлий і прекрасний вихід з цього тупіка, істота, в якому первосуще починає пізнавати самого себе і себе осягати, розуміти і рятувати.

Отже, необхідно відзначити, що відмінною рисою педагогіки XIX століття є її науково-філософське обгрунтування. Для класиків німецької педагогіки цього періоду було характерне переосмислення філософських теорій духовно-морального виховання і спроби застосування їх на практиці.

Одним з яскравих представників гуманного ставлення до дітей є німецький філософ, психолог Фрідріх–Едуард Бенеке. Розроблена ним психолого-педагогічна система мала в XIX столітті величезне значення. Відомий німецький педагог Ф.А.В. Дістервег, високо оцінюючи педагогічні погляди Ф.–Е. Бенеке, викладені у двотомнику «Посібник для виховання і вчення» (1834), писав: «Новітня наукова праця, без всякого сумніву має велике значення для освічених батьків і вчителів. З них ніхто не може не знати цього твору, якщо бажає йти зі своїм часом і пізнати справжній стан науки про виховання. Багато до цих пір спірних питань, особливо в галузі навчання, Ф.–Е. Бенеке призводить до остаточного вирішенню.

Ф.–Е. Бенеке вважав психологію головною філософською дисципліною. Розглядаючи педагогіку як частина прикладної психології, вчений підкреслював, що цілі і завдання виховання та навчання полягають у правильному розвитку відомих психологічних продуктів і норм. Філософ був переконаний, що постійний вплив розуму на почуття бажання і небажання сформують у людині моральну оцінку, яка, з точки зору Ф.–Е. Бенеке, є вищою ціллю діяльності всебічного вдосконалення людського суспільства.

Відповідно до теорії філософа, кожна людина має «трьох вихователів» – це: «навколишня його природа, обставини та інші люди». Усі види виховання, за винятком другого, ґрунтуються на позитивному прикладі і довірі, тому вихователями, на думку Ф.–Е. Бенеке, є не тільки батьки, а й вчителі, і один народ.

Виходячи з того, що моральність формує основу духовності, первинне значення вчений надавав моральному вихованню. «Кожна людина, якій надано свій вибір» повинна «віддавати перевагу вжити велику кількість часу, зусиль, засобів і т.д. на свій духовний розвиток «[1, с. 218]. Мета духовно-морального виховання виражається у Ф.–Е. Бенеке у вимогах, щоб індивід завжди робив те, що з об'єктивної або суб'єктивної оцінки вважається найкращим або найвищим. Слідом за А. Шопегауером Ф.–Е. Бенеке вважав, що моральність не можна виховати, можна сформувати звички, уявлення, але найцінніше вже «корениться в людині». У першому томі «Посібник для виховання» Ф.–Е. Бенеке пропонує технологію формування моральності. Спочатку у дітей слід розвивати «найпростіші навики», потім моральні «почуття» в поєднанні з «образами» і на заключному етапі, за висловом вченого, можна переходити до «понять і суджень». Педагог закликав відмовитися від традиційних засобів (заохочення, покарання, переконання) і частіше вдаватися до творчості, до створення педагогічних ситуацій. За педагогом, вихователь повинен вміти ставити вихованця в такі умови, які здатні жваво і свіжо подіяти на нього (викликати в ньому співчуття, доброзичливість, прагнення до пізнання і т. д.). Всі заходи виховання спрямовані на те, щоб дитина сприйняла моральну норму не тільки розумом, але і душею, і могла бути згодом морально самостійною, активно застосовуючи в житті засвоєні правила. Ф.–Е. Бенеке був переконаний, що доцільно виявляти і заохочувати позитивні схильності дітей, (наприклад, захоплення мистецтвом, прагнення до хорошого суспільству і т.д.). У такому випадку процес виховання буде при-

роднім і необтяжливим. Велику увагу вчений приділяв впливу середовища. Враховуючи, що з віком авторитет однолітків збільшується, в якості вихователя Ф.–Е. Бенеке пропонував старшого друга, який здатний «збагатити уявлення» дитини [1, с. 323].

Слід додати, що Ф.–Е. Бенеке був одним з перших в німецькій педагогіці, хто торкнувся теми педагогічного такту. Попереджаючи про виникаючі іноді перегинах в процесі виховання, вчений наполегливо рекомендував вихователям не перевищувати свої повноваження, уникати зневажливого тону, насмішок і дій, спрямованих на придушення волі дитини. Дуже слухняна дитина втрачає свою самостійність і стає залежним від чужої думки. Враховуючи ці міркування, вчений говорив: «Ми вимагаємо від дітей слухняності тільки для їх же добра, а не заради самого слухняності» [1, с. 332].

Основні підходи до проблеми духовно-морального виховання у педагогіці Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф.Шлейермахера, А. Шопенгауера подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні підходи до проблеми духовно-морального виховання у педагогіці Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера

Підходи	**Представники**	**Духовно-моральне виховання**			
		Цілі і задачі	**Зміст (якості)**	**Методи**	**Фактори і засоби**
Антропологічний	А. Шопенгауер, Ф.Е. Бенеке, Ф. Шлейермахер	Вільна, морально-активна особистість, формування самостійності й активності, моральної свідомості і волі	Послушність, правдивість, працьовитість, поміркованість, самооволодіння, любов до порядку, самостійність, співчуття, добролюдство	Каяття, осуд, приклад, обмеження, привчання, вправи, заохочення, гра	Активна діяльність, праця, соціум, релігія, довіра до дітей
Аксіологічний	М. Шелер	Духовна, вихована особистість	Любов до всього сущого, твердість духа		«Освітнє і рятівне» знання

Висновки. Отже, досліджуючи спільні погляди представників антропологічного та аксіологічного підходів, в першу чергу, слід зазначити, що, визнаючи вирішальну роль морального виховання в становленні особистості, акцент у вихованні німецькі вчені робили на формуванні доброчесного характеру і доброзичливого ставлення до людей. Вважаючи, що до висот духовного людина пробивається шляхом придушення природних схильностей душі, головне місце в моральному вихованні філософи і педагоги відводили загартовуванню волі. Характерною рисою більшості педагогічних концепцій була їхня гуманістична спрямованість. Так, слідуючи ідеям антропологізму, Ф.Е. Бенеке, А. Шопенгауер, Ф. Шлейєрмахер важливим завданням виховання вважали формування морально-активної особистості з урахуванням накопичених знань інших наукових дисциплін. Всі їх зусилля були спрямовані на спонукання людини до самодіяльності, саморозвитку, самоформування і самовдосконалення. Тим не менш, одні з них вважали, що моральності навчити не можна, в основі вчинків індивіда лежать його внутрішні мотиви. Інші визнавали, що моральність становить основу духовності. Прихильник аксіологічного підходу М. Шелер розглядав як вищу цінність суспільства духовну, утворену особистість. Головними засобами духовно-морального виховання мислитель вважав знання. Розглядаючи особистість як єдиний цілісний організм, істотне значення педагоги та філософи надавали фізичному і трудовому вихованню, вважаючи, що це два головні компоненти духовно-морального виховання. Велику роль у виховному процесі відігравало інтелектуальна освіта, так як дух в першу чергу ототожнювався з інтелектом.

Ціннісні ідеї німецьких учених є актуальними і співзвучними сьогодні для української педагогічної спільноти, оскільки Україна, розбудовуючи свою незалежність намагається робити це на основі християнської духовності.

Література:

1. Бенеке, Ф.Е. Посібник для виховання. [Текст] / пер. під ред. Н. Х. Весселл. – 1871–1872. – 456 с.

2. Джуринський, А.Н. Історія освіти і педагогічної думки. [Текст] / А. Н. Джуринський – М. : Владос Пресс, 2003. – 400 с.

3. Шелер, М. Вибранні твори [Текст] / М. Шелер. – М. : Гнозис, 1994. – 419 с.

4. Шелер, М. Форми і знання освіти / М. Шелер // Людина. – 1992. – №5. – С.63–75

5. Шелер, М. Форми і знання освіти / М. Шелер // Людина. – 1992. – №4. – С.85–97
6. Шлейермахер, Ф. Мова про релігію. Монологи [Текст] / Ф. Шлейермахер. – М. – Київ : «REFL-book» – «ИСА», 1994. – 432 с.
7. Шопенгауер, А.Вибрані твори. [Текст] / за ред. професора І. С. Нарського / А. Шопенгауер – М. : Просвітництво.– 1992. – 478 с.
8. Шопенгауер, А. Про виховання [Текст] / Пер. з нім. В. А. Попова/ А.Шопенгауер. – М. : Типо-літографія російського товариства печатної і видавничої справи, 1902. – 16 с.
9. Шопенгауер, А. Промені світла його філософії [Текст] / Пер. с нім. Н. М. Маракуєвої / А.Шопенгауер. – Спб. : изд. Губинського, 1896. – 327 с.
10. Padagogische Texte / Hrsg. von Wilhelm Flitner. Schleiermacher padagogische Schriften unter Mitwirkung von Theodor Schulze. Die Vorlesungen aus dem Jahre 1826 / Hrsg. von Erich Weniger, Bd 1– Dusseldorf und Munchen: Verlag Helmut Kupper Vormals Georg Bondi, 1957. – 475 S.

УДК 268:42.8

Савчин Мирослав Васильович,
доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич

ДУХОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСКОНАЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується сутність, феноменологія, механізми становлення духовної ідентичності особистості, її вплив на внутрішній світ, людину та її життя.

Ключові слова: *відповідальність, добро, дух, духовна ідентичність, духовність, духовна любов, зло, містична настанова, свобода.*

Савчин М. В. Духовная идентичность как определяющая характеристика совершенной личности

В статье анализируется сущность, феноменология, механизмы становления духовной идентичности личности, её влияние на внутренний мир человека и его жизнь.

Ключевые слова: *ответственность, добро, дух, духовная идентичность, духовность, духовная любовь, зло, мистическое повеление, свобода.*

Savchyn M.V. Religious identity as a defining feature of the perfect personality

The essence, phenomenology, mechanisms of spiritual identity establishment of personality, his/her influence on inner human world and his/her life are analyzed in the article.

Key words: *responsibility, goodness, spirit, spiritual identity, spirituality, spiritual love, evil, mystic orientation, freedom.*

Актуальність дослідження. Труднощі в аналізі проблематики автентичної духовності особистості зумовлені тиском на дослідників раціональної традиції та наукового методу взагалі. Але на переконання багатьох методологів психології [3; 4; 5; 8; 9] «вигнати» духовне із психології – значить омертвити психіку та особистість, відірвати психологічну науку від загальної системи теологічного знання та практики, знищити основи і передумови її повноцінного і прогресивного розвитку. Автентичне трактування духовності особистості полягає в розгляді духу як вищого і визначального начала в людині, яке не зводиться до психічної психологічного. Щоб збагнути автентичну суть людини, необхідно зрозуміти глибини власного Я, звернутися до «внутрішньої особи», бо всередині людини є дехто такий, хто більший, ніж Я [1].

Справжня «духовність – це пошук Бога у власній душі, це життя з Богом, у Богові, любов до Бога і несення божественного світла любові людям, дарування їм творчого божественного світла» [2, с. 242]. Духовність, за М. Бердяєвим, є справжньою (в цьому сенсі «первинною») реальністю для людини. Як визначальна сутність людини, духовне відкриває причиновий поступ-розвиток, зумовлюючи в її душі (психіці) головні переживання, мотиви і смисли, думки та поведінку. Духовність задає головну мету життя і розвитку людини, виявляється в почутті духовної родинності до всього людського і звеличеного. Відтак, людина має жити так, щоб кожна хвилина її існування, усе неодмінно було поставлене у відношенні до найглибших основ буття.

Духовність є базисним мотивом буття людини, відповідає її сутності, суттєвим, істинним властивостям, вона є «всезагальною істинною сутність людей» [4, с. 25–26]. Але в сучасному світі явно перебільшено культивується індивідуальність, не акцентується увага на спільносному, для всіх єдиному, що є основою для любові. Корінні мотиви буття – однакові для всіх людей. В цих мотивах — найвища загальнолюдська істина, яка «може бути тільки одна, конкретна. Багато індивідуальних істин, на які претендують люди, є нонсенсом [5]. Міра цілісності людини теж зумовлена «мірою персоніфікації в ній Божественного. Людина настільки цілісна, наскільки приєднана до Бога: шукає Бога, живе з Богом, живе Богом. Духовність – необхідна умова досягнення людиною щастя. Вона визначає шлях до досягнення душевної гармонії, справжньої радості буття, пошуку в гармонії в собі.

Отже, є всі підстави, окрім соціальної, професійної, національної та дещо однобоко розглядуваної особистісної, виділити найважливішу ідентичність людини – духовну, яка стосується сакрального виміру буття. Вона знаходить онтологічне вираження у духовних станах віри, трансцендентної любові і свободи, станах безпристрасності і безмовності, чесноти і каяття, у святості, інтуїції та виражається в інсайті, пасіонарності, харизмі та геніальності, в одухотворених особистісних процесах, станах і властивостях, у чистому сумлінні, ефективній рефлексії, самовладанні в ситуаціях, коли традиційна психотерапія виявляється безпорадною. Духовна ідентичність стосується внутрішньої сторони душі, духа, як

© Савчин Мирослав Васильович, 2014

поле смислотворення, як орієнтиру руху. Вона пов›язана із важко вловимими гранями становлення, в якому поєднуються зріле сумління та інтенційність, проявляється онтологічний зв›язок між людиною та Богом, виникають можливості реалізації їх діалогічної єдності.

Метою статті є дослідження духовної природи особистості, визначення основних ціннісних орієнтирів людини у взаємозв`язку із трансцендентним її началом.

Мета передбачає виконання таких завдань:

– Аналіз складових духовної ідентичності особистості;

– розмежування типів свободи;

– визначення суті духовної рефлексії.

Виклад основного змісту статті. Духовна ідентичність — це вищий момент людської індивідуальності, вона задає головну мету життя і розвитку людини, виявляється в почутті духовної родинності до всього людського і звеличеного. Ця ідентичність проявляється у живому ставленні до Бога, встановленні зв›язку між Богом і людиною, бо часто людина просто знає про Бога, але не знає про Бога. За розвиненої духовної ідентичності воля Бога поступово входить у людське життя, спочатку ззовні, а згодом і зсередини, настільки, що над усім переважає любов Божа, яка обожнює людське буття.

Розглянемо складові духовної ідентичності особистості. До них належать: 1) прийняття дії духа (духовної сфери) у власному душевному світі; 2) наявність духовної віри; визначеність у фундаментальних здатностях людини – любити, творити добро і боротися зі злом, прийняття чи відкриття свободи та відповідальності; 3) містичній настанові [9].

Охарактеризуємо ці складові**.** За своєю природою дух, як стверджує К. Ясперс [9], – це божественне в людині, а не просто частина її ідентичності, це божественна присутність, божественний елемент в людині. Дух – абсолютне ціле, істинне, нескінченне й водночас справжнє у внутрішньому світі людини, якого не можна до кінця збагнути [6]. Одухотвореність – це миттєвий, одноразовий, індивідуальний, змістовно невихолощений стан душі, який співвідноситься сам з собою (Г.-В.-Ф. Гегель). Дух є скрізь, пронизує всю душевну суть та екзистенцію людини, миттєво впливає на всі сторони її життя, гармонізуючи та звеличуючи її (К. Ясперс). Дух людини – це божественний ірраціональний, позараціональний, надраціональний елемент у людині. Він передбачає постійне трансцендентування, проявляється в людяності, любові, добрі та красі. Дух спрямовує людину до доброчинності та беззаперечного сприйняття Бога.

Дух є ані суб’єктом, ані об’єктом, одночасно тим і тим; ні скінченим, ні нескінченним, ні окремим, ні цілим, а є єдність спокою і руху, становлення та існування. Він є справжнім і живим субстанційним центром людини, в якого немає претензій на панування. Одночасно він нікому не підпорядкований. Дух перебуває у всеосяжній цілості з багатьма відношеннями і стосунками людини, проявляється у всіх місцях її перебування, визначає це перебування та напрям поступу. Життя духу – це життя в напрямі до найвищої людської якості, об’єктивності, доброї форми та справжньої гармонії. Дух передбачає постійне трансцендентування в людському житті [7].

Як зазначає К. Ясперс [9], у внутрішньому світі людини та її житті дух синергетично вбирає в себе усі суперечності, причому постійно надаючи силу окремих складовим суперечностей, але одночасно не здійснюючи фінального (кінцевого) та заспокійливого їх примирення. Він ніколи не йде на абсолютний синтез, в якому світ був би цілим, бо він став би спокійним, а відтак – мертвим. Антиномічний синтез духу одночасно спричиняє до життя пари протилежностей, які постійно то відокремлюються, то єднаються. Життя людини немовби пробігає по вузькому гребені, обабіч якого безодні відірваних ізольованостей хаосу та скам’янілостей. Це життя між хаосом і доброю формою. Спираючись на одну протилежність, реальне життя людини стає нецілим, потрапляє у глухий кут. Одночасно, середнє між двома протилежностями теж – не ціле, а є розвитком окремих частин.

Антиномічно рух духу існує доти, доки існує роздвоєння між суб’єктом та об’єктом. У реальному житті це роздвоєння сприймається абсолютним, нескінченним. Одухотворене життя – це не боротьба обох сторін протилежностей, в якій одна сторона неминуче перемагає, а боротьба у напрямі синтезу до сформованої повноти. Людина з розвиненою ідентичністю долає антиномії, вдаючись до містичних переживань. Відтак, духовна ідентичність – це пошук духа у власній душі, це життя з Богом, у Богові, любов до Бога і несення божественного світла любові іншим людям, дарування їм творчого божественного світла. Душа людини – це місце, де здійснюється людський вибір: а) вибираючи духа, душа стає духовною; б) звертаючись до плоті, вона стає плотською.

Другою складовою духовної ідентичності є віра людини в безсмертя душі, її вічне життя, незнищенність творінь людського духу, розвиток і збагачення духовного життя. Віра в трансцендентне — стрижень екзистенціальної проблематики людини. Онтологічними проявами трансцендентної віри в Бога є: 1) постійний діалог людини з Богом; 2) відкриття людиною Бога в собі, «зустріч» з Іншим, звернення до Іншого, прийняття Його як «шляху істини і життя»; 3) любов до Бога і бажання цілковитої єдності з Ним; 4) обожнення людини.

Віра – це тонке бачення людиною суті всього сущого в собі та світі. Вона дарується людині, і вона повинна бути готовою до віри в Бога. У духовному плані життя у вірі досконаліша від життя з дотриманням чисто людських чеснот і діянь. Її результат – це абсолютний спокій і втіха. Вона робить ближчим і знайомішим невидиме, проявляючись у дологічному (позалогічному, надлогічному) волевиявленні, інтуїтивному осягненні свого покликання реалізувати об'єктивно існуючий, автентичний сенс життя, сенс конкретної ситуації, сенс взаємодії з іншою людиною. Духовна ідентичність визначає в людині смислову вертикаль, яка визначає і спрямовує її розвиток до вищих сфер духовності, утверджуючи справжній сенс життя.

Суть віри полягає не у предметному баченні, бо розширення предметності віддаляє людину від містичного. У ній відсутня будь-яка раціональність, у неї немає ніякої логічної форми, протилежностей, суперечностей, відносностей предметів, нескінченності й антиномії. Духовна віра – це життя з інтелектуальним скепсисом, це істинний шлях до істинного знання, до істинного та абсолютного сенсу.

Справжня віра – це віра, яка засяяла в душі від світла благодаті, від освічення ума, що скріплює серце, щоб воно не хиталося у цілковитій певності надії у спасіння. Духовна віра допомагає розв'язувати нескінченну проблематику життя, осмислювати його, долати відчай і страх, нігілістичні настрої, переосмислювати страждання. Смисл віри завжди спрямований на становлення і майбутнє, на вічне, позачасове.

Автентична духовна ідентичність передбачає прийняття людиною любові як фундаментальної цінності та здатності. Чисто людська любов – це не володіння іншою душею, а життя з нею і через неї, разом з нею, єднання зі Всесвітом. Вона є єдинопродуктивною, правильною і розумною основою людських стосунків (Е Фромм). У ній людина знаходить своє справжнє Я, реалізує свою істинну природу. Тільки в любові відбувається гармонійний зв'язок людини зі світом, бо її власна цілісність, індивідуальність повністю зберігається, не руйнується конвульсивними реакціями.

Але духовна трансцендентна любов має принципово інше походження і виміри. Її суть – абсолютність стосунків, серце, в якому об'єднуються всі зв'язки існуючого, це наймогутніший магніт, який тільки може уявити собі людський розум, здатен об'єднати навіть те, що за людською логікою об'єднати неможливо. Перша реальність такої любові – відмова від ствердження власної абсолютності, вихід із себе, визнання центру в Іншому. Справжня любов є любов'ю хресною, вона породжує дар, тотожний її величі. Вона може лише страждати і бути чистою жертвою, аж до смерті.

Духовна любов має три ознаки: вона всеосяжна, вічна, рівна до всіх[2; 5; 8]. Людина, яка досягла цієї любові, стає не тільки духовною, але й високоморальною особистістю, сповненою високої душевної гармонії і щастя. Ця любов породжує радість утвердження найістотнішої духовної суті людини. Вона підносить людину над її природними, психічними та соціальними силами, які сковують і спонукають до егоїстичного самоствердження, конфліктів і конформізму, соціальності, але не духовності.

Лише духовна любов може любити тих, хто нас скривдив, щиро радіти і дякувати Господові за успіх того, хто нас образив. Примирення з ворогами, опонентами, недругами – не тільки примирення між людьми, а й внутрішнє синергетичне єднання душевних сил самої особистості, як суб'єкта любові, до цього часу відштовхуваних. Любов об'єднує різноманітності, але не знищує їх, може забезпечити гармонійне єднання всіх суперечностей та антиномій людської особи, заліковує всі травми психіки, особистості та тіла, які утримують людину в стані сум'яття та страждання. Творячи стосунки любові з іншими людьми у житті, людина підноситься до Неба. Любові не існує поза свободою, а навпаки, справжнє значення свободи усвідомлюється лише в любові.

Визначеність позиції особистості у сфері добра і зла та діяння на творення добра і боротьба зі злом ще одна складова духовної ідентичності. Необхідність творення людиною добро зумовлено основною суперечністю світу – протиставлення добра і зла, любові та ненависті, вічного (живого) й минущого (смертного). Зустріч з абсолютним добром викликає в людини справжнє задоволення. Справжня доброта несе з собою велике полегшення, а часом – величезну небезпеку, залежно від того, як людина їй відповідає. Творення людиною добра сповнює її духовним здоров'ям, породжує нову реальність, в якій гармонійно поєднано земне й небесне. Чим більше добра творить людина, тим більше вона тішиться, а чим більше робить зла, тим сильніше страждає її душа. Справжнє творення добра – це жертвування чимось своїм: добробутом, комфортом, відкладанням виконання своїх справ на пізніше, жертвування сном, спокоєм тощо. Окрім того, заради досягнення навіть великого добра аж ніяк не можна допускатися навіть малого зла.

Творення добра невіддільне від боротьби зі злом. Як велике випробування для людини, боротьба зі злом, для слабкої людини може перетворитися на непосильну спокусу, що призводить її до покірності злу. Так, м›якосердечній людині легко втратити межу між добром і злом, не зауважити, що любов закінчується там, де починається зло. Якраз духовна ідентичність, дозволяє встановити точну межу для своєї нерозбірливої і безпринципної чутливості та змушує прозріти. Здійснення мети Бога – це підтримання добра, блага, що служить збереженню і розвитку життя. Перед людиною, яка духовно визначається, постає проблема коренів зла.

Здатність творити добро невіддільна від здатності любити. Духовно розвинена людина бажає блага всім, оскільки любить всіх, навіть ворогів. Але цей заклик стосується тільки особистих ворогів людини, власних ненависників, гонителів, ображальників. Особистість з розвиненою ідентичністю веде постійну боротьбу з лиходіями не як з особистими ворогами, а як з ворогами справи Божої на землі. Це цілком стосується заповіді про прощення образ.

У цьому плані перед людиною постає духовна проблема, бо після пробачення залишається відкритою і невирішеною проблемою – що ж діяти з кривдником не як з людиною, яка особисто мене образила і якій за людською логікою «необхідна» від мене помста чи «відплата», а що після мого прощення буде з нерозкаяним грішником. Але людина не має ні можливості, ні права прощати образу, нанесену іншому, лиходійство, топтання божих і людських законів. У цьому плані виділено умови духовної допустимості зовнішнього опору злу, навіть з допомогою фізичної протидії: а) є даність справжнього зла; б) людина правильно сприймає його; в) людина сповнена любові; г) вона володіє силою волі для протидії злу; д) усі умовляння, переконання, навіть молитва не дають результату. Тільки за даних умов фізичний вплив є необхідним, практично єдино справжнім засобом. Це означає, що коли я бачу справжнє лиходійство і немає можливості зупинити його моїм душевно-духовним впливом і я справді сповнений любові і володію волею у творенні божественного добра не тільки в мені, а й поза мною, аж тоді я не даю свободи лиходієві злодіяти і духовно губити інших. Людина повинна втрутитися і припинити злодійство фізичним опором, йдучи свідомо на небезпеку, страждання чи навіть смерть і, можливо, навіть на приниження і спотворення моєї особистої праведності.

Творення добра – це ствердження живого і справді вільного буття. Творення зла – заперечення духу і творення небуття. Причина добра – це живе знання, причина зла – незнання. Корінь і початок зла залежить від вільного вибору людини. Добро завжди пов'язане з любов'ю, жертвою, нетлінною свободою та автентичною відповідальністю. Навпаки, зло – це нелюбов, роз'єднаність, це не жертва, а вигода, егоїзм, себелюбство, це тлінна свобода вибору без особистої відповідальності.

Розвинена духовна ідентичність передбачає спрямованість людини на володіння і творення свободи та прийняття відповідальності. Свобода є необхідним атрибутом особистості, це онтологічний вимір людського буття (Ж.-П. Сартр). В індивідуальному плані свобода – це здатність людини розпочинати ряд дій, переживань і думок від самої себе, а не з якоїсь іншої причини. Традиційні трактування свободи як усвідомленої необхідності, свободи вибору є обмеженими, бо свобода як вибір відразу обмежує і не залишає для людини простору вільного діяння.

Поставши наодинці зі своєю свободою, без внутрішніх орієнтирів (духовних, моральних, соціальних та психологічних цінностей та ідеалів) для прийняття рішень, людина переживає тривогу і страх, бо потрапляє у владу сліпого випадку, стає заручником обставин. Вона стає цілком залежною від непередбачуваного диктату моменту, почуває себе покинутою напризволяще. Від людини залежить як вона використовуватиме свою свободу. Свобода тільки заради свободи веде до відсутності будь-яких обов'язків і зобов'язань, що в результаті породжує відчуття порожнечі. Окремі особи хапаються за ілюзію свободи, вважаючи, що будуть «вільні по-справжньому», якщо почнуть робити все, що заманеться. Свобода як відсутність обов›язків, призводить до переживання почуття втраченості, внутрішньої спустошеності, внаслідок цього людина чіпляється за ерзац-свободу. Одночасно існує й інша небезпека: людина може розгубитися серед різноманіття інтересів і можливостей та стати безпорадною перед важкою проблемою вибору.

Завдяки духовній ідентичності порожнеча «свободи від» перетворюється на повноту «буття для», коли основним смислом свободи стає відповідальність. Відповідальне життя завжди осмислене, це моє життя. У цій ситуації постають запитання: за що відповідаю, перед ким відповідаю (сумління, інші люди), чому відповідаю (смисл відповідальності), який результат моєї відповідальності (виконані завданні, досягнення, розвиток), досвід відповідальної поведінки. Звичайно, у свободі життя людині завжди важче, відповідальніше і трагічніше. Свобода багато чого вимагає, часто звалюючи на людину майже непосильний тягар відповідальності за все.

Існують три принципово різних, відмінних одна від одної, хоча природно взаємопов'язані типи свободи. По-перше, це свобода волі як властивість людини, завдяки якій вона може визначати свою позицію щодо добра і зла, наскільки вона їх бачить. Це здатність до внутрішнього самовизначення. По-друге, це свобода дій, реалізація у своєму житті добра чи зла. Одна справа, що я орієнтуюся в постаному переді мною добром і злом, визначаю своє ставлення, роблю вибір щодо добра і зла, та абсолютно інша справа, коли я цей вибір хочу реалізувати у практичному житті. І тоді виникають труднощі, бо людина пов'язана з іншими людьми, з навколишнім світом, навіть зі своїм власним станом тіла, душі. Вона багато чого б хотіла, та зробити це не може з різних причин. Так, як тільки проблема стосується зовнішнього людського світу, то ми одразу стикаємося з питанням соціальних прав, прав людини (свобода друку, слова та інформації, свобода дій, релігійна свобода тощо).

По-третє, це духовна свобода, онтологічною суттю якої є її незалежність від необхідності та свободи вибору. Ця свобода має трансцендентне походження і в абсолютному сенсі визначена позитивно. Це

подяка, це абсолютна свобода, коли людина діє відповідно до власного буття, до своєї природи, щоб не йти за зовнішніми, минущими, швидкоплинними імпульсами. Свобода особистості – це її самоподолання як необхідності, що творить себе, протиставлення її собі та подолання цієї даності.

Автентична свобода трансцендентна світу цьому, вона бере початок у іншому місці, пропонується як царський дар. Мати свободу – означає бути образом і подобою Бога. Свобода ніколи не є об'єктом для людини, вона навіть не дія, але швидше – творча відповідь Подателю, відповідь на Його запрошення встати у свободу служіння і свідчення про небесні начала людської істоти. Осягнення свободи можливе тільки через безпосереднє переживання її в самому собі, у своєму особистому досвіді. Духовна свобода – це влада людини над самою собою, причому, не просто сила волі, не стоїчна позиція, а володіння станом безпристрасності, коли людина не грішить, утримується від гріха. Духовна ідентичність особистості передбачає її визначеність у тому, що є гріхом, які типи і види людських гріхів та як людина має їх уникати.

Найгостріше проблема свободи вибору постає перед людиною із суперечливими внутрішніми схильностями. Звичайна людина має свободу в її нижчій формі – свободі вибору між добром і злом, вона знає про свободу, але часто не знає свободи і не має її. Людина як творець свободи і відповідальності повинна актуалізувати істинно потенційний сенс свого життя, який швидше можна знайти у світі, ніж усередині неї, ніж всередині своєї психіки. Цей сенс життя безумовний, адже охоплює навіть потенційний сенс страждання. Свобода людини полягає в тому, щоб: а) стати повноцінно розвиненою, духовною особистістю і припинити жити відповідно до зовнішніх норм і принципів; б) здійснювати трансцендентацію, виходячи за межі себе, бути собою, відповідати за свій вибір перед собою.

Духовна ідентичність виражається в містичній настанові особистості, яка знімає протилежності суб›єкта і об›єкта (Я і предмета), коли людина відмовляється як від розширення предметного світу, так і від власної індивідуальності та суб'єктності. У цій настанові відсутня раціональність, бо у ній немає ніякої логічної форми, протилежностей, суперечностей, відносностей предметів, ніякої нескінченності й антиномії.

Інтегративно духовна ідентичність особистості проявляється в повноцінній екзистенції, загальній оптимістичній спрямованості життя до досконалості, гармонії, людській універсальності особистості (примноженні талантів), актуальності віри, надії, любові та мудрості, реалізації тенденції бути (духовне і моральне самоствердження і самовираження). Духовна ідентичність виявляється в актуалізації й опредметненні духовних інтенцій особистості – це дорога до себе, в серцевину власного життя, це зустріч із власною глибиною, коли кінцевою метою людини є досягнення іманентної і трансцендентної основи сущого, пізнання Бога через самопізнання, реалізація внутрішнього потенціалу. Становлення духовної ідентичності унезалежнює індивідуалістичність та індивідуальності, спрямовує її до ідеальної мети – вдосконалення, об'єднує її з усім живим. Вона виражається в здатності поставити на власне місце Іншого (навіть цілий світ), не через те, що він коли-небудь поверне борг і віддячить, а тому, що життя Іншого викликає повагу і є цінністю уже саме по собі.

Конкретними формами її прояву є: 1) совість як голос Бога в душі людини, як вістка, що йде від Бога (на яку може дати, а може і не дати згоду людина), як моральна та духовна інтуїція, яку можна розвинути і наблизитися до реалізації в собі потенційного духовного Я, творча інтуїція, яка виявляє індивідуальність та безсмертність людини; 2) усвідомлення та прийняття людиною її реального сенсу та цілей життя, власні потреби, усвідомити дійсність, в якій вона живе, вчиняє, розвивається, творить, готується до зустрічі з вічністю; 3) культивування в собі обґрунтованої самодостатності; 4) прийняття способу життя та засобів, що пробуджують Віру, Надію, Любов і спонукають творити Добро, боротися зі злом, іти шляхом свободи і відповідальності; 5) відкриття перспектив подолання проблем особистісного функціонування та розвитку, створенні конкретних проектів життєздійснення; 6) умотивовування та з'ясування цілей, яким людина хоче себе присвятити, концентрувати сили на їх досягненні; 7) знання шляху відновлення духовної, психічної та фізичної енергії через трансцендентування, віру в Бога, розвитку в собі фундаментальних здатностей самовизначення, здатностей вірити, любити, творити добро, свободу і відповідальність; 8) чуйність до потреб інших людей та зміцненні себе в альтруїзмі (безкорисливості), у любові, не втрачаючи себе, свою гідність і честь; 9) схвалювання справжніх цінностей та готуванні до прийняття всього, що може реально бути для неї корисним, – аж до прийняття страждання; 10) знаходженні оптимальних шляхів внутрішньої інтеграції задля підпорядкування духовному її призначенню; 11) віра в нескінченність і конечність свого буття. Ззовні духовна ідентичність проявляється у моральних діях, вчинках, ставленнях, позиціях; 12) здатність до самопожертви, що в особливий спосіб засвідчує моральний обов'язок людини.

Становлення духовної ідентичності полягає в знаходженні цінностей внутрішнього (цінності переживань духовної та душевної суті людини, особистісних настанов і страждань) і зовнішнього світів людини (людей, їх життя, краси природи), її життєдіяльності (благодаті, творчості, одухотворених задоволень, успіху, вдачі, позицій, оцінок, ставлень). Осягнення духовної ідентичності відбувається че-

рез діалог людини із сокровенними глибинами своєї душі, з усвідомлення необхідності визначення для себе того, як вона конкретно розуміє духовні цінності – любов, добро, свободу, відповідальність, віру, істину, красу, а також прагнення до досягнення певного стану буття і до присвячення себе цьому стану.

Завдяки розвиненій духовній ідентичності очищується, гармонізується, заспокоюється душевний світ людини, вона усвідомлює свої проблеми та знаходить шляхи їх розв›язання. Наслідками орієнтації на духовне є реорганізація життєвого світу: переоцінювання автентичного, спрямованості особистості, реорганізація досвіду, виникнення ставлень до світу, інших людей, до Вічного та минущого, життя і смерті. Духовна ідентичність, зумовлює принципову не залежність людини від біологічних впливів і деструктивно-маніпулятивного впливу соціального світу та є невід›ємною властивістю повноцінно розвиненої особистості. Людина з розвиненою духовною ідентичністю більше незалежна від оточення, спрямовує свої зусилля до ідеальної мети – до вдосконалення, до спасіння.

Фундаментальною умовою становлення духовної ідентичності є відмова від розширення предметного світу і власної індивідуальності, що передбачає вихід за межі власного Я, як порив душі людини до вищого, ідеального, позаземного та духовній рефлексії. Тільки цим шляхом людина може дістатися до найголовнішого, найсуттєвішого сенсу свого життя і досягти високої душевної гармонії, найвищої радості буття. Людина, що звернулася до духовності, здатна розірвати егоцентричне коло абсурдного, обмеженого смертю індивідуального життя та надати йому високого сенсу.

Суть духовної рефлексії полягає у внутрішньому споглядданні глибин Я, стану свого серця (чистоти від пристрастей, егоїзму, гріховності), світлості ума (чистоти від гріховних помислів) та спрямованості життя на творення добра, реалізації духовного ідеалу. Завдяки духовній рефлексії відбувається духовне очищення, трансформація внутрішнього світу людини (посилення віри, любові, поява духовних станів, звільнення від гордині, пристрастей, злих намірів) через спрямування до Бога, уподібнення з ним. Надзвичайно важливі в цьому молитва, таїнство сповіді, духовні стани (трансцендентні віра, любов, свобода, без пристрасність і безмовність).

Якщо духовна рефлексія передбачає заглиблення у свій внутрішній світ та в горизонтальному – до іншого, то трансцендентування у вертикальному вимірі – до вищого, ідеального, позаземного. Тільки цим шляхом людина може дістатися до найголовнішого, найсуттєвішого сенсу свого життя та досягти високої душевної гармонії, найвищої радості буття. У такий спосіб розривається егоцентричне коло абсурдного, обмеженого смертю індивідуального життя та надання йому високого сенсу.

Духовна ідентичність не досягається вольовим чи раціональним способом, а через віру, молитву, чесноту, страх Божий, у містичному усамітненні – знаходженні людиною своєї природної основи в осмисленому зв’язку з її цілісною психологічною сутністю. У такому заглибленні людина переживає цілковитий спокій і задоволення, відкриває свою духовну ідентичність.

Труднощі становлення духовної ідентичності зумовлені трагедією буття людини на землі – боротьбі між духовними поривами і природними та деструктивними соціальними силами, які відволікають від духовного. Існує небесна і земна логіка життя людини, які суперечать одна одній. Динаміка людської душі проявляється у постійному переході від божественного до соціального, психічного та суто чуттєвого, а тому, на відміну від особистісної, національної, професійної та соціальної ідентичностей, духовну потрібно постійно підтримувати, визначати і перевизначати. На цьому шляху є перешкоди: зайва людська допитливість, себелюбство, страх людей, людські вподобання, бажання.

Висновки. Духовна ідентичність людини стосується визнання єдності її тіла, душі і духу – як творіння Божого, а змістом усвідомлення, осмислення та переживання вивчення постають не тільки горизонтальні, а й вертикальні (глибинно-вершинні) виміри особистості та її психіки, шляхи вдосконалення людини і світу, зокрема, оволодіння основними здатностями людини – вірити, любити, бути вільною та відповідальною, здатною творити добро і боротися зі злом. Духовна ідентичність стосується «останньої причинності», де панує «вища причиновість, тобто до тієї істоти, яка від початку містить у собі достатню причину будь-якої можливої дії [3].

Особистість з розвиненою духовною ідентичністю характеризують: 1) розвиненість духовного потенціалу – здатність любити, творити свободу і відповідальність, добро та боротися зі злом, володіти сенсом життя; 2) володіння душевним (психічним) потенціалом (особистісна ідентичність, самоактуалізованість і самореалізованість, відкритість внутрішньому світові, конструктивні переживання, постійне самопізнання, творчість, креативність, сила Я, спонтанність тощо); 3) конструктивний життєвий досвід (творення основ свого буття; вміння спілкуватися, здатність допомагати собі та підтримувати життєву рівновагу, творити власну історію, трансцендентувати, працювати з особистим часом).

Життя особистості з розвиненою духовною ідентичністю – цілеспрямоване, оптимальне за стилем; конструктивне, морально та духовно збагачене, відкрите для людей, світу, зумовлює справжню цілісність, гармонію, справжнє повноцінне життя, як в індивідуальному, так і в суспільному планах.

Несформованість духовної ідентичності зумовлює величезні проблеми у всіх сферах індивідуального та суспільного життя. В особистості виникає стан бездуховності, який проявляється в неясності

свідомості, в емоційно-ціннісній сфері – в егоїзмі, нелюбові, несвободі, відсутності сповіді та каяття; в поведінці – у творені зла, спокусливості, егоїстичному самоствердженні, деструктивних стосунках тощо.

Література:

1. Августин Аврелий. Лабиринты души / Аврелий Августин, Паскаль Блез. – Симф. : Реномо, 1998. – 416 с.
2. Евдокимов Павел. Этапы духовной жизни: От отцов-пустинников до наших дней. (Пер. с франц. С. Зейденберга, М. Норданского). – М. : Свято-филаретовская московская высшая православно-християнская школа, 2003. – 232 с.
3. Іванчіч Т. Діагностика душі й агіотерапія / Т. Іванчіч [пер. О. Гладкий]. – Л. : Свічадо, 2008. – 296 с].
4. Манеров В.Х. О методологии христианской психологии / В. Манеров // Слово: православный образовательный портал [электронный ресурс], – 286 с.
5. Марсель Г. Бить и иметь : пер. с франц. / Г. Марсель. – Новочеркаск : Агентство САГУНА, 1994. – 612 с.
6. Матюша І.К. Духовність та її виховання у старшокласників / І. К. Матюша // Психологія та педагогіка. – 1998. – № 3. – 164–170.
7. Несмелов В.И. Вера и знание с точки зрения гносеологии / В.И. Несмелов. – Казань, 1913. – 110 с.
8. Савчин М.В. Духовна парадигма психології / М. В. Савчин // Монографія. Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – Київ. – 2013 – 247 с.
9. Савчин М.В. Методологеми психології / М. В. Савчин // Монографія. Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – Київ. – 2013. – 221 с.
10. Ясперс К. Психологія світоглядів / К. Ясперс // З нім. Пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К., Юніверс, 2009. – 464 с.

УДК 268

Саннікова Тетяна Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психолого-педагогічної та суспільно-гуманітарної освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, м. Одеса

ВПЛИВ КУРСУ З ОСНОВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ НА ДУХОВНИЙ СВІТ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті наведені результати ефективності курсу з Основ християнської етики, запровадженого у процес духовно-морального виховання учнів 5–7 класів загальноосвітніх шкіл України. Досліджувалися: значення любові до людей у житті молодших підлітків, готовність до морального вибору та прийняття рішень, турбота про інших, ставлення до життя, поведінка молодших підлітків у складних ситуаціях.

Ключові слова: *основи християнської етики, ефективність курсу, моральність, турботливість, вибір, любов до людей.*

Санникова Т. В. Влияние курса «Основы христианской этики» на духовный мир младших подростков

В статье приведены результаты оценки эффективности курса «Основы христианской этики», который проводится для учащихся 5–7 классов общеобразовательных школ Украины как инструмент духовно-нравственного воспитания. В ходе изучения исследовались: значение любви к людям в жизни младших подростков, готовность к нравственному выбору и принятию решений, забота о других, отношение к жизни, поведение в сложных ситуациях.

Ключевые слова: *основы христианской этики, оценка эффективности, нравственность, заботливость, выбор, любовь к людям.*

Sannikova T.V. Influence of the Course «Fundamentals of Christian Ethics» on the Spiritual World of Younger Teenagers

The article presents results the evaluation of the effectiveness of the course Introduction of Christian Ethics, which is taught for grades 5–7 in the some Ukraine schools as an instrument of character development. The value of love to people in the life of young teenagers, readiness to moral choices and decisions, caring for others, attitude towards life and behavior in sophisticated situations are investigated in the article.

Key words: *Introduction of Christian Ethics, evaluation of the effectiveness, ethics, care, choice, love to people.*

Актуальність теми. Вже впродовж семи років в загальноосвітніх школах України викладаються факультативно курси духовно-морального спрямування, а саме: Основи християнської етики, Християнська етика в українській культурі, Етика: духовні засади та інші.

Щоб дослідити, як зазначені курси, зокрема «Основи християнської етики», впливають (не впливають) на внутрішній світ школярів, ми провели дослідно-експериментальну роботу. До обстеження запросили учнів 5–7 класів, які відвідували факультативний курс «Основи християнської етики», батьків цих учнів та вчителів, різних за фахом. Загалом було охоплено 447 респондентів, 211 учнів 5–7 класів,(142 учня – в експериментальній групі та 69 – у контрольній), 197 батьків та 39 вчителів.

Мета статті: Довести, що вивчення християнської етики учнями 5–7 класів загальноосвітніх шкіл позитивно впливає на їхній внутрішній світ, моральні якості, ставлення до батьків та оточуючих.

Нами вирішувані наступні **завдання**:

– провести діагностичне обстеження учнів контрольних та експериментальних груп з метою виявлення стану духовно-моральної вихованості учнів після відвідування (не відвідування) факультативного курсу з ОХЕ;

– виявити, яке значення в житті підлітків має любов до людей;

– дослідити вияв моральних якостей у поведінці молодших підлітків з погляду батьків;

– дослідити готовність молодших підлітків до морального вибору та прийняття рішень;

– проаналізувати вияв турботи молодших підлітків про інших;

– дослідити ставлення підлітків до моральних норм і відповідних моральних якостей.

Після проведення дослідно-експериментальної роботи ми констатували позитивні зміни в учнів, які відвідували факультатив з «Основ християнської етики». Зокрема, змінилося ставлення молодших підлітків до такої стрижневої якості як любов. У своїх відповідях на запитання анкети «Яке значення у вашому житті має любов до людей?» діти підкреслили, що у їхньому розумінні любов до людей розцінюється Богом як найвищий прояв духовності. Результати представлено в таблиці 1.

© Саннікова Тетяна Василівна, 2014

Таблиця 1

Значення любові до людей у житті молодших підлітків

Назва Кількість		Початок експерименту Експерименттальна група		Кінець експерименту			
				Контрольна група			
		%	Кількість	%	Кількість	%	
1	Це найважливіша якість	24	48,9	122.0	86,0	26.0	37,8
2	Не сучасна якість	18	16.5	14.0	10,0	16.0	22,7
3	Необов'язкова якість	16	14.4	6.0	4,0	17.0	24,7
4	Не визначились	48	20,2	–	–	10.0	14,8
	Разом	106	100	142	100	69	100

Порівнюючи динаміку змін у поглядах молодших підлітків у розумінні любові до людей як життєтворчого чинника, ми виявили, що в експериментальній групі на 37,1 % зросла кількість дітей, які вважають любов найважливішим почуттям, що вирізняє людину з-поміж інших живих істот, тоді як в контрольній групі спостерігалась негативна динаміка – аналогічна група дітей зменшилась на 11,1 %, що пояснювалось недостатньою увагою до духовної сфери життя школярів.

У характеристиці любові до людей як несучасного, старомодного почуття в експериментальній групі після проведеної роботи зменшилась група підлітків з такими поглядами, тоді як у контрольній групі кількість таких дітей зросла до 22, 7 %, що є доволі тривожним сигналом для педагогів. Любов до людей як необов'язкову якість охарактеризували 4 % дітей в експериментальній групі та 24,75 – в контрольній, а також не змогли визначитися 14,8 % молодших підлітків контрольної групи.

Наведені дані доводять ефективність здійсненої виховної роботи в експериментальній групі. Зокрема, діти з експериментальної групи у своїх глибинних інтерв'ю пояснювали свою позицію усвідомленням значущості кожної людини як унікальної і неповторної. Такі зміни в оцінках молодших підлітків пояснюються впливом християнського погляду на людину як особистість, наділену високими почуттями, здатну творити добро. Типовими висловлюваннями були: «Біблійна заповідь про любов до Бога споріднена з любов'ю до ближнього», «Бог звеличив людину, яка є носієм Образу Його», «Божа оцінка любові до людини надто висока, а нехтування цією любов'ю принижує Божу любов», «Бог Свою досконалу любов до людей, довів у Ісусі Христі».

Зміни відбулися і у ставленні молодших підлітків до однокласників, друзів, батьків, братиків і сестричок. На жаль, подібних змін не було у контрольній групі.

Опитування проведені після закінчення експерименту показало, що батьки вважають роботу факультативного курсу з християнської етики доцільною і важливою в сучасних умовах, 46,7 % батьків задоволені змінами у духовній сфері власних дітей; 27,6 % – хотіли би відвідувати такі заняття разом із дітьми, оскільки відчувають брак необхідних знань; 16,2 % – намагаються дотримуватись християнських заповідей у житті. Ще 9,5 % вважають, що духовне виховання дітей засобами християнської етики у школі дозволило гармонізувати стосунки дітей у сім'ї, зробили їх терпимішими і добрішими у стосунках з рідними, зникли конфлікти і суперечки. Оцінка батьками вияву моральних якостей у поведінці дітей наводиться у таблиці 2.

Кількісний аналіз результатів обстеження довів, що зазначені властивості, на думку батьків, яскраво виявляються у 49,0 % підлітків експериментальної групи проти 14,6 % на початку експерименту, хоча у контрольній групі цей показник зріс лише на 1,9 %.

Порівнюючи вияв духовних і моральних якостей у поведінці власних дітей, батьки з експериментальної групи відмітили, що їх діти змінились на краще, стали більш дисциплінованими, чуйними, працьовитими, менш вимогливими до батьків, принциповими у ставленні до себе, об'єктивнішими в оцінках власних здібностей і можливостей, відповідальнішими тощо. Тоді як батьки дітей з контрольних груп не помітили в своїх дітях якихось суттєвих змін чи зрушень. Батьків засмучує той факт, що діти у деяких випадках не виявляють моральних якостей, натомість більше демонструють егоцентризм.

На підставі одержаних результатів ми порівняли оцінку батьків зі своїми і дійшли наступного висновку: виявлені позитивні зміни у поведінці підлітків експериментальної групи, за свідченням батьків, підтвердили нашу гіпотезу про позитивний вплив змісту курсу з «Основ християнської етики» щодо формування моральних якостей молодших підлітків.

Таблиця 2

Вияв моральних якостей у поведінці молодших підлітків з погляду батьків

№	Рівень виявлення моральних якостей / Моральні Якості	Експериментальна група (%)				Контрольна група (%)			
		Завжди виявляються	Виявляються вибірково	Виявляються ситуативно	Не виявляються	Завжди виявляються	Виявляються вибірково	Виявляються ситуативно	Не виявляються
1	Дисциплінованість	45,7	42,0	12,3	–	20,3	39,1	25,4	15,2
2	Чуйність	53,0	37,0	10,0	–	11,4	41,4	30,2	17,0
3	Працьовитість	57,4	33,3	9,3	–	17,3	46,8	21,6	14,3
4	Скромність	51,4	30,4	18,2	–	14,5	36,9	36,3	12,3
5	Принциповість	50,3	33,2	16,5	–	16,7	34,7	35,0	13,6
6	Толерантність	50,7	32,2	17,1	–	14,0	41,0	32,7	12,3
7	Самокритичність	42,8	40,5	16,7	–	18,3	36,4	30,3	15,0
8	Відповідальність	39,9	43,8	16,3	–	11,7	39,7	34,5	14,1
9	Ввічливість	47,3	35,5	17,2	–	12,6	39,4	35,0	13,0
10	Совісність	52,1	32,9	15,0	–	22,0	36,0	32,0	10,0
	Середня оцінка	49,0	36,1	14,9	–	15,8	39,1	31,5	13.6

Досліджуючи готовність молодших підлітків до морального вибору та уміння приймати рішення, ми звертали увагу на готовність молодших підлітків до прийняття власних рішень, їхньої рішучості та принциповості. Результати вияву рішучості та принциповості у прийнятті моральних рішень підлітками наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Готовність молодших підлітків до морального вибору та прийняття рішень

Показники	Початок експерименту	Кінець експерименту	
		ЕГ(%)	КГ(%)
Здійснюють моральний вибір, несуть відповідальність за прийняте рішення	3,5	23,8	4,7
Готові дійти компромісу	10,85	38,5	12,8
Готові відмовитися від власного рішення за найменшим тиском	63,05	27,3	58,2
Часто приймають помилкові рішення	22,6	10,4	24,3
Разом	100	100	100

Уміння приймати рішення і відповідати за нього, здійснювати моральний вибір є важливим показником духовної вихованості підлітків. Саме на формування такої здатності були спрямовані вправи і завдання на заняттях факультативного курсу з «Основ християнської етики».

Аналіз опитування, проведеного по закінченні експериментальної роботи, показав, що в експериментальних групах зросла група підлітків здатних здійснювати моральний вибір і приймати рішення з 3,5 % на початку експерименту до 23,8 % наприкінці; учні, готові дійти компромісу, на початку екс-

перименту складали 10,85 %, наприкінці – 38,5 %. В результаті виховного впливу вдалось зменшити на 36,2 % групу дітей, готових відмовитися від власних рішень за найменшого тиску і на 12,2 % дітей, які часто помиляються у своїх рішеннях, тих, що в основному діють імпульсивно, тоді як у контрольній групі ситуація залишилася без змін.

Результати дослідження виявили, що у молодших підлітків спостерігається процес формування принциповості. Це підтверджується змінами у поведінці школярів. Вміння приймати відповідні моральні рішення і готовність відстоювати свою позицію свідчить про наявність переконань чинити морально.

Вияв турботи молодших підлітків про інших ми виявляли за допомогою запитання «Щоб ви зробили, якби стали чарівником?» Результати дослідження наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Турбота молодших підлітків про інших

Адресування турботи	**Початок експерименту (середня оцінка) %**	**Кінець експерименту**	
		Експериментальна група (%)	**Контрольна група (%)**
Зорієнтовані на суспільство	24,55	40,3	26,7
Зорієнтовані на родину	41,1	23,6	20,6
Зорієнтовані на оточуючих (друзів)	6,95	23,7	27,9
Зорієнтовані на себе	27.4	12,4	24,8
Разом	100	100	100

Аналіз відповідей показав, що: 40,3 % молодших підлітків в експериментальній групі та 26,7 % – в контрольній хотіли би щось зробити для суспільства; 23,6 % молодших підлітків в експериментальній групі та 20,6 % – у контрольній висловили бажання дбати про родину. Готові виявляти турботу в першу чергу про друзів, оточуючих 23,7 % підлітків в експериментальній групі та 27,9 % – в контрольній. Дбали би виключно про себе 12,4 % молодших підлітків в експериментальній групі та 24,8 % – в контрольній.

Якщо на початку експерименту 6,9 % молодших підлітків адресували свою турботу оточуючим, то в кінці експерименту – друзям, що пояснюється віковою специфікою молодших підлітків та їхньою спрямованістю на ровесників. Важливим є те, що молодші підлітки з експериментальної групи по завершенні формувального етапу експерименту виявили бажання дбати про людство, Україну – зокрема. У контрольній групі цей показник удвічі нижчий, що свідчить про несформованість ціннісної сфери і натомість заклопотаність молодших підлітків собою та найближчим оточенням.

Молодші підлітки в контрольній та експериментальній групах виявили бажання дбати про родину, яка є для них надзвичайно важливою.

Утім, склалася досить стабільна група дітей 12,4 % в експериментальній та 24,8 % – в контрольній, які турбуються винятково про себе. Хоча у процесі виховної роботи ця група зменшилася у двічі, така робота потребує продовження і в наступних класах.

Дослідження духовної вихованості молодших підлітків дозволило виявити їхнє ставлення до однолітків, вчителів, батьків, дідусів, бабусь, братиків, сестричок, що знайшло своє відображення в таблиці 5.

Аналіз відповідей показав, що гарне ставлення молодших підлітків до батьків, однолітків, вчителів, до власних здібностей, свого майбутнього в експериментальній групі притаманні 74,1 % школярів. На початку експерименту таких дітей було 33,95 %. У контрольній групі гарні стосунки склалися у 47,7 %, тоді як на початку експерименту було 32,8 %. Інтерес представляє той факт, що діти з експериментальної групи позитивно налаштовані до людей у цілому.

Слід зазначити, якщо на початку експерименту по кожній з категорій, в якій були згруповані інтерпретовані речення (ставлення до батьків, вчителів, однолітків, членів родини тощо), прослідкувалися наявні ознаки напруженості або конфлікту, то після відвідування факультативного курсу з «Основ християнської етики» в експериментальній групі ці ознаки значно поліпшилися, що дає підстави позитивно оцінювати обрані засоби виховання.

Досягненням у духовному вихованні молодших підлітків є зміни, які стосуються ставлення дітей до себе. Педагогам вдалося подолати негативне ставленні дітей до власних можливостей і здібностей, що спостерігалось на початку експерименту. За допомогою спеціальних методик вдалося подолати тривожність і страх, вселити віру в майбутнє, визначити близькі та далекі перспективи.

Таблиця 5

Стосунки молодших підлітків з оточуючими людьми та їхнє ставлення до життя

Категорії	Експериментальна група (%)			Контрольна група (%)		
	позит.	негат.	нейтр.	позит.	негат.	нейтр.
Ставлення до батьків	20,3	3,3	2,0	9,9	4,9	6,0
Ставлення до ровесників	13,5	2,2	2,2	9,1	2,2	4,1
Ставлення до вчителів і школи	12	3,3	2,2	8,7	3,2	4,3
Ставлення до людства	6,3	0	1,1	3,9	1,9	2,1
Ставлення до власних здібностей	6,4	2,0	2,1	5,4	4,8	3,1
Ставлення до переживань, страху	5,5	1,1	0	2,0	9,3	1,0
Мрії і плани на майбутнє	10,1	2,2	2,2	8,7	3,3	2,1
Разом	74,1	14,1	11,8	47,7	29,6	22,7
	100			100		

Духовне виховання виявляється і у тому, як чинять молодші підлітки у складних життєвих ситуаціях, тобто виявляють соціальну пристосованість до життя. Вирішуючи життєві ситуації, молодші підлітки демонструють рівень власної духовної вихованості. Результати педагогічного спостереження наведено у таблиці 6.

Таблиця 6

Поведінка молодших підлітків у складних ситуаціях

Показники		Початок експерименту (%) Експериментальна група (%)	Кінець експерименту	
			Контрольна група (%)	
1	Намагаються знайти вихід і владнати конфлікт	7,65	43,4	16,9
2	Звертаються по допомогу	18,35	26,1	13,6
3	Виявляють безпорадність (сльози, істерики, відчай, ігнорування)	41,65	25,9	40,6
4	Силовий шлях	32,35	4,6	28.9
	Разом	100	100	100

Проведена робота позитивно позначилась на вмінні учнів 5–7 класів знаходити вихід зі складних ситуацій. Якщо на початку експерименту лише 7,65 % молодших підлітків шукали прийнятний для всіх вихід з конфліктної ситуації і вміли їх гасити, то по закінченні експерименту такі навички могли продемонструвати 43,4 % молодших підлітків з експериментальних груп.

На 7,75 % збільшилась група дітей, які б для вирішення проблеми залучили би дорослих.

Педагогам вдалося переломити негативну тенденцію вияву безпорадності у складних ситуаціях і зменшити групу таких дітей на 15,75 %, а групу дітей, які будь-що намагались вирішити проблему за допомогою фізичної сили – на 27, 75 %. Досягнення позитивних результатів стало можливим у процесі виховної роботи факультативу з християнської етики, організованої позакласної і позашкільної діяльності.

Висновки. Таким чином, факультативні заняття з Основ християнської етики в експериментальній групі вплинули на стосунки молодших підлітків, які навчилися виявляти альтруїзм, поважати себе і оточуючих, усвідомлювати цінність людини як унікальної неповторної особистості, чому сприяло знайомство дітей з християнською мораллю.

Експериментально перевірено і доведено, що факультативний курс «Основи християнської етики» розроблений для учнів 1–11 класів сприяє підвищенню рівня духовного виховання школярів, формуванню системи етичних знань, світогляду, виробленню норм і правил моральної поведінки, умінь і навичок самовиховання.

Література:

1. Бадражан А.Г. Релігійність особистості як основа духовно-морального розвитку молоді // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», – 2012. – Вип. 21. – С. 4–11.

2. Бакланова Н.М. Християнська етична парадигма // Науковий вісник ПДПУ ім К.Д. Ушинського : Зб. Наук. пр. – Одеса, 1999. – Вип. 8–9. – С. 82–86.

3. Белова М. А. Воспитание духовности младших школьников в процессе музыкально-краеведческой работы: (Фольклор, праздники в нач. школе) // Учебные записки Института непрерывного педагогического образования. – Великий Новгород : НовГУ. – 2003. – Вып.5, кн.1. – С. 192–195.

4. Богуш А.М. Категорія духовності як кінцева мета виховання // Материалы международной конференции, 29–31 мая 2000г. «История христианства и современность» – Одеса : ХГЭУ, 2000. – С. 99–102

5. Євтух М.Б. Тхоржевська Т.Д. Проблеми виховання молоді у світлі християнського вчення // Виховання і культура. – 2001. – №1 (1). – С.57–59

6. Жуковський В.М. Теоретико-методичні засади створення й використання робочих зошитів з друкованою основою з християнської етики для 7 класу ЗОШ // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», – 2012. – Вип. 21. – С.199–206.

7. Журба К.О. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі : Дис. кан. пед. наук : 13.00.07 – К., 2000. – 261 с.

8. Матяшук В.П. Духовно-моральне виховання школярів: россійський досвід // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», – 2012. – Вип. 21. – С. 349–354.

9. Мішак В.М. Використання досвіду релігійної освіти учнів в австрійскій школі для духовно-морального виховання молоді України // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», – 2012. – Вип. 21. – С.363–370.

10. Огірко О.В. Релігійне виховання в сучасних закладах освіти // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегіЇ: Матеріали всеукр. наук.-практ. конфер. / Редкол. Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В., Українец С.Я. – Рівне : – 2013. – С. 223–226.

11. Саннікова Т.В. Духовне виховання молодших підлітків засобами християнської етики : Дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 238с.

12. Стельмахович М. Християнська етика в початковій школі // Початкова школа. – 1999. – №4. – С. 56–58.

УДК 37.017 (477)

Сіданіч Ірина Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління навчальними закладами та педагогіки вищої школи Інституту менеджменту і психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових досліджень в історії педагогіки і вітчизняної школи, опису педагогічних технологій духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі початку XXI ст., технології комуністичного виховання радянського періоду, соціально-виховні технології XX ст. Характеризується вітчизняна педагогіка і школа у контексті цивілізаційної виховної стратегії.

Виховання розуміється у широкому значенні поняття, коли в його систему входять і освітні структури, і різні типи виховання – родинне, шкільне, духовно-моральне, суспільне як суто виховні технології. Виховання особистості як процес формування у неї соціально значущих рис шляхом спадкового засвоєння минулого досвіду для наступного активного та свідомого виконання певних суспільних функцій у різноманітних сферах діяльності, а також нових знань і умінь для самостійної орієнтації в житті, безпосередньо пов'язане з культурою цивілізацій.

Ключові слова: *педагогічні технології духовно-морального і комуністичного виховання дітей, соціально-виховні технології, цивілізаційна виховна стратегія.*

Сиданич И. Л. Педагогические технологии духовно-нравственного воспитания детей в истории отечественной педагогики и школы

Статья посвящена анализу современных научных исследований в истории педагогики и отечественной школы, описания педагогических технологий духовно-нравственного воспитания детей в отечественной школе начала XXI века, технологии коммунистического воспитания советского периода, социально-воспитательные технологии XX в. Характеризуется отечественная педагогика и школа в контексте цивилизационной воспитательной стратегии.

Воспитание понимается в широком смысле понятия, когда в его систему входят и образовательные структуры, и различные типы воспитания – семейное, школьное, духовно-нравственное, общественное как чисто педагогические технологии. Воспитание личности как процесс формирования у нее социально значимых черт путем наследственного усвоения прошлого опыта для последующего активного и сознательного выполнения определенных общественных функций в различных сферах деятельности, а также новых знаний и умений для самостоятельной ориентации в жизни, непосредственно связано с культурой цивилизаций.

Ключевые слова: *педагогические технологии духовно-нравственного и коммунистического воспитания детей, социально-воспитательные технологии, цивилизационная воспитательная стратегия.*

Sidanich I. L. Educational Technology of Spiritual and Moral Education of Children in the History of National Education and School

The article analyzes the current research in the history of education and the national school, describing pedagogical techniques of spiritual and moral education of children at the national school at the beginning of twenty-first century, communist education technology of the Soviet period, social and educational technology of the twentieth century. National education and the school in the context of civilizational educational strategy are haracterized.

Education is understood in a broad sense the concept when this system includes educational structures, and various types of education – family, school, spiritual, moral, social as purely educational technology. Individual education as the formation of his or her socially important traits inherited through the assimilation of past experience to the next active and conscious fulfillment of certain public functions in a variety of fields, as well as new knowledge and skills for self-orientation in life is directly related to the culture of civilizations.

Key words: *educational technology of spiritual and communist upbringing, social and educational technology, civilization educational strategy.*

Постановка проблеми. Досягнення мети духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі залежить від вибору педагогічних технологій, уміння ефективно їх застосовувати, компетентно реагувати на новітні цивілізаційні виклики сучасній вітчизняній школі. Стає очевидним, що від особистості дитини, її внутрішніх ресурсів, у першу чергу її духовних цінностей і моральних настановлень, від нового мислення залежить майбутнє людства, його виживання. Це підвищує відповідальність технологій виховання за характер суспільного впливу на особистість, за формування гуманістичних ідеалів, за використання наукового потенціалу людства в інтересах соціального і морального прогресу.

Усвідомлення цієї істини пояснює зростаючий інтерес до виховання як загальнолюдської проблеми. Філософи, педагоги, психологи та інші фахівці різних напрямів сперечаються про нові шляхи впливу

© Сіданіч Ірина Леонідівна, 2014

на свідомість і поведінку людини. У цьому дискурсі процес виховання розглядається як ключовий механізм перелому катастрофічно зростаючих негативних тенденцій у духовній сфері. Вихованню та виховним технологіям відводять історичну роль у рятівній інтеграції та гармонізації знання і віри, в упередженні незворотних деформацій в менталітеті як локальних спільнот, так і цивілізації в цілому, у відродженні та безперервному збагаченні вищих моральних ідеалів та життєвих пріоритетів [9].

У будь-якій галузі технологія є діяльністю, яка максимально відображає об'єктивні закони предметної сфери і тому забезпечує найбільшу відповідність результату діяльності поставленим цілям. Педагогічна технологія має містити відповіді на запитання: як навчати, як виховувати, як розвивати.

Розвиток педагогічних технологій у світовому освітньому просторі умовно поділяють на три етапи, кожен із яких має певні тенденції в домінуванні і встановленні тісних зв'язків педагогічної технології з різними науками: 1) 20–60-ті роки XX ст.: підвищення якості викладання шляхом покращення інформаційного рівня навчання за використання засобів масової комунікації (інформатика як основа технологізації процесу навчання); 2) 60–70-ті роки XX ст.: перенесення акценту на програмоване навчання, яке вимагало суворого врахування вікових та індивідуальних відмінностей учнів (загальна та вікова психологія, фізіологія як передумова якості методики навчання і критерій успіху розвитку особистості загалом); 3) 70-ті роки XX ст. – початок XXI ст.: розширення сфери педагогічної технології, яка претендує на провідну роль у плануванні, організації навчально-виховного процесу, розробленні методів і навчальних засобів (школознавство та сучасний менеджмент освіти як передумова якісного забезпечення організації навчальння і виховання дітей) [14].

Аналіз досліджень і публікацій. Стан наукової розробки тематики педагогічних технологій у духовно-моральному вихованні дітей у вітчизняній школі не відповідає практичним потребам сучасної освіти. Науковці і педагоги-практики досліджують теоретичні питання педагогічної технології та способи її впровадження в практику. Створення нової технології, як правило, зумовлене незадоволенням результатами навчання і виховання, а також неефективністю педагогічної діяльності як розвивального чинника. Розробленню нової технології передують нові потреби (цілі) суспільства, наукові відкриття або результати наукових досліджень.

Г. Селевко виокремлює чотири позиції в науковому розумінні та використанні терміна «педагогічна технологія»: 1) педагогічна технологія як засіб (В. Бухвалов, В. Паламарчук, Б. Лихачов, С. Смирнов, Н. Крилова, М. Мейєр): частина педагогічної науки, що вивчає й розробляє цілі, зміст і методи навчання та проектування педагогічних процесів і є організаційно-методичним інструментарієм; 2) педагогічна технологія як спосіб (В. Беспалько, М. Чошанов, В. Сластьонін, А. Кушнір, Б. Скіннер, С. Ібсон та ін.): опис процесу, своєрідний алгоритм досягнення навчально-розвивальної мети; 3) педагогічна технологія як науковий напрям (І. Підкасистий, В. Гузєєв, М. Єраут, Р. Куфман, С. Ведемейєр): здійснення найбільш раціонального способу навчання через науково-практичне експериментування, діагностування, спостереження, яке відображене в методичних рекомендаціях, програмах, технологіях; 4) педагогічна технологія як багатовимірне поняття, у т. ч. система (В. Боголюбов, М. Кларин, В. Давидов, Є. Коротаєва, П. Мітчел, Р. Томас): загальнопедагогічна (загальнодидактична, загальновиховна) технологія, що характеризує цілісний освітній процес у певному регіоні, навчальному закладі й охоплює сукупність цілей, змісту, засобів і методів навчання, алгоритм діяльності суб'єктів та об'єктів процесу [14].

Метою цієї статті є аналіз сучасних наукових досліджень в історії педагогіки і вітчизняної школи, творче осмисленням історичного, культурного та соціального досвіду впровадження педагогічних технологій, який збагачує сучасну педагогіку та соціально-виховну практику новими фактами й теоретичними положеннями (технології комуністичного виховання радянського періоду, соціально-виховні технології XX ст.), сприяє прогнозуванню її майбутнього розвитку в навчально-виховному процесі (педагогічні технології духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі початку XXI ст.).

Виклад основного матеріалу. Підходи сучасних дослідників до визначення поняття «педагогічна технологія» різняться. Його тлумачать як сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, тобто як організаційно-методичний інструментарій (Б. Лихачов, І. Підласий); як опис системи дій учителя та учнів, від яких не слід відхилятися (І. Волков, П. Москаленко); як проект певної педагогічної системи, що реалізується вчителем (В. Беспалько).

Загалом технологія як феномен є важливою складовою історії розвитку людства, формою вираження інтелекту, сфокусованого на розв'язанні важливих проблем буття, синтезом розуму і здібностей людини. З визнанням педагогічної технології важливим чинником навчально-виховного процесу в школі не припинялися спроби з'ясування її сутності та особливостей. З одного боку, це спричинено поглибленням наукового і практичного інтересу до педагогічних технологій як засобу підвищення ефективності навчально-виховного процесу, з іншого – розвитком конкретних педагогічних технологій, у процесі якого розкривалися нові їх універсальні сутнісні дані.

Російський учений Б. Ліхачов розглядає педагогічну технологію як сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу [9].

Українська дослідниця І. Прокоп вважає, що однією з тенденцій сучасного навчально-виховного процесу є посилення його технологічності, розроблення і широке впровадження технологій виховання, кожна з яких призначена для забезпечення реалізації певних цілей виховання, розуміння їх як конкретного результату, на який вчитель має вивести учнів, є необхідною умовою побудови такого циклу виховання, який би забезпечив їх найефективніше досягнення [9].

В. Беспалько визначає педагогічну технологію як проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці, як змістову техніку реалізації навчально-виховного процесу в школі [14].

Російський учений В. Сластьонін вбачає в ній закономірну педагогічну діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і володіє більш високим ступенем ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж за використання традиційних методик навчання [9].

Спільним в усіх визначеннях є спрямування педагогічної технології на підвищення ефективності навчально-виховного процесу, що гарантує досягнення запланованих результатів навчання і виховання. Лише така виховна технологія, що об'єднує позитивні риси традиційної педагогіки, не руйнуючи при цьому національні здобутки, зможе спрацювати в умовах, коли перед людьми у різних сферах діяльності все гостріше постають нові, невідомі попереднім поколінням практичні проблеми, розв'язати які не можна на локальному рівні.

За визначенням ЮНЕСКО, «педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів і їхніх взаємодій, що мають своїм завданням оптимізацію форм освіти» [14].

У педагогічній науці і практиці використовують терміни «освітні технології», «педагогічні технології», «технології навчання», «технології виховання», «соціально-виховні технології», «технології управління» тощо. На думку сучасних українських педагогів Л. Буркової та Г. Селевка, поняття «освітня технологія» ширше, ніж «педагогічна технологія», бо освіта, крім педагогічних, охоплює ще й різноманітні соціальні, соціально-політичні, управлінські, культурологічні, психолого-педагогічні, медико-педагогічні, економічні та інші аспекти. Освітні технології передбачають загальну стратегію розвитку єдиного в межах країни освітнього простору (Т. Назарова), а педагогічні – відображають тактику реалізації освітніх технологій і будуються на знанні закономірностей функціонування системи «педагог – матеріальне середовище – учень». Приклади освітніх технологій – концепції освіти, освітні закони, освітні системи. Педагогічні технології, які є складовими освітніх, охоплюють технології навчання, виховання та управління.

На думку Г. Селевка, відмінність між методикою і технологією полягає передовсім у розставленні акцентів. Пріоритетне питання методики – «як», а технології – «як це зробити оптимально». У технології більше представлені компоненти мети, а також процесуальні компоненти, у методиці – змістова, якісна та варіативна частини. Технології навчання будь-якої дисципліни відрізняються від окремих методик вищим ступенем узагальнення, ширшим діапазоном застосування, чіткістю формулювання мети, її діагностичністю, глибшою теоретичною розробленістю, вищим рівнем системного проектування, регламентації, алгоритмізації [14].

В «Енциклопедії освітніх технологій» Г. Селевко визначає педагогічну (освітню) технологію як систему функціонування всіх компонентів педагогічного процесу, побудовану на науковій основі, запрограмовану в часі та просторі, що приводить до намічених результатів і розглядає педагогічну технологію як багатовимірне, системне поняття [9].

У монографії «Педагогічні технології у неперервній професійній освіті» (С. Сисоєва, А. Алексюк, П. Воловик та ін.) педагогічна технологія витлумачена як раціональний спосіб досягнення свідомо визначеної освітньої (навчальної, виховної) мети; наука; педагогічна система; педагогічна діяльність; системно-діяльнісний підхід до освітнього (навчального) процесу; система знань; мистецтво педагога; модель; засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу; процесуальний компонент (складова) освітнього (навчального) процесу; інтегративний підхід в освіті [14].

Сучасні українські педагоги І. Прокопенко і В. Євдокимов трактують педагогічну технологію як наукове і точне відтворення педагогічних дій, що гарантують успіх. Педагогічна технологія – це не механічний, заданий процес із незмінним наслідком, а організаційно-змістова структура, що визначає напрям взаємодії педагога та учнів за нескінченної багатоманітності підходів і відносин; не інструкції і рецепти, а принципи практичного втілення закономірностей формування особистості [14].

У навчально-методичному посібнику «Освітні технології» (за загальною редакцією О. Пєхоти) педагогічну технологію визначено як систему раціональних способів досягнення поставленої мети, наукове організування навчально-виховного процесу, що визначає найбільш раціональні та ефективні способи досягнення кінцевих освітньо-культурних цілей [14].

У навчальному посібнику «Педагогічні технології» (за загальною редакцією М. Чепіль, Н. Дудник) педагогічні технології визначено як галузь педагогіки, яка зосереджена на вивченні взаємодії учасників педагогічного процесу і розробленні інструментарію з метою її оптимізації. Педагогічна технологія функціонує як наука, що досліджує найраціональніші шляхи навчання; як навчальна дисципліна; як система способів, принципів та регуляторів, які застосовують у навчанні; як процес навчання. Педагогічна технологія – змістова техніка реалізації системи всіх компонентів педагогічного процесу, спрямована на досягнення поставленої мети; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізовує науково обґрунтований проект навчально-виховного процесу і має вищий рівень ефективності, ніж традиційні методики [14].

Попри велику кількість підходів спільними елементами визначень є системність, інтегративність, відповідність конкретній меті. Педагогічні технології належать до системи педагогічних наук. Їх об'єктом є взаємодія учасників педагогічного процесу, а предметом – прийоми, способи, методи, засоби, закономірності навчально-виховної взаємодії, зумовлені цілями, завданнями та змістом освіти і виховання. Метою цієї науки є пошук оптимальних шляхів якісних соціально-культурних, навчальних, розвивальних змін, які прогнозує педагог у розвитку особистості учня в процесі навчання та виховання [9].

Завдання педагогічних технологій спрямовані на розв'язання таких проблем: розроблення змісту освіти в різних типах навчальних закладів; пошук шляхів підвищення якості навчання, результативності виховання; підготовка особистісно орієнтованих навчально-виховних методик; популяризація освітніх інновацій у суспільстві; пошук оптимальних умов організування праці педагогів.

Дискусія з приводу того, чи існує в природі педагогічна технологія як певний інструмент виховання дітей, яким може оволодіти кожний педагог, триває дотепер. У ній окреслилося дві принципові позиції. Прибічники однієї переконані, що виховання і навчання є творчими процесами, інтуїтивним осягненням світу іншої людини і відповідним впливом на цей світ. Їх опоненти доводять, що педагогічний процес має інструментальний характер. Його мета полягає у вихованні особистості із заздалегідь заданими властивостями.

Представники «педагогіки творчості» (Ф. Гансберг, Е. Лінде, Г. Шаррельман) засуджували спроби впливати на неповторну особистість дитини за допомогою технології. Будучи переконаними, що до кожної особистості дитини необхідно добирати індивідуальні засоби виховання, вони не визнавали ідеї і можливості створення педагогічної технології, яка могла б стати ключем до душі дитини.

На відмові від педагогічної технології як інструменту впливу на дитину ґрунтуються традиції «вільного виховання», які започаткували і розвивали в Росії Л. Толстой, К. Вентцель, Л. Шлегер та інші. Вони заперечували можливість «технологізувати» педагогічний процес, пропагували ідею створення особливого дитячого світу, «пробудження душі дитини», прагнення зберегти в людині оригінальність і яскравість дитинства на підставі використовуваних технологій, зважаючи на творчу спрямованість особистості педагога, на створений ним клімат у процесі виховання дітей у школі.

В еволюції визначення «педагогічні технології» виокремлюють такі періоди. У Радянському Союзі педагогічні технології розглядали як засіб реалізації більшовицької ідеології, що надавало їм політичної заангажованості. Зміст навчальної інформації свідомо добирали з орієнтацією на виховання комуністичної свідомості і моралі, тобто педагогічні технології використовували як інструмент формування комуністичного світогляду і поведінки [14].

Із цією метою у 20-ті роки XX ст. було створено педологію (грец. pais, paidos – дитина і logos – вчення) – комплексну науку про дитину. Саме в працях із педології (М. Басова, В. Бехтєрева, С. Шацького та ін.) вперше на радянських теренах був застосований термін «педагогічна технологія». У той час набуло поширення поняття «педагогічна техніка» – сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку та ефективну організацію навчальних занять. Педологи стверджували, що, беручи участь у суспільно корисній праці, змінюючи навколишнє середовище відповідно до здобутих у школі знань, умінь і навичок, діти перетворюють свій ціннісно-емоційний світ, навчаються соціально значущих видів діяльності [14].

У 1930-ті рр. розпочалася технологічна революція в освітній системі США. Протягом наступних десятиліть зазнало змін тлумачення терміна «педагогічна технологія», що породило дискусію про його сутність, структуру і джерела розвитку.

У 1940-ві – середина 1950-х рр. з'явилися і впроваджувалися в навчальний процес технічні засоби запису та відтворення звуку, проекції зображень; виникло поняття «аудіовізуальні засоби»: магнітофони, програвачі, проектори, телевізори. Терміном «технологія навчання» позначали застосування досягнень інженерної думки в навчальному процесі.

У середині 1950-х – 1960-тих рр. виникло програмоване навчання, було розроблено аудіовізуальні засоби, призначені для навчальної мети індивідуального характеру: засоби зворотного зв'язку, електронні класи, навчальні машини, лінгафонні кабінети, тренажери тощо. На відміну від терміна «технологія навчання», тотожного поняттю «ТЗН (технічні засоби навчання)», поняття «технологія навчання та освіти» розуміли як опис педагогічного процесу з використанням у сукупності аудіовізуальних засобів та методів, що приводять до запланованого результату.

У 1970-ті рр. у системі освіти розпочалася модернізація навчального обладнання. Завдяки використанню основ інформатики, теорії телекомунікації, системного аналізу та нових досягнень було розширено базу педагогічних технологій. У той самий час розпочато підготовку професійних педагогів-технологів, масове використання таких технічних засобів навчання, як відеомагнітофон, карусельний кадропроектор, електронна дошка та ін. Завдяки цьому відбувся перехід від вербального до аудіовізуального навчання. Педагогічну технологію тлумачили як вивчення, розроблення та застосування принципів оптимізації навчального процесу на основі новітніх досягнень науки і техніки.

На період 80-тих рр. XX ст. – початок XXI ст. припадає активне створення програмованих та інтерактивних засобів навчання, розвиток мережі комп'ютерних лабораторій та дисплейних класів. Основними ознаками педагогічної технології вчені визначили: а) концептуальність – чітке, послідовне педагогічне розроблення цілей навчання та виховання; б) діагностичне визначення цілей – теоретико-прогностичне вивчення умов, способів, засобів упровадження педагогічних інновацій, прогнозування результатів навчально-виховної діяльності; в) економічність (виражає якість навчального процесу) – структурування, впорядкування, ущільнення інформації, яку необхідно сприйняти та засвоїти; г) алгоритмізованість, проектованість – поділ технології на етапи, ступені, повторюваність та ритмічність дій, що забезпечують дидактичний результат; ґ) коригованість – вироблення педагогічних умінь, які дають змогу вносити процесуальні зміни в технологію зі збереженням основних дидактичних цілей; д) візуалізація – комплексне застосування технічних, комп'ютерних засобів навчання та контролю.

У виховному процесі важче визначити діагностичну мету і результат сформованості моральної якості. У процесі духовно-морального виховання послуговуються існуючими методиками і суб'єктивними методами педагогічного контролю. Виховну технологію не можна ототожнювати з виховними методами. Якісно нові методи, що основані на рефлексивно-вольових механізмах, механізмах співпереживання і позитивно-емоційного оцінювання та апелюють до самосвідомості, особистісного ставлення дитини до суспільних норм і цінностей, сучасний український психолог І. Бех кваліфікує як виховні технології особистісної орієнтації [9].

Прикладом гуманістичної концепції в українській освіті є сучасна виховна педагогічна технологія «Я у світі». До авторських виховних технологій особистісної орієнтації належать технологія саморозвитку М. Монтессорі, природовідповідне виховання гармонійності українського педагога-практика А. Кушнір, програма О. Винницької «Лицем до дитини».

Українські науковці (С. Гончаренко, А. Кушнір, О. Пєхота, І. Підласий, Г. Селевко та ін.) розмежовують терміни «технологія» і «методика». Технологія відрізняється від методики відтворюваністю, стійкістю результатів, відсутністю безлічі «якщо»: «якщо талановитий учитель, талановиті діти, багата школа» (І. Підласий, А. Підласий). Відмінність полягає в тому, що педагогічні технології вдається тиражувати і переносити на вивчення різних навчальних дисциплін із гарантією високої якості виконання поставлених завдань [14].

Український дослідник І. Підласий розглядає сучасні педагогічні технології як загальну основу організованої в певний спосіб педагогічної діяльності та як найпоширеніші модифікації, що з'являються у використанні технологій у навчальних закладах різних типів. Відповідно до цього він виокремлює три базові технології, які принципово різняться за організацією навчально-виховного процесу: а) предметно орієнтована технологія. Чільне місце в ній посідає навчальний предмет. Основна мета навчання – засвоєння матеріалу. Контроль якості знань об'єктивний, ігнорує особистість учня і зводиться до діагностування засвоєння предмета. Того, хто не здатен опанувати предмет, відсіюють. Предметно орієнтована технологія гарантує високий рівень навченості. Досягнення запланованих цілей у визначені терміни і на заданому рівні – основні критерії навчання; б) особистісно орієнтована технологія. У центрі її уваги – учень, розвиток особистості якого становить основну мету. Показником навчання є не кількість та якість засвоєного, а прогрес особистості – розвиненість, розкріпачення власного Я, самопізнання, самовизначення, самостійність і незалежність думок тощо. Ця технологія не допускає примусу. Основний критерій навчання – задоволення запитів особистості, створення умов для самореалізації; в) партнерська технологія (технологія співпраці). Вона ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах і узгоджує задоволення потреб учня та основну мету навчання. Сутність педагогіки співробітництва полягає в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні її права на вибір, власну гідність, повагу, права бути такою, якою вона є, а не якою її хоче бачити вчитель. Стосунки співпраці формуються там, де діти і дорослі об'єднані спільними поглядами і прагненнями [11].

Виховання у дусі колективізму, яке стало природним для вітчизняної системи виховання ще у дорадянський період, сьогодні не здатне вирішити завдання, які поставлені перед ним сучасною епохою. Нами не виявлено інших джерел, у яких комуністичне виховання трактується як технологія, а також запропоновано її опис. Названа освітня технологія вважається суспільною метатехнологією (освітньо-виховною концепцією держави). Численні факти її реалізації зафіксовані в архівних, психолого-педа-

гогічних джерелах, навчальній літературі. Вона належить до тих виховних технологій, у яких гарантувався результат із високим ступенем надійності [10].

У цьому контексті вона потребує комплексного дослідження, позаяк уроки, винесені з неї, дадуть змогу поліпшити ефективність та результативність інших освітніх технологій. Особливостями технології комуністичного виховання є її наскрізний характер: вона домінувала у навчальному та виховному процесі загальноосвітньої школи. Зазвичай, на сучасному етапі висвітлюються негативні сторони педагогічної технології, яка сприяла поширенню консерватизму, зумовлювала стійкість навчальних закладів до демократичних перетворень. Її цільові орієнтації виявилися незмінними не тільки протягом 1950-х – 1980-х рр., а й нічим не відрізняються від характерних для 1930-х рр. Пріоритети виховання дітей у школі 1970-х рр. аналогічні до описаних А. Макаренком у 1930-х рр.

Технологія комуністичного виховання дітей радянського періоду є стабільною та незмінною, на неї не впливали нові технічні винаходи, або технічний прогрес використовувався для посилення ефективності комуністичного виховання. Упродовж 1960-х – 1980-х рр. ніяких зрушень у технології комуністичного виховання не відбулося. Виховання в СРСР здійснювалось у звичайному режимі: відданість ідеалам марксизму-ленінізму, насаджування войовничого атеїзму, доведення переваг радянського способу життя тощо. Такі факти переконливо свідчать про консерватизм технологій виховання та складність вирішення проблем, які у них закладені [4; 5; 6; 7].

Реалізація технології відбувалася у навчальному та виховному процесі. У навчальній діяльності вплив освітньо-виховної концепції держави позначився передусім на суспільних та педагогічних дисципліни. Зміст, форми, методи, функції комуністичного виховання систематично характеризувалися у психолого-педагогічних джерелах, підручниках та посібниках.

У книзі О. Кондратюка «Педагогічне стимулювання в процесі формування поведінки учнів» (1963) визнається, що соціалістичний суспільний лад породив відповідну йому систему освіти і виховання. У Тезах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні» проголошено: «Соціалістична держава будує свою школу так, щоб вона служила народу, давала знання трудящим, сприяла розвитку всіх народних талантів» [8].

Автор книги охарактеризовує технологію комуністичного виховання дітей у вітчизняній школі: «Оскільки головним завданням у вихованні підростаючого покоління є підготовка його до життя, до суспільно корисної праці, то й провідним началом навчання і виховання в школі є тісний зв'язок навчання з працею, з практикою комуністичного будівництва. Поряд із школою в системі комуністичного виховання дітей велику роль відіграє сім'я. авторитет і особистий приклад батьків, старших у сім'ї, їх комуністична свідомість і поведінка є дійовим засобом впливу на особистість дитини, на формування її поглядів і переконань. Міцний зв'язок школи з життям, з практикою комуністичного будівництва, єдність впливу на учня школи і сім'ї, всього суспільного середовища забезпечує успішне комуністичне виховання учнів»[8, с. 8].

О. Кондратюк аналізує фактори, які зумовлюють формування комуністичної поведінки: «Формування комуністичної поведінки учнів – це багатосторонній процес активного впливу на їх свідомість з тих суспільних умов, у яких вони ростуть і розвиваються. Такими умовами є: радянський суспільно-економічний лад, марксистський комуністичний світогляд як панівний світогляд в соціалістичному суспільстві, радянська система навчання і комуністичного виховання підростаючого покоління, сім'я і те конкретне оточення, в якому живе й виховується кожна дитина. Соціалістичне середовище є визначальним у вихованні учнів, прищепленні їм рис комуністичної моралі» [8, с. 7].

У радянській психології і педагогіці давно утвердилося положення про провідну роль виховання у розвитку особистості дитини. Завдання вихователів полягає в тому, щоб через правильну організацію життя дитини забезпечити поступове формування в неї моральних понять і переконань, вироблення навичок і звичок комуністичної поведінки, моральних почуттів, позитивних рис характеру. Загальна формула – правильна організація життя дитини – має своє конкретне відображення в системі роботи радянських освітніх і виховних закладів для дітей дошкільного й шкільного віку і в радянському сімейному вихованні. Характер духовного життя учня – розуміння ним обов'язку перед сім'єю, дитячим колективом у школі, перед своєю країною, почуття патріотизму, любові до праці, бережливості, ставлення до навчання, наявність навичок культурної поведінки, розвиненість художніх смаків – залежить від виховання в певному суспільному середовищі. [8, с. 10].

Характерно, що постанова правлячої партії націлювала виховний процес у школі, передусім, не на набуття знань чи формування навичок майбутньої педагогічної праці, а саме на виховання комуністичних переконань, що може бути підтвердженням домінуючої ролі виховної технології комуністичного виховання.

Матеріали аналізу наукових праць досліджуваного періоду дозволяють стверджувати, що важливим завданням комуністичного виховання дітей у радянському суспільстві було формування в них науково-матеріалістичного світогляду. На переконання партійних ідеологів та керівництва ЦК КПРС, це

завдання не можна було вирішити без єдиної системи науково-атеїстичного виховання населення, яка була покликана зробити процес подолання релігії максимально ефективним. Значне місце в науково-атеїстичному вихованні молоді належало системі піонерсько-комсомольсько-політичного навчання. Варто відзначити, що з метою озброєння жовтенят-піонерів-комсомольців знаннями основ наукового атеїзму, підготовки їх до ведення антирелігійної роботи, розширення науково-матеріалістичного світогляду юнаків і дівчат, за рекомендаціями обкомів комсомолу в комсомольських організаціях на місцях діяли політичні гуртки «Войовничий атеїст» [15].

Серйозну небезпеку для радянської влади, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР і України зокрема, становила участь дітей і молоді у релігійних організаціях. Факти співробітництва влади з церквою в роки війни, десталінізація суспільства у середині 1950-х рр. вселили у віруючих надію на послаблення жорстокого ідеологічного тиску. На той час ідея «спасіння власної душі» вже почала активно конкурувати з ідеєю колективізму, побудови комуністичного «світлого майбутнього». Однак, місцеві партійні керівники ретельно здійснювали контроль за учнівською молоддю щодо відвідування церкви та молитовних будинків. Перед керівництвом органів народної освіти, дирекцією шкіл було висунуто категоричну вимогу не допускати присутності молоді в релігійних установах та залучення до різних форм релігійної обрядовості [16].

Дослідження підтвердило, що успішне вирішення системи атеїстичного виховання дітей великою мірою залежало від піонерських дружин, комітетів комсомолу, усього комплексу навчально-виховних заходів. Вивчення змісту, форм і методів атеїстичного виховання дітей у вітчизняній школі зафіксувало суперечливі тенденції у розвитку комсомолу. У досліджуваний період він був найбільшою громадсько-політичною молодіжною організацією, намагався ініціювати та підтримувати активність молоді у різних сферах життя суспільства. Проте щільна опіка керівництва Компартії комсомолу, адміністративний тиск призвели до заідеологізованості форм і методів роботи з молоддю, зростання бюрократизму та формалізму у роботі комсомольських організацій. Комсомольські керівники втрачали вплив та авторитет у молодіжному середовищі. В умовах системної кризи радянського суспільства комсомол трансформувався у державну структуру, послабли його самодіяльні засади. Наприкінці існування СРСР влада вимушена була реагувати на громадянську активність молоді [16].

Однак, незважаючи на негативні моменти у діяльності комсомолу, не можна забувати, що він накопичив величезний досвід роботи з молоддю, застосовував різноманітні форми і методи діяльності, допомагав молодим людям соціально адаптуватися та реалізувати власну активність. У ті часи комсомол, як громадсько-політична організація, активно діяв у системі освіти, підтримував творчі ініціативи передових педагогів, брав участь у реформуванні загальноосвітньої середньої школи, позитивно впливав на навчально-виховний процес.

Після тривалого періоду атеїзації суспільства, за умов суспільної кризи та знецінення колишніх ідеалів значна частина населення країни переорієнтовується на духовно-моральні цінності. Однією з найбільш характерних ознак становлення незалежної української держави є повернення громадян до християнства. Не стала винятком й система народної освіти. При вивченні предметів гуманітарного циклу вчителі все частіше звертаються до біблійних текстів, незмінним залишається прагнення пізнати істину, зрозуміти закони життя. Лише у християнстві знаходимо чітко визначену мету і призначення освітніх систем [13].

У демократичному громадянському суспільстві гуманістична мораль, як форма суспільної свідомості, не може бути відірвана від цінностей християнської етики. Останнім часом держава надає великої уваги духовно-моральному вихованню підростаючого покоління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.07.2005 року № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства»). Це курси «Християнська етика в українській культурі», «Основи християнської етики», «Біблійна історія та християнська етика», «Етика духовності і моралі» та інші [7].

Технологія духовно-морального виховання дітей за всіма правилами нині має розроблену колективом науковців і практиків «Острозької академії» Концепцію викладання предметів духовно-морального спрямування, навчальну програму «Основи християнської етики. 1–11 класи», навчальний комплект для учнів (підручник, робочий зошит, хрестоматія для додаткового читання), методичні рекомендації для викладачів християнської етики тощо.

В Концепції висвітлено актуальність виховання молодого покоління на християнських моральних цінностях, охарактеризовано методологічні засади викладання курсу «Основи християнської етики», визначена мета й завдання викладання курсів духовно-морального спрямування, представлено зміст, форми і методи викладання курсів, управління та функції діяльності з упровадження навчально-виховних курсів духовно-морального спрямування, описано шляхи, умови та очікувані результати реалізації Концепції [7].

Таким чином, технологія духовно-морального виховання засобами християнської етики несе і втілює собою те найблагородніше, що має бути властиве в душі, серці, думках і вчинках кожної порядної

людини: «Метою і завданням навчального предмета з християнської етики, – визначав М. Стельмахович, – є формування особи школяра на засадах християнської моралі, плекання духовності, доброти, людяності, милосердя, чеснот і працьовитості, виховання духовно багато особистості, яка усвідомлювала б свою відповідальність перед Україною і рідним народом».

Висновки. Узагальнення теоретико-методологічних підходів доводить, що майбутнє за системою «учень – технологія – учитель», за якої викладач перетворюється на педагога – методолога, технолога, а учень – на активного учасника навчально-виховного процесу. Сьогодення вимагає від педагога високого професіоналізму, володіння сучасними технологіями навчання і виховання, бажання та вміння постійно вчитися і самовдосконалюватися. Для сучасної освіти характерний пошук нових педагогічних можливостей, пов'язаних насамперед з відмовою від традиційного навчання та виховання, ідеєю цілісності педагогічного процесу як системи, що спирається на теорії загальнолюдських цінностей, гуманізації, пріоритету суб'єкт-суб'єктних відносин.

У роботі сучасних загальноосвітніх шкіл, гімназій, коледжів, ліцеїв використовують різні варіанти організації навчально-виховного процесу. Учитель, керівник навчального закладу мають право розробляти власні педагогічні технології або використовувати вже відомі, які пройшли апробацію в інших закладах освіти.

Література:

1. Ващенко Г. Мораль християнська і комуністична / Г. Ващенко // Освіта. – № 53. –1998.– С. 3.

2. Громадська думка про релігію і церкву в Україні (соціологічні дослідження Центру ім. О. Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 3 (51). – С. 30 – 40.

3. ДАТО Фонд. П. № 1. Оп. № 23. Спр. № 59. арк. 201.

4. ДАТО Фонд. № р. 3241. Оп. № 1. Спр. № 194. арк. 30.

5. ДАТО Фонд. № р. 3341. Оп. № 2. Спр. № 32. арк. 27.

6. ДАТО Фонд. П. № 1. Оп. № 25. Спр. № 128. арк. 42.

7. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах. Навч. посіб. / В. М. Жуковський, Л. Ю. Москальова. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2013. – 364 с.

8. Кондратюк О. П. Педагогічне стимулювання в процесі формування поведінки учнів / О. П. Кондратюк // К. : Рад. шк., 1963. – 144 с.

9. Перспективні освітні технології наук.-метод. посібник. / За ред. Г. С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. – 560 с.

10. Резолюція II з їзду всеукраїнського православного педагогічного Товариства // Віра і культура. – № 33. – 2006. – С. 7 – 8.

11. Релігійна освіта і виховання в Україні // Віра і культура. – № 29. – 2005. – С. 8 – 10.

12. Релігійне навчання і виховання дітей і молоді в Україні: позиції громадян. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Релігійна освіта і виховання в Україні: проблеми і шляхи розв'язання» – К.: Український центр економічних і політичних досліджень, 2005. – 18 с.

13. Становлення і розвиток масового атеїзму в західних областях УРСР. – К., 1981. – 255 с.

14. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник // Навч. посіб. – К. «Академвидав», 2012. – 224 с.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України Фонд. № 1. Оп. № 24. Спр. № 2741. арк. 449.

16. Щербяк Ю. А. Діяльність ЛКСМУ в системі атеїстичного виховання населення в УРСР // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: М. Т. Мартинюк. – К.: Міленіум, 2007. – С. 128.

УДК 378.147:2 (44)

Сіліванова Ілона Миколаївна,
аспірант Національного університету «Острозька академія», м. Острог

РОЛЬ РЕЛІГІЇ В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ОСВІТІ ФРАНЦІЇ

Наукова розвідка присвячена з'ясуванню ролі релігії у системі вищої освіти Франції. У статті аналізуються особливості розвитку французьких вишів і зміст релігієзнавчої освіти у навчальному процесі на прикладі університетів країни.

Ключові слова: *релігія, держава, світськість, університет, студент.*

Силиванова И. Н. Роль религии в университетах Франции
Научное исследование посвящено выявлению роли религии в системе высшего образования Франции. В статье анализируются особенности развития высших учебных заведений и содержание религиозного образования во Франции на примере университетов страны.

Ключевые слова: *религия, государство, светскость, университет, студент.*

Silivanova I. M. Role of Religion in French Universities
The scientific investigation is dedicated to the problem of religion in the system of higher education in France. The article analyzes peculiarities of development of higher educational establishments and the content of religious education in France on the example of its universities

Key words: *religion, state, secularity, university, student*

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Релігія як найвища духовна цінність завжди була невід'ємною частиною університетського життя у Франції з моменту його зародження у ранньому Середньовіччі та до сьогодні. Принципи організації сучасної університетської освіти у Франції значним чином є аналогічними тим, що склалися у Західній Європі у Середні віки, але водночас статус релігії зазнав змін, особливо у періоди суспільних трансформацій. З плином часу релігія стала не лише соціальним інтегратором, а й рушієм конфліктів (релігійні війни 1562–1598 між католиками та кальвіністами; XX–XXI ст. суперечки між католиками та ісламістами). Дедалі менше вона впливала на перебіг соціальних, політичних, культурних процесів стаючи секулярною, тобто необов'язковою для вивчення та наслідування.

Трансформація ролі релігії, переосмислення необхідності існування факультетів філософії та релігієзнавства, навчальних курсів духовно-морального спрямування та підходів до їхнього викладання – це те, що на сучасному етапі ми можемо спостерігати у багатьох університетах розвинених країн світу, зокрема і французьких. Сьогодні у Франції відбуваються глибокі зміни релігійної карти через навернення і перенавернення, міграцію, створення нових конфесій, що певним чином впливає на зміст і роль релігієзнавчої освіти у навчально-виховному процесі університетів та освітніх закладів усіх рівнів [3, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми. Роль релігії в університетській освіті неодноразово привертала увагу вітчизняних та іноземних вчених. Серед вітчизняних науковців дослідниками релігієзнавчої освіти в університетах України виступають Ю. Вестель та О. Філоненко, М. Лагодич. Варто зазначити, що вагомим внеском у з'ясуванні ролі теології у навчальному процесі у французькому університеті присвячені статті Жана Мігель Гарігю (Jean-Miguel Garrigues), Алексіса Шарансоне (Alexis Charansonnet), Жана Делюмо (Jean Delumeau), Антуана Проста (Antoine Prost). Серед російських дослідників цієї проблематики можна виділити Є. Орехову та П. Межуєва. На сучасному етапі розвитку усі проблеми у цій галузі поки що розглядались вітчизняними і зарубіжними дослідниками лише фрагментарно, тому потребують подальшого опрацювання.

Актуальність і ступінь розробленості проблеми визначають мету статті, що полягає у необхідності з'ясування особливостей розвитку французьких ВНЗ та змісту і ролі релігієзнавчої освіти у навчальному процесі на прикладі університетів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб комплексно осмислити та проаналізувати роль релігії у навчально-виховній парадигмі університетської освіти необхідно зазначити, що перше об'єднання викладачів та студентів («universitas» з латинської означає співтовариство вчителів та науковців) виникло у Франції у середині XII століття. Паризькі монастирські та кафедральні школи Сен Жермен де Пре (Saint Germain des Prés), Сен-Женев'єв (Sainte-Geneviève), Сен-Віктуар (Sainte-Victoire) і школи Латинського кварталу об'єдналися та утворили один з перших університетів в Європі, а саме Паризький університет (l'Université de Paris), пізніше перейменований на університет Сорбонна (l'Université

© Сіліванова Ілона Миколаївна, 2014

de Sorbonne). Паризький університет став освітнім та культурним центром Франції та активно приймав не лише місцевих, але й іноземних студентів з різних християнських країн. Першими студентами, що прибули навчатися на територію Франції, були юнаки, які бажали піднятися на вищий щабель релігійної ієрархії.

Більшість тогочасних університетів були засновані католицькими конгрегаціями як релігійні школи і слугували місцем для підготовки майбутніх священнослужителів. Відповідно, першими факультетами у вищезгаданих університетах були факультети теології, богослів'я та медицини. У царині освіти авторитет церкви був беззаперечний у зв'язку із тим, що католицизм завжди був домінуючою релігією у цій західноєвропейській країні [1, с. 14].

У XII-XIII ст. у провінціях починають з'являтися аналоги Паризького університету. Університет Монпельє (l'Université de Montpellier), Тулузький університет (l'Université de Toulouse), Університет Орлеана (Université d›Orléans), Університет Авіньйона і Воклюза (L'université d›Avignon et des Pays de Vaucluse) були відкриті з метою зміцнення існуючої релігійної влади та боротьби з єресю. Перші університети стають місцевими автономними інституціями та з метою залучення іноземних студентів приймають статути на їх користь.

В епоху раннього Середньовіччя латина набуває статусу мови викладання та спілкування. Завдяки контролю Папства узгоджено зміст навчальних дисциплін та навчальні методи. В усіх тогочасних університетах практикують лекції, диспути, читають твори одних і тих самих вчених: Прісціана та Аристотеля на факультеті гуманітарних наук; Кодекс законів на факультеті права; Клавдія Галена та коментаторів його творів на арабську мову на факультеті медицини; «Чотири книги сентенцій» Петра Ломбардського та Біблію на факультеті теології. Навчальні програми, термін навчання, система екзаменів та оцінювання були аналогічними усюди. Різноманітні реєстри та метрикули XIV–XV століття, де зазначено імена нових студентів та їхню єпархію, дозволяють стверджувати, що за кількістю іноземних студентів найвідомішим центром схоластичної науки на той час був Паризький університет. В усіх інших тогочасних університетах навчалися студенти з сусідніх регіонів.

З другої половини XIV–XV ст. духовенство та церква у Франції поступово втрачають авторитетний вплив у галузі освіти. Розвиток університетської системи навчання значним чином залежав від політичних і релігійних суперечок («Великий розкол» (1378–1417); Столітня війна (1337–1453)). Вищі навчальні заклади все ще залишаються центрами схоластичної науки, а релігійна освіта є певним чином «відірваною» від зовнішнього світу. Схоластичні традиції в університетах зберігаються, але уже відчутно вплив таких наук, як: історія, географія, медицина, астрономія, математика. Також зростає кількість навчальних закладів, де проводять перші наукові дослідження [2, с. 176].

Зміни у навчальному процесі університетів продовжуються і в епоху Відродження. Католицьке духовенство та релігійна знать поступаються першістю новому класу – буржуазії. Розквіт гуманізму впливає на інтелектуально-духовний розвиток XVI ст. Франциску I вдається закріпити статус французької мови і перетворити університет на освітній заклад, де навчання базується не на схоластиці, а філології (вивченні мов та літератури).

В епоху Просвітництва розвиток Франції орієнтований на утвердження загальнодемократичних тенденцій. З'являються дослідницькі університети, такі як: Французька академія, Академія живопису та скульптури, Музична академія, Академія архітектури. Але хід подій Великої французької буржуазної революції 1789 р. змінює статус релігії в університетах країни та стає першим кроком до встановлення принципу «світськості» у національній освіті [1, с. 20]. Прихильники революції виступають за скасування релігійних орденів та дехристиянізацію. Одним з наслідків буржуазної революції стало прийняття Декларації прав людини та громадянина, у статті 10 якої йшлося про те, що людина не повинна відчувати обмежень у виявленні жодних суджень, у тому числі й релігійних [6].

Під час Другої (1848–1852 рр.) та Третьої (1870–1940 рр.) республік, уряд Франції зберігає монополію в управлінні університетами і визначає зміст навчальних програм. Університети стають більш демократичними, суспільно доступними, фемінізованими та фінансово автономними. Так, наприклад, Елізабет Бер-Сіжел (Elisabeth Behr-Sigel) стала однією з перших жінок, яка закінчила протестантський богословський факультет університету Страсбурга.

У статті 1 Конституційного закону від 12 липня 1875 р., що дублюється у статті L.151–6 Освітнього Кодексу Франції зазначено, що «Вища освіта є вільною» [1, с. 189]. Університет та усі вищі державні навчальні заклади є місцем вираження і конфронтації ідей та думок. Республіканський університет зберігає цінну спадщину колективних та особистих свобод, які є основою системи вищої освіти Франції і робить можливою університетську діяльність [1, с. 164–170].

Закон «Про відокремлення церков від держави» від 9 грудня 1905 р. змінив статус університетів у Франції. Відповідно до цього закону, навчальні заклади стають державними інституціями, де громадяни здобувають освіту незалежно від їхнього віросповідання та конфесійної приналежності. Відбулося розмежування церкви від держави, а держави від церкви, суспільство стало секулярним (laïcque) [1, с. 13].

На сучасному етапі розвитку французького суспільства, світськість освіти – це один із базових принципів функціонування сучасних навчальних закладів Франції. Світськість держави та освіти закріплена у першій статті Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. та продубльована у статті L.141–1 Освітнього Кодексу Франції. Відповідно до Конституції Французької Республіки навчальні заклади усіх рівнів повинні надавати освіту, зміст якої відповідає економічному, соціальному та культурному розвитку не лише Франції, але й світу.

У Франції світськість освіти в державних освітніх закладах забезпечується через: 1) установлення і гарантії рівних прав на доступ в освітні заклади незалежно від релігійної приналежності або переконань (ст. L. 141–1); 2) безкоштовність та світськість державного навчання на усіх рівнях (ст. L. 141–2); 3) незалежність навчальних закладів від будь-якої релігії чи ідеології; 4) гарантії свободи та віросповідання і заборону нав'язувати будь-яку релігію або ідеологію (ст. L. 141–2); 5) світськість поведінки викладачів і персоналу у державних освітніх закладах (ст. L. 141–5); 6) ідеологічна і релігійна нейтральність чинних програм і навчальної літератури; 7) заборона створення та діяльності релігійних об'єднань та політичних партій у освітніх закладах, діяльність яких спрямована на розповсюдження ідеології та залучення студентів у релігійні об'єднання; 8) заборону проведення релігійних обрядів у навчальних закладах [4]; 9) заборону носіння в школах, колежах та ліцеях (але не в університетах) знаків або предметів одягу, що визначають релігійну належність (ст. L. 141–5–1).

Студенти у вищому навчальному закладі у порівнянні з учнями шкіл, коледжів та ліцеїв мають право виявляти свої релігійні переконання. Щоправда, існує заборона актів прозелітизму (спонукання до носіння знаків релігійної належності, провокування, пропаганда, використання релігійних книг чи килимка для молитви під час екзамену) з метою безпеки. Під час складання іспиту студент не може заперечувати присутність певного екзаменатора з огляду на його стать або конфесійну приналежність так само, як і відмовлятися відповідати на питання екзамену через невідповідність його релігійним переконанням. Необхідно зазначити, що в університетському календарі заздалегідь передбачено вихідні дні раз на тиждень та канікули у період основних релігійних свят [8].

Результати опитування проведеного Французьким інститутом громадської думки (IFOP) для газети «La Croix» (2006 р.) свідчать про те, що католицизм залишається домінуючою релігією у Франції (65 %); іслам, протестантизм, іудаїзм, буддизм та нетипові релігійні угрупування типу «Свідки Єгови», «П'ятидесятники» також мають велику кількість послідовників. Незважаючи на те, що кількість «безрелігійних» невпинно зростає, факультети теології та релігієзнавства в французьких університетах не перестають існувати, а навпаки, збільшують свою чисельність. Причиною цьому є раніше хибна думка про те, що випускники факультету теології у майбутньому можуть стати лише священиками або єпископами. Насправді хороші знання історії та сучасного стану релігії допоможуть зайняти бажану посаду у телевізійній компанії, у видавництві, туристичному агентстві та у будь-якій неурядовій організації. Також цілком можливим є викладання суміжних дисциплін, а саме: філософія, історія, політика, історія мистецтва або робота на посаді бібліотекаря чи працівника архіву [5].

Католицькі, протестантські чи православні університети функціонують на усій території Франції (Парижі, Монпельє, Тулузі, Ліоні, Анжері). Факультети теології та релігієзнавства в цих вищих навчальних закладах незалежні від впливу церкви (за винятком університетів та шкіл департаменту Ельзас-Мозель). Католицизм, лютеранство, реформаторство та іудаїзм мають особливий статус на цій території через те, що на момент прийняття закону «Про відокремлення церков від держави» (1905 р.) Мозель та Ельзас були окупованими Німеччиною. Тут у громадських школах відбувається обов'язкове релігійне навчання учнів, а державний університет Страсбурга (Ельзас) налічує два богословських факультети. Професорсько-викладацький склад університету докладає значних зусиль з метою розширення аудиторії слухачів релігійних курсів, а також намагається утвердити принцип міжконфесійності у їх викладанні [1, с. 54].

До прикладу, основними навчальним дисциплінами на факультеті протестантської теології в університеті Страсбурга є філософія, соціологія, музикознавство, історія релігій, інтерпретація Біблії, догматична та теоретична теологія, моральна та духовна теологія, патристика, практична теологія та літургія, стародавні мови. Окрім того, у 2013 р. чотири університети у Франції (Європейський інститут релігійних наук у Парижі, Університет Екс-Марсель, Паризький католицький інститут та Страсбурзький університет) відкрили нові магістерські програми, що пов'язані з вивченням світської релігії. Кількість студентів на факультетах поступово зростає завдяки іноземним студентам [9].

КампюсФранс (CampusFrance) – французькі державні агентства, що існують по всьому світі та були створені з метою популяризації вищої освіти заохочують іноземних студентів навчатися у Франції у межах програм академічної мобільності. Кожного року здійснюється відбір кандидатів на факультети теології для отримання освітньо-кваліфікаційних рівнів «ліцензіат», «магістр» та «доктор». Багато іноземних студентів їдуть до Франції для того, щоб вивчати теологію, так як насамперед французькі університети надають перевагу студентам з країн, що не є членами ЄС. Для прикладу, станом на 2014 р.

лише на факультеті теології та релігійних наук у Паризькому католицькому інституті навчаються 2200 студентів (третина з яких іноземці). Викладання 135 дисциплін тут забезпечують 250 викладачів [9].

Висновки. Французькі університети, з моменту свого виникнення у XII столітті мали релігійне спрямування і підпорядковувалися католицьким конгрегаціям. Усі погляди на науку розвивалися виключно в межах релігійної ідеології. Схоластика, вивчення однокових предметів, механічне заучування, навчання на латинській мові – ці спільні риси відображають специфіку навчання у середньовічному університеті. З часом, на противагу схоластичній науці Середніх віків, виникли прогресивні ідеї мислителів епохи Відродження і університети перетворилися на світські державні заклади, де громадяни здобувають освіту незалежно від їхнього віросповідання та конфесійної приналежності. На сучасному етапі розвитку Франції принцип «світськості» є одним із базових принципів функціонування сучасних навчальних закладів цієї країни і на державному рівні закріплений у Конституції Французької Республіки та у Освітньому Кодексі Франції. Відділення держави та релігії стало для французької держави більш вигідним з точки зору питань національної безпеки, адже релігійна карта Франції зазнала істотних змін у зв'язку з масовою імміграцією з Азії, Африки та Близького Сходу.

Варто зауважити, що Франція є країною, де на рівні університету поведінка викладача та студента залишається світською незалежно від їх конфесії. Позитивним у розвитку Франції вважаємо той факт, що незважаючи на зростаючу кількість прихильників атеїзму, чисельність студентів на факультетах теології збільшується. Доповнюють це число й іноземні студенти, які користуються запропонованими урядом Франції навчальними програми.

Студенти факультетів релігійної освіти у Франції після отримання освітньо-кваліфікаційних рівнів «ліцензіат», «магістр» та «доктор» стають висококваліфікованими фахівцями у сферах релігії, історії, мистецтва, філософії, політики, інших суміжних дисциплін та роблять вагомий внесок у духовний розвиток французької нації.

Література:

1. Лаухіна І.С. Релігієзнавчий компонент змісту загальної середньої освіти Франції: монографія / І.С. Лаухіна. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – 247 с.

2. Орехова Е.Я. Французский университет: размышления о культуре и традициях в современном образовании / Е. Я. Орехова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2004. – № 5. – с.174–180.

3. Яремчук С. Основні тенденції сучасних релігійних процесів у глобалізованому світі / С. Яремчук // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. –2012. – №1(7). – с. 56–65.

4. Code de l›éducation. Version consolidée au 24 juillet 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071191

5. Jean Séguy. Théologie et sciences des religions: Hier et aujourd›hui/ J. Séguy// Archives de sciences sociales des religions. – Apr. – Jun., 2002. – № 118. – p. 21–28.

6. Jean-Miguel Garrigues. La théologie et l'université française. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.asmp.fr/travaux/communications/2009/garrigues.htm

7. Jean Delumeau. Le fait religieux. – Paris: Fayard, 1993. – 780 p.

8. Dominique Ponnau. Forme et sens: la formation à la dimension religieuse du partimoine culturel. – Paris: La documentation française, 1997. – 301 p.

Bernard Ferrand. Laicité et universite 2013: état des lieux et propositions. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.egale.eu/uploads/fichiers_PDF/LAICITE%20ET%20UNIVERSITE%202013_B_Ferrand.pdf

УДК 37.017.92:329.78(477) 19

Соловей Микола Васильович,
кандидат педагогічних наук, доцент Хмельницького національного університету, м. Хмельницький

ВІРНІСТЬ БОГОВІ – ДУХОВНА ОСНОВА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СКАУТСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ «ПЛАСТ»

У статті проаналізовано основну ідею Пласту – вірність Богові. Це один із трьох обов'язків пластуна, які він обіцяє виконати. Всі випробування, які долає пластун, пов'язані з вірою, з християнськими цінностями і відповідними моральними принципами. Пластун додержує слова, чесний, відповідальний, оскільки досягає духовного зростання з вірою у вищий ідеал правди і добра яким і є Бог.

Ключові слова: Пласт, віра, Бог, ідеал, честь, обов'язок.

Соловей Н. В. Верность Богу – духовная основа воспитания личности в украинской скаутской организации «Пласт»

Верность Богу – одно из трех обязательств, которые обещает выполнить пластун, вступая в ряды скаутов. Все испытания в Пласте связаны с верой, с христианскими ценностями и соответствующими принципами. Пластун – скаут обязан выполнять клятву и законы Пласта, устремляется к духовному совершенству с верой в идеал правды и добра, каковым является Бог. Он держит слово, честен, ответственный, помогает людям, развивает себя умственно и физически. Верность Богу доказывает систематическим трудом, благотворительной деятельностью, ежедневно обогащая собственный опыт и жизнь других людей добрыми делами и мыслями.

Ключевые слова: *Пласт, вера, Бог, идеал, честь, обязанность.*

Solovey M.V. Faithfulness to God – the Spiritual Foundation of Education of the Person in Ukrainian Scout Organization «Plast»

Faithfulness to God is one of the three commitments Plastun who joined the Scouts promises to fulfill. All tests which Plastun passes are associated with faith, with Christian values and relevant principles. Plastun – Scout oath and must comply with the laws of scouts, rushes towards spiritual perfection with faith in the ideal of truth and good, which is the God. He is honest, responsible, keeps his word, and helps people develop themselves mentally and physically. Faithfulness to God proves systematic work, charitable activities, daily enriching their own experience and the lives of others with good deeds and thoughts.

Key words: *Plast, faith, God, ideal, honor, duty.*

Актуальність теми. Діяльність скаутських організації традиційно ґрунтується на ідеї вірності Богові, що спрямовує молодь до осмислення власного бутя через опанування його духовною основою, усвідомлення і переживання Бога як творця і благодійника.

Водночас Національна жіноча скаутська організація Великобританії «Girlguidind UK» оголосила про наміри виключити з клятви всі згадки про Бога [9]. Така позиція неоднозначно сприйнята скаутами країни, ставить скаутський рух у суперечність з традиціями та його ідейною основою. Зміна традиційного «…бути вірному Богу і країні (королю, королеві)» на «…бути вірному собі і служити спільноті» фактично змінює ціннісну основу організації, спрямовує її розвиток в контексті іншої парадигми виховання.

Своєчасність науково-педагогічного дискурсу з означеної проблеми зумовлюється ще й тим, що останні події в Україні засвідчили масову соціальну активність під гаслом: «Бог і Україна». Водночас широкий спектр сучасних соціально-політичних і культурних проблем ставить перед кожною людиною складну дилему щодо вибору ідеалу і самовизначення. Вступ до «Пласту» є тим першим усвідомленим кроком, що веде до розуміння і усвідомлення ідеалу. Розгортаючи роботу на ідеї вірності Богу, «Пласт» підходить до розвязання духовних проблем, пов'язаних з відходом від віри, повертає нас до традицій народу, його генетичної пам'яті, християнських цінностей, моралі.

Аналіз досліджень з обраної проблематики. На початку XXI ст. маємо низку наукових досліджень «Пласту». Це зокрема, роботи І. Андрухіва [1], В. Окаринського [10], Б. Савчука [11], О. Сича [12] та інших, у яких розкрито етапи становлення та розвитку цієї організації в Україні. Дослідження С. Диби [5], Ю. Жданович [7], спрямовані на вивчення «Пласту» як особливого соціально-педагогічного явища і суб'єкта виховання та самовиховання молоді на основі цінностей, що закладені в ідейну основу пласту та методику його роботи. Міркування стосовно предмета нашої уваги висловлюють протоієрей М. Димид [6], В. Белей-Могікан [2] та інші дослідники.

Розглядаючи діяльність «Пласту» в історико-ретроспективному контексті, зауважимо, що від початку й до цього часу ідея вірності Богові є ціннісною основою виховання і самовиховання сильної, духовно

© Соловей Микола Васильович, 2014

багатої, моральної особистості на основі віри. На що, власне, й вказував Олександр Тисовський, зазначаючи, що в …діяльності Пласту нема місця на безбожність чи навіть релігійний індиферентизм [15, с. 44]. «…Як пластуни – писав він, мусимо бути розумними і релігійними, значить не лише вірити, але й знати, бути певними того, що є над нами Бог, якого треба почитати і якому треба бути вірним « [15, с. 171].

Отже, від початку «Пласт» був нерозривний з вірою і вчив молодих людей бути з Богом і поціновувати його як силу, що дає життя, створює основу для відповідних почуттів, вчить бачити красу і духовну силу людини, її нескінченність і єдність з природою як могутнім Божим творінням.

В концепції «Пласту» Бог – найвище добро, в якому вміщується поняття про закон, за яким розвивається людство і який веде до надзвичайно високої, розумної мети, пізнання світу, розуміння природи речей і духу. Водночас, як підкреслював О. Тисовський, знання про світ значно глибші, аніж зміст, який людина вкладає у їх сутність. Люди (вчені, винахідники – Ол. Тис.) «…лише відкривають чудеса на світі, самі ж вони не є чудотворцями» [15, с. 171]. Бог є найвищим добром, до усвідомлення якого має прагнути справжній пластун, пізнаючи «…незбагненного людському розумові чудотворця, неуявного людській думці спричинника й вислову всіх ідеалів в людській душі, зібраного в ідеалі «добра» [15, с. 171]. При цьому він не вказує, яким шляхом йти до пізнання ідеалу(…як заспокоїти змагання душі до ідеалу – Ол.Тис.). З точки зору засновника «Пласту», члени організації (пластуни і пластунки) вивчають зримий світ і через конкретні справи та служіння церкві удосконалюють себе, усвідомлюють творця як духовну субстанцію в собі, в родині, спільноті.

Наріжними точками, де закладались основні цінності та формувався ідеал людини, здатної іти через самопізнання до себе, до власного «Я», до людей і до Бога, залишається клятва (присяга), яка складалась із трьох основних обов'язків й урочисто звучала:»…Присягаю своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах, щоб бути вірним Богові й Україні, допомагати іншим, жити за пластовим законом і слухатись пластового проводу « [13, с. 41].

Вступаючи до «Пласту», молоді люди приймають Бога як найвищу досконалість, що пронизує життя зриме і духовне, усвідомлює одну із головних заповідей: «…Я Господь Бог твій; і хай не буде у тебе інших богів, крім мене» [12]. Отже, в такий спосіб пластун зобов'язується не створювати інших ідеалів, окрім Бога, «…не роби собі ідола» [12], завжди з благоговінням, піднесено вимовляє ім'я Господнє, шанує батьків своїх, є чесним, стриманим, не зазіхає на чуже.

Вірність Богу в контексті пластового закону полягає у їх безумовному виконанні, адже сказано: «…Не думайте, що я прийшов скасувати закон чи пророків. Я прийшов не скасувати, а виконати». Отже, пластун, як особистість, що вірує, не піддає сумніву прийняті закони, дотримується їх і як Христос жертовно ставиться до виконання взятих зобов'язань. Це глибокий за своєю суттю моральний імператив, який ґрунтується на заповідях, даних Богом у Нагірній проповіді.

За пластовим законом вірність Богові доводилась щоденною працею спрямованою на опанування ідеями «Пласту», оволодінні методами самовдосконалення (…вивчити всі Досі відомі способи як давати собі раду у всяких обставинах – Ол. Тис.) і збагачення власного практичного досвіду добрими справами (…зібрати як найбільше власного досвід – Ол. Тис.). Власне – це є християнський підхід до справ, бо ж сказано: «…Хай сяє Ваше світло перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі справи і прославляли вашого Отця, який на небесах».

Доброчинна діяльність, на думку О.Тисовського, мала бути щоденною справою, виконаною в дусі пластового закону(прислужити ся кому чим не будь, заощадити сотик і т. п. – Ол. Тис.). при дотриманні дисципліни і виконання розпоряджень пластової старшини з вірою і у служінні Богу. При цьому кожен пластун живе по честі, виконує взяті перед собою, людьми і Богом зобов'язання, дотримується даного ним слова (пластун є словний – Ол. Тис.).

Словність, в контексті вірності Богу, є фундаментальною цінністю. Адже записано у святому Євангелії: «…На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово (Ів. 1:1). Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього (Ів. 1:3)». Славетні рядки Євангелії відсилають нас до найвищого божого дару – Слова, яке дане як засіб піднесення до Бога, як спосіб збереження його образу і подоби. Слово до Бога – це молитва. Пластун звертається зі словами молитви до Бога у добрих справах і в скорботі, просить благословення і помилування. В духовному розуміння молитва є внутрішнім благодатним налаштуванням у спілкуванні з Богом. Проявляючи вірність Богу, пластун, окрім молитви, бере регулярну участь у Святих Таїнства і чинить це завжди по совісті (пластун є совісним – Ол. Тис.), з почуттям відповідальності виконує будь-яку справу. Це допомагає йому мати відповідну силу духу, щоб осягнути велич творця як втілення Добра і Краси.

Совість є мірою відповідальності за дане слово, за свою поведінку, свої вчинки. Це благородна риса духовної особи, що проявляється в почуттях, переконаннях і сумлінні перед собою, людьми, суспільством і, безперечно, Богом як вищою духовною субстанцією.

Вихована в юності, совість стає надійним і міцним її етичним фундаментом. У зрілі роки людина ці риси розвиває або губить. У старості вона на них спирається або страждає, не маючи етичної опори.

З'явившись нібито непомітно, совість існує в людині все життя, є глибинною ознакою людини, мірою відповідальності і контролю, вказує на вміння формулювати етичні обов'язки, виконувати їх.

Тому й у ставленні до людей Пластун є чемним, увічливим, шанує старших за віком, жінок, власне «…супроти кожного чоловіка, головно супроти старших віком чи урядом і супроти жінок – О.Тис» При цьому ні за яких обставин не принижує інших «…ся чемність не сміє переходити в понижування – О.Тис», прислуховується до порад, виконує накази влади (…послушний своїй пластовій власти (хоч позволяє ся на критику приказу, але щойно по його сповненню) – О.Тис). У контексті вірності Богові ці якості особистості, які виховує пластун, ми співвідносимо з Декалогом, котрий своїм ідейно-філософським змістом проявляється у ставленням до матері, батька, людини в цілому. Цей християнський імператив спрямований на моральне життя серед людей з вірою у силу Бога, його Славу.

Отже, опанувавши глибинним змістом десяти заповідей, пластун сміливо йде на захист честі й моралі, ідейних поглядів, боронить інших при загрозі здоров'ю чи життю (Поміч дотичить лиш справ моральних, ідейних та загроженню здоров'я й життя – Ол. Тис.). Проте, коли під загрозою власна честь, він як цілісна особистість має проявити терпимість і внутрішню духовну рівновагу (…оскільки не є спонуканий безпосередньо боронити свого життя – Ол. Тис.) та клопотати перед старшими керівниками розглянути справу і визначити міру вини і відповідальності кожного (… і справу віддати під суд пластової старшини…, щоби честь зобидженого була вповні привернена – Ол. Тис).

В особистому житті завжди прагне до самовдосконалення у різних сферах життя і духовної діяльності. Адже, як зазначає Г. Ващенко: «…В початку буття було єдине. Він був один. І відчув бажання: «я хочу обернутись у множинність і творити» [3]. Отже, досягнувши поставленої мети, молода людина не зупиняється, обов'язково творчо підходить до вирішення доброчинних справ, бере більш складні зобов'язання (…коли осягнене вищої цілі вимагає доконче чогось іншого – Ол. Тис.) для розвитку власної досконалості. Шлях же до цього пролягає через випробування, боротьбу, терпимість, пізнання досконалості Бога. «…Досконаліть Бога є досконаліть нашої душі, але Бог володіє нею безмежно. Це океан, із якого ми маємо лише декілька краплин. Ми володіємо деякими пізнаннями, деякою добрістю. В Бога все це існує повністю» – наслідуючи Декарта і Лейбніца, стверджує Г. Ващенко [3, с. 54].

Повчальною у цьому є історія народження заповідей, коли земля тремтіла від розлогого грому і в гуркоті розгніваних стихій Бог піднявся над безладом і промовив: «…Блаженні злиденні духом, тому, що їх є царство небесне… Блаженні гонимі за правду, бо їх є царство небес… «і так далі за Євангелієм від Матвія [9, с. 29]. Тут у змісті проповіді глибокий сенс і спрямування до змагання за духовну досконаліть.

Водночас пластун має чітко усвідомлювати свою тілесну природу, її фізичну значимість, дбати про красу, власне здоров'я (шанує і плекає своє здоров'я – О. Тис), тому не палить, не вживає алкоголю і отруйних речовин (тож не вживає ніяких отрут, передовсім не п'є алкогольних напоїв і не курить тютюну – О.Тис).

Та все ж у турботах про особисті, тілесні цінності (базові потреби): «Пильнуйте й моліться, – каже Христос учням, що зморено заснули під час його страждань в Гетсиманському саду, – бадьорий-бо дух, але немічне тіло!» (Єв. Марка, розділ 14, ст. 38.), [3, с. 44]. Отож, духовна людина має панувати над своїм тілом, пристрастями, шкідливими звичками, бути чистою духовно, адже сказано: «…Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога» [9, с. 29].

Осяяний духовним знаменням, пластун – завжди оптиміст. Навіть у найскладніших обставинах не втрачає бадьорість духу, сповнений добрими думками, позитивним баченням розвитку подій (…все доброї гадки й веселий навіть в найтяжчих обставинах – О.Тис). Обов'язково з повагою і пошаною ставиться до матеріальних і духовних благ, створених людьми, попередніми поколіннями, ровесниками (… поважає все, що повстало працею інших та є віддане на ужиток суспільності).

Отож, щоденна праця шанується (..на кожнім кроці мусить бути безумовно пошанована – О.Тис.) як найважливіша цінність, невід'ємна складова активного духовного життя і особистого сумління. Духовність, що формується з вірою, стає тим моральним імперативом, на якому балансують проблеми буденного і вічного. Вірність Богові, як практична складова спрямовує молоду людину на прийняття духовного християнського ідеалу, що пронизує усе життя і проявляється у самовдосконаленні як руху в Абсолют простору і свободи задля служіння на боці добра і справедливості.

Висновки. Отже, українська скаутська організація «Пласт» займається вихованням молодої людини на основі ідеї вірності Богу. Від початку ідея вірності Богові розглядалась як її філософська основа. Бог у контексті «Пласту» уособлює добро як вищий ідеал. Сама організація, навчаючи вірі Богу, не навчає якійсь конкретній релігії. Це, як писав О.Тисовський, справа церкви. Завдання «Пласту» в тому, щоб через усвідомлення і переживання Бога стати духовно досконалою і морально відповідальною людиною. Шлях цей пролягає через випробування, подолання труднощів, здійснення благодійних вчинків.

Наявність в її системі ідей, принципів, близьких, а інколи й зовсім ідентичних до християнських, засвідчує її значимість в духовному вихованні. В контексті нових проявах сучасності «Пласт» є відкри-

тим об'єктом для наукових досліджень, прикладом наслідування не тільки на організаційному рівні, а й в ідейно-філософському і соціально-педагогічному сенсі.

Література:

1. Андрухів І. «Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр.. (Короткий історичний нарис) / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995р. – 72 с.

2. Белей-Могікан В. Релігія і виховання в Пласті / Василь Белей-Могікан // Календар «Просвіти» на 1994 р. – Ужгород : ВВК «Патент», 1994. – С. 57–59.

3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Ред. Газ. Полтавский вісник : 1994. – 191 с.

4. Віфлеємський вогонь миру – [Електронний ресурс] // Режим доступу: wwwvohon. Plast.org.ua

5. Диба С. Ціннісно-нормативна основа діяльності у скаутській організації / С.Диба // Рідна школа, 2003. – №1. – С. 25–27

6. Димид М. Релігійне виховання в Пласті. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http: risu.org.ua/index/exclusive/kaleidoscope/3392/

7. Жданович Ю. Особливості виховання дітей у Пласті. / Ю Жданович // Рідна школа, 2001. – № 10. – С. 41–43.

8. Звіт дирекції академічної гімназії за шкільний рік 1912/13 І. Др. Олександр Тисовський – Пласт в українських школах. ІІ. Урядова часть – Директора. Накладом наукового фонду у Львові, 1913 з друкарні наукового товариства імені Шевченка. – [Електронний ресурс] // Режим доступу :http://www.plast.org.ua/about/history/beginningofplast/drot1965/.

9. Євангеліє від Матвія // Новий заповіт. Відновлений переклад. Служіння «Живий потік» і Уітнес Лі. – 1998р. – С. 28–174.

10. Європа: Британський рух скаутів. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: pravoslavnews.com.ua/massmedia/britania_skauty_bez_Boga //

11. Основи православної віри (короткий катехізис) Свято-Успенська Почаївська Лавра. – Почаїв. – 2009 – 80 с.

12. Окаринський В. Український скаутський рух (1911-1944) Автореф. 07.00.01. / Володимир Михайлович Окаринський. Київ.: 2001. – 19 с.

13. Савчук Б. Український Пласт (1911–1939). / Борис Савчук – Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 1996. – 264 с.

14. Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення. / О. Сич // Івано-Франківськ. Лілея – НВ, 1996 – 76 с.

15. Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник для українського пластового юнацтва. П'яте видання. / О.Тисовський. Львів.: 2006 – 551 с.

УДК 378.654

Старовойтенко Наталія Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Лещинський Олександр Петрович,
доктор педагогічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Рига Тетяна Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА ЗІ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглядається проблема педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами. Проаналізовано ставлення студентської молоді до особливостей контактної педагогічної взаємодії. Підкреслюється важливість позитивного психологічного клімату повсякденного педагогічного спілкування у вищій школі, зокрема акцентовано увагу на бар'єри, що заважають партнерству в спільній діяльності викладачів і студентів.

Ключові слова: *педагогічне спілкування, стилі педагогічного спілкування, бар'єри професійно–педагогічного спілкування, комунікативні прийоми, педагогічний гумор.*

Старовойтенко Н.В., Лещинский А.П., Рига Т.Н., К проблеме педагогического коммуникативного взаимодействия преподавателя со студентами в условиях учебно–воспитательного процесса высшего учебного заведения

В статье рассматривается проблема педагогического коммуникативного взаимодействия преподавателя и студентов. Проанализированы отношения студенческой молодежи к вопросу контактного педагогического взаимодействия. Подчеркивается важность психологического климата повседневного педагогического общения в высшей школе. Акцентировано внимание на барьеры, которые мешают партнерству в общей деятельности преподавателей и студентов.

Ключевые слова: *педагогическое общение, стили педагогического общения, барьеры профессионально – педагогического общения, коммуникативные приемы, педагогический юмор.*

Starovoitenko N.V., Leschynskyi O.P. Ryha T.N., The Problem of Teaching Communicative Interaction between Teacher and Students in Terms of the Educational Process of Higher Education Institution

In the article the problem of pedagogical communicative co-operation of teacher and students is examined. The evaluation of students youth's relations are analysed in relation to the features of pin pedagogical co-operation. Importance of positive psychological climate of everyday pedagogical commonunication in higher school is underlined. Special attention is paid to barriers that influence partnership of teachers and students.

Key words: *pedagogical commonunication, styles of pedagogical commonunication, barriers of professionally-pedagogical commonunication, communicative techniques, pedagogical humour.*

Постановка проблеми. Відомо, що педагогічне спілкування виступає як важлива сфера морально – духовного вдосконалення особистості. Педагогічна діяльність – це діяльність не індивідуальна, а спільна. Вона завжди спільна вже тому, що в педагогічному процесі є обов'язково дві активні сторони: викладач і студент. Педагогічна діяльність практично завжди є «ансамблевою», оскільки студент в процесі навчання взаємодіє одночасно не з одним викладачем, а з цілою групою викладачів. Тому їхня педагогічна діяльність буде найбільш ефективною, їхні зусилля залишають найбільший слід в особистості молодої людини у випадку, коли діяльність викладачів виявляється спільною, погодженою, «ансамблевою».

Відомо, що навчання – це не просто передача інформації, знань, а складні людські взаємини. Незаперечний той факт, що всі знання і практичні уміння викладача можуть передаватися студентам лише завдяки живому й безпосередньому спілкуванню з ними. Для багатьох викладачів очевидна істина: студенти нерідко переносять ставлення до викладача на предмет, який він викладає. На цих стосунках вибудовується складна й об'ємна піраміда навчання і виховання, через них відбувається проникнення педагога в душевний світ студентів, щоб виробити у них первинні навички співтворців власної особистості. Саме такі стосунки, їх мистецькі, моральні, психологічні, технологічні складники не завжди усвідомлюють педагоги як важливий засіб удосконалення їхньої педагогічної діяльності. У своєму дослідженні ми виходимо з того, що комунікативна взаємодія викладача і студентів є необхідною умовою формування морально–духовних цінностей молоді.

© Старовойтенко Наталія Василівна, Лещинський Олександр Петрович, Рига Тетяна Миколаївна, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічного спілкування, зокрема спілкування викладача зі студентом (цілі, функції, стилі, позиції викладача у спілкуванні, труднощі взаємодії, комунікативні прийоми тощо) достатньою мірою висвітлена в працях О.О. Бодальова, І.Д. Беха, Л.В. Долинської, І.С. Зязюна, В.О. Кан–Калика, С.В. Кондратьєва, О.В. Киричука, Л.Г. Подоляк, М.О. Степанова, Н.В. Чепельової, В.І. Юрченка та ін. Педагогічне спілкування – є способом реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості студента [2, с. 196]. У контексті педагогічного спілкування у вищій школі досліджувалися проблеми рівнів спілкування викладача зі студентами, способів комунікативної взаємодії викладача і типологія його стосунків зі студентами, моделі поведінки викладача (Л.М. Мітіна, І.М. Юсупов) педагогічного артистизму (Булатова О.С.). Вітчизняні вчені розробляють системний підхід до формування комунікативних умінь (В.В. Каплинський, Л.О. Савенкова), вивчають зв'язок комунікативних умінь з культурою: комунікативною (В.В. Полторацька, педагогічною (М.П. Васильєва), загальною (О.П. Рудницька). Узагальнюючи теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, можна зробити висновок, що системні дослідження проблеми комунікативної взаємодії викладача зі студентами, доцільно поглиблювати і розвивати. Спілкування викладача зі студентом є специфічним, тому що за статусом вони перебувають на різних позиціях: викладач організовує взаємодію, а студент сприймає її і включається в неї. Завдання викладача – допомогти студентові стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто гарантувати суб'єкт–суб'єктний характер педагогічних стосунків [6]. Як творець міжособистісної навчальної взаємодії педагог задовольняє фундаментальні потреби студентів у розумінні, прийнятті й визнанні [1, с. 45]. Звідси, для покращення якості професійно–педагогічного спілкування в умовах вищого навчального закладу, необхідно знати думку студентів як повноцінних учасників педагогічного процесу.

Метою статті є спроба показати, як сприймається і оцінюється студентською молоддю комунікативна взаємодія в системі «викладач–студент».

Виклад основного матеріалу. У ході нашого дослідження була розроблена і впроваджена діагностична методика, що виявляє стан та особливості педагогічної комунікативної взаємодії в системі «викладач-студент». Зміст питань анкети включав такі напрямки проблеми педагогічного спілкування: загальна педагогічна культура та комунікативна культура викладача, педагогічна техніка організації професійного спілкування викладача зі студентами, соціальна самопрезентація, недоліки і бар'єри у спілкуванні.

В анкетуванні взяли участь 165 студентів третього курсу фінансово-економічного та будівельного факультетів Черкаського державного технологічного університету. Ми виключили можливість впливу опитуваних осіб один на одного. Студенти серйозно поставились до анкетування. Відповіді студентів опрацьовано за допомогою контент – аналізу. На основі проведеної методики діагностування нами з'ясовано:

Переважаючим стилем спілкування викладачів зі студентами є демократичний стиль, що проявляється у суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників навчального процесу. Встановлено, що 56,7 % опитаних студентів вказують на співпрацю, дружнє ставлення викладачів на заняттях та в позааудиторний час. Проте ускладнюють спілкування у системі «викладач–студент» ситуації, в яких прослідковується ліберальний (20 %), авторитарний (16,7 %), маніпулятивний (6,7 %) стиль спілкування. Жодного відсотка на рахунок «спілкування–загравання» в анкетах студентів не виявлено. Особливо високо оцінюють студенти викладачів, які використовують нестандартні прийоми спілкування, що є наслідком відходу від суто рольової позиції педагога. У стилі спілкування знаходять свій прояв особливості комунікативних можливостей викладача, характер стосунків викладача і студентів, що склалися у навчальній взаємодії, творча індивідуальність викладача та особливості студентської групи.

На думку студентів основними причинами неефективної взаємодії викладача зі студентами є: невміння встановити контакт з аудиторією (35,2 % опитаних); нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента (34,4 %); складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять (14,2 %); невміння перебудовувати стосунки зі студентами відповідно педагогічних завдань, які змінюються (11,4 %); труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу (1 %); невміння керувати власним емоційним станом (3,8 %).

Студенти цінують такі особистісно-етичні якості викладачів, як: дружелюбність, оптимізм, справедливість, дисциплінованість, ерудованість, схильність проявляти емпатію, вміння відчувати і підтримувати зворотній зв'язок, здатність до спонтанної комунікації, вміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації, наслідки своїх впливів, орієнтація викладача на дорослу людину з розвинутою самосвідомістю. До негативних педагогічних якостей, що ускладнюють взаємодію та спричинюють конфліктні ситуації зі студентами, опитані відносять байдужість, дратівливість, невміння управляти собою, невпевненість у власних силах, відсутність етики, нездоровий гумор та емоційну холодність викладачів.

Вміння слухати – ознака педагогічної професійності. Більшість викладачів, на думку 79,4 % опитаних студентів, володіють прийомами активного слухання. Проте, як зазначають студенти, викладачі недостатньо використовують такий вид слухання, як «уважне мовчання». На питання «Що заважає ви-

кладачеві слухати студента?» ми отримали такі відповіді: 48,8 % респондентів вважають, що викладач максимально намагається доповнити відповідь студента; 19,8 % зазначають, що викладач наперед знає відповідь студента і тому не проявляє інтересу; 10,6 % переконані, що зверхнє ставлення до студента заважає викладачеві дослухатися до відповіді; 13,2 % пояснюють неправильне слухання тим, що викладачі дуже цінують свій час, тому хочуть, щоб студенти відповідали швидше. Така «допомога викладача» не мотивує, а дратує студента. Як наслідок. студент відчуває себе невпевнено перед групою, губить думку, а викладач починає сумніватись у його знаннях. Цікавою була відповідь 2 % респондентів: «Викладачі недостатньо мотивують студентів до висловлення власної думки, не чітко формулюють запитання».

Почуття гумору завжди цінується у спілкуванні. Гумор знімає напругу у спілкуванні, дає емоційне розвантаження. Вміння викладача доцільно використовувати гумор на семінарських заняттях і лекціях є важливим у спілкуванні не тільки з великою аудиторією, але і в діалозі зі студентом. Щоб жартувати, потрібно добре відчувати настрій аудиторії, враховувати інтелект та психологічний стан молодих людей. З–поміж результатів нашого дослідження цікавим є ставлення студентів до педагогічного гумору. Аналіз відповідей на питання «Яка роль гумору, що використовується викладачем в процесі навчання студентів» виявив: «гумор сприяє створенню позитивної атмосфери в аудиторі» – (22,3 %) опитаних; «гумор допомагає студентам краще запам'ятати інформацію» – (10,6 %); «гумор привертає і утримує увагу студентів» – (12,3 %); «гумор дає емоційну розрядку на занятті» – (19,4 %); «гумор зменшує психологічну дистанцію між викладачем і студентами» – 12,3 %; «гумор підвищує інтерес студентів до предмету і, відповідно, до особистості викладача» (23,1 %). На думку більшості студентів, жарти педагогів не повинні бути у формі їдкої іронії та сарказму.

На запитання «Які чинники формують перше враження про викладача?» 4,2 % опитаних відповіли, що «оригінальність початку виступу перед аудиторією». Для 40,8 % респондентів важливим є зовнішній вигляд викладача (вираз обличчя, зачіска, одяг, вік) і 13,7 % відповіли, що звертають увагу на манеру говорити, настрій та невербальні сигнали. Студенти стурбовані проявами втоми та виснаження окремих викладачів.

Необхідно відзначити, що студенти, які брали участь в анкетуванні – це майбутні економісти, інженери – будівельники. Очікування почути від анкетованих традиційне «ми не «лірики» не виправдалося. Аналіз відповідей респондентів свідчить, що комунікативні вміння викладача як здатність збуджувати емоційні переживання студентів викликають довіру та бажання взаємодіяти з педагогами на більш духовному рівні, «відкривати душевні таємниці». Отже, читаємо в анкетах побажання викладачам: «більше експресії, артистизму», «бути доступнішими, розповідати не тільки про власні перемоги, але і про невдачі», «не боятися висловлювати власну думку щодо оцінки соціально–політичних подій в країні, області, місті», Переважна більшість (85 %) досліджуваних зазначають, що незабутніми є заняття викладачів, які влучно, за змістом навчального матеріалу використовують «красиві» засоби впливу на свідомість, почуття та майбутню поведінку молодої людини. «Красивими» студенти називають поетичні твори, притчі, гумор, афоризми. Мораль поетичного слова і притчі розвиває соціальний та емоційний інтелект, спонукає молодих людей зіставляти отриману інформацію з власним досвідом, аналізувати свої поведінкові характеристики.

На основі отриманих відповідей студентів ми також з'ясували, що існує позитивна залежність між рівнем академічної успішності студентів та їхньою задоволеністю комунікативною взаємодією з викладачами. Анкетування свідчить: чим вищий рівень успішності студентів, тим вища якість взаємодії з викладачами. Сильні студенти цінують у взаєминах з викладачами спільну відповідальність за результати навчальної роботи. Проте 3 % від загальної кількості опитаних «відмінників» зазначають упереджене ставлення викладачів до їхньої думки. Як наслідок, такі студенти намагаються внутрішньо дистанціюватися від викладача, який демонструє морально–духовну вищість порівняно з молодою людиною.

Результати анкетування свідчать, що не зважаючи на соціальну нерівність викладача і студента (різний життєвий досвід, ролі взаємодії), для забезпечення співробітництва слід уникати постійного домінування педагога і визнавати право студента на власну думку, позицію. В педагогічному спілкуванні немає дрібниць: «підвищений тон», «агресивна поза», «різкий жест», «зверхній погляд», «непродумана інтонація», «тихий чи занадто гучний голос», «жести-паразити» – негативно впливають на партнерські стосунки у комунікативній взаємодії. Отже, невербальна поведінка викладача є не тільки засобом спілкування, але й впливає на якість діалогу та співробітництва. Важливою є думка студентів щодо основних ситуацій, коли найчастіше порушується контакт та дружній діалог викладача зі студентами. В першу чергу – це стресові ситуації під час оцінювання знань на заліках та іспитах. Невміння викладача управляти власним психологічним станом, використовувати прийоми переконання, аргументації, позитивно мотивувати оцінку знань студента створює конфліктні ситуації.

Студентами виділено основні бар'єри педагогічного спілкування, які виникають внаслідок використання викладачами негативних комунікативних прийомів: накази, команди, погрози, застереження, нотації, повчання. «Більшість університетських викладачів розвивають творчий потенціал студентів і

його здібності до пізнання за допомогою демократичних прийомів, проте можна виділити і тих, хто не упускає можливості дорікнути молоді у збідненості інтелектуального потенціалу, спрощеності мислення, відсутності мотивації до навчання. Такі педагогічні навіювання руйнують партнерські, довірливі стосунки в системі «викладач – студенти». Ускладнюють комунікативну взаємодію викладача і студентів «бар'єр» штучно розігруваної ролі; «бар'єр» побоювання групи; «бар'єр» відсутності контакту; «бар'єр» негативної настанови на академічну групу; «бар'єр» побоювання педагогічних помилок; «бар'єр» наслідування інших викладачів, «бар'єр» емоційної виснаженості.

На ефективність пізнавальної діяльності студентів впливає їхнє самопочуття на занятті, психолого–емоційний стан. Студенти, які відчувають себе спокійно, розкуто, активніші в пізнанні, мають більше можливостей для творчої діяльності. Тому зрозуміла думка опитуваних щодо того, як важливо створити на занятті кожному студенту умови для успіху. Проте, як зазначено в одній із студентських анкет, «Деякі викладачі зосереджені повністю на собі. Від них студенти чують запитання і відповіді, судження і аргументи, складається враження, що всі присутні на спектаклі, де викладач – головна і єдина діюча особа». Така одностороння активність викладача пригнічує будь-яку ініціативу з боку студентів, які відчувають себе тільки глядачами, слухачами та виконавцями певних навчальних інструкцій.

Цікавими для дослідження виявилися відповіді респондентів, які зазначили, що всі разом комунікативні здібності викладача нічого не варті, якщо у нього відсутнє таке особистісне утворення як справедливість. Студенти прагнуть, щоб їх оцінювали не лише за формальними (зовнішніми) параметрами (наприклад, якістю виконаного завдання), а й за мотивами певних дій, психологічним станом, у якому вони перебували. «Не підготувалась до семінарського заняття, проте чесно зізналась, що вночі писала вірш про Небесну сотню. Викладач запропонувала прочитати (у мене вірш був у мобільному). Я читала і сльози були на очах одногрупників. Викладач попросила вірш. Я переписала його до кінця пари. Отримала оцінку «за патріотизм і громадянську позицію». Приємно, що викладач вклеїла клаптик паперу з віршем у свій зошит обліку і оцінювання знань студентів».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнивши думку студентів щодо особливостей комунікативної взаємодії викладача та студентів в умовах навчально–виховного процесу вищої школи, робимо висновок, що специфічна особливість педагогічної діяльності полягає в її нерозривній єдності зі спілкуванням. У Черкаському державному технологічному університеті яскраво спостерігається перехід від авторитарної педагогіки (педагогіки тиску на особистість студента) до особистісно-орієнтованої педагогіки, яка абсолютного значення надає особистій свободі й умінню молодої людини прогнозувати і контролювати свою діяльність, вчинки, особисте життя. Результати діагностування особливостей комунікативної взаємодії викладача і студентів, підтверджують необхідність пошуку шляхів оптимізації партнерських стосунків суб'єктів навчального–виховного процесу, що сприятиме і на цій основі. Найбільш гостро сприймаються молоддю непомірно великі відмінності між студентом і викладачем в процесі навчально–виховного процесу, зокрема: відмінності в засвоєних соціальних нормах і обмеженнях, в рівні інтелекту (викладач чітко спрямований на наукову діяльність), в емоційних станах під час екзаменів та заліків, в розумінні понять «індивідуальний стиль». Зашкоджують успішній комунікації, на думку студентів, певна інерція, звичні схеми спілкування викладачів з різними категоріями студентів, тобто педагогічна ригідність. Найголовнішою ознакою професійного педагогічного спілкування, на думку студентів, є визнання і прийняття викладачем студента як особистості і на цій основі побудова взаємодії в умовах навчально–виховного процесу вищої школи. Готовність викладача до професійно-орієнтованої взаємодії передбачає єдність вмінь обміну інформацією, встановлення діалогово-партнерських стосунків, об'єктивного сприйняття та розуміння сучасних студентів. В результаті цього він створюватиме необхідні умови для повноцінного морально–духовного розвитку майбутніх фахівців.

Наступний аспект дослідження доцільно спрямувати на виявлення основних тенденцій усвідомлення викладачами особливостей комунікативної взаємодії у системі «викладач – студент».

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості / І. Д. Бех // Сходження до духовності: Наук. видання. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

2. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк., В. І. Юрченко. – К. :ТОВ «Філ–студія», 2006. – 320 с.

3. Степанов М.А. Психология образования и педагогическое взаимодействие / М. А. Степанок // Высшая школа. – 2003. – №4. С. 76–83.

4. Федь В. Краса думки і розуму: Естетика спілкування у вузі / В. Федь // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 50–52.

5. Юрченко В.І. Оцінні ставлення в педагогічній взаємодії / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 1998. – №4. – С. 91–98.

6. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – 2–ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.

УДК 316.77

Халанський В'ячеслав Володимирович,
аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, м.Київ

ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається проблема діалогізації спілкування з позиції діалогічного підходу. Діалогічна взаємодія розглядається нами як спосіб спілкування, спрямований на розвиток і розуміння того, що партнери спілкування думають, відчуваю і роблять. Психологічна готовність до такого способу спілкування вивчається нами в контексті її особистісного аспекту. Особистісний аспект психологічної готовності розуміється нами як певна характеристика ціннісно-смислової системи.

Ключові слова: *діалог, діалогізація спілкування, взаємодія, психологічна готовність, комунікація, смислове утворення.*

Халанский В. В. Проблемы диалогизации общения как духовно-психологическое измерение личности
В статье рассматривается проблема диалогизации общения с позиции диалогического подхода. Диалогическое взаимодействие рассматривается нами как способ общения, направленный на развитие и понимание того, что партнеры общения думают, чувствуют и делают. Психологическая готовность к такому способу общения изучается нами в контексте ее личностного аспекта. Личностный аспект психологической готовности понимается нами как определенная характеристика ценностно-смысловой системы.

Ключевые слова: *диалог, диалогизация общения, взаимодействие, психологическая готовность, коммуникация, смысловое образование.*

Halanskyi V.V. Problems of «Dialogization» Communication as Spiritual and Psychological Dimension of Personality
This article addresses the problem of «dialogization» of communication process from the position of a dialogical approach. A dialogical interaction is considered as a means of communication aimed at the developing and understanding of what the communication partners think, feel and do. Psychological willingness to communicate in this way is studied in the context of its personalistic aspect. This personalistic aspect of the aforementioned psychological willingness is understood as a characteristic of the value-semantic system.

Key words: *dialogue, dialogization of communication, interaction, psychological readiness, communication, semantic formation.*

Актуальність теми. В умовах постійної трансформації суспільства, соціальних та економічних умов, що швидко змінюються, професійна діяльність фахівців професій, спрямованих на допомогу, значно ускладнюється. Це висуває підвищені вимоги до її реалізації, що актуалізує психологічні ресурси особистості. Діалогічний спосіб спілкування, що реалізується всією системою стосунків людини, є ресурсним для професійних вмінь фахівців професій, спрямованих на допомогу, а також сприяє розвитку їхнього особистісного зростання.

Проблема діалогізації спілкування не нова і займає значуще місце в сучасних психологічних дослідженнях. Ця проблема вивчалася в психології у зв'язку з оптимальною організацією розвитку життєдіяльності особистості на основі її системи ставлень до дійсності, взаємодії з нею, а також практичною необхідністю у розвитку психологічних практик (В.М. Мясищев, Г.А. Ковальов, Л.А. Радзиховський, А.У. Хараш, Т.О. Флоренська, А.А. Пузирей, Ф.Е. Василюк, А.Б. Орлов, Е.Е. Соколова, Н.С. Бурлакова).

У рамках діалогічного підходу інтерсуб'єктні тенденції розвитку сучасної психології переносять акцент з вивчення окремої особистості на процес відносин між людьми, з меж одного «я» на простір «між» (А.У. Хараш, А.В. Копйов, О.Б. Старовойтенко, Т.П. Топольска, Т.О. Флоренська та ін.). Теоретичні уявлення про відносини «Я – Ти» і «Я – Світ» розкривають не просто «двосторонній» або «односторонній» характер міжособистісної взаємодії, а містять екзистенціальний зміст буття-розвитку особистості за допомогою «Зустрічі» з «Іншими» життєвими світами інших людей (Т.М. Титаренко, Г.А. Балл, В.А. Татенко та ін.).

Спілкування є процесом набування особистістю досвіду при контакті зі світом та використання індивідуального відображення цього досвіду для регуляції життєдіяльності системи «Людина – Світ» (Б.Ф. Ломов, В.І. Кабрін, В.Е. Клочко, Т.М. Титаренко та ін.). Ми можемо говорити про діалог як спосіб спілкування, в якому реалізується вся система відношень людини (В.М. Мясищев), що здійснюється при взаємодії з іншою особистістю. При цьому критерієм здійснення діалогу в комунікативному

© Халанський В'ячеслав Володимирович, 2014

процесі є обмін смисловими утвореннями між двома і більше повноцінними точками зору. Умовою здійснення «діалогічного спілкування» є особистісна готовність людини до такого способу взаємодії (Б.С. Братусь, О.Б. Старовойтенко, Т.М. Титаренко, О.Ю. Осадко та ін.).

Т.О. Флоренська в рамках консультативної психології вивчає ресурси діалогічного способу спілкування для розвитку духовного потенціалу особистісної взаємодії. Низкою авторів вивчається проблема розвитку діалогічної інтенції консультанта як способу відносин у психотерапії та психологічному консультуванні (А.Ф. Копйов, А.Б. Орлов, Т.С. Яценко, І.М. Сергієнко, Н.Л. Карпова, І.В. Янченко, А.Ф. Бондаренко, Ф.Е. Василюк, О.Б. Старовойтенко, Т.А. Топольска та ін.). Також проводилися численні дослідження ролі діалогічної взаємодії у формуванні смисложиттєвих орієнтацій особистості та системи ставлень людини до діяльності (Г.В. Дьяконов, Л.О. Беллак, Б.С. Братусь, В.В. Рижов) [1; 2; 3; 4].

Однак, незважаючи на те, що діалогічне спілкування всебічно досліджується, все ж існує не так багато робіт, в яких розглядаються особливості ціннісно-смислової системи особистості як аспекту психологічної готовності до діалогічного спілкування.

Мета нашого вивчення полягає у тому, щоб провести теоретичний аналіз проблеми діалогізації спілкування, виявивши особливості ціннісно-смислової системи особистості як аспекту психологічної готовності до діалогічного спілкування.

Завдання дослідження:

1. Розглянути наукові дослідження поняття «діалогічне спілкування».
2. Вивчити роль і значення «особистісної готовності» до діалогічного спілкування.
3. Виявити особливості особистісної готовності до діалогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Проблема діалогізації спілкування стала особливо актуальною та вивчається останнім часом як потенціал у функціонуванні та розвитку особистості. При цьому категорія «діалог» вивчається авторами в різних ракурсах з різними цілями в рамках різних підходів. Більшість теоретико-методологічних уявлень про діалог ґрунтуються на фундаментальних ідеях діалогічних філософів, зарубіжних та вітчизняних авторів: Ф. Ебнер «пневматологія», М. Бубер «діалогічний принцип», Ф. Розенцвейг «нове мислення» і М.М. Бахтін «соціальна онтологія причетності». В основі теоретико-методологічних уявлень про діалогічний підхід лежить духовно-психологічний вимір особистості в її глибинному розумінні і розвитку (М.М. Бахтін, М. Бубер, Ф. Франкл, А. Ленгле, Г.А. Ковальов, А.Ф. Копйов, В.А. Петровський, А.У. Хараш, Г.Г. Шпет, А.Б. Добрович, Т.О. Флоренська).

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виокремити чотири способи розуміння діалогу як феномену міжособистісної взаємодії.

У першому способі діалог розуміється як форма мовленнєвої взаємодії і спосіб конструктивного обміну повідомленнями. На думку Г.М. Андреєвої, В.Н. Панферова, З.Г. Кісарчука, діалог розглядається як універсальна форма мовленнєвої взаємодії, для якої характерне розуміння співрозмовниками смислу повідомлення, наявність зворотного зв'язку між співрозмовниками, вміння слухати, розуміти і розвивати думки один одного. Критеріями діалогічного спілкування є наявність кількох співрозмовників, характер їхньої мовленнєвої активності, наявність теми та її розуміння, і розвиток партнерами смислу повідомлень один одного [1, с. 365; 11, с. 179].

Другий спосіб розуміння – діалог як спільний розумовий процес, у якому співрозмовники готові працювати з іншими точками зору, проявляти здатність до розуміння позиції партнера і пояснення власної [15, с. 206]. В. Казмиренко, Е.С. Бєлова, В.Т. Ополева розглядають діалог як розумову і мовленнєву взаємодію суб'єктів, для якої характерна їхня виражена здатність до децентрації, їхня орієнтація один на одного [3, с. 144; 4; 16, с. 159–161]. Критеріями ефективності діалогу в такому ракурсі вивчення є просування учасників у вирішенні загальної проблеми через розуміння інтелектуальної позиції іншого.

У третьому способі діалог розглядається як спільна діяльність співрозмовників задля подолання суперечностей між ними. Н.В. Гришина підкреслює, що в діалозі обидві смислові позиції отримують рівне право вираження. В.В. Рижов зазначає: «Людина, яка бере участь у спілкуванні, розглядається як цілісна особистість з притаманною їй активністю, як суб'єкт, який специфічним чином поєднує свою активність з активністю інших людей, який вступає з іншими людьми в систему спільної діяльності. Саме спілкування при цьому є особливою активністю людей, що співпрацюють, яке спрямоване на творення їхньої співпраці і взаєморозуміння». Критерієм ефективності діалогу в такому розумінні є спрямованість опонентів на досягнення згоди, вибір ними стратегій пошуку взаємоприйнятного рішення проблеми (Н.В. Гришина, С.В. Дідковський, Х. Корнеліус, Я.В. Понаморьов, Г.В. Ложкін, Н.І. Повякель).

Четвертий спосіб розуміння діалогу орієнтований на процес розвитку відносин співавторства, в яких партнери прагнуть бути зрозумілими і зрозуміти один одного на смисловому рівні (мінімальна дистанція між текстуальними та дійсними смислами). Повідомлення розуміється не просто як передача інформації, а як подія, що розгортається у просторі між комунікатором і реципієнтом. На думку

А.У. Хараш, у такому ракурсі вивчення, діалог (зустріч особистісних смислових позицій) є ефективним, якщо у взаємодії відбувається ствердження позицій комунікатора у свідомості реципієнта при збереженні останнім власної позиції, її сили та змісту [11, с. 31–46]. Саме таке взаємопроникнення сфер свідомості співрозмовників містить потенціал формування в учасників діалогу нових змістів. Є.Т. Соколова, А.М. Айламазян, А.Ф. Копйов, Т.О. Флоренська, О.Б. Старовойтенко вважають, що умовами того, що суб'єкт спілкування буде вступати у «справжній» діалог із співрозмовниками, є його особистісна психологічна готовність до такої взаємодії: готовність бути собою (установки на відкритість, щирість) і готовність наблизитися до життєвого світу Іншого (прийняття іншої точки зору, повага до комунікативних прав іншого) [20; 19; 13; 14].

Спираючись на діалогічний підхід, поняття «діалог» ми визначаємо як певний спосіб організації взаємодії між людьми, в процесі «Зустрічі» яких відбувається обмін смисловими позиціями. При цьому критерієм діалогічності комунікативного процесу виступає наявність двох і більше рівноправних позицій (Г.А. Ковальов) і повноцінних точок зору (В.Н. Панферов, О.Ю. Осадко). У рамках діалогічного підходу діалогічний спосіб спілкування відрізняється від монологічного тим, що в процесі діалогу відбувається розуміння і розвиток інших точок зору при «утриманні» позицій комунікаторів (А.У. Хараш), в той час як монологічний спосіб спілкування характеризується домінуванням однієї смислової позиції над іншою.

Таким чином, головна характеристика діалогічного спілкування – це взаємодовіра, відкритість, рівноправність, взаєморозуміння, доброзичливість, взаємопроникнення. Взаємодія на принципах діалогу та співпраці містить у собі можливість поєднання спілкування з взаємним розвитком особистості партнерів, сприяє взаєморозкриттю партнерів, взаємопроникненню, їхньому особистісному та інтелектуальному зростанню.

Психологічною умовою реалізації діалогічного способу спілкування, запропонованого вище, є особистісна готовність. Так, С.Л. Братченко підкреслює, що підставою діалогічного способу спілкування є «особистісні позиції співрозмовників, в основі яких лежать їхні ціннісно-смислові установки: на рівноправність, на ставлення до себе і до партнера як до унікальної та незавершеної особистості, на взаємну повагу та відкритість» [5, с. 126]. Г.А. Ковальов пише: «Діалог ґрунтується на рівності позицій партнерів по спілкуванню, емоційній відкритості і довірі до іншої людини, прийнятті її як цінності в свій внутрішній суб'єктивний світ. Це і створює умови для взаємного особистісного розвитку...» [12, с. 4]. Роль ставлення людини до світу і до Іншого є психологічною умовою, вмістом особистісної готовності суб'єкта до діалогічного способу спілкування (В.М. Мясищев, Е.В. П'ятницька, 2005, А.С. Співаковська, Л.Є. Петровська, 1983, І.І. Васильєва, 1984, Г.О. Балл, 1997, Т.М. Титаренко; О.Ю. Осадко, 2011). Слід звернути увагу читача на той факт, що російськомовна категорія «отношение» в українській психологічній літературі може мати три значення: «відношення», «ставлення» або «стосунки». З цієї точки зору спілкування є системою реалізації всієї системи відношень, ставлень та стосунків людини і розглядається як реалізація суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин через суб'єкт-суб'єкт-суб'єктну взаємодію [10, с. 101].

У широкому значенні категорія «ставлення» («стосунки», «відношення») означає взаєморозташування об'єктів та їх властивостей. Слід сказати, що «концепція «ставлення-стосунки» особистості трактується як сукупність теоретичних уявлень, згідно з якими психологічним ядром особистості є індивідуально-цілісна система її суб'єктивно-оцінних та свідомо вибраних ставлень до дійсності» (В.М. Сясищев, М.В. Тоба, Л.В. Спіцина) [10, с. 101–103].

Низка авторів підкреслює те, що особистісна готовність вивчається у контексті досліджень психологічної готовності до професійної діяльності, де психологічна готовність визначається як психічний стан, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або трудового завдання (Я.Л. Коломенський, О.Ю. Райкова, О.М. Краснорядцева, П.А. Рудик, А.А. Деркач). Так, О.Ю. Райкова виокремлює три компонента психологічної готовності до консультування з проблем дитячо-батьківських відносин: 1) професійний компонент, який визначається значимістю емоційно-вольової спрямованості майбутнього фахівця; 2) творчий компонент, який особистість переживає як несвідому впевненість у своїх здібностях, який сприяє вирішенню кризових і проблемних ситуацій, незважаючи на те, що до цього у індивіда не було досвіду вирішення подібних ситуацій; 3) особистісний компонент, що включає в себе зміст і спрямованість системи смисложиттєвих цінностей, сукупність психологічних і соціальних властивостей людини як суб'єкта діяльності [17, с. 70–78].

О.Б. Старовойтенко підкреслює, що ані змістовність і функціональність будь якої методики, ані її відповідність онтогенетичному моменту становлення відносин, ані її вміле включення у розвиваючу взаємодію не можуть забезпечити кінцеву ефективність, якщо відсутня глибинна готовність особистості для спрямованого розвитку. Як загальний принцип розвиваючої взаємодії, так і будь-який розвиваючий прийом є дієвими при наявності сприятливих внутрішньоособистісних передумов для вдосконалення певних відносин [18, с. 147].

З точки зору комунікативного підходу, в якому спілкування є процесом набування особистістю досвіду при безперервному контакті зі світом, комунікація розглядається як внутрішня (смислова), сутнісна основа життєвого процесу, зовнішньою (об'єктивованою), вихідною стороною якого є спілкування людини зі світом. Оскільки відносини людини зі світом і становлять сутність процесів міжособистісної та внутрішньоособистісної комунікацій особистості, то зв'язок, в ході якого відбувається обмін інформацією між системами в живій і неживій природі, є смисловим аспектом соціальної взаємодії (В.І. Кабрін). Отже, комунікативні дії свідомо орієнтовані індивідом на смислове сприйняття іншими людьми, відображають накопичений досвід і служать для організації та регуляції системи «Людина – Світ» (Б.Ф. Ломов, В.І. Кабрін, О.Б. Старовойтенко).

Таким чином, суб'єктивні ставлення комунікативних партнерів визначають розвиваючий потенціал міжособистісної взаємодії, де «сенс виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає її власні життєві ставлення» [6, с. 301], визначаючи головні і відносно постійні ставлення людини – до себе, до світу, до інших людей (А.А. Бодальов, Б.С. Братусь, А.Б. Добрович, Г.А. Ковальов, В.В. Рижов, Т.О. Флоренська, Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс).

З нашої точки зору, готовність особисті до діалогічної взаємодії є різновидом ціннісно-смислового утворення, являючи собою відображення дійсності за допомогою індивідуально-особистісного ставлення.

Висновки. Аналіз теоретичних підходів до проблеми діалогізації спілкування дозволяє зробити наступні висновки:

В основі теоретико-методологічних уявлень про діалогічний підхід у психології лежить духовно-психологічний вимір особистості в її глибинному розумінні та розвитку.

Аналіз наукової літератури дозволяє нам виділити чотири способи розуміння діалогу як феномена міжособистісної взаємодії: а) діалог розуміється як форма мовленнєвої взаємодії і спосіб конструктивного обміну повідомленнями; б) діалог як спільний розумовий процес, у якому співрозмовники готові працювати з іншими точками зору; в) діалог розглядається як спільна діяльність співрозмовників задля подолання суперечностей між ними; г) діалог є зорієнтованим на процес розвитку відносин співавторства, в яких партнери прагнуть бути зрозумілими і зрозуміти один одного на смисловому рівні.

Головні характеристики діалогічного спілкування – це взаємодовіра, відкритість, рівноправність, взаєморозуміння, доброзичливість, взаємопроникнення, в процесі якого відбувається обмін смисловими позиціями.

Діалогічний спосіб спілкування відрізняється від монологічного тим, що в процесі діалогу відбувається розуміння і розвиток інших точок зору, в той час як монологічний спосіб спілкування характеризується домінуванням однієї смислової позиції над іншою.

Психологічною умовою реалізації діалогічного способу спілкування є особистісна готовність до діалогічного спілкування, яка є різновидом ціннісно-смислового утворення.

Теоретична розробка проблеми діалогічного спілкування створює перспективу розвитку особистісного потенціалу через взаємодію смислових позицій за допомогою діалогу в професіях, спрямованих на допомогу, через такі поняття як діалогічність (що стосується особистості психолога-консультанта), внутрішня діалогічність (характеристика внутрішнього світу як психолога-консультанта, так і пацієнта-клієнта) і діалогічна інтенція (характеристика внутрішньої активності пацієнта-клієнта).

Література:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – Изд. 5. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 365 с.

2. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать / Е. С. Белова // М. : 1998. – 122 с.

3. Белова Е. С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать [Текст] : учеб.-метод. пособие / Е. С. Белова. – Изд. 3-е. – М. : Флинта, 2004. – 144 с.

4. Беллак Л. О проблемах концепции проекции / Л. Беллак // Проективная психология / Под ред. Р. Римской, И. Кириллова. М. : Апрель пресс, 2000. – 528 с.

5. Братченко С. Л. Существует ли диалог? / С. Л. Братченко // Человек в мире диалога / Отв. ред. В.Н. Михайловский. Л., 1990. – 126 с.

6. Братусь Б. С. Аномалии личности. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.

7. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике: дис. канд. психол. Наук: 19.00.01. / Г. В. Дьяконов // Образование. – К., 2009.

8. Дьяконов Г. В. Концепция самобытия и со-бытия С.Л. Франка и М. М. Бахтина / Г.В. Дьяконов // Личность и бытие: субъектный подход: Материалы II-й Всеросс. науч.-практ. конф. / Под ред. З.И. Рябикиной, В.В. Знакова. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 2004. – С. 229–230.

9. Дьяконов Г. В. Экзистенциально-онтологическая концепция диалога // Психология общения: социокультурный анализ: материалы Междунар. конф. / Под ред. А. А. Бодалева, П. Н. Ермакова, В. А. Лабунской. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского госуниверситета, 2003. – С. 114–116.

10. Засади когнітивної психології спілкування: [монографія] / [В. П. Казміренко, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько та ін.]; за наук. ред. В. П. Казміренка; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 101–103.

11. Кисарчук З. Г. Влияние особенностей диалога младших школьников на эффективность их совместной деятельности: дис. канд. психол. Наук: 19.00.07 / З. Г. Кисарчук. – Киев, 1985. – 179 с.

12. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии, 1987. – № 3. – 41 с.

13. Копьев А. Ф. Психологическое консультирование: опыт диалогической интерпретации. / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии, 1990. – № 3.

14. Копьев А.Ф. Диалогический подход в психотерапии и проблемы психологической клиники. / В. П. Зинченко // Московский психотерапевтический журнал, 1992. – № 1.

15. Кучинский Г. М. Психология внутреннего диалога. – Минск : Университетское, 1988. – 206 с.

16. Кучинский Г. М. Новый подход к проблеме мышления и общения / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. 1991. – № 1. – С. 159–161.

17. Миколенко Н. В. Свідомість як діалогічне відношення в естетико-філософській концепції М.М. Бахтіна / Н. В. Миколенко. // Кн. 4 : Соціальні аспекти альтернативних моделей розвитку суспільства / Под ред. С. Д. Максименко та ін. – 2006. – 203 с.

18. Самопознание и творчество личности в культуре // Психология индивидуальности: новые модели и концепции / Под ред. Е.Б. Старовойтенко, В.Д. Шадрикова. М. : МПСИ. – 2009. – 147 с.

19. Старавойтенко Е. Б. Психология личности: в парадигме жизненных отношений. – М. : Издательство «Академический проект», 2004.

20. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии: наука о душе. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.

21. Хараш А. У. «Другой» и его функция в развитии «Я». // Общение и развитие психики. – М., 1986. – С. 31–46.

22. Hermans H.J.M. Counselling Psychology Quarterly // Special issue : the dialogical approach to counselling theory, research, and practice. 2006. Vol. 19, № 1. P. 1–120.

23. Hermans H.J.M. The dialogical self: toward a theory of personal and cultural positioning / Culture & Psychology. 2001. V. 7(3). – P. 243–281.

УДК 141.4:291.1

Хахалін Олександр Олександрович,
асистент кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ

СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПАЛОМНИЦТВА

У статті надається аналіз соціальних та культурних засад виникнення сучасного дискурсу паломництва. Аналізується ґенеза та еволюція дискурсу ходінь, оповідань паломників, які відвідували Святу Землю. Проводиться демаркація між паломництвом та релігійним туризмом.
Ключові слова: *паломництво, туризм, святість, дискурс, церква.*

Хахалин А. А. Современный социокультурный дискурс паломничества
В статье предоставляется анализ социальных и культурных принципов возникновения современного дискурса паломничества. Анализируется генезис и эволюция дискурса хождений, рассказов паломников, которые посещали Святую Землю. Проводится демаркация между паломничеством и религиозным туризмом.
Ключевые слова: *паломничество, туризм, святость, дискурс, церковь.*

Hahalin A.A. Contemporary sociocultural discourse of pilgrimage
The analysis of social and cultural gracious principles of origin of modern stories of pilgrimage is given in the article. Genesis and evolution of stories of trips, stories of pilgrims, that visited the Sainted Earth is analyzed. Demarcation is conducted between a pilgrimage and religious tourism.
Key words: *pilgrimage, tourism, holiness, discourse, church.*

Актуальність теми. Весь контекст рефлексії щодо паломництва продукує перше питання: коли ж починається і формується сучасний соціокультурний дискурс паломника? Сама категорія сучасності є одною із проблематичних. Набагато простіше сказати, коли виникає постсучасність, тобто постмодерністський дискурс. Сучасність, особистостей у вимірі, який пов'язаний з паломництвом, навряд можна визначати суто хронологічними рамками. За цим словом стоять досягнення тої верхівки в осмисленні проблеми, яка є інваріантною протягом століть. На наш погляд, це досягнення здійснилося на межі XIX – XX століть під час утворення Імператорського Православного Палестинського Суспільства.

Перед цим існували інші інституції, але потрібна була широка демократизація і широка діяльність щодо формування в Єрусалимі необхідних і достатніх умов для здійснення паломництва Російській імперії. Тому йтиметься про те, як формуються, генеруються і удосконалюються традиції паломництва, що відомі з ранніх часів, з часів, коли перше паломництво до Святої Землі здійснила княгиня Ольга [4].

Княгиня Ольга здійснила паломництво в Константинополь, тут вона прийняла святе хрещення під іменем Олена і поклонилася царьградським святиням. З цих часів починається період тих мандрів і тих довгих неспішних шляхів, які визначаються як паломництво і як проща. Літопис доніс до нас історію паломництва преподобного Антонія Печерського на Афон, а промова про паломництво Антонія до Святої Гори на Афоні є тим свідченням, що вже в VI столітті формувалися певні поодинокі пустелі та невеличкі обителі і що саме в цьому віці візантійський імператор Костянтин офіційно визнав чернецькі громади півостровом.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблема філософсько-культурологічних визначень з формування дискурсу паломництва досліджувалася у роботах С. Житєнєва, І. Кучмаєвої, В. Расторгуєва, [4; 5; 6] та ін., адже мало визначені виміри ґенези дискурсу сучасного паломництва.

Мета статті – визначити культурологічні виміри проблеми комунікативної презентації дискурсу паломництва в сучасній культурі.

Основна частина. Афон з X ст. стає надзвичайно напруженим джерелом духовного життя і паломництва, пов'язаний культурними зв'язками з грецькими, слов'янськими, грузинськими і сирійськими та ін. монастирями. Вже в XIII ст. весь півострів був переутворений в один суцільний монастир зі скитами, і саме тут Російська православна церква, починаючи з X століття, починає формувати свою присутність. Історія Антонія має виток саме на Афоні, він прийшов на Афон, був тут пострижений у монахи і потім був посланий на Давню Русь. У 1013 році він поселився у печері неподалік від Києва, так і починається той поштовх і той подвиг чернецтва, з якого має походження Києво-Печерський монастир. У 30-ті роки XI ст. Антоній засновує монастир, після чого богомольці приїжджають у Києво-Печерську обитель, щоб отримати благословення у святих відхідників і сподвижників Печерська.

© Хахалін Олександр Олександрович, 2014

Фактично з тих часів починається період формування святоотецької традиції, яка в Давній Русі, Печерських печерах дає поштовх святості, що зберігається і підтримується протягом тисячоліть. Відомий вчинок прощі преподобної Єфросинії Полоцької, який вона здійснила у 60-х 70-х роках XII ст. Цей подвиг закінчився тим, що вона була похована саме в Єрусалимі, а потім її мощі повернулися у Київську Русь. Це ходіння в один бік. Блаженна Єфросинія обійшла майже всі місця Єрусалима, поклонилась всім святиням і приставилась там у Єрусалимі. Вона важко захворіла у травні 1173 року, і тут закінчилось її життя.

Досвід паломництва зберігається у різноманітних ходіннях. Верхівкою паломницького дискурсу є текст ходіння ігумена Данила. Можна стверджувати, що саме Антоній, Данило та ін. здійснили вчинок паломництва, який не закінчився подорожуванням, а мав надзвичайно міцний зв'язок з Єрусалимом, Афоном, що і сприяло формуванню святоотецької традицій у Київській Русі. У 1200 році в Константинополь приїхав син воєводи Добриня Ядрейкович, відомий як угодник святий Антоній, архієпископ Новгородський. Після здійснення прощі він написав працю – «Сказання про Царград», святі місця та чудотворні ікони та чудові речі у Царграді. Будучи достатньо молодою людиною, він здійснив прощу і описав досвід паломництва, зокрема описав одного із таких паломників, як русин Леонтій, який тричі побував у Єрусалимі та ходив туди пішки.

Цей величезний діяч релігійного поштовху здійснив паломницький подвиг і був згодом оцінений християнами як у Константинополі, так і в Русі. Антоній описував нагорний монастир Пресвятої Богородиці в Пере, де він був приписаний.

Традиція паломництва у XIII ст. майже перервалася через навали монгольського нашестя, адже вона згодом була відновлена за часи Сергія Радонезького, відновлюється шлях на Святу Землю. Отже, формується достатньо розгорнута топонімія і традиційно усталені кола паломництва, які включають в себе давні святині, місця всесвітнього православ`я, до яких належать Свята Земля, Єрусалим, Віфлеєм, Назарет, Галілея, Хеврон, Єрихон, Яффа, гора Фавор, гора Спокуси, гора Блаженств, а також країни: Йорданія, Єгипет, Сирія, Туреччина, Італія, Греція, Кіпр, Мальта, Іспанія, Франція, Німеччина, Австрія та ін. країни. Це те широке коло, яке визначає фактично всі місця, в які йшли православні християни з Русі та вклонялися святиням.

В Русі сформувалися свої святині, передовсім – це Києво-Печерська Лавра, Троїцько-Сергіївська Лавра, Олександро-Невського Лавра, Почаївська Лавра, Святогорська Лавра. У Москві – це собори Московського Кремля, Храм Христа Спасителя, монастирі – Данилов, Донській, Новодівочий, Миколо-Угрешський, Ново-Єрусалимський, Покровський. У Києві – Софіївський собор, Іллінський храм, Введенський монастир та ін. У наше завдання не входить визначити повний перелік (його в принципі неможливо дати), ми спираємося на ту роботу, яку провів С. Житєньов, коли він описує топографію святих місць, що, звичайно, не вичерпує місця паломництва, але дає можливість уявити їхню топографію [4, с. 132–133].

Проте формується і новітня історія, місця нових мучеників, які з'явилися саме під час тоталітарних тортур і винищення культури; саму культуру паломництва було усунуто з горизонту буття. Так, можна стверджувати, що процес відродження паломництва перебуває на стадії формування. Сучасна рефлексія паломництва формується по-різному – як конфесійні розробки і намагання сприяти розгортанню технологій паломництва, що певною мірою відповідає туристичній індустрії. Величезне значення тут має виховний аспект, пов'язаний з молоддю і збереженням паломницьких традицій.

Велике значення має демаркація між туристичною діяльністю і власне паломництвом. Поруч з офіційним дбанням про паломництво виникає протилежна лінія оцінки та осмислення паломництва у різних нетрадиційних церквах, які офіційна церква визнає сектами або ж розкольницькими угрупуваннями. Адже саме звернення до новітньої історії християнства саме в такому загостреному режимі підбурює до осмислення досвіду паломництва, досвіду виникнення священних місць, регенерації минулих місць, досвіду збереження традиції в цілому, більше того, досвіду шанування традиції або, навпаки, конфронтації конфесій, церков. Все це досвід сучасного паломництва.

Поруч з православною рефлексією паломництва існує буддистське, мусульманське паломництво як традиційні сфери релігійного життя, які належать іншим релігіям. Найбільш інституалізований паломницький технологічний потік пов'язаний з хаджем, який здійснюється в мусульманстві. Ця традиція має державну програму, структурується на підставі більш інститутійованого поштовху паломництва, який регулюється державою. Можна сказати, що досвід такого регулювання переймає православна церква, але він поки що залишається в рамках паралельних бізнес-стратегій, планів, що виникають в контексті кореляції паломницької та туристичної діяльності.

Більше того, туристична діяльність намагається втягти в своє коло паломництво і структурувати його саме на підставі економічних розрахунків і паралельній діяльності з паломницькою діяльністю, яку проводить церква. Туристичні індустрії корелюють з індустріями паломництва, які підтримуються державою і мусульманськими громадами. Християнські реалії паломництва перебувають іще у ста-

ні формування, у стані узгодження економічних і релігійно-культурних програм. Так, одні монастирі здійснюють паломницьку діяльність майже безкоштовно, а інші економічно тяжіють до перебільшеного графіку здійснення паломницьких послуг, орієнтуються більше на іноземних туристів, мають нерівномірну систему заохочення і формування паломницьких послуг.

Розмови про це точаться на рівні єпархіальних і інших субстуктур, які займаються паломництвом у православній церкві, але це все більше господарські, економічно-організаційні розрахунки. Проблеми широкого культурологічного плану виникають саме в реаліях зіставлення туризму і паломництва. Це вже та реальність, яка потребує осмислення в контексті обміну думками не лише в релігійних колах, а в рамках міжконфесійного діалогу, в колах широкої громадської думки громадянського суспільства, яке виникає в незалежних країнах СНД. Втім, виникають різні конференції, круглі столи та інші структури, які намагаються культивувати та підтримувати традицію паломництва, залучаючи досвід паломництво з перших часів християнства на Русі до виникнення нових святих, нових місць прощі.

Важливо також звернути увагу на формування новітньої іконографії паломництва у плані текстуального оформлення досвіду паломництва. Звичайно, що доба ходіння як дискурс своєрідних щоденників і сценограм духовного злету має бути продовжено, але в іншій формі. У формі електронних носіїв, аудіо-відео записів, що здійснюються на місці паломництва. Це виглядає не завжди автентичним і не завжди потрібно фіксувати всі ці реалії, вони просто заперечуються в храмі, у святих місцях. Отже, така форма фіксації досвіду має, з одного боку, суто об'єктний презентаційно-рекламний характер, в якому усувається суб'єктна реальність паломницького акту. Так, тотальна об'єктивація, візуалізація не полегшує ситуацію, навпаки, девальвує в контексті інших дискурсивних практик, що вписуються у досвід паломництва.

Документи, що пов'язані з досвідом паломництва і самооцінки його стану, зокрема відвідування новітніх місць постбільшовицького ареалу, залишаються лише в рамках публікацій, пов'язаних з осмисленням цього досвіду в рамках сильного критичного дискурсу. Паломники, які колективно відвідують Святу Землю в третьому тисячолітті, не схильні залишати свої документальні свідчення про ці відвідування. Цей досвід залишається сам у собі. Цей досвід не виходить назовні у вигляді традиції. Так, зникає феномен листування, феномен неаудіального письмового спілкування, все менше і менше залишається свідчень письмового спілкування, на відміну від аудіального. Ця реальність потребує свого дискурсу і, звичайно, аудіальні носії в певній мірі компенсують відсутність письма, але ходіння – це певний слід на землі, тому його аналогами є письмо, а не аудіальний чи аудіо-візуальний запис.

Тобто проблема зберігання традицій, реконструкції, регенерації паломницького дискурсу – це проблема комунікацій і проблема особистісного вчинку. Так, потрібно сформувати коло паломників, де однією з головних потреб паломницької діяльності має стати щоденник, без чого паломництво дуже швидко мігрує і трансформується в туристичну діяльність. Тобто варто говорити про етику паломника, про певну відповідальність паломника перед святинею, перед часом і простором сакрального, перед іншими паломниками. Майже невідомо, хто зіткнеться з досвідом новітнього паломництва, як ми зараз вже через 900 років актуалізуємо досвід ігумена Данила. Це проблеми іманентні, тобто належать внутрішньому герметичному досвіду паломника і, навпаки, вони є світобудівними, вписуються в загальний комунікативний простір, що характеризується більш широкими програмами, але не охоплюються ні в якому разі туризмом як індустрією пересування, розваг та ознайомлення з різними культурами. Весь цей контекст є надзвичайно складним, він на слуху, осмислюється в різних площинах і різних сферах релігійної, культурологічної, релігієзнавчої та естетичної думки.

В. Хитрово, засновник та секретар Імператорського Православного Палестинського Суспільства, пише, що для істинного паломництва потребується, передовсім, віра і молитва. «Адже цього ще не достатньо, потрібно ще глибоке усвідомлення того, що без волі Божої саме це бажання не здійсниться. Потрібно, щоб всепрощаюча милість Божа спонукала, як правильно говориться в народі, відвідати Святу Землю, притулитись грішними устами до місця трьохденного ліжка Боголюдини» [7, с. 93].

Саме цей досвід є сучасним, саме ці слова, які написані на межі XIX – XX століть, за сто років не згасли, а, навпаки, актуалізується в просторі сьогоднішнього релігійного відновлення. В. Хитрово пише: «Нам потрібні сильні удари і збудження, щоб заговорило серце. Чи часто ви відчували, заходячи в церкву, що молитва виливається з вашого серця, стає душевною потребою? Ми можемо молитися дома, але чи молимося ми, як ми молимось – от в чому питання. Коли ж в тиші нічній, стоячи на скелі Голгофській, ви самі собі говорите: отут піднісся Хрест, на якому був розіп'ятий Спаситель, отут стояла, ридаючи, Його Пресвята Мати і Його улюблений учень, от куди, знявши з хреста понесли Його бездиханне тіло, – вам здається, що ви бачите погребальну ходу, бачите мерехтіння тіней, що несуть тіло, а от і те ліжко, на котре Його поклали, ви переживаєте ту величну хвилю воскресіння, ви чуєте голос того, хто воскрес: Марія!» [7, с. 94].

Ми бачимо патетично піднесений сучасний дискурс, який написаний одним із тих, хто дбав про паломництво і займався цією культурно-релігійною спадщиною сто років тому. «Як вас не здивує, по-

трібно сказати, що у паломника є свій ідеал, є намагання до цього ідеалу. У кожної людини, як би вона не здавалась нам грубою чи несвідомою, є свій ідеал, котрий саме тому, що він ідеал, є недосягненим. І у цього, навіть скромного паломника, є також свій ідеал, можна думати, що ідеал за своєю чистотою і за своєю піднесеністю, куди вищій ідеалів багатьох із нас. Ідеал цей – солодке почуття, що підноситься від серця в молитві» [7, с. 95].

А. Дмитрієвський, академік, секретар Імператорського Православного Палестинського суспільства, теж пише на межі XIX – XX століть: «Жар і холод сніг і дощ, скудна їжа, відсутність теплого притулку на ніч, хвороби, що пригнічують, неприємні зустрічі, вчинки на шляху, от на що себе відрікає той, хто, за висловом поета, є кращим «воїном Божої раті». Нерідко мати – сира земля слугує їм ліжком, сумка за плечима із сухарями слугує подушкою, зіркове небо покровом, а істинне хрестове знамення, котрим огороджує себе паломник, відходячи до сну, є єдиним захистом від ворожих людських нападів. Неспішно ідуть Святою Руссю наші паломники із села в село, із міста в місто, годуючись інколи христовим іменем. Заходять вони дорогою у всі обителі, які славляться своїми святинями і, зрештою, доходять до святого міста Києва, до руського Єрусалиму, проливаючи гарячу молитву перед угодниками київських печер і відпочиваючи після втомленого шляху в гостинних притулках Києво-Печерської Лаври. Від Києва до берегів бурхливого Євксинського понту з його красунею Одесою вже не так і далеко» [3, с. 98].

Можна сказати, що ці слова є тим взірцем сповідального дискурсу, який потрібен як естетичний щоденник, естетичні прописи для паломника, який вже в зовсім інших умовах, більш комфортних, в зовсім іншому просторі і інших часових відрізках пересувається, рухається до святих місць. Важливо що паломництво здійснювалося в піст. «Піст великий – це страдна пора паломницького сезону. Паломники вдень і вночі проводять час при молитві в Єрусалимських храмах і на тих літаніях і процесах, котрі майже кожен недільний (воскресний) день здійснюються патріархами та його численним духовенством в храмі Воскресіння. Паломнику в ці дні немає часу подумати про їжу і сон, і в звичайний час по приїзду до Святого Граду набожні паломники дають обітницю не їсти м'яса, але ж, виходячи з важкості дістати рибу, їдять переважно лише хліб, злаки і плоди (наприклад, апельсини), запиваючи гарячим чаєм» [3, с. 99].

Сучасні шляхи паломника змінюється, змінюється технологія пересування і змінюється сама ментальність подорожуючого, тоді як паломництво у своїх інваріантних мотиваціях і в своєму внутрішньому соціокультурному просторі залишається тим же самим. Соціокультурний дискурс – це єдність цієї мотивації та певної сценограми молитовного ставлення до всього, що супроводжує паломника в просторі прощі, ставлення до інших людей, до святинь, ставлення до ритуалу і, зрештою, до себе, бо саме цей час, особливо в піст, вимагає від нього власного вчинку.

Після величезного гоніння на християн, взагалі, релігійних людей, після досвіду неомучницьких страждань формується вже нова інституція, яка потребує осмислення паломництва як певного етичного, естетичного вчинку. Саме відбування паломництва стає проблемою, більше того, стає проблемою філософською, релігійною, естетичною, етичною, яка має головним завдання зберегти і реанімувати віру, реалізувати досвід паломництва. Перевірити його вчинком кожного паломника, інституалізувати в дискурсі кожного паломника, навчити паломника говорити, писати, фіксувати свої почуття – завдання новітніх інституцій Православної Церкви.

Якщо цього не буде, паломництво просто перетвориться в туризм, або буде редукуватися та вимирати, все більше буде нагадувати атракціон тієї споживацької культури, яка прищеплюється туристичними агенціями. М. Громов, завідуючий сектором історії російської філософії Інституту Філософії так озвучив цей феномен: «Феномен відродження паломництва – це одна із прикмет загального духовного християнського православного відродження в Росії. В реставрації є такий термін, як «відродження пам'ятки». Реставрація – це, коли пам'ятка втрачає справжні глибинні риси, якщо ж вона зовсім знищена, то говорять про регенерацію пам'ятки, як це було з храмом Христа Спасителя в Москві. Подібна велика соціальна реставрація або навіть регенерація відбувається в нашому суспільстві, коли ми намагаємося відродити все, що було втрачено в результаті катастрофічних подій XX століття. І Православна Церква, і наші національні символи, наші духовні скарби – все це потроху відбудовується, розвивається і стає важливим для сучасного життя. Паломництво в рамках цієї великої реставрації займає одне із важливих місць» [2, с. 110 – 111].

Отже, реконструкція, реставрація і регенерація – це один із шляхів культурної екології, а паломництво як культурна практика стає однією з культурно-екологічних стратегій, яка є шляхом морального і релігійного відродження, що потребує аналізу як досвіду моління, прощі, так і досвіду формування нових місць, нових святих і нової прощі, посттоталітарної паломницької діяльності. Алексій II, Святіший патріарх московський і всієї Русі пише: «Паломництво здавна було та повинно бути справою Церкви, що здійснюється за її благословенням, мета паломництва полягає в поклонінні святиням. У зв'язку з цим слід згадати сьогодні забуте слово, що позначає сенс паломництва, – поклонство, проща до свя-

тих місць як всередині Росії, так і за її межами є для наших громадян дорогою до Храму, і здійснення паломництва повинно бути пов'язано з живим літургічним досвідом. У зв'язку з цим виникає неспокій, пов'язаний з тенденцією, що намітилася, – змішувати паломництво із звичайною туристичною подорожжю. Часто паломництвом називають екскурсійні відвідини святих місць, монастирів, храмів. Як результат – дискредитується сама ідея паломництва. Необхідно на єпархіальному рівні рекомендувати віруючим здійснювати паломництво святими місцями, звертаючись за допомогою в структури, що мають благословенне священний початок Руської Православної Церкви на організацію релігійної паломницької діяльності» [1, с. 116 – 117].

Проблема інституалізації паломництва саме в надрах церковної релігійної діяльності ще й досі не вирішена, оскільки вона було вирішена на межі XIX – XX століть в рамках Єрусалимського Православного Суспільства. Відновлюється і сама фундація Імператорського Православного Суспільства, яке разом і з російською духовною місією в Єрусалимі продовжує свою справу. Справа не в тому, наскільки утворюються і повторюються традиційні іконографічні формульні схеми впровадження релігійної діяльності. Справа в тому, що досвід паломництва оновлюється і регенерується, але він вступає в широкі стосунки з туристичною діяльністю, і спокуса замінити паломництво так званим «релігійним туризмом» є неодиничною і практично деформує паломництво.

Висновки. Досвід взаємодії надзвичайно мізерний, а сама освіта паломницького кола виглядає необхідною потребою для здійснення своєрідного спецкурсу в рамках тих туристичних дисциплін, які вже зараз читаються в різних вузах, що випускають спеціалістів з туристичної діяльності. Здається, що це не лише проблема спецкурсів, а це проблема того маркетингу, менеджменту, який має бути визначений на рівні єднання туристичного комплексу, урахування всього комплексу традицій гостинності при монастирях. Так, готельний комплекс, що формується в контексті єпархіальних паломницьких служб і готель туристичний поза межами цих служб мають бути одного класу, узгодженні в кількості і якості надання послуг, щоб здійснювати цю діяльність синтетично, системно.

Тут не можна задовольнитися лише протиставленням туризму і паломництва. Це та сфера, яка потребує спільного інтересу, спільного зацікавлення в тотальному досвіді повернення і відродження не лише паломницької діяльності, а й досвіду релігійного відношення до світу, благоговіння перед Богом, яке формується, передовсім, в паломництві як в екстремальній фазі виходу із буденності і залучення до святинь, до священних місць.

Література:

1. Алексий II, Святейший Патриарх Московский и всея Руси. Доклад «Русская Православная Церковь на рубеже веков», произнесенный на Юбилейном Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви в 2000 г. / Алексий II // Православное паломничество. Сборник. – М. : Индрик, 2009. – С. 116–117.

2. Громов М.Н. Духовное странничество / М. Н. Громов // Православное паломничество. Сборник. – М. : Индрик, 2009. – С. 110–112.

3. Дмитриевский А. А. Современное русское паломничество в Св. Землю / А. А. Дмитриевский // Православное паломничество. Сборник. – М. : Индрик, 2009. – С. 96–101.

4. Житенев С. Ю. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и иусульманстве: социальные, коммуникационные и цивилизационные аспекты / С. Ю. Житенев. – М. : Идрик, 2012. – 263 с.

5. Кучмаева И.К. Православное паломничество как путь приобщения к святыням христианства / И.К. Кучмаева // Сотериологический смысл паломничества. Сб. Мат. Научн.-метод. Конф. – 12 февраля 2007. – М., 2007. – С. 44–52.

6. Расторгуев В.Н. Возвращение святынь и судьба России / В. Н. Расторгуев // Церковь и время, № 2 (43). – М., 2008. – С. 243–255.

7. Хитрово В. Н. Неделя в Палестине. Из путевых воспоминаний / В. Н. Хитрово // Православное паломничество. Сборник. – М. : Индрик, 2009. – С. 109–110.

УДК 268: 372

Чворсюк Ольга Павлівна,
студентка Інституту розвитку дитини Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В КОНТЕКСТІ БОГОСЛОВСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

У статті описуються причини сучасних проблем, які перебувають у сфері духовності людини. Уточнено зміст завдань, методів і форм духовного виховання дошкільника, які містяться в сучасних програмах дошкільного виховання. Окреслено проективний образ духовно вихованої особистості дошкільного віку. Запропоновано новий напрям духовного виховання дошкільників з позицій богословсько-антропологічного підходу.

Ключові слова: *духовність, духовне виховання, духовний розвиток, дошкільник, богословсько-антропологічний підхід.*

Чворсюк О. П. Исследование духовности дошкольника в контексте богословско-антропологического подхода

В статье описываются причины современных проблем, которые находятся в сфере духовности человека. Уточнено содержание задач, методов и форм духовного воспитания дошкольника, которые содержатся в современных программах дошкольного воспитания. Очерчен проективный образ духовно воспитанной личности дошкольного возраста. Предложено новое направление духовного воспитания дошкольников с позиций богословско-антропологического подхода.

Ключевые слова: *духовность, духовное воспитание, духовное развитие, дошкольник, богословско-антропологический подход.*

Chvorsiuk O.P. Research of Spirituality in the Context of Preschooler Theological and Anthropological Approach bstract.

The article proves the causes of contemporary issues that are in human spirituality. The content objectives, methods and forms of spiritual education of preschool children who are in preschool programs today are described. Pojective image of spiritually educated pre-schooler is outlined. The new direction of the spiritual education of pre-schoolers from the standpoint of theological and anthropological approach is examined.

Key words: *spirituality, spiritual education, spiritual development, pre-schoolers, theological and anthropological approach.*

Актуальність теми. Сьогоднішній стан суспільства та культури викликає занепокоєння. З одного боку науково-технічна революція спрямована на покращення життя людства, з іншого боку виявилось, що «розвиток цивілізації» у контексті постіндустріального періоду, спричинює занепад. Згадані проблеми виражаються у потоптанні вічних моральних та духовних цінностей: пошук наживи і слави, перевантаження інформацією та брак рефлексивного мислення, знецінення міжособистісних стосунків та самої особи. І справді, сучасна людина може думати одне, говорити – інше, а робити – ще інше. Пріоритетом часто для неї служить те, що вона має, а не так – ким вона є.

Сучасна людина характеризується бажанням осягнути результат своєї діяльності в пришвидшеному темпі та з найменшими зусиллями. Ставленням до інших людей як до засобу осягнення своєї мети (стосунки в бізнесі) або як до технічних проблем (наприклад, у медицині) [5, с. 82–88]. Врешті-решт людина опиняється на перехресті духовної бідності та самознищення.

У комплексі центральних проблем та викликів варто задуматись над причинами. Існують гострі дискусії з цього приводу. Більшість мислителів схиляються до думки, що найголовніші причини такого занепаду знаходяться в корені людської духовності. Ці теми завжди актуальні, тільки з настанням нової епохи набирають інший вигляд, штрихи яких малює сучасність.

Завданням нашого дослідження буде знайти гармонію в підходах до вивчення особистості, виявити проблематику духовного виховання; знайти в програмах дошкільної освіти завдання, методи і форми саме духовного зростання дитини; окреслити, якщо це буде можливо, проективний образ духовно вихованої особистості дошкільного віку; запропонувати новий напрям духовного виховання, позбавлений нашарувань сучасними проблемами.

Для здійснення таких завдань, звернемось до арсеналу підходів у вивченні особистості. Наприклад, у психології та соціології існують такі: біогенетичний, соціогенетичний та персоногенетичний та інші. А також підходи вивчення людини: фрейдизм і неофрейдизм (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фром, Е. Еріксон), диспозиційний (Г. Олпорт, Г. Айзенк, Р. Кеттел), когнітивний (Ж. Піаже, Дж. Кел-

© Чворсюк Ольга Павлівна, 2014

лі, К. Левін), соціально-когнітивний (А. Бандура, Дж. Роттер), гуманістичний (А. Маслоу, В. Франкл, Р. Мей), феномологічний (К. Роджерс), навчально-біхевіоральний (Б. Скіннер) та інші. Кожний з науковців намагався пізнати людину, висвітлюючи на першому плані окремий аспект (наприклад свідомість, потреби, поведінку та інше). В цьому – багатство науки, але разом з тим і обмеженість. Тому вважаємо необхідним, не применшуючи жодного аспекту вивчення людини, розглядати проблему духовності та духовного становлення цілісно.

У богословсько-антропологічному аспекті людина тлумачиться як унікальна істота, єдність тіла, душі та духу, цілість, у якій перетинаються всі ці сфери. Людина є гармонійним одухотворенням тіла й душі, втіленням духу. Душа, яка схиляється до земних бажань, підпадає до володіння плоттю, а віддаючись Божому Духові – душа підноситься, очищається, одухотворюється і народжується внутрішня людина. Це таємниця особистісних стосунків людського і Божественного духа. Таким чином душа людини не губиться в духовних станах (наприклад, у нірвані), а утверджується та розвивається в своїй особовості [6, с. 36–37].

Звідси походить твердження про те, що духовна людина розвивається тоді, коли вона керує зовнішньою людиною. Тож, внутрішня людина зростає тоді, коли зовнішня припиняє зріст. В. Соловйов називає людину внутрішньою тоді, коли божественне в ній превалює над світським та людським. І навпаки: зовнішньою людиною є та, в котрій божественне існує як потенція [4, с. 88–89].

Наступне твердження у згаданому аспекті є пояснення людини як образу і подоби Бога. Гідність людини перебуває в образі Бога, бо в ньому міститься зародок її автентичної природи – справжнє добро, любов, свобода… Подобу Бога людина має осягати. Це не що інше, як народження внутрішньої людини через стосунки з Божественним Духом [6, с. 46; с. 54–59]. Отже, духовне виховання – це шлях переходу з рабства до синівства Божого, це повернення до первісної природи, до образу Бога.

Підтвердженням вищесказаного є опис чітких структур психічного і духовного світу людини хорватським філософом та богословом Т. Іванчічем, який описує зміст відмінностей між структурами душі та духовної душі. Розум, пам'ять, воля, емоції, уява та бажання належать до сфери душі. А особистість, життя, сумління, інтелект, свобідна воля, серце, характер, релігійність та культура належать до сфери духу, точніше, як вважає Т. Іванчіч, – до духовної душі [2, с. 63]. Людина створена з матеріалу (всі люди рівні) і форми (цією формою є дух). Згадану форму називають духовною душею. Якраз дух дає форму душі [2, с. 72;]. Він характеризує і порівнює ці складники з фізичним тілом, яке має органи, що відповідають за конкретну функцію у організмі [2, с. 63].

Сприяння розвитку згаданих органів душі та духовної душі і належить до завдань духовного виховання. Іншими словами, це процес перетворення дарів св. Духа, які закладені в людському єстві: мудрість, розум, рада, кріпость, знання, благоговіння перед Богом, на плоди: любов, радість, мир, терпеливість, доброта, милосердя, віра, лагідність і стриманість [1, с. 58–62; с. 69].

Безсмертна природа людини побудована так, що потребує живитись на всіх рівнях: дух людини живе і живиться Богом, душа живиться тілом. Коли стосунки з Богом зруйновані, тоді ланцюг живлення спотворюється: дух живиться за рахунок душі – цінностями. Душа живе за принципами тіла – плотськими (тваринними) пристрастями. Тіло шукає заспокоєння свого голоду ззовні – у матеріальних речах [3, с. 98]. Порушення ланцюгу живлення призводить до різних духовних хвороб.

Т. Іванчіч, засновник агіотерапії, описує причини «болю душі», «болю духовного походження» і на основі глибокого аналізу минулого життя пацієнта подає необхідну терапію. У своїй класифікації недуг професор виокремлює базові недуги, які виникають у допологовому та післяпологовому періоді. Базові недуги призводять прогалину у формуванні прадовіри чи почуття безпеки, втрати волі жити і працювати, жалю до себе. Травматичні почуття безпорадності створюють у мозку програму, яка згодом може розвинутись у серйозну духовну недугу, що часто викликає також психічні чи соматичні захворювання [2, с.122–157].

Згадані проблеми є серйозним викликом для сучасного виховання, оскільки саме у педагогічному процесі міститься прогалина. Адже, якщо говорити про духовне виховання дошкільника, то варто підкреслити, що саме в цьому віці важливо запобігти виникненню духовних хвороб.

Отож, візьмемо до уваги сучасні провідні програми, які охоплюють всі вікові категорії дітей дошкільного віку. В Базовій програмі «Я у світі» виокремлено соціально-моральний та емоційно-ціннісний розвиток, спростовуючи духовний аспект виховання. Натомість у програмі навчання і виховання «Дитина» пропоновано тільки деякі джерела духовного розвитку дитини – фольклор, твори народного та професійного мистецтва, що також є звуженням смислу поняття «духовне виховання». Зате в програмі «Українське дошкілля», хоч і виділяють окремим напрямком духовне виховання, однак в своїй суті зводять його до поведінкового аспекту. Таким чином, жодна з проаналізованих програм не виділяє напрям духовного виховання, зводячи його окремих аспектів.

З іншого боку існують потреби й можливості дітей для повноцінного становлення особистості. Ми стоїмо перед неймовірним багатством можливостей і потреб людського єства, які вказують на напрям

духовних пошуків. А. Йорес і М. Бек та інші науковці визнають високий рівень духовного розвитку дитини [2, с. 55]. Загальновідомими є факти про внутрішню душевну чистоту дитини, не пошкоджену стереотипами; сенситивність до духовного впливу через бажання наслідувати авторитет; стан постійного пошуку істини (наявність безлічі питань); потреба Іншого та акцептація ним (довіра дорослому); абсолютний і дієвий вплив слова на дошкільника.

Висновки. Характеризуючи богословсько-антропологічний аспект у духовному вихованні особистості, зокрема дитини дошкільного віку, можемо стверджувати про окремі завдання вихователів та батьків. Отож, завдання полягає не так у формуванні певних якостей або вмінь, як у створенні сприятливих умов для духовного становлення особистості дошкільника. Потрібно зберегти здатність дитини дивитись на світ її очима, постійного пошуку сенсу і якості життя через пізнання, благоговіння перед іншою людиною, вміння слухати своє серце та сумління, розуміння мотивації своїх вчинків: чому саме так потрібно діяти, а не інакше. Таким чином духовне виховання відбуватиметься так само закономірно і послідовно, як відбувається генезис становлення самосвідомості чи інших процесів. Отже, особливістю духовного виховання є створення таких умов для дитини, щоб вона навчилась знаходити в собі внутрішнє світло, внутрішній шлях та досвід, не тільки наслідувати зовнішній авторитет.

Література:

1. Библейская энциклопедия Брокгауза / Ринекер Фритц, Майер Герхард; [пер. с нем. Иванова В. М. и др.]. – Кременчуг : Христианская заря, 1999 – 1088 с.

2. Іванчіч Т. Діагностика душі й агіотерапія / Томіслав Іванчіч; [пер. із хорв. О. Гладкий] – Львів : Свічадо, 2008. – 296 с.

3. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия / В. Н. Лосский – М. : СЭИ, 1991. – 288 с.

4. Соловьев. В. С. Духовные основы жизни [Электронный ресурс] / В. С. Соловьев – Режим доступа: http://krotov.info/library/18_s/solovyov/03_299.htm

5. Тейлор Чарльз. Етика автентичності / Чарльз Тейлор // Дух і Літера – К. : 2001. – №7–8. – С. 80–91

6. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу: Систематичний виклад / Томаш Шпідлік; [пер. з італ. М. Прокопович] – Львів : Вид-во ЛБА, 1999. – 496 с.

УДК 378.03 (477.46)

Чемерис Інгрида Альгімантівна,
кандидат біологічних наук, доцент Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси
Білик Людмила Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

З ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглянуто основні напрямки та методи формування духовних цінностей у студентів технологічного університету. Показано напрямки виховної роботи, метою яких є розвиток гармонійної особистості, формування її духовно-моральних та базових національних цінностей. Зроблено висновки про необхідність вдосконалення такої діяльності шляхом впровадження новітніх технологій.

Ключові слова: *духовність, моральність, виховання, студент, особистісний розвиток.*

Чемерис И.А., Билык Л.И. Из опыта формирования духовно-нравственных качеств студентов Черкасского государственного технологического университета

В статье рассмотрены основные направления и методы формирования духовных ценностей у студентов технологического университета. Показаны направления воспитательной работы, целью которых является развитие гармоничной личности, формирование ее духовно-нравственных и базовых национальных ценностей. Сделаны выводы о необходимости совершенствования такой деятельности путем внедрения новейших технологий.

Ключевые слова: *духовность, нравственность, воспитание, студент, личностное развитие.*

Chemerys** I.A., **Bylyk L.I. The Experience of the Formation of Spiritual and Moral Qualities of Cherkasy State Technological University Students

The article reviews the main trends and methods of forming spiritual values in students of Technological University. The basic directions of educational work aimed at the development of a harmonious personality, the formation of its spiritual and moral base and national values. The conclusions about the need of these activities improvement through the introduction of new technologies are considered.

Key words: *spirituality, morality, education, student, personal development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Головною метою державної національної програми «Освіта» є забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, а у сфері вищої освіти – всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства [1]. Тому в наш час, коли розвиваються та поширюються екологічні, економічні виклики суспільству, а також формуються новітні соціальні загрози сталому існуванню України як держави, гостро постає питання формування та розвитку національної ідеї, яка би згуртувала всіх українців і дала змогу будувати таку країну, населення якої мало б високий рівень розвитку духовності та такі морально-етичні якості, завдяки яким країна реалізувала б весь свій економіко-ресурсний потенціал і стала б повноправною та високорозвиненою частиною європейського співтовариства.

Саме на студентство як найбільш активну, мобільну і перспективну частину суспільства, яка, по суті, є майбутньою елітою нації, і покладаються основні надії з виведення нашої держави на нові горизонти, які б дозволили молоді розкрити свій потенціал і розвинути продуктивне суспільство. Але патріотизм та національна ідея не можуть розвиватися на фоні бездуховності та як наслідок, знецінення морально-етичних цінностей.

Тому сьогодні науково-педагогічному складу вищих навчальних закладів слід приділяти значну увагу вихованню та розвитку в майбутніх фахівців такого рівня духовно-моральних якостей, які б дали змогу їм протистояти різноманітним негативним зовнішнім впливам, мати внутрішній стрижень, необхідний для успішного розвитку їх як особистості та повній реалізації професійного потенціалу на користь українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблеми духовно-морального виховання розглядаються в дослідженнях таких педагогів, психологів, філософів, як М.А. Бердяєв, П.П. Блонський, С.М. Булгаков, В.В. Зеньковский, М.І. Пирогов, М.М. Рубінштейн, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Сьогодні питаннями формування духовного здоров'я молоді займаються такі вчені, як І.Д. Бех, Т.Д. Дем'янюк, О.В. Сухомлинська, К.І. Чорна [2; 3; 4; 5; 6].

© Чемерис Інгрида Альгімантівна, Білик Людмила Іванівна, 2014

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Слід відмітити, що виховання традиційно здійснюється за такими основними напрямками, як громадянське, патріотичне, правове, екологічне, формування здорового способу життя, художньо-естетичне, але під час здійснення практичної роботи ми часто забуваємо, що кінцевою метою розвитку людини повинно бути формування духовних цінностей, які визначають моральні норми поведінки. Тому слід відмітити, що сьогодні лише формується цілісна система загального духовно-морального виховання.

Формулювання цілей статті. Саме аналізу проблеми впровадження таких методів і їх практичного застосування в начально-виховному процесі і присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Духовність особистості є інтегративною категорією, оскільки включає в себе психолого-педагогічний, естетичний, етичний, релігійний та філософський компоненти. Тому формування ціннісних орієнтацій є результатом комплексного розвитку та різнопланового виховання. Проведені викладачами кафедри загальної екології, педагогіки та психології дослідження шляхом анкетування показують, що студенти прагнуть до самоствердження і шукають шляхи самореалізації. Духовне становлення студентів проходить у двох напрямках – з одного боку, під керівництвом суб'єктів виховного процесу в університеті, оскільки студентська молодь певним чином очікує соціальних настанов, а з іншого боку, студентство самостійно випробовує себе у різних соціальних ролях, коли активно бере участь у студентському самоврядуванні, творчо реалізується і самоствердкується.

У Черкаському державному технологічному університеті з кінця 90-х років побудована і ефективно працює система виховної роботи зі студентами. Загальне керівництво такою діяльністю здійснює ректор університету, також активно працює Центр культури та виховання, який підпорядкований безпосередньо помічнику ректора з гуманітарної освіти та виховання. У Центрі працюють молоді висококваліфіковані співробітники, які є педагогами, психологами, мають вищу художню, музичну та культурну освіту. Вони відповідають за основні напрямки виховної роботи в університеті, в тому числі роботу з органами студентського самоврядування. Центр співпрацює з помічниками деканів з виховної роботи на факультетах, які, в свою чергу, організовують роботу з кураторами груп та Студентською Радою факультету. Також паралельно проводиться виховна робота зі студентами, які проживають у гуртожитках. В них діє Студентська рада гуртожитку. Також у кожному гуртожитку за штатним розкладом працює вихователь, який реалізовує основні напрямки виховної роботи. Саме завдяки такій налагодженій системі в університеті постійно здійснюється різнопланова робота зі студентами за різними напрямками, кінцевою метою яких є формування загальнолюдських моральних цінностей та гармонійного розвитку студентської молоді. Моральне виховання студентів є результатом інтеграції різних напрямків виховання і ставить на меті формування високого рівня моральної культури, що виявляється в системі моральних знань, умінь, відносин, які повинні прагнути до морального ідеалу особистості. На основі моральних знань у студента формуються певні моральні переконання, мотиви поведінки.

Основними блоками, на яких зосереджено роботу є національно-патріотичний, морально-етичний, естетичний, правовий, екологічний, формування здорового способу життя, спортивний. Щорічно у рамках національно-патріотичного блоку проводяться заходи, присвячені Дню українського козацтва, Тиждень української мови, цикли кураторських годин та бесід з національно-громадянського виховання та приурочених до Дня толерантності, проводяться екскурсійні поїздки студентів «Пізнай свою країну», регулярно відвідується обласний краєзнавчий музей, проводяться заходи до Дня збройних сил України, загальноуніверситетські заходи, в тому числі і науково-просвітницька конференція до Дня Соборності України, заходи до річниці утворення Черкаської області, вшанування героїв Крут «Україна пам'ятає молодих героїв» (радіогазета, кураторські години, лекції в курсі «Історії України», друковані інформаційні листівки), кураторські години-зустрічі з представниками Черкаського обласного військового комісаріату на тему: «Українська армія: історія та сьогодення», відзначається річниця визволення Черкащини від фашистського агресора, щорічно створюється літературно-музична композиція до Дня Перемоги «Велич подвигу народного», проводяться цикли кураторських годин-зустрічей з ветеранами Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, святкові концерти на Площі Знань за участю іноземних студентів, присвяченого Дню Європи «Європа – наш дім». Морально-етичний блок включає в себе заходи до Всесвітнього дня учителя та Дня працівників освіти, Дня художника, вечір-знайомство з іноземними студентами, їхніми країнами, традиціями «Я пишаюсь країною в якій народився», заходи, приурочені Дню пам'яті жертв голодомору та політичних репресій, Дню вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, фотовиставка «Пропусти Чорнобиль крізь серце», участь у Міжнародному благодійному марафоні «Дзвони Чорнобиля» та благодійній акції «Допоможемо дітям Чорнобиля», заходи районної організації Червоного Хреста «Ні – бідності!», присвячені Дню боротьби з бідністю, цикли кураторських годин та бесід з морально-етичного та естетичного виховання, Студентська рада університету проводить акцію «Серце до серця», також проводяться загаль-

ноуніверситетські заходи присвячені Дню матері та Міжнародному дню сім'ї, щорічно проводиться благодійна акція у Будинку малятка «Святий Миколай поспішає до тебе».

Важливою складовою становлення духовності є естетичне виховання, оскільки в процесі художнього пізнання людина має можливість усвідомити себе і зробити мистецтво здобутком власного духу. Тому з метою естетичного виховання проводяться засідання клубу цікавих зустрічей, присвячені видатним діячам культури та мистецтва Черкащини, проводиться виставка робіт студентів-дизайнерів, присвячена Дню художника, місячник заходів з відзначення дня народження Т.Г. Шевченка, літературні вечори, присвячені життю та творчості видатний письменників та поетів рідного краю, щорічно проводиться спільна творча зустріч університету з театральною групою Черкаського обласного музично-драматичного академічного театру ім. Т.Г. Шевченка «Березневі зустрічі», засідання клубу «Тобі – жінко!» присвяченого Всесвітньому дню поезії «У кожної жінки – поезія в душі…», студенти відвідують експозиції музею історії університету, музей «Кобзар», художні виставки в м. Черкаси. Активно в університеті працює і студентський клуб, який шляхом створення студентських аматорських об'єднань, студій та гуртків вокального та хорового співу, естрадної мініатюри, хореографічного, звукорежисури, художнього оформлення сприяє розкриттю творчих здібностей студентів; вихованню гармонійно розвиненої, соціально активної й національно свідомої особистості; відновленню та впровадженню традицій і цінностей української культури; творчому пошуку ефективних, нетрадиційних форм і методів творчої роботи та організації дозвілля; розвитку художньої самодіяльності в університеті; організації змістовного відпочинку і дозвілля студентів (при їх безпосередній участі в позанавчальний час); створенню необхідних організаційно-методичних умов для занять різними видами творчості; пропагуванню здорового способу життя тощо.

Правове виховання проводиться шляхом Засідання Клубу молодих правників та політологів, спільно зі Всеукраїнською молодіжною організацією «Експеро» проводяться акції «Стоп насиллю» проти торгівлі людьми, кураторські години із запрошенням представників правоохоронних органів на тему «Людина і закон». З метою формування здорового способу життя проводиться активна співпраця з Придніпровським товариством Червоного Хреста по боротьбі з шкідливими звичками молоді: курінням, алкоголізмом, наркоманією, акції присвячені Всесвітньому дню боротьби зі СНІДом, години-зустрічі з лікарями шкіро-венеричного диспансеру на тему «Культура статевих відносин», лікарями-фтізіатрами на тему «Боротьба з туберкульозом», заходи – кураторські години-зустрічі з представниками громадської організації «Новий старт» на тему «Отрута на кінці голки», проводяться цикли кураторських годин та бесід з пропаганди здорового способу життя, тиждень боротьби з тютюнокурінням. З метою екологічного виховання студенти беруть участь у щорічній загальнообласній акції «Первоцвіти Черкащини», проводяться цикли кураторських годин та бесід з екологічного виховання, акція «Весняна толока» з облаштування та озеленення території університету, міста, області, виїзні семінари на тему «Черкащина заповідна». Також студентами-екологами проводяться акції на об'єктах природо-заповідного фонду з встановленням інформаційних щитів, знаків та облаштування меж, а саме «Шаєва гора», «Березняківський кар'єр» та інші.

У процесі утворення і утвердження духовних цінностей важливу роль відіграє притаманне теж людині відчуття справедливості, цьому сприяє робота у школі «Молодого лідера», в органах студентського самоврядування: студентські Ради університету, факультетів, гуртожитку.

Таким чином, різнопланова цілеспрямована виховна робота зі студентами сприяє формуванню такої інтегративної якості, як духовність та її елемента – моральної свідомості, що показало опитування. Так, серед студентів першого курсу 33,4 % мали ситуаційну вихованість, 45,8 % – добру вихованість і лише 20,8 % високу (внутрішню) вихованість. На п'ятому курсі такі рівні виховання мали 15,6 %, 40,3 % і 44,1 % відповідно.

Отже, виховна робота в університеті націлена на розвиток творчих здібностей студентів, реалізацію себе як особистості в різних галузях діяльності через роботу в гуртках, спортивних секціях, органах самоврядування. Дуже важливо, щоб молоді люди змогли розвивати в університеті свої інтереси та схильності. Але проблемою на сьогодні є те, що далеко не всі студенти повністю розкриваються і мають змогу реалізувати свій потенціал через різні об'єктивні та суб'єктивні причини. Тому на кафедрі загальної екології, педагогіки та психології з метою врахування певних особистісних рис та потреб кожного студента створюється лабораторія діагностики індивідуально-типологічних особливостей. На нашу думку, такий науковий підхід дозволить вивчити психологічні особливості кожного студента, зрозуміти його індивідуальні потреби, інтереси, нахили діяльності та організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб студент відчував себе комфортно у стінах нашого університету і мав змогу розкрити свій потенціал, що, в свою чергу, сприятиме збільшенню ефективності формування певних поведінкових норм і духовних ідеалів.

Висновки. Традиційна система навчально-виховної роботи не повністю відповідає сучасним вимогам, оскільки вона не завжди сприяє розвитку вміння давати відповіді на ті виклики, що ставить перед молодим поколінням сьогодення і які потребують швидкого реагування та нестандартного вирішення.

Виховна робота, яка здійснюється за різними напрямками, в цілому сприяє формуванню та розвитку духовних цінностей.

Практика роботи зі студентами показала дієвість такого комплексного підходу, оскільки розкриття індивідуально-типологічних особливостей молодої людини сприяє ефективному розвитку морально-ціннісної сфери. Також, розвиваються важливі для майбутнього фахівця навички публічного виступу, критичного мислення, самооцінки та оцінювання інших.

Для виховання справді мислячого фахівця, спеціаліста, здатного приймати відповідальні рішення, сприймати іншу точку зору і знаходити вирішення проблеми шляхом дискусії, бачити різні напрямки вирішення проблеми викладачам необхідно застосовувати новітні підходи, які б спонукали студента активізувати власну діяльність, мотивувати навчання. Такі технології сприяють формуванню не тільки грамотного фахівця, а і всебічному розвитку особистості, гармонійному поєднанню знань та громадянсько активної людини, яка здатна сприймати виклики сучасності та відповідати тим вимогами, які ставить теперішній етап розвитку людства.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К., 1994. – 231 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

3. Бутенко В.Г. Формування духовної культури особистості як науково-педагогічна проблема / В. Г. Бутенко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2005. – № 22. – С. 127–130.

4. Дем'янюк Т.Д. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід : Навч.-метод. посіб. / Т.Д. Дем'янюк, І.Д. Бех, М.Г. Байрамова, Л.С. Мельничук; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Н.-д. лаб. інновац. вихов. технологій, Навч.-метод. центр від. освіти Березнів. райдержадмін. – Київ–Рівне : Волин. обереги, 2007. – 316 с.

5. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О.В. Сухомлинська. – К. : Всеукр. Фонд «Добро», 2006. – 43 с.

6. Чорна К.І. Виховання моральності підростаючого покоління: Наук.-метод. посіб. / К.І. Чорна, В.О. Білоусова, Н.І. Ганнусенко, В.А. Киричок, Л.П. Осьмак, В.О. Павленчик, О.Л. Феоктістова, С.Д. Циганок; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К. : Богдана, 2005. – 285 с.

УДК 159.9.018

Шибрук Оксана В'ячеславівна,
психолог сектору психологічного забезпечення Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, м. Львів

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

Стаття присвячена проблемі соціальної адаптації курсантів-першокурсників до нових умов навчання у вищому навчальному закладі. Розробка корекційних заходів з прискорення адаптації і запобігання дезадаптації – це ключові питання окресленої проблеми.

Ключові слова: *курсанти-першокурсники, вищий навчальний заклад, соціальна адаптація, соціально-психологічний тренінг, психокорекційні вправи.*

Шибрук О. В. Психологические особенности социальной адаптации курсантов-первокурсников
Статья посвящена проблеме социальной адаптации курсантов-первокурсников к новым условиям обучения в вузе. Разработка коррекционных мероприятий по ускорению адаптации и предотвращения дезадаптации – это ключевые вопросы обозначенной проблемы.

Ключевые слова: *курсанты-первокурсники, высшее учебное заведение, социальная адаптация, социально-психологический тренинг, психокоррекционные упражнения.*

Shybruk O. V. Psychological Characteristics of Social Adaptation of the First-year Cadets
This article is devoted to the problem of social adaptation of first-year cadets to new learning environment in higher education. Development of corrective measures to facilitate adaptation and the prevention of exclusion is a key issue of the studied problem.

Key words: *first-year cadets, higher education, social adaptation, social and psychological training, Psiho Corrective activities.*

Актуальність теми. Проблема соціальної адаптації особливо гостро відчувається у молодіжному середовищі. Вона позначається і на психічному здоров'ї молодої людини, і на формуванні її ціннісних норм, і на формах поведінки. Велика кількість молоді, що схильна до девіантної поведінки, свідчить про домінування в їхньому соціальному розвитку саме низької соціальної адаптації. Тому соціальна адаптація стає важливою категорією понятійного апарату соціальної педагогіки, а також предметом глибокого практичного вивчення і втручання.

Аналіз наукових публікацій з проблеми адаптації особистості (С. Максименка, В. Моляко, Г. Балла, М. Боришевського, Г. Васяновича, М. Варія, Н. Жигайло, В. Рибалки, В. Семиченко, О. Солодухової, Т. Яценко) дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на великий інтерес до цієї проблеми в психологічній теорії і практиці, цей аспект не може бути зарахований до кількості достатньо розроблених. Аналізу процесів і труднощів адаптації військовослужбовців (представників інших силових структур) присвячена низка робіт вчених-військових (А. Я. Анцупов, М. І. Дяченко, Л. Ф. Железняк, В. В. Коннов, В. І. Конюков, В. А. Мотолицький, Ж. Г. Сінокосов, В. Я. Яблонько). Окремі аспекти професійної та соціально-психологічної адаптації військовослужбовців стали об'єктом дисертаційних досліджень вітчизняних (В. В. Богуславський, Г. С. Дунін, Т. А. Дягтеренко, М. Г. Мелконян, Л. Г. Шатворян, О. О. Назаров тощо) і зарубіжних авторів (С. Кабеле, Альфонсо Маріо І. Рамос та ін.) [1; 2; 3; 4; 8].

Мета дослідження полягає у розкритті психологічних особливостей процесу соціальної адаптації курсантів-першокурсників та соціально-психологічних факторів діяльності психолога з вирішення проблем соціальної адаптації курсантів-першокурсників до нових умов навчання.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити найбільш загальні підходи до визначення поняття адаптації. Загальне поняття адаптації визначають як процес взаємодії соціального середовища і особистості, спрямований на включення людини в новий для неї вид діяльності, а також пристосування індивіда до нових умов середовища. У вищих навчальних закладах адаптація пов'язана з включенням курсантів – вчорашніх абітурієнтів – в нові умови життя. Причому поняття «адаптація курсантів» має конкретний характер і означає насамперед саме пристосування особистості до конкретних умов вищого навчального закладу (ВНЗ).

Виходячи з найважливіших напрямів становлення особистості, основний зміст процесу адаптації курсантів молодших курсів пропонуємо визначити як:

– ознайомлення з новими видами навчальної діяльності;

– нове ставлення до професії;

© Шибрук Оксана В'ячеславівна, 2014

– освоєння нових навчальних норм, оцінок, засобів і прийомів самостійної роботи, інших вимог;

– пристосування до нового типу навчального колективу, його звичаїв і традицій;

– пристосування до нових умов побуту в курсантських казармах, нового культурного середовища, нових форм використання вільного часу [7].

А особливістю майбутніх рятівників у процесі адаптації є проходження курсу молодого бійця (КМБ). Адже КМБ є початковим етапом випробування готовності особистості до професійної діяльності в екстремальних умовах. Паралельно з цим має місце спілкування у мікросередовищі (стосунки у колективі, спілкування з друзями), тощо. Особливість курсантського життя полягає у тому, що вони перебувають цілодобово в одному колективі (навчання, проживання, харчування). Процес соціалізації, завдяки якому відбувається розвиток особистості, нерозривно пов'язаний з міжособистісними відносинами.

Нами визначено деякі характеристики соціального статусу курсанта перших курсів вищого навчального закладу. Суттю такого статусу можна вважати оволодіння нормами і функціями майбутньої професійної діяльності. Відмінними рисами соціального статусу можуть бути:

– усвідомлення нової якості в своїй соціальній позиції, підвищене почуття власної гідності («я вже не школяр, а курсант»);

– прагнення закріпитися в цій новій для себе позиції;

– прагнення домогтися перших успіхів, які підтверджують нову, більш високу, позицію;

– зацікавленість і старанність у виконанні навчальної та іншої роботи у стінах ВНЗ;

– різноманітність навчальних і службових інтересів.

Навчання у вищому закладі освіти є одним з тих видів діяльності, який передбачає велике розумове та нервово-емоційне навантаження. В особливо складне становище потрапляють курсанти-першокурсники, які після важких випускних екзаменів у школі та ще складніших вступних іспитів у вищий навчальний заклад опиняються у незвичних соціальних умовах. Змінюється ритм роботи, відпочинку, сну; з'являються нові емоції та переживання. Досить часто вони призводять до фрустрації і розчарування [5; 6].

Щоб детальніше вивчити та знайти шляхи вирішення цієї проблеми, нами проведено діагностичне дослідження серед курсантів першого курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності у 150 осіб, яке складалося з двох етапів:

1 етап

Методами бесіди та контент-аналізу отриманої вербальної продукції були виявлені типові очікування, установки першокурсників щодо навчання в університеті. Узагальнені й найбільш типові очікування мають такий вигляд:

1) університет – «храм науки», в якому потрібно дуже багато часу приділяти навчанню;

2) здійснюється жорсткий контроль за військовою дисципліною та навчанням, зокрема, курсанти очікували:

– систематичного контролю й опіки з боку офіцерів і кураторів («чому за нами ніхто не слідкує?»);

– детальних пояснень щодо поведінки на лекціях і семінарах, у нарядах та на вільній годині («чому ніхто не пояснює, що і як потрібно робити?»);

3) очікування щодо ровесників, одногрупників:

– знайомство буде організовано ззовні;

– вдасться швидко зайняти бажаний статус у групі, стати «своїм»;

4) очікування щодо структурування вільного часу:

– першокурсники передбачували, що викладачі допоможуть організувати самостійну підготовку до занять, а офіцери вільний час.

2 етап

Для діагностики проблем адаптації першокурсників був використаний метод анкетування. Анкета складалася з блоків питань, які відповідають основним проблемам, виявленим на попередньому етапі нашого дослідження.

Отже, запитання були спрямовані на виявлення:

1. Наявності переживання адаптаційного стресу.
2. Особливостей мотивації навчання.
3. Стратегії службової діяльності.
4. Орієнтації в ситуації поєднання навчання та служби в університеті.
5. Установок, уявлень, очікувань щодо навчання в університеті.

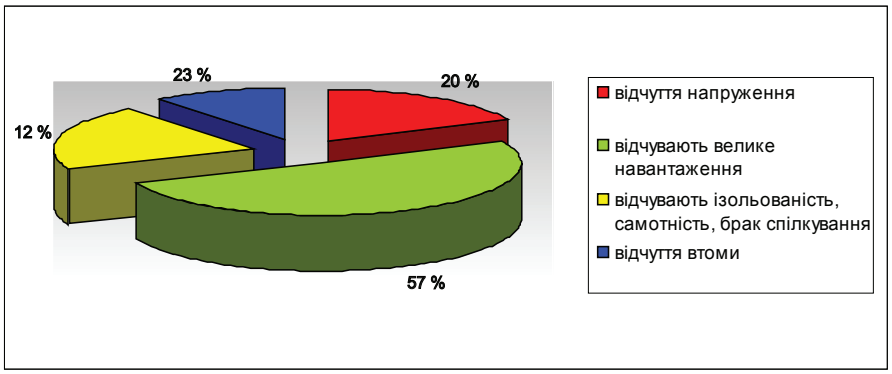

Рис. 1 Причини дезадаптації

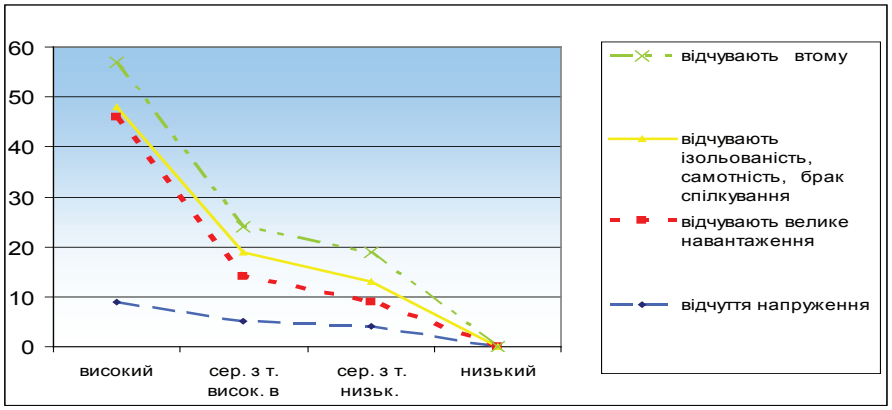

Рис. 2 Рівні схильності до дезадаптації

В результаті проведення опитування ми отримали такі дані: чимала кількість опитаних першокурсників – 50 % відчуває напруження, деяку ізольованість, швидко втомлюється. Це, ймовірно, свідчить про те, що їм доводиться розподіляти свої зусилля між навчанням і службою. Ці зусилля не завжди ефективні, адже певна частина першокурсників не встигає підготуватися до семінарів, через несення добових нарядів, а лекційний матеріал не завжди розуміє. Водночас їхні очікування (щодо викладачів, власного взводу) виявляються хибними. Більшість курсантів-першокурсників губиться перед необхідністю засвоїти весь обсяг навчальної інформації в установлені програмні строки. В цих умовах відсутність навичок розумової роботи є однією з найважливіших причин неуспішності. Сюди відноситься невміння писати конспекти, виділити в тексті головне і другорядне. Лише пізніше в них напрацьовується власна система скорочень, навички конспектування тощо.

Для нормальної і швидкої адаптації слід створити позитивний психологічний клімат в колективі – бажаний для курсанта стан, який свідчить про гармонію у внутрішньому психічному і соціальному його житті. З цією метою психологам і командирам взводів вищих навчальних закладів бажано:

– орієнтуватися в проблемах адаптації;

– вивчати реальні потреби курсантів;

– мати покликання до роботи викладача;

– проводити з курсантами довірчі бесіди, які давали б їм змогу висловити свої переживання, а згодом – упоратись із ними.

Доцільно: здійснювати опитування курсантів про їх настрій, причини образ та незадоволення; проводити індивідуальні бесіди з батьками з метою глибокого вивчення сім'ї;

– організовувати виховні заходи, в процесі яких проводити сеанси корекції поведінки, а саме: закріплювати впевненість курсанта у собі, вміння природно поводитися серед інших;

– тренувати прояви волі курсанта в різних життєвих ситуаціях, схвалювати за саме намагання подолати перешкоду, сприяти збереженню в курсантів самоповаги, розвивати якості, необхідні для виживання;

– проводити анкетування з метою перевірки самопочуття курсантів;

– проводити тестування з метою вивчення особистісних особливостей курсантів.

З метою прискорення процесу адаптації курсантів-першокурсників, на основі досліджень вітчизняних вчених Н. Жигайло, Х. Мазепи, нами створена «Програма адаптаційного курсу для курсантів першого року навчання». Ця програма передбачає:

– навички професійної етики психолога;

– використання психокорекційних вправ, спрямованих на прискорення процесу адаптації курсантів-першокурсників;

– підбір технік психотренінгової роботи з молоддю;

– створення системи психокорекційних заходів з вирішення проблем молоді.

Висновки. Оволодіння знаннями запропонованого курсу сприяє формуванню у педагогічних працівників готовності до управління процесом адаптації особистості. Після проведення нами заходів, передбачених у «Програмі адаптаційного курсу для курсантів першого року навчання» рівень тривожності та стан депресії у курсантів-першокурсників суттєво знизився. Дослідження показало, що процес адаптації курсантів-першокурсників до нових умов навчання можна прискорити за допомогою адаптивно-розвивальної програми психокорекційних заходів і технік психотренінгової роботи.

Література:

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и ее значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопр. психол., 1989. – №1. – С. 92–100.

2. Боришевський М. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М. Боришевський. – К. : 2000. – 76 с.

3. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. / М. Й. Варій – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.

4. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність: теоретико- методологічний аспект: Монографія / Г. П. Васянович. – Львів : Ліга-Прес, 2000. – 246 с.

5. Жигайло Н.І. Психологічні особливості соціальної адаптації студентів-першокурсників: Молодь і ринок / Н. І. Жигайло. // Науково-педагогічний журнал. – 2012. – № 3 (86). – С. 26–32.

6. Максименко С.Д. Основи генетичної психології / С. Д. Максименко / – К. : НПУ Перспектива, 1998. – 543 с.

7. Мазепа Х., Жигайло Н. Програма адаптаційного курсу для студентів нового набору всіх спеціальностей Львівського державного медичного коледжу імені Андрея Крупинського / Х. Мазепа., Н. Жигайло. – Львів, 2003. – 25 с.

8. Яценко Т.С. Психологічні основи психокорекції: Навч. посіб. / Т.С. Яценко / К. : Либідь, 1996. – 246 с.

УДК 268: 316.77

Шишкіна Катерина Миколаївна,
аспірант, викладач кафедри міжнародної мовної комунікації Національного університету «Острозька академія», м. Острог

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

У статті розкривається специфіка використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі як засіб формування духовно-морального виховання.
Ключові слова: *духовно-моральне виховання, інформаційно-комунікаційні технології.*

Шишкина Е. Н. Влияние информационно-коммуникационных технологий на духовно-нравственное воспитание учеников
В статье раскрывается специфика использования информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе как средство формирования духовно-нравственного воспитания.
Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, информационно-коммуникационные технологии.*

Shyshkina K. M. The Impact of ICT on spiritual and moral education of students
The article deals with the specifics of the information use and communication technologies in the educational process as a mean of forming spiritual and moral education.
Key words: *spiritual and moral education, information and communication technologies.*

Постановка проблеми. Проблемі формування у підростаючого покоління поглядів, переконань, ставлення до оточуючої дійсності під впливом засобів масової інформації, комунікації та новітніх інформаційних технологій приділяється важливе значення [1]. Швидкий перехід до використання нових технологій – комп'ютерів, мультимедійних компакт-дисків та інформаційних мереж спричиняє зміни методів і форм організації навчання і виховання. Комп'ютери стають звичайним атрибутом кожної школи, і вчителі намагаються віднайти такі способи його застосування, які дозволять істотно підвищити якість засвоєння матеріалу та розвиток духовно-морального виховання [1, с. 178].

Аналіз публікацій. Проблемам використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті присвячені праці Б.С. Гершунского, І.Б. Горбунової, М.І. Жалдака, Н.В. Морзе, С.В. Панюковой, С. Пайперта, І.В. Роберт, О.В. Смірнова та інших. Психолого-педагогічні та організаційні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій висвітлені в наукових дослідженнях С.І. Архангельського, О.В. Горячева, Т.Н. Корольової, М.М. Левшина, Є.І. Машбіца, Ю.А. Первіна, Л.Б. Переверзєва, Й.Я. Ривкінда і Є.Д. Маргуліса, Н.Ф. Тализіної, Б. Хантер, А.В. Хуторського та інших.

Мета статті – показати вплив інформаційно-комунікаційних технологій на духовно-моральне виховання учня.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід використання інформаційних технологій кінця XX століття показує, що роль інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі досить велика. Комп'ютер при правильному підході, звичайно, відкриває нові методи та шляхи вирішення ряду традиційних задач – педагогічних, організаційних та навіть технічних.

Однак не можна не відмітити той факт, що комп'ютер є не тільки предметом науково-технічного прогресу, але й об'єктом для розваг, особливо в руках тих дітей, які не бачать продуктивну ціль у навчанні за комп'ютером і не розуміють негативного впливу такої взаємодії. З одного боку, дорослі самі сприяють розвитку інформаційного конфлікту (активно заохочуючи дітей до техніки, яка сприяє негативному впливу на духовне-моральне виховання учня, тим самим формуючи духовно-моральну неповноцінність). Моральне виховання учня набуває все більшої актуальності у зв'язку з глобальною комп'ютеризацією суспільства та повсякденного життя [1]. Структуру моральної культури особистості складають знання, почуття, ставлення, поведінка. Тому змістом виховної роботи вчителя, класного керівника зі становлення моральної культури учнів є формування у них системи моральних знань, почуттів, ставлень, поведінки.

Активно використовуючи комп'ютер у школі та вдома, дитина звикає до використання комп'ютерних технологій. Рік за роком дитина поступово надає перевагу Інтернет-спілкуванню, ніж живому, читанню книг та грі на вулиці – комп'ютер з його безмежними можливостями. Комп'ютерний світ все більше і більше приваблює учнів, залишаючи все менше місця в його душі для живих емоцій. Як традиційні джерела моральності виступають: сім'я, праця, творчість, наука і релігія, природа і людство [1, с. 56]. На жаль, досить часто інформаційно-комунікаційні технології відсовують їх на другий план. Оскільки

© Шишкіна Катерина Миколаївна, 2014

усі цінності та ідеали дитини замінюються комп'ютером, тому що сьогодні сучасний школяр надасть перевагу не відпочинку у лісі, а новій комп'ютерній грі, не читанню книги – перегляд нового фільму чи соціальній мережі. Це все надзвичайно гальмує моральне виховання дитини. Навіщо аналізувати моральні вчинки героїв і взагалі суть книги в цілому, коли можна гратися за комп'ютером?

Школа сприяє формуванню духовно-моральних цінностей, соціальній адаптації, інтеграції дітей у суспільство. Сьогодні здійснюється активний процес впровадження комп'ютерних технологій, все рідше звертають увагу на негативні наслідки комп'ютера. Вчені говорять, що інформаційні технології мають негативний вплив на ментальне (розумове), соматичне (опромінення від екрану, порушення сну) та на моральний розвиток дитини [8, с. 16]. Якщо фізичне здоров'я дитини ми можемо виявити прямо зараз, то наслідки повної комп'ютеризації суспільства зможемо побачити лише через десятки років. Розглядаючи тему морально-духовного виховання, розуміємо, воно не зводиться до засвоєння учнями теорії, норм і правил поведінки в процесі навчання та спеціально організованої школою моральної освіти. Воно спрямоване на формування моральної поведінки, прийнятої прагненням до доброти, прекрасного, до вироблення таких моральних якостей як патріотизм, національна гідність, лицарство, вдячність, любов до праці, дисциплінованість, відповідальність, честь, совість тощо [1, с. 68]. Адже найбільший виховний вплив на емоційну, моральну, розумову сфери молодого покоління має всебічна інформація про рідний край, свій народ, його мову, культуру, історію Батьківщини, про патріотизм, героїзм предків, їхні національно-визвольні заповіді нащадкам, історичний досвід будівництва власної національної держави.

Застосовуючи на уроках інформаційно-комунікаційні технології, потрібно ставити за мету не тільки підвищення якості знань, прищеплення інтересу до навчального предмету, але й духовний та моральний розвиток особистості учня, підвищення його культури. Тому моральний розвиток особистості проходить в три стадії (Л. Кольберг). На доморальному рівні дитина виконує вимоги, боячись покарання. На конвенційному рівні дотримання моралі визначається намаганням належати групі, суспільству, відповідати їхнім вимогам з метою самозбереження. Третій рівень морального розвитку автономний: людина добровільно обирає моральну поведінку, бо переконана, що жити їй потрібно згідно з нормами, прийнятими нею добровільно.

Слід відзначити, що використання інформаційно-комунікаційних технологій у вихованні означає: розбудова виховного процесу не за шаблонними ознаками, а з опорою на новації, експеримент, творчість, зацікавленість; внесення авторських доробок із урахуванням цінностей добра, що передбачає зміни за змістом, організацією та результатом виховної діяльності; оптимізація та покращення виховної діяльності за рахунок розробки нових методик, програмного забезпечення, комбінацій стимульного матеріалу тощо [4].

А скільки можливостей для морального становлення особистості буде в тому випадку, якщо батьки і педагоги уважно поставляться до однієї задачі – духовно-моральне виховання учнів і разом йтимуть до цієї цілі. В освітньому закладі, в сім'ї підліток постійно ставиться перед необхідністю морального вибору між бажаним і належним, коли моральне виступає як належне. У подібних ситуаціях потрібна моральна стійкість, щоб зробити правильний вибір. Такі ситуації можуть бути звичайними, життєвими і, здавалося б, малозначущими. Але вони значущі в моральному формуванні, бо вимагають зусилля, а не бездумного підпорядкування обставинам: закінчена підготовка домашніх завдань і можна позайматися за комп'ютером, але потрібно допомогти мамі в господарських справах; хочеться послухати музику з улюбленими композиціями на плеєрі, але треба відвідати хвору родичку. Тому так важливо батькам і вчителям виховувати моральні цінності, аби Інтернет мав менше впливу на моральний вибір учня, щоб дитина знала, що погано, а що добре, що слід переглядати, а що ні.

На сьогодні відмічають активне вторгнення до внутрішнього світу дитини неприродних, ілюзорних, віртуальних вражень та різного роду взаємодій. Нові технології створюють ілюзію реальності, а учні з легкістю цим захоплюються. Це захоплення є досить небезпечним і може призвести до відчуження серед людей, легка заміна реального друга на віртуального та легкої комунікації за допомогою повідомлень. Комп'ютер витісняє традиційну колективну гру з однолітками, яка є надзвичайно необхідною для психічного розвитку та індивідуального становлення дитини. Тепер екранні образи, які закарбувалися із джерела інформації перетворилися на джерело трансформації картини світу дитини, що веде до переоцінки цінностей та стилю життя дитини [8, с. 19].

Відхід від труднощів та реалій навколишньої дійсності у віртуальний світ може стимулювати соціальну ізоляцію користувачів інформаційно-комунікаційних технологій. Комп'ютер не просто обмежує сферу їх соціальної взаємодії, але й формує психологічну залежність від інформаційних технологій, що в свою чергу приводить до повного відчуження від батьків та друзів. Відкриваючи дитині комп'ютерний світ, дорослі сприяють формуванню жорстокості, невпевненості, злості та егоїстичності [6].

Провівши дослідження, потрібно звернути увагу, що 87 % учнів 4-го класу мають власну сторінку в соціальній мережі, лише 12 % не користуються соціальними мережами, але при цьому 68 % проводять

свій вільний час з однолітками на свіжому повітрі кожного дня, 18 % проводять на вулиці досить часто, і 2 % іноді гуляють. Майже усі учні 4 класу, а саме 93 % знають, які сайти не варто відвідувати і досить свідомі в даному напрямку, лише 12 % не знають про заборонені сайти. Це говорить про те, що учні достатньо свідомі і вміють відрізняти корисну інформацію від шкідливої. Досить турбує той факт, що 56 % не використовують Інтернет, щоб піти від проблем та поганого настрою, 37 % невпевнені в меті використання Інтернету та 6 % використовують Інтернет, щоб уникнути роздратування та почуття безпорадності. Це свідчить про те, що потрібно приділяти більше уваги проблемам, переживанням дітей з боку батьків та вчителів.

Висновки. Варто відзначити, що кожна прикладна система, реалізована на базі інформаційно-комунікаційних технологій звичайно має серйозний педагогічний потенціал. Не можна повністю ізолювати дитину від комп'ютера, який є майже на кожному кроці. Однак потрібно намагатися старатися звести проведення часу дитини за комп'ютером до мінімуму (заради збереження здоров'я) та контролювати перегляд матеріалу (заради збереження духовності) [10].

Література:

1. Галузяк В. М. Педагогіка / В. М Галузяк., М. І Сметанський., В. І Шахов. – Вінниця, 2003. – 416 с.

2. Завізєна Н. Комп'ютеризація освіти в психолого-педагогічній літературі / Н. Завізєна // Рідна школа. – 1999. – С. 59–62.

3. Морзе Н.В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій / Н. В Морзе. – К. : 2008. – 352 с.

4. Постильна О.О. Формування моральних цінностей студентської молоді засобами інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі педагогічного університету / О. О Постильна. – Мелітополь, 2013. – С. 6.

5. Фіцула М. М. Педагогіка. / М. М Фіцула. – 2000. – 544 с.

6. Гостев А.А. Духовно-нравственные аспекты новой информационной экологии / А.А Гостев. – М. : 2009. – 350 с.

7. Зеленецкий В.С. Компьютерная этика. Морально-этические и правовые нормы для пользователей компьютерных сетей: [науч. пособие] / В.С. Зеленецкий, Л.Я Филиппова. – Харьков, 2006. – 212 с.

8. Никольская И.А Информационные технологи в специальном образовании / И. А. Никольская. – М. : Академия, 2011. – 144 с.

9. Тюляева Т.И. Духовно-нравственное воспитание и изучение основ мировых религиозных культур в российской школе: теоретическое обоснование и практические решения / Т. И Тюляева. М. : 2011. – 424 с.

10. Фомина О.В. Использование информационно-коммуникационных технологий в специальном образовании: духовно-нравственный аспект / О.В Фомина. – Беларусь, 2013. – С. 4.

ЗМІСТ

Артерчук Тетяна Олександрівна
НІМЕЦЬКИЙ ДОСВІД ВИХОВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ 3

Барило Олена Андріївна
СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ 6

Білик Людмила Іванівна, Чемерис Інгріда Альгімантівна
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ НАЦІЇ 11

Боровець Тарас Євгенійович
ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ НА МОЛОДЬ ХРИСТИЯНСЬКИХ НЕОРЕЛІГІЙНИХ РУХІВ (НА ПРИКЛАДІ РУХУ «ДІТИ БОГА») 14

Годунок Наталія Валентинівна
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЛІГІЙНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ 18

Горбенко Сергій Семенович
ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ ЯК ПРОЦЕС ДУХОВНО-КАТАРСИЧНОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ 22

Гусар Галина Йосипівна
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА З ПОГЛЯДУ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ 26

Данилюк Ольга Валентинівна
КОНСЕРВАТИВНИЙ ТА ПРОГРЕСИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА МЕДІАТИЗАЦІЮ ПРОТЕСТАНТИЗМУ 30

Дмишко Олександра Степанівна
РОЛЬ СУСПІЛЬСТВА ТА СІМ'Ї У ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ 36

Дубасенюк Олександра Антонівна
ФОРМУВАЛЬНИЙ ЗМІСТ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ 39

Душна Аліна Володимирівна
ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 45

Євтух Микола Борисович, Стефанюк Світлана Костянтинівна
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ – НАДІЙНИЙ ЗАСЛІН СОЦІАЛЬНО-ПСИХІЧНИМ ДЕВІАЦІЯМ 48

Жигайло Наталія Ігорівна
ВАЖЛИВІСТЬ РЕЛІГІЙНОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ СКЛАДОВОЇ ДУХОВНОСТІ У ФОРМУВАННІ ФАХІВЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ 56

Завальнюк Андрій Ростиславович
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙНИХ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ (70-І РР. XIX – ПОЧ. XX СТ.) 61

Карповець Максим Вячеславович
ЕТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ У ПОСТМОДЕРНІЙ КУЛЬТУРІ: АНТРОПОЛОГІЧНО-ВИХОВНА ПЕРСПЕКТИВА 66

Кучина Катерина Олегівна
ШЛЯХИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 70

Лещинський Олександр Петрович, Старовойтенко Наталія Василівна, Зражевський Сергій Фрідріхович
СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ 73

Лозинська Тетяна Львівна,
МЕТОДИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКО- ТА АЛКОЗАЛЕЖНИХ У ХРИСТИЯНСЬКИХ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ 76

Малинівська Людмила Іванівна
ВИХОВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ВНЗ ПІД ЧАС ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ДИВЕРСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ 80

Мицько Володимир Мирославович
ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 84

Моран Ірина Володимирівна
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ 88

Огірко Олег Васильович
СІМ'Я ЯК ОСНОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ 91

Олійник Валентина Василівна
ВПЛИВ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ НА ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА: У ПРАКТИЦІ 1-Ї КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОД УНДР (1917–1920 РР.) 97

Повалій Людмила Вікторівна
ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ЯК ОДНА ІЗ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН 101

Пода Вікторія Миколаївна
ВАСИЛЬ ЗЕНЬКОВСЬКИЙ ПРО РОЛЬ СІМ'Ї В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДИТИНИ 104

Ревуцька Світлана Анатоліївна
РОЗВИТОК ІДЕЙ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ НІМЕЦЬКИХ ВЧЕНИХ: Ф. Е. БЕНЕКЕ, М. ШЕЛЕРА, Ф. ШЛЕЙЕРМАХЕРА, А. ШОПЕНГАУЕРА 107

Савчин Мирослав Васильович
ДУХОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСКОНАЛОЇ ОСОБИСТОСТІ 112

Саннікова Тетяна Василівна
ВПЛИВ КУРСУ З ОСНОВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ НА ДУХОВНИЙ СВІТ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ 119

Сіданіч Ірина Леонідівна
ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКОЛИ 125

Сіліванова Ілона Миколаївна
РОЛЬ РЕЛІГІЇ В УНІВЕРСИТЕТСЬКІЙ ОСВІТІ ФРАНЦІЇ 133

Соловей Микола Васильович
ВІРНІСТЬ БОГОВІ – ДУХОВНА ОСНОВА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СКАУТСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ «ПЛАСТ» 137

Старовойтенко Наталія Василівна, Лещинський Олександр Петрович, Рига Тетяна Миколаївна
ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА ЗІ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ 141

Халанський В'ячеслав Володимирович
ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ЯК ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОСТІ 145

Хахалін Олександр Олександрович
СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПАЛОМНИЦТВА 150

Чворсюк Ольга Павлівна
ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В КОНТЕКСТІ БОГОСЛОВСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ 155

Чемерис Інгрида Альгімантівна, Білик Людмила Іванівна
З ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 158

Шибрук Оксана В'ячеславівна
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ 162

Шишкіна Катерина Миколаївна
ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ 166

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Психологія і педагогіка»

Збірник наукових праць

Випуск 27

Тематичний випуск

«ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ. ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»

Головний редактор *Пасічник І. Д.*
Відповідальний за випуск *Жуковський В. М.*
Упорядники *Власова С. Б., Махлюк В. М.*
Технічний редактор *Свинарчук Р. В.*
Комп'ютерна верстка *Крушинської Н. О.*
Художнє оформлення обкладинки *Олексійчук К. О.*
Коректор *Білий А. О.*

За достовірність наведених фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори.

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 20,0. Наклад 100 пр. Зам. № 110–14
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.